

CAPUL III

EPOCA LUI ȘTEFAN CEL MARE

1457—1546

I

VLAD ȚEPEȘ ȘI TINEREȚA LUI ȘTEFAN

1. ȘTEFAN OCUPĂ TRONUL MOLDOVENESC

Luptele cu Petru Aron. — Petru al III-lea Aron bătănd și ucigând pe Bogdan al II-lea tatul lui Ștefan cel Mare, acesta scăpase în Muntenia unde găsisse adăpost și ajutor la curtea lui Vlad Țepeș care domniă pe atunci în acea țară și care îi dădă mijlocul de a răzbună moartea tatului său, alungând din scaun pe unchiul său Petru. Ureche ne spune anume, că „rădicatu-s'a dela Țara Muntenească Ștefan Vodă cu multă mulțime de oaste muntenească și din țară adunată și a intrat în Moldova și silind spre scaunul Sucevei i-a ieșit înaintea Petru Vodă Aron la sat la Doljești și s'au lovit în ziua de Joia mare, April în 12, și înfrânse Ștefan Vodă pe Aron Vodă; ci Aron Vodă nu se lăsă ci de iznoavă se buluci al doilea rând și se lovi cu Ștefan la Orbic, și iarăși izbândi Ștefan Vodă și prinse pe Aron și i tăia capul după ce a domnit doi ani”¹.

Ștefan cel Mare, punând mâna pe putere în Moldova, la 12 April 1457 în ziua de Joia mare², el a putut să fie ajutat de Vlad Țepeș al Munteniei la urcarea sa pe tron, de oarece Vlad

¹ Ureche în *Letopisețe*, I, p. 117. Cf. Critica d-lui N. Popovici, *Chronique d'Ureche*, p. 37-38. Ureche arată greșit că Ștefan ar fi tăiat pe Petru Aron, după cum vom vedea mai jos.

² Stabilirea anului urcării lui Ștefan cel Mare în scaun înfățișază oare care greutăți. Vezi *Adaosul* la sfârșitul volumului acestuia.

domnia în Muntenia încă din 1456. În contra lui totuși îndreptându-și în curând armele, vom vedea că Ștefan cel Mare adaogea, pe lângă nerecunoștința, și greșala cea mai mare politică a întregii sale vieți, greșala făptuită în iuțala tinereței și pe care o plăti în urmă cu cele mai grele încercări.

Petru Aron fugind în Polonia căreia tocmai în anul de mai înainte, îi făcuse acel jurământ prin care supunea toate puterile (vii) ale poporului moldovan supremației polone, regele Cazimir al IV-lea crezù de cuvîntă să ajute fostului său vasal, neputînd cunoaște scopurile lui Ștefan. Domnul Moldovei puștiază atunci Pocuția, iar Polonia fiind încurcată în războiul cu ordinul Teutonic se arată plecată a recunoaște pe Ștefan de domn, ceea ce conveniă și lui Ștefan care avea nevoie de a-și asigura tronul său de curînd dobîndit.³ Se face deci o împăcare între regele Poloniei și Ștefan al Moldovei, acesta făgăduind regelui a-i recunoaște suzeranitatea, încît regele nu mai avea nici un interes a-l scoate pe Ștefan; ba din contră lăsându-l în scaun, însă adăpostind pe Petru Aron în Polonia, trebuia să mîntină pe Ștefan în ascultare, prin teama unui concurent periculos, politică pe care am văzut-o pusă și mai înainte în lucrare de regii Poloniei față cu Moldova. Prin actul de împăcare încheiat în 1459, se hotărește ca Ștefan să recunoască supremația craiului polon, iar regele să nu învoiască lui Petru Aron, a se apropia mai mult de hotarele Moldovei decât până la Smotriț. Prin actul de închinare, Ștefan făgăduia regelui de a nu se îndreptă cătră alte părți, nici a avea pe alt cineva de domn, ci a sluji numai regelui și regatului polon, și cînd va fi de nevoie, a-i da ajutor contra păgânilor, iar regele să-l încunjure cu favoarea sa și să-l aperse ca pe supusul său, după obiceiul cel vechiu.³ În 1462 se reînnoește tratatul între Ștefan și Cazimir prin care reînnoire între altele se îndatorează Ștefan a nu răpi la el nici o parte de pămînt (se înțelege din Polonia) și a declară de fără putere toate actele și dresese care ar putea aduce vreo daună regelui polon — o renunțare indirectă la stăpînirea Pocuției⁴.

Astfel începeă și Ștefan cel Mare cariera lui politică, prin recunoașterea supremației polone, necesitate neînlăturabilă pentru acele timpuri. Ce era să se desvolte din aceste mici și obișnuite începuturi, se putea cunoaște tot atît de puțin ca și forma și mărimea arborelui viitor din odrasla ce răsare din pămînt. Și cu toate acestea atîta se putea prevedea chiar din primele ei zile, că domnia lui Ștefan va fi războinică, căci spune Ureche că : „Ștefan Vodă gătindu-se de mari lucruri să facă, nu cerca

³ Doghjel, I, p. 602. Reproduș în Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 126, și în I. Bogdan *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 1913, II, p. 266-269. Asupra atacului Pocuției vezi citatele în Nistor, *Die Moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, 1910, p. 65.

⁴ Vezi citatele în I. Nistor, *l. c.* în nota precedentă, p. 46.

să așeze țara, ci de războaie se găti, împărțind oștirea sale steaguri și punând peste ea hotnogi și căpitani, care toate cu noroc i-au venit”⁵. Această măsură nu displacea unui timp războinic, unor oameni pentru care lupta crâncenă, neconținută șovăire între viață și moarte, era mai trebuincioasă decât paserilor aerul și peștilor apa. Se vede că chiar în luptele cu Aron Vodă, Ștefan arătase semnele înaintea mergătoare ale strălucitei sale cariere militare. El bătuse în struna timpului și ea dăduse un sunet armonios. Poporul moldovenesc îl primi cu brațele deschise. La locul numit *Direptate* se săvârși alegerea lui. La întrebarea făcută de el însuși, dacă vroesc Moldovenii să le fie domn, țara adunată izbucni într’un lîng strigăt de bucurie, din care se putură culege cuvintele: „În mulți ani dela Dumnezeu să domnești”⁶.

Ștefan văzându-se stăpân peste Moldova s’a gândit întâiu a împacă clasa boierească cu domnia lui, atrăgând boierii către el. Chiar în 1458, al doilea an al suirei lui în scaun, așa de numeroși se adunaseră boierii în jurul lui Ștefan, că nu’i mai putea cuprinde pe toți în documentele lui. Pe lângă Aron mai rămăseseră numai cinci credințioși, dintre care însă unul mare și însemnat, logofătul Mihail, marele învârtitor de treburi al acelor timpuri, acel care fusese trimis de Petru Aron să stăruiască la Turci pentru iertarea tributului cerut. Acest boier este trimis tot de Aron, înaintea împăcării lui Ștefan cu Polonia, în „Basarabia” (Muntenia) împreună cu un nobil polon, Muzilo de Buczacz, desigur pentru a pune la cale o uneltire contra domnului Moldovei, urzită împreună cu Polonia, după cum se vede lucrul din un sinet dat de Muzilo logofătului Mihail pentru o sumă de bani împrumutată dela el „când mergeam împreună călări în Basarabia”. Că această călătorie a lui Mihail fusese făcută împotriva intereselor lui Ștefan, se vede de pe aceea că Mihail, nu se întoarce din Basarabia în Moldova, ci trece în Polonia, de unde în zadar se încearcă Ștefan a’l readuce în țară, spunându’i în salv-conductul ce’i eliberează în anul 1460, că „de lucrurile ce trebuie uitate și care se vor fi întâmplat în Basarabia sau ori unde în altă parte, de acele lucruri și de orice alte dușmăni nu ne vom mai aduce aminte în vecii vecilor”. Se vede, însă că logofătul Mihail se știea prea vinovat față de Ștefan de oare ce el nu dă urmare chemării, ci rămâne în Polonia, cum o dovedește un alt salv-conduct eliberat lui de Ștefan mult mai târziu, tocmai în 1478. În acest nou salv-conduct, Ștefan res-

⁵ Ureche, în *Letopisește*, I, p. 118.

⁶ Ureche, *Ibidem*. Ed. critică a lui Popovici, p. 38.

tituie lui Mihail deocamdată satele lui de pe Siret și îi făgăduiește a-i înapoia și celelalte, dacă va fi credincios ⁷.

Petru Aron însă nu se putea împăca cu felul adăpostirii încuviințate lui de curtea polonă și care sămănă mai mult a închisoare. El fugi deci din Polonia în Ungaria care-l sprijinise în mai multe rânduri în domniile sale anterioare. Ștefan simțând de adăpostirea lui în Ardeal, înfruntă și mânia regelui unguresc, precum nu se temuse de fulgerile polone și pătrunde în Transilvania, vroind să siliască pe voevodul acestei țări, Sebastian de Rogzon ⁸, de frica năvălirii, a predă pe rivalul său în mâinile sale. Matei Corvin (1457—1490) regele Ungariei, fiind tocmai pe atunci ocupat cu Boemia și amenințat de Turci, nu putu să-l întâmpine, încât ne având cine să i se împotiviască, după multă pradă ce au făcut, „s'au întors înapoi fără nici o smințeală”, însă și fără a pune mâna pe dușmanul său”. Expediția s'a întâmpilat în anul 1461 ⁹.

Matei auzind de năvălirea lui Ștefan în Ardeal, se hotărăște să dea un sprijin mai activ pretendentului Petru, și trimite în anul 1462 o scrisoare voevodului Transilvaniei, în care îi spune: „Am auzit că Petru voevodul Moldovei este la voi, de unde noi, din oarecare priciu binecuvântate, am dori a-l avea în palatul nostru. Cerem dar dela voi și vă rugăm să-l trimiteți pe numitul Petru cât mai curând la noi. Aceasta vă va fi și vouă de favoare și lui de folos” ¹⁰. Totuși Matei nu poate da urmare gândului său de răzbunare contra domnului Moldovei, decât mai târziu, în 1467, fiind până atunci ocupat cu regularea dărilor boeme.

Ștefan, îndușmănându-se cu Ungurii, trebuia să restrângă în că legăturile cu Polonia, spre a găsi la vreme de nevoie ajutorul trebuincios. El face deci în 1462 un act de închinare către regele polon, legându-se a nu recunoaște alt stăpân decât pe regele

⁷ N. Iorga, *Ștefan cel Mare*, p. 71. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 271. Sinetul lui Muzilo din Aprilie 1461. Uliamitzki, *Materială* II, p. 98. Salv-conductul întâi din 1460 Iunie 12 în Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 269; salv-conductul al doilea din 1468 și cel al treilea din 1470, Bogdan, *l. c.*, p. 305 și 349; cf. N. Iorga, *Ștefan cel Mare*, p. 71. Observăm că sinetul care trebuie să fie anterior salv-conductului întâi, de oare ce acest pomenește de cele petrecute în Basarabia, este de sigur rău datat din 1461, adică posterior salv-conductului care e din 1460. Se poate încă ca sinetul care, după cuprinderea lui a fost dat în timpul călătoriei, dar este datat din Sneatin, să fi fost scris după întoarcerea lui Mihai și a lui Muzilo, în Polonia, și poate deci să fi fost dat chiar după salv-conductul lui Ștefan din 1460.

⁸ Numele voevodului Ardealului a fost aflat de mine într'un document din Biblioteca din Pesta, *Manuscrisele lui Pray*, vol. XIV, p. 20. Eră voevod acelei țări încă din 1453. Ibidem, *Manuscr. Kopriniane*, I, p. 111.

⁹ Ureche, în *Letopisele*, p. 121. Data este indicată de *Cron. pulneană. Arh. ist.*, III, p. 6.

¹⁰ *Epistolae Mathiae regis. Cassoviae, 1764*, ap. Picot. *Chronique d'Ureche*, p. 92.

polon, a'i păstră nestrămutată credință, a'i apăra cinstea și interesele, a nu se amestecă în dușmăniile contra lui, ci dimpotrivă a'i da de știre despre ele, a-i stă personal în ajutor contra tuturor dușmanilor, și altele de același fel. Se mai îndatorește Ștefan către demnitarii poloni trimiși de rege și anume Stanislav din Leopold, Muzilo din Camenița și notarul regelui, kneazul Ioan Lanca, a nu slobozi pe fiul hanului tătăresc pe care Ștefan îl avea în prinsoare, nici Litvanilor, nici Basarabenilor, (Muntenilor), nici Turcilor, nici Ungurilor, ci numai regelui polon. Tot în acea zi jură și Mitropolitul Teoctist și boierii lui Ștefan credință Polonilor și de a reține pe domnul lor dela vreun act de dușmănie contra regelui Cazimir¹¹.

Chilia. — De abia se întorsese Ștefan din expediția lui în Ardeal și îl vedem că atacă Chilia, cetate ce se află pe atunci în stăpânirea Munteniei unită cu cea a Ungariei.

Această cetate trecuse în decursul timpului, dela întemeierea principatelor în coace, în mai multe rânduri dela o țară la alta. Așa pe timpul lui Mircea, ea eră fără îndoială în stăpânirea Muntenilor, deoarece Mircea se întitulează domn al ambelor laturi ale Dunărei, până la marea cea Mare. Pe timpul lui Alexandru cel Bun ea este a Moldovei, probabil în urma unei cesiuni voluntare din partea lui Mircea către protegitul său Alexandru care fusese pus de el în scaunul Moldovei; căci am văzut că în tratatul dela Lublau, prin care regii Ungariei și ai Poloniei plănuiau împărțirea Moldovei, se vorbește de Chilia ca de o cetate moldovenească ce eră să vină în partea Moldovei, atribuită lui Sigismund. Chilia rămâne de aici în stăpânirea Moldovei până la Petru al III-lea care în anul 1448, pentru a mulțami Ungurilor despre sprijinul dat întru căpătarea domniei, dă cetatea lui Ioan Corvin de Huniade, care o trece la rândul său către Dan al III-lea domnul Munteniei, înruditul și protegitul lui¹². Stăpânirea lui Vlad Țepeș asupra Chilie eră deci dreaptă. Se vede însă că Ștefan cel Mare, care considerase pe Petru Aron ca un uzurpator al tronului tatălui său, nu vroia să recunoască nici unul din actele sale ca legiuit făcute, și deci cu atâta mai puțin înstrăinarea unei posesii a țării sale, mai ales că Ungurii cedând lui Dan stăpânirea Chilie păstraseră în ea un fel de

¹¹ Doghiel, I, p. 603, reproduc în Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 692-699. La p. 694 cetim: „praeter dictum dominum nostrum Casimirum et sanctam coronam Poloniae alium dominum neque habebimus neque ei serviemus”. Reproduc și de Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 282-294.

¹² Mai sus, Vol. III, p. 92 (Mircea); p. 127, (Al. cel Bun); p. 139, (Petru al III-lea). Chalcocondila numește cetatea Chilia „τὸ Κέλιον πόλιν οὕτω καλομένην τοῦ Βλαδού”. (Ed. Bonn, p. 506). Insuși Ștefan cel Mare prin un hrisov al său din 1460, indică că Chilia eră în afară de hotarele Moldovei. *Arch. ist.*, II, p. 174: „Leopolenii, ce vor merge la Brăila sau la Chilia după peste să plătească vamă la hotar în Bacău-sau în Bârlad”.

condominium cu drept de garnizoană. De aceea cronică putneană, spune că la atacul Chilie în 22 Iunie 1462 au rănit la picior pe Ștefan Voevod *Ungurii* din Chilia”¹³. Vlad Țepeș fiind cumnatul lui Matei Corvin, suferise și el această supremație ungurească.

După cum se vede, Ștefan vroia să facă mai mult un act de dușmănie contra Ungariei, atacând Chilia. El însă nu se gândi să țină samă că această lovitură, îndreptată în contra Ungurilor, atingeă mai ales pe Vlad Țepeș care ar fi trebuit să’i fie aliat firesc în lupta contra Otomanilor.

Am vorbit mai sus de greșala pe care a înfăptuit-o Ștefan cel Mare atacând pe Vlad Țepeș. Să vedem ce însemnează o greșală în politică. Uneori critica noastră poate să nu se loviască, necunoscându-se bine împrejurările care încunjurau fapta și care o făceau să răsară în chip neapărat în calea oamenilor. Alte dăți însă mintea sănătoasă și rațiunea cea mai strânsă și mai înțeleaptă sunt silite să recunoască o purtare greșită. Pentru ce s’a înfăptuit oare acea greșală? Desigur din cauza minților și a caracterelor individuale ce se aflau pe atunci în fruntea trebilor; încât chestia greșalei se preface în cea a personalităților omenesti aduse de împrejurări la conducerea soartei popoarelor. Dacă cutare individualitate nu ar fi văzut rău lucrurile și nu ar fi ales rău mijloacele, greșala nu s’ar fi întâmplat și organismul politic nu ar fi trecut prin primejdie. Intrebarea greșelilor trebuie deci întoarsă pe alta, aceea a urcării cutărilor personalități la conducerea Statelor, unită cu țesătura lor sufletească particulară. Nici una nici alta din aceste împrejurări nu stau încă în voia oamenilor; nici așezarea conducătorilor la cârma Statului, nici întocmirea originară a sufletului acestor conducători.

Aceste elemente sunt productul unor puteri ascunse și suverane. Caracterele și mințile sunt date de geneza individuală, iar venirea unor anumite persoane la cârma trebilor este opera evoluției care și alege ea, în ascunsa ei atotputernicie, elementele cu care făurește istoria.

Greșelile comise în conducerea destinelor omenesti sunt tot atât de fatale și de neapărate ca și faptele mari ce le atribuim cu tot așa de puțină dreptate numai individualităților ce se împodobesc cu ele, când ele sunt totdeauna productul și al împrejurărilor în care se mișcă dezvoltarea.

Dar suntem odată deprinși cu ideea că oamenii fac istoria și de aceea să urmăm înainte cu raportarea binelui și răului, intervenirei lor, cu toată povața înțeleaptă a minții care ne învață să atribuim aceste împrejurări unor puteri mai presus de voința omenească.

¹³ Bogdan, *Vechile Cronici ale Moldovei*, p. 224. Cf. Hasdeu, *Arch. Ist.* III, p. 6.

Să cercetăm deci cine erà Vlad Tepeș și dacà Ștefan în adevăr comisese atacând Chilia, cum se zice, o mare greșală politică?

2. VLAD TEPEȘ DOMNUL MUNTENIEI 1456—1462

Cruzimile lui Vlad al II-lea Tepeș. — Cu un an înainte de a se urcă Ștefan al IV-lea pe tronul Moldovei, acel al Munteniei fusese ocupat de Vlad al II-lea, fiul lui Vlad I Dracul, anume în anul 1456¹⁴. Că el erà fiul lui Dracul ne-o spune întâi Chalcocondila¹⁵; apoi se cunoaște și de pe aceea că Tepeș la contimporani, purtă tot numele tatului său, de Dracul, acel de Tepeș fiind o poreclă ce i se dădù mai târziu, după moartea lui, când amintirea cruzimilor sale înfieră memoria lui cu acel supranume. El și-a dobândit urâta lui poreclă dela felul morței cu care pedepsiă pe acei osândiți de el la pierderea vieței, și care erà tragerea în țapă. De și această pedeapsă barbară și crudă erà foarte întrebuițată în acele timpuri de cruzime și de barbarie, totuși nici unul din contimporanii săi nu o pusese în lucrare pe o scară atât de întinsă ca domnul Munteniei. Se înțelege dela sine că, pe lângă țapă, el întrebuiță și toate celelalte iscodiri demonice prin care se trimetea pe acele vremuri un om pe ceea lume.

— Lucru caracteristic însă pentru starea psihologică a acestui domn crud, este că mai întotdeauna pedepsele sale erau însoțite de o trăsătură ironică, care ne arată figura lui Tepeș cu atâta mai îngrozitoare, cu cât îl vedem glumind și râzând în fața celor mai cumplite schingiuri. Pentru a enumăra numai unele din pedepsele pe cari le impunea victimelor sale amintim pe următoarele:

— Într'un rând prinzând el niște Turci, le ordonă să-și scoată turbanele dinnaintea sa, ceeace Turcii refuzând, conform prescrierilor religiei lor, Tepeș ordonă să li se prinză turbanele cu cuie de cap, spre a se țineă mai bine. Un preot, necoborîndu-se

¹⁴ *Plattdeutsche Chronik* (contimporană) în Engel, *Geschichte der Walachei* p. 76. Erà în tron în Aprilie 1456. Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 70. Comp. Hurm. *Doc.* XV, p. 44. Șirul istoriei muntene se leagă cu cele expuse în Vol. III. p. 3¹.

¹⁵ Chalcocondila, p. 499: „Βλάδων τὸν Δρακονέσω παιῖδα“. Un doc. din 1439 (*Arch. ist.*, I, 11, p. 85) enumeră ca fiii ai lui Dracul pe *Mircea*, *Vlad* (al II-lea Tepeș) și *Radu cel Frumos*. Vlad Tepeș este arătat pretutindene tot cu porecla tatălui său de *Dracula*. D. Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 3, aduce încă un doc. din 13 Aug. 1437 și altul din 2 Aug. 1439 în care Vlad Dracul cel Bătrân amintește pe fiul său Vlad (Tepeș). Insuș Tepeș se dă drept fiul lui Dracul și nepotul lui Mircea (cel Bătrân). I. Bogdan, *Documente și Regeste*, p. 62. Numerotăm pe Vlad Tepeș cu II, fiindcă nu identificăm numele Vladislav cu Vlad cu toate că în fond sunt același nume.

destul de iute de pe cal înaintea lui, el pune să-l întâpe cu cal cu tot. Ospătează într'un rând pe calicii din Târgoviştea „de sufletul morţilor”, şi apoi dă foc casei în care ei mâncau, ucigându-i pe toţi; taie sinurile unor mame, vinovate de nu mai ştim ce crimă, şi pune să le ţintuiască în loc capetele copiilor lor; prohodeşte pe un boier Dan, de viu, înaintea de a-l trage în şapă; pune şi juپoaہ de piele tălpile unor vinovaţi, le unge cu sare şi apoi pune caprele să le lingă, şi lucru mai îngrozitor din toate : după ce întâpă pe toţi Turcii lui Hamza paşa, întinde o masă între acei ce se luptau cu moartea în vârful furcilor, râde şi benchetueşte în aceea încunjurime înspăimântătoare, închinând pahare în sănătatea Turcilor întâpaţi¹⁶

Asemenea raporturi de cruzimi înfiorătoare ar putea fi puse numai pe sama închipuirii Saşilor care, având de răzbunat contra lui Vlad Ţepeş oarecare pedepse crude, după cum eră obiceiul în acele timpuri, ar fi vrut să-i ponegriască memoria¹⁷. Ele sunt întărite însă şi de alte izvoare, unele din ele expuse şi acele aceloraşi îndoieli, cum sunt scrisorile lui Dan celui scos din tronul Munteniei de către predecesorul lui Ţepeş, Vladislav, şi care Dan se purtă ca rival al lui Ţepeş prin Ardeal. În acele scrisori cetim că „Vlad îşi arată turbarea necredinţei lui cu cruzime şi nu se mulţumia numai cu răpirea bunurilor, dar şi ucideă pe acei negustori cu moarte cruntă şi mişelească, trăgându-i în şapă”. Adaoہ Dan, în o a doua scrisoare, că a cântărit în gândul său urieşele ocări, nereîntocmitelہ daune, uciderile mişeleşti, ciuntirile şi închisorile cărora au fost supuşi bărbaţii cinstiţi şi prevăzători ai cetăţei Braşovului şi toată comunitatea lor, în fraţii, prietenii, consângenii, fiii şi membrii lor, de către nelegiuitul şi crudul tiran, Dracul, care se numeşte Vlad Voevod al părţilor transalpine, pentrucă aceşti oameni ţin cu noi (Dan)”¹⁸.

Sunt însă şi izvoare mai vrednice de credinţă care adeveresc cruzimele lui Ţepeş. Aşa mai întâi istoricul Grec Chalcocondila

¹⁶ Aceste şi multe altele sunt raportate de *Plattdeutsche Chronik* în Engel, *Gesch. der Walachei*, p. 76.

¹⁷ Vlad Ţepeş năvălise asupra Saşilor din Transilvania încă din 1456, după cum o adevereste un document din acel an al regelui Vladislav care spune : „Referente nobis fideli nostro Iohanne Corvin de Huniade (ce nu murise încă la data scrisoarei, a căreia indicaţie lunară lipseşte), comite Bistriciensis, intelleximus qualiter illustris Wladislaus Woyvoda transalpinus dominia prius comitis Ioannis ac etiam certas villas nostras saxonicales concremasset et combussisset”. (Colecţia Kemeny, în *Transilvania*, VI, 1873, p. 150). Se vede că Vlad Ţepeş vroise să răz-bune contra lui Ioan Corvin o purtare neprietenoasă a acestuia. Mai sus, Vol. III, p. 10.

¹⁸ Scrisorile lui Dan din 1459 Aprilie 2 şi 1460 Martie 2 în Hurm., *Doc. XV*, p. 51 şi 53, aceasta din urmă publicată de mai înainte de N. Iorga în *Lucrări nouă despre Ţepeş* în *Conv. literare*, XXXV, 1901, p. 149.

și Papa Pius al II-lea (Aeneas Sylvius Piccolomini)¹⁹, și dacă aceștia raportă poate tot cele spuse de dușmanii lui Țepeș, apoi nu tot așa se poate spune de o descriere a cruzimilor săvârșite de Țepeș în Bosnia, unde fusese trimis cu o expediție de către Matei Corvin, după ce regele îl iertase din vina lui cea mare (scrisoarea trădătoare către sultanul) în 1476. Autorul descrierii rămâne înmărmurit de cruzimile lui Țepeș²⁰.

Aceste cruzimi aveau totuși o țintă politică, și în aceasta se deosebește Vlad Țepeș de monștrii ce stătuseră odinioară pe tronul împăraților romani. Muntenia anume, în tulburările încercate sub urmașii lui Mircea cel Bătrân, ajunsese în o deplină anarhie. Nici un principiu, nici o autoritate nu mai erau recunoscute și respectate. Boierii, împărțiți între partizile Dăneștilor și Drăculeștilor, se mâncau unii pe alții, iar hoții umpluseră țara, încât nimeni nu mai eră sigur pe viața și averea sa. Politicește țara eră căzută într'o adevărată prăpastie. Tributul fusese urcat la 10.000 de galbeni, și lucru mai cumplit, Muntenia trebuia să contribuie pe fiecare an cū 500 de copii la reînprospătarea ienicerilor. Această dureroasă rușine impusă țarei sale, Vlad Țepeș vroia să o înlăture cu ori ce preț. De și venit în tron cu ajutorul turcesc, el caută să mântuie țara lui de acest tribul de sânge. Dar pentru a putea înfruntă furia musulmană trebuia cel puțin ca în țara lui să domniască ordinea și liniștea, ca astfel numai un gând și o inimă să se scoale în contra păgânilor. Și în adevăr Vlad își ajunsese scopul și încă cu destulă grabă. Turcii apropiindu-se de hotarele țarei, căzū în mâinile lor ca prins unul din ostașii lui Țepeș. Sultanul îl trată bine și îi cerū să destăinuiască unde s'ar află domnul său. Ostașul refuză cu toate făgăduințele cele mai ademenitoare. Sultanul începū să l'îngrozască cu mari pedepse; izbuti însă tot atât de puțin. Porunci în sfârșit să l'ucidă; mărturisi însă sultanul că „dacă Vlad ar aveă o puternică armată, nu mă îndoesc că în curând ar ajunge la o mare strălucire”. Turcul admiră în Vlad însușirea de a se face temut și ascultat de supușii săi, idealul ocărnuirei otomane. Mohamed aduse cu sine pe Radu cel Frumos, fratele lui Vlad; acesta propuse boierilor să părăsască pe domnul lor și să treacă la el; dar boierii refuzară aceasta de frica lui Țepeș. La atâta disciplină adusesse el nobilimea cea pururea gata de gâlceavă și trădări. Cât despre talhari, ni s'a păstrat o anecdotă caracteristică. Un negustor străin venise într'un oraș din Muntenia. Trăgând la un birtaș, îi arată îngrijirea despre o sumă mare de

¹⁹ Chalcocondila, p. 500. Papa Pius al II-lea ap. Iorga. *Studii și doc.*, III, p. LXXIII.

²⁰ Doc. din 1476 ap. Iorga (*l. c.*, în nota 5), p. 155.

bani ce aveà la el. Birtaşul îi spuse : „pune-ți punga în drum și dacă mâni nu o vei găsi neatinsă, îți plătesc eu paguba”²¹.

Vlad Țepeș venise, cum am spus, în domnie cu ajutor turcesc. Aceasta reiesă din scrisoarea lui Basarab cel Tânăr către Brașoveni, în care le spune, că niște pribegi pe care îi adăpostiau ei, fuseseră pricinuitoarii tuturor relelor; între altele că „acei pribegi aduseseră pe Vlad Voevod împotriva lui Vladislav Voevod și l-au tăiat”²². Această jăluire nu ar fi putut-o face Basarab către Brașoveni, dacă Vlad Țepeș ar fi venit cu pribegii dela ei. Este deci învederat că Vlad Țepeș a fost pus de Turci în domnia Țării Românești, și faptul că este însărcinat de Matei Corvin, curând după întronare, cu apărarea Sașilor de năvălirile turcești, se explică prin aceea că Ungurii se siliu a’și îmbună îndată pe domnitorii puși de dușmanii lor, ceea ce cu Vlad Țepeș le izbuteste chiar nu se poate mai bine.

După moartea lui Huniade în 11 August 1456, Vlad Țepeș face în 7 Septembrie, un act de închinare către Ladislav regele Ungariei, în care act el spune, că „voește să urmeze politica lui Mircea cel Bătrân” și a urmașilor săi, pentru ca la caz de pericol din partea Turcilor să poată dobândi scăpare în Ungaria. Totuși relațiile acestea atât de bune par a se turbură pentru un moment. Anume Ladislav regele scrie în 16 Dec. 1456 Sașilor din Brașov, să dea ajutor lui Dan (III), fratele lui Vladislav, care Dan, dela detronarea lui în 1449, se găsiă prin Transilvania, stăruind a recăpăta tronul, întru cât „necredinciosul Dracul Voevod care ne făgăduise atâtea lucruri pe când încă nu dobândise domnia, acuma, după ce a pus mâna pe ea, a făcut multe rele în părțile acelea”²³. Aceste pricini de nemulțumiri trecătoare cu purtarea lui Țepeș își au cauza lor în neînțelegerile dintre Țepeș și Sașii transilvăneni, pe cari firea cea cruntă și pornită a domnului îi făcea să le plătiască prea scump.

Sașii adăpostiau la ei nu numai pe detronatul Dan, dar încă și pe un alt competitor la tronul Munteniei, pe Vlad Călugărul, în contra căruia Vlad Țepeș se plânge în o scrisoare către Săbieni, la începutul chiar al domniei lui.

Dela un timp însă urmașul lui Ladislav, Matei Corvin, convingându-se că Vlad Țepeș umblă să o rupă cu tot dinadinsul cu Turcii și că deci ar putea aveà în el un sprijin puternic contra necredincioșilor, impune Sașilor tăcere. Prin o scrisoare din 1458, Sașii sunt amenințați, că „în cazul când vor încerca ceva nou

²¹ Chalcocondila, p. 512.

²² I. Bogdan, *Doc. și Regeste*, p. 90.

²³ Hurm., *Doc.*, XV, p. 46. Scrisoarea lui *Ladislav de Hunyad* în I, *Bogdan, Vlad Țepeș* p. 10 și *Doc. și Regeste*, p. 67-70. (*Doc. și Reg.* vorbește de actele vrăjmașe ale lui Țepeș).

împotriva Voevodului, noi nu'i vom ajuta nici ne vom inter-pune pentru a împăcă lucrurile”.

Atât cruzimile lui Vlad Țepeș cât și apropierea lui de Unguri țintiau către un singur scop, mântuirea țării din robia păgânului. De aceea când Mohamed cere lui Vlad tributul de bani și acel de copii, pe care predecesorii lui se îndatoriseră a'l da Turcilor, Vlad răspunde solului turcesc, că tributul de bani este gata să'l dea, iar cel de copii nu. Sultanul trimite atunci pe un Grec, *Catabolinos*, în chip de sol la Vlad, împreună cu *Hamza pașa* din Vidin, pe care'l însărcinează să pună, prin surprindere mâna pe Vlad sau să'l determine să vină la poartă. Vlad însă prinde întregul corp de oștire a lui Hamza, împreună cu acest pașă însuși și grecul *Catabolinos* și'i întâpă pe toți, înfigând, spre batjocură, pe Hamza pașa într'o țapă mai înaltă. După aceea trece Dunărea și pustiază cumplit provinciile turcești.

Cum stau dovezile faptelor aduse până aci? Ele sunt conținute în istoricul bizantin *Chalcocondila*²⁴, precum și în câțiva cronicari turci : *Neschri*, *Idriz* și *Ali*, consultați de *Hammer*²⁵, cari cronicari dau acel turcesc al Grecului reneșat, *Catabolinos*, sub numele de *Iunis Bey*. Se aruncă o bănuială asupra raporturilor istoricilor greci, de oare ce ar fi făcute din auzite²⁶. Dar oare multe fapte amintite în izvoare sunt date numai de marturi oculari? Și cele auzite trebuie crezute, când împrejurările ne impun aceasta. Trebuie să observăm că istoricii greci nu raportează fapte petrecute numai în depărtata Muntenie și fără legătură cu interesele Statului și ale orașului în care trăiau, Constantinopole : ci de acele ce trebuiau să intereseze pe Turci și pe Greci, deoarece *Catabolinos* era Grec ; și soarta lui nu putea să leșe nepăsători pe compatrioții lui care țineau condeiul. Apoi spusele istoricilor greci sunt întărite de ale cronicarilor turci. Dar nu avem numai atâta. Secretarul dogelui de Veneția la Buda, pe lângă regele Matei Corvin *Petrus de Thomasiis*, spune, „că l'a chemat domnul rege și l'a pus să cetiască câteva scrisori primite dela un ambasador al său de lângă *Dragulla* (*Dracul*, adică Țepeș) voevodul transalpin din Valahia, prin care îl înștiințează despre daunele și cruzimele făcute de acest voevod contra Turcilor, și despre numărul de Turci și Bulgari morți, pe cari i-a văzut după numărul capetelor înfățișate, afară de acei ce au fost arși în locurile acele”. Scrisoarea lui de *Thomasiis* întărește pustiirea provinciilor turcești arătate de istoricii greci. Există apoi o scrisoare a lui Vlad Țepeș însuși, din 11 Ianuarie 1462, către regele Matei Corvin, prin care cere ajutor contra Turcilor „care veniau asupra Țării Românești, fiindcă el, voevodul,

²⁴ *Chalcocondila*, p. 501-502.

²⁵ *Histoire de l'Empire ottoman*, trad. franceză, I, p. 272-273.

²⁶ *Conduratu*. Relațiunile Țării Românești cu Ungaria.

au voiă să rupă legăturile cele strânse cu Ungurii, nici să părăsească ideea de a lua în căsătorie pe o rudă a lui Corvin; că el (Țepeș) neprimind condițiile arătate, Sultanul a trimis pe Beglerbegul Nicopolei, Hamza să'l prindă cu orice mijloc, și să'l ducă la Constantinopole. Beiul n'a izbutit; iar el (Țepeș), a năvălit în Bulgaria și a prădat-o dealungul Dunărei dela gurile ei și până la Zimnicea. 23.809 de oameni au pierit, afară de 884 care au fost arși în casele lor și ale căror capete n'au putut fi înfățișate".

Vlad se roagă de rege, să'i dea, dacă nu toată armata, cel puțin pe acea din Ardeal, și din Secuime; dar să o trimită în curând, de Sf. Grigorie (12 Martie), căci Turcii fac numeroase pregătiri și aduc corăbii din Galipoli și Constantinopole, ca să treacă Dunărea" ²⁷.

Nouă ni se pare că, după asemenea dovezi cari întăresc neizbutirea încercării Turcilor de a prinde pe Vlad Țepeș, spusele istoricilor greci nu mai pot fi bănuite. Cu toate însă că dovezile întăritoare nu confirmă și cruzimile făcute de Țepeș asupra Turcilor și a Grecului, și care sunt raportate de alte izvoare, și aceste trebuie numaidecât primite, fiind date timpurile acele de cruzime și barbarie și firea cumplitului domnitor, asupra căruia, nu fără temei, s'a năpustit povestea, pentru a face din el un monstru sângeros.

Lupta cu Mahomed al II-lea. -- Să vedem acum, cum a ieșit expediția sultanului Mahomed II, vestitul cuceritor al Constantinopolei, împotriva domnului Țărei Românești, și băgăm de samă că numai un mare dușman și o mare primejdie putea aduce pe însuși sultanul în fruntea expediției. La oștirea cu mult mai numeroasă a Turcilor ²⁸, Vlad Țepeș nu putea opune decât vreo 22.000 de oameni. După arătările lui de Thomasiis, domnul „se pusese să păzască malul; dar neputând susține așa de mare navală, s'a retras în cetăți și munți, unde el poruncise încă de mai înainte să se adăpostească femeile și copiii, împreună cu multe provizii." Mai spune tot de Thomasiis că „oștirea lui Țepeș eră alcătuită din țărani, pe când acea a pașei eră din oameni

²⁷ Scrisoarea lui Petru de Thomasiis dela Martie 1462, în *Columna lui Traian*, 1883, p. 35. Scrisoarea lui Țepeș copiată de d. N. Iorga din arhivele din München. Vezi Conduratu, *l. c.*, p. 154. Observăm chipul aproape identic de rostire al scrisorii ambasadorului lui Matei de lângă Țepeș, dovadă că știrile ce le dă regelui erau luate chiar din încunjurimea lui Țepeș, după relațiile primite de domn. Poate a asistat chiar la numărarea capetelor!

²⁸ Chalcocondila, p. 505, o socotește de sigur exagerat la 250.000 de oameni. Petru de Thomasiis (*Col. lui Traian, l. c.*) dă 60.000, din cari 25.000 de leñiceri. Că oștirea eră numeroasă se vede de pe arătările istoricilor greci că numai plata întreprinzătorului trecerii peste Dunăre se urcă la 300.000 de galbeni. O numeroasă flotă aducea proviziile și trecând pe lângă Brăila pe care Chalcocondila o numește „orașul cel mai însemnat al întregii Dacii" (*l. c.*), Turcii îi dau foc.

aleși și deprinși cu armele”. Apoi cum adaugă altă scrisoare a aceluiași ambasador venețian, „Vlad, pentru a’și înjgheba oștirea, chemase în ea până și copii dela 12 ani în sus”. În sfârșit ajutorul unguresc nesusosind, Vlad fu nevoit să lupte numai cu propriile lui puteri ²⁹.

După relația unui martor de astă dată chiar ocular, un Ienicer sârb fugit din oștirea turcească, *Constantin Mihailovici de Ostrovița*, se vede că Vlad Țepeș nu se retrăsese, cum spune de Thomasiis, în cetățile din lăuntru țării, ci cercase împotri-

Mohamed al II-lea

vire chiar pe malurile Dunărei, și apoi se retrăsese în pădurile cele întinse cari se lăteau până aproape de matca fluviului. Fostul Ienicer descrie astfel desbărcarea Turcilor pe malul muntean : „Când înnoptă, ne puserăm în luntri, și ne lăsarăm în josul Dunărei, desbărcând pe malul opus, ceva mai sus de tabăra lui Vodă. Acolo așezând în jur tunurile, ne ocolirăm cu un șanț, ca să nu ne poată supăra călărimea, și iarăș întorcându-se dintr’ai

²⁹ Petru de Thomasiis, *l. c.*, p. 38 : „perche i suoi sono populi et quelli del Bassa homini exercitati nelle arme”. Altă scrisoare din 27 Mai 1462, *Mon. Hung. historica, acta extera*, IV, p. 142 : „lui Dragula con tutti alli suoi di XII anni „Dice etiam, che el Valacho haveva mandato suxu a monti tute femine et puti et luy con tutti altri sai da XII anni in suxu se haveva a la guardia de le rive del Danubio” (*Mon. Hung. hist. acta extera* IV p. 142) Matei Corvin ceruse ajutor dela papa pentru Țepeș. Katona, *Hist. critica regum. Hung.*, XIV, p. 353.

noștri peste Dunăre, transportarăm și pe ceilalți ieniceri. Când toată pedestreimea fu astfel trecută, atunci înșirându-ne, înaintarăm încet, asupra oștirea lui Dracul, cu tunuri și alte arme. Oprindu-ne, așezarăm tunurile; însă până a ajunge la aceasta, dușmanul ne ucise vreo 300 de ieniceri. Mult se întristă sultanul, văzând de pe țărmul opus bătălia cea mare și neputându-ne veni în ajutor; se temeă foarte mult să nu'și piardă toți ienicerii; căci însuși sultanul nu trecuse încă Dunărea. Văzându-ne măcelăriți mereu, ne grăbirăm a respinge pe dușman, având pentru aceasta 120 de tunuri mici, din cari împușcând neîncetat, îndepărtarăm armata lui Vodă. Apoi stăturăm pe loc, să ne asigurăm. După aceea sultanul făcu să treacă dincoace o altă oaste pedestră, numită Azapi; iar Dracul văzând că nu mai poate opri trecătoarea, se retrase dinaintea noastră. Atunci însuși sultanul trecu Dunărea cu toată oastea, și ne dădu 30.000 de zloți, de aici intrarăm în Valahia după Dracul, al cărui frate mergea înaintea noastră. Deși domnul român avea o oaste mică, și cu toate că ne țineam totdeauna cu multă pază și că înaintam cu mare frică mânănd noaptele prin șanțuri, totuși nici așa nu ne puturăm asigura, încât într'o noapte, lovindu-ne Românii, măcelăriră oameni, cai, cămile, uciseră Turci, la 100.000 (!); iar când toți Turcii goniți de dușman alergau îndărăt, noi Ienicerii îi respingeam și îi ucideam, pentru a nu ne pierde din cauza lor. În acest mod, mari daune suferi sultanul. A doua zi prinseră Turcii vreo câteva sute de Români, pe care sultanul porunci să'i despice. Văzând puterea Turcilor, Românii părăsiră pe Dracul și se alipiră de fratele său. Dracul fugi în Ungaria la Matei Corvin care, pentru relele lui fapte, îl aruncă în închisoare. Incredințând țara fratelui lui Dracul, Mahomed se retrase" ³⁰. Trecerea Dunării se făcuse în zilele de 14 și 15 Iunie 1462 ³¹. Chalcocondila mai aduce încă știrea, că înaintea atacului de noapte, Vlad spionase în persoană poziția dușmanilor. Vlad atacă pe Turci în întuneric, cunoscând obiceiul lor de a nu se mișcă noaptea din loc. Vlad vroia să lovească cortul sultanului, dar greșind, nimeri pe acel al unui pașă.

După arătarea ienicerului sârb, s'ar părea că, cu tot atacul cel foarte primejdios pentru Turci făcut de Țepeș într'o noapte, Sultanul ar fi ieșit învingător, și lucrul pare a fi întărit prin faptul că, după expediția turcească, găsim pe Radu cel Frumos, înlocuind pe Vlad Țepeș în scaunul Țării Românești, iar pe Vlad Țepeș fugind în Ungaria.

³⁰ Ienicerul de Ostravița fugit dela Turci, intră în slujba lui Matei Corvin și redeveni creștin. El povestește întâmplările expediției la care luase parte. Această povestire fu culeasă de un contemporan și păstrată până astăzi. Ea a fost reprodușă de B. P. Hasdeu în *Arh. isl.*, I, 2, p. 8.

³¹ Scrisoare venețiană din 28 Iunie 1462, în *Mon. Hung. historica, Acta extera*, IV, p. 156.

Cu toate acestea mai multe izvoare contemporane din cele mai vrednice de credință vin să arate lucrurile sub o cu totul altă lumină. Așa mai întâiu niște cronici venețiene publicate de curând, arată, una din ele, că „Turcii plecați împotriva lui Dracula în Valahia au fost bătuti și fugăriți”; alta că „Turcul a trecut în Valahia întru sprijinirea fratelui Domnitorului Vracula (sic), care frate stătea adăpostit în palatul său; dar că ducându-și oștirea în acea țară, a găsit pe domnitorul Vracula care i s'a opus cu o puternică armată și l'a bătut cumplit, și văzând că nu poate izbuti în scopul său, a trecut în Romania” A treia cronică, *Annale Venete* ale lui Ștefan Magnul adaogă la acelaș an, 1462, că: „Mahomed a trimis o puternică armată în Valahia; dar sculându-se Valahii împotriva ei, a fost bătută; că au fost măcelăriți 30—40.000 de Turci și a fost prins de Valahi un nepot al Valahului care părăsise lagărul lui și se dusesse la Turci, și acesta fu înțepat”³².

Cronicile ungurești întăresc izbânda lui Tepeș împotriva Turcilor. Așa *Pelancius* ne spune că „Dracul, cu puțini însă aleși militari, atacă pe Mahomed împăratul Turcilor (care pusese mâna pe Valahia cea Mare, și se pregătia să ocupe pe cea mică) în timp de noapte, și l' sili să apuce fuga către Dunăre, cu mare rușine și pierdere de oameni, și să se retragă din Transalpina”³³. Dintre istoricii bizantini, Chalcocondila, partizanul Turcilor, ascunde înfrângerea lor; Duca o mărturisește. El spune că „Turcii atacați în întuneric, se uciseră unii pe alții; iar când se lumină de ziuă, Valahii ce pătrunseseră în lagărul lor, se retraseră. Tiranul ridicând atunci tabăra și fugind cu rușine, trecu Dunărea și se întoarse la Adrianopole”³⁴.

Mai însemnate dintre toate aceste arătări ale cronicilor și istoricilor timpului, cu toate că concordau spusele lor, culese din izvoare atât de deosebite ca acele grecești, venețiene și ungurești, dă cel mai mare grad de crezare faptului arătat de toate în acelaș fel; mai importante, zicem, decât aceste cronici, sunt rapoartele însăși ale agenților venețieni răspândiți prin deosebitele centre ale lumii răsăritene. Așa raportul din 28 Iulie 1462 al lui *Balbi*, ambasadorul venețian din Constantinopole, către Dogele, spune, că „trecând Sultanul în Valahia, găsi țara deșartă de oameni pe cât și de orice fel de provizii, fiind toți locuitorii retrași la munte și la locuri tari. Turcii înaintau cu mare teamă și băgare de seamă, ferindu-se de Vlad; dar nu se putură

³² N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 39, 83-84 și 86. Aceste cronici nu mi erau cunoscute, când am scris despre Vlad Tepeș, în ediția I; dar ele sunt foarte puțin însemnate, față cu documentele cunoscute de mai înainte și pe cari m'am sprijinit eu.

³³ *Dissertatio de aggrediendo Turcos* în Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 371.

³⁴ Duca, p. 345.

păzi până într'atâta, încât Valahii să nu le facă mari daune. Când Turcii se apropiară de munți, Dracul cu aproape 30.000 de oameni atacă lagărul în două rânduri, făcându-i mari daune, și a doua oară dacă Turcii nu ar fi fost înștiințați, se ține drept sigur că le-ar fi produs o grozavă panică. Dintre Valahi pieriră 5.000, din Turci 15.000 ceea ce văzând Sultanul, ridică cu grabă lagărul și trecu fluviul îndărăt și ajunse în 11 a prezentei luni (Iulie) în Adrianopole. El lăsă la hotarul Valahiei pe fratele lui Dracul, cu oaste turcească, pentru a încurcă spiritele Valahilor, dacă ar voi să părăsească pe Dracul și să se dea în partea celuilalt. Acuma se zice că 4.000 de Turci au fost prinși și puși în țăpă”³⁵. Acest raport este de o nespusă însemnătate, căci el reproduce științele oficiale sosite în Constantinopole de pe câmpul de războiu și pe care ambasadorul venețian era în putință a le cunoaște. Cum ne putem măcar închipui că, dacă Mahomed ar fi izbutit a răpune pe Vlad și a'l înlocui cu Radu, ambasadorul Veneției din Constantinopole, omul cel mai de încredere al marei republici și care era ținut a transmite signoriei venețiene știrile cele mai pozitive, cu deosebire asupra izbânzilor turcești, ar fi schimbat un triumf în o înfrângere! Dacă este să nu luăm în băgare de samă asemenea mărturii, atunci să facem ca vestitul Englez care a aruncat în foc manuscriptul său despre Asirieni, fiindcă nu putuse descoperi adevărul asupra unei certe petrecute la piciorul turnului din Londra, unde era închis.

Mai mult încă, două scrisori ale lui Alois Gabriel, rector venețian din Candia, către Antonio Loredano, căpitan de Modena, întăresc ambele victoria cea desăvârșită a lui Vlad Țepeș contra lui Mahomed al II-lea și fuga acestuia din Țara Românească. Aname scrisoarea întâi, din 3 August 1462, spune că, după o veste din Constantinopole, Sultanul ar fi suferit o gravă înfrângere în Valahia, și toată armata lui s'ar fi înturnat în neorânduială³⁶. A doua scrisoare, din 12 August 1462, conține relația unui Albanez fugit dela Adrianopole, unde era reținut în sclavie. El spune că, „cu vreo două zile înaintea fugei lui, Sultanul ajunsese la Adrianopole cu marea lui armată în neorânduială și fără nici un semn de victorie, și că se spune în Adrianopole, că Sultanul mergând adânc în lăuntrul Valahiei, ducea cu sine pe fratele domnitorului român, și că apropiindu-se de un loc unde armata Românilor era întărită prin o încunjurare de metereze, fû atacat într'o noapte de dânsa, și că au murit din partea unde era cunoscut sultanul și vizirul, din armata turcească, 30.000 de Arapi

³⁵ Balbi către dogele, 28 Iulie, *Mon. Hungariae historica, Acta externa IV*, p. 167,— '68 Comp. și Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, I, p. 336.

³⁶ *Columna lui Traian*, 1883, p. 39 : „Per littere de Candia de 31 del passato si dice esser stata grande la rotto del Turco et el simile esser giонта tutta la sua armata mal condizionata; el qual signor più che de passo era ritornato in Adrianopoli et licentiato tuto il exercito suo”.

și alte oștiri încă, în număr total de 50.000 de Turci. Văzând Sultanul că nu poate răpune pe domnul valah care era apărat prin un șant încunjurat de mlaștine, și temându-se și de armata ungurească care venia spre a da ajutor Românilor, se întoarse pe uscat și cu o mare lipsă de hrană pentru armată și caii ei, la Adrianopole, în neorânduială, cu toate că Turcii au făcut oare cari arătări de veselie, vroind a face să creadă pe supuși. că Sultanul se întorcea biruitor”³⁷.

Dacă, în raportul lui Balbi, aveam adevărul îmbrăcat în mantia oficialității, în scrisoarea Albanezului avem reproducerea sinceră și neprefăcută a părerii publice din orașul în care Sultanul se întorsese; și amândouă aceste știri, nesupuse la nici o îndoială, arată pe sultanul ca bătut. Mai ales silințele de a pospăi înfrângerea suferită, prin încercări prefăcute de veselie, sunt caracteristice.

Mai aducem încă o scrisoare a guvernului din Caffa, în Crimeea, către regele polon, care scrisoare va fi folosită mai pe larg ceva mai jos, și în care guvernul din Caffa vorbește de războiul *fericil* purtat de Vlad Țepeș contra Turcilor.

Apoi când vedem că din Caffa până în Constantinopole, din Milano și Veneția până în Candia, toate izvoarele grecești, polone, ungurești, italiene, caffenze, vorbesc de izbânda lui Vlad contra Turcilor, ni se pare că nu putem face altceva decât să primim părerea că Sultanul Mahomed a fost bătut de Vlad Țepeș, și deci trebuie să căutăm aiurea pricina detronării lui.

Nu ne putem însă împiedica de a face câteva băgări de seamă asupra tendințelor, așa numite științifice, ale școalei istorice mai tinere. Această școală a întreprins să dărâme una câte una toate figurile mai mari ce au răsărit în trecutul nostru, precum și ideile luate din acel trecut ce ne-au susținut până

³⁷ *Ibidem*, p. 40-41: „El signor Turco, zorni otto avanti el fugir del dicto schiavo, era pinto in Adrianopoli cum copioso exercito mal in ordine, senza alcuna demonstrationi de victoria et che la piu parte del dicto exercito, passato per la via de mare maggiore, era venuto a pic, perche per el grandissimo manchamento hauto de victualie et aqua el forzo de soy cavalli de fame et sete crepono et quelli cavalli se pote sostegnir, sono menati a man cum grandissima difficulta. In Adrianopoli si diceva come el dicto signor, andato per longo camin dentro la Valachia meno con luy el fratello del signor valacho. Et approsimando a certo luogo dove l'exercito de Vlachi era reducto in certa fortezza de paludi, una nocte fu assaltato per l'exercito de Vlachi. Et sono morti de la parte dove era accampato el Bassa et el Bazarò de l'exercito turcho XXX mila Axapi et altra zente per le summa de L. mila Turchi, in modo che vedendo il dicto signor turcho non haver modo de offender il dicto signor valacho, per esser reducto in locho forte circondato de palude, et dubitando de l'exercito de Hungari, el qual aspetava in s bsidio de Vlachi fece la volta de mar magior et cum grandissima incomodita de victualie per le exercito e cavalli loro, ritorno in Adrianopoli mal in ordine, come e dicto... licet i Turchi habino facto certa demonstratione de letitia, davano a sapere a soy subditi che'l suo signore era ritornato cum victoria”.

acum. Vlad Țepeș este un nebun și un nevropat sângeros, ba încă și un Iaș care a fugit înaintea Turcilor; Mihai Viteazul un cap de bandă, un condotier; așezământul voevozilor din vechea organizare românească nu avea nici o însemnătate politică; Românii au părăsit Dacia pe timpul Impăratului Aurelian, și naționalitatea lor s'a încheșat în vecinătatea Albanezilor; Fanariotii au fost o epocă de propășire pentru Români, și așa mai departe, tot apucături de a contrazice istoriografia timpurilor mai vechi, pe motiv că istoria nu trebuie să se închine de loc altui sfânt decât adevărului.

Și noi suntem pe deplin înțeleși cu principiul respectării adevărului și cu acel al neiertării lui cu nici un preț, pentru interesul încălzirii simțământului național³⁸. Și noi am dat, unul din cei dintâi, exemplul cum trebuie dărâmați idolii închinărilor false și neîndreptățite, când am susținut în *Istoria Românilor* stăruința Dacilor sub stăpânirea romană și, mai mult decât atâta, însemnătatea elementului slav pentru constituirea naționalităților române; apoi dărâmarea lui Vasile Lupu, din închipuirea unui domn național, care introdusese limba română în biserică din iubirea pentru românism. Am îndrăznit apoi să merg chiar mai departe: să arăt relele urmări ale domniei lui Mihai Viteazul asupra țăranilor munteni; că epoca fanariotă nu a fost mai bună, dar nici mult mai rea, decât cea anterioară românească; dar nu m'am făcut apologistul ei; că Tudor Vladimirescu, iarăși o icoană căreia i se atribuia eliberarea României de Greci, nu a fost la început decât organul revoluției sociale îndreptate contra tuturor boierilor, fără deosebire de Români sau Greci, și că numai după unirea lui cu partidul național al boierilor, a dat mișcării lui o îndreptare națională, ș. a. m. d.

Dar *est modus in rebus*. Dacă am respectat totdeauna mai mult adevărul decât iubirea de neam, n'am îndrăznit niciodată a sfâșia acest adevăr însuși, când venia în slujba simțământului, numai pentru dragul de a mă arăta mai strașnic, și de teamă de a nu părea cumva că susțin și acuma tot ce a fost privit cândva ca întrebare patriotică. Nu am voit să imitez pe unii străini care au tocmai interesul de a dărâma toate valorile românești, și nu mi-a plăcut niciodată să fiu citat de Unguri, de Slavi și de Greci ca autoritate *românească* pentru sprijinirea lor.

Și eu cred că în această cumpenire a adevărului, așa ca pretextul lui, ipercritica, să nu depășească fără nevoie hotarele simțământului, stă adevărata concepție a istoriei. Când întâlnim ceva care sau ridică pe poporul nostru, sau lovește în el, în interesele lui, să cercetăm faptele cu cea mai stăruitoare luare

³⁸ În privința aceasta am scris un capitol întreg în *Principiile fundamentale ale Istoriei*, 1900, Cap. III. *Păreri greșite asupra scopului istoriei*. Comp. A. D. Xenopol, *Théorie de l'Histoire*, Paris, 1908, p. 133.

aminte, și numai acolo unde adevărul reiese strălucitor și neînduplecat din izvoarele timpului, acolo să îngăduim ca părerea noastră, expunându-l, să loviască în iubirea ce ne leagă de neamul de care ne ținem; dar când lucrul este în îndoială, este prea firesc să sprijinim părerea favorabilă intereselor românești, știind bine că se vor găsi totdeauna destui străini care să apere interesele potrivnice; căci atunci când, după toate regulile criticei istorice, adevărul vine în sprijinul neamului nostru, a distruge numai din bun plac și fără nici un temei figurile mărețe sau ideile fundamentale ale trecutului nostru, numai pentru plăcerea de a spune ceva nou, de a fi original, sau cu scopul de a fi aprobat și aplaudat de străini, este o adevărată crimă, atât în contra neamului cât și în contra istoriei; de oare ce în loc de a se feri de jertfirea adevărului pe altarul simțământului, acest adevăr este el însuși jertfit, împreună cu simțământul, unor porniri sufletești mult mai josnice și mai nemernice. Așa ne pare nouă că procedează acei ce, fără a lua în privire mărturisirile cele mai concordante și mai adevărate asupra lui Vlad Țepeș, voesc să'l dărâme, dărâmând mai ales postamentul pe care se înalță această mărimă, apărarea lui cea inimoasă și însoțită de o izbândă așa de strălucită, în contra lui Mahomed II.

Vlad Țepeș scos din domnie de Ștefan cel Mare. — Să vedem cum se face că Vlad Țepeș, de și biruitor și respingând năvălirea turcească, să fie nevoit să fugă în Ungaria și să fie înlocuit tocmai cu domnitorul pe care Turcii îl adusesese în oștirea lor, fratele lui Țepeș, Radu cel Frumos?

Chalcocondila ne dă cheia acestei ghicitori. El spune, că „Țepeș, auzind că Ștefan al Moldovei atacase Chilia (cetatea lui Țepeș), lăsă numai pe un general împotriva Turcilor (celor ce rămăsese în preajma Țării Românești cu Radu cel Frumos, după raportul lui Balbi), iar el se duse în persoană contra domnului Negrei Bogdani; dar pe când generalul său eră sfârâmat de Turci, și Vlad fû bătut de Ștefan, încât fû nevoit a'și căută scăparca fugind în Ungaria”³⁹. Se pretinde că numai arătarea istoricului grec care scrisese din auzite este o slabă dovadă pentru faptul înfrângerii lui Vlad Țepeș de către Ștefan cel Mare; că nici analele moldovenești nici povestirea Ienicerului sârb nepomenind nimic de o asemenea luptă, se poate susține cu încredere, până la alte dovezi, că această luptă nu e decât o simplă combinație a istoricului bizantin, care știind că în acelaș an s'a întâmplat și

³⁹ Chalcocondila, p. 514. Pierderea bătăliei de către Vlad, care a adus împrăștierea oștirii sale, se vede și din o veste adusă la Caffa de un trimis din Cimbalu (Balaclava) și care pomenește de „dispercione Velladi”. Vezi socotelile Caffei 17 Maiu—31 Decembrie 1462 în N. Iorga, *Acțe și Fragm.*, III, p. 39. Comp. acelaș *Studii și Documente*, III, p. 32.

baterea Chilieii și înfrângerea lui Țepeș, le-a pus în legătură una cu alta”⁴⁰. Nu înțelegem pentru ce s’ar respinge atacul lui Ștefan contra lui Vlad Țepeș, când este prea cunoscut că Ștefan în 1462 lovise Chilia și după cum se vede din o scrisoare a guvernului din Caffa din 2 Aprilie 1462 către regele polon, încă înainte ca Mahomed să fi pornit contra lui Țepeș, încât se vede că Ștefan cel Mare atacase Chilia neatârnat de expediția turcească⁴¹. Nu înțelegem deci pentru ce Ștefan care nu numai ca aliat întâmplător al Turcilor dușmănisă pe Vlad ci din însuși a lui îmboldire, nu ar fi căutat a lovi cât mai tare în domnul muntean, cu atât mai mult că atacul Chilieii nu izbutise, ba încă îi pricinuisă și o rană la picior⁴².

Față deci cu aceste două fapte netăgăduite: biruința lui Țepeș asupra Turcilor, și fuga învingătorului în Transilvania, nu ne rămâne alt mijloc logic de a ieși din greutăți decât admitând cele spuse de istoricul bizantin contimporan.

Această părere își găsește însă un sprijin și în următoarea împrejurare: Vlad, după ce fuge în Transilvania, văzându-se părăsit de noroc, încearcă o ultimă scăpare, aceea de a redobândi tronul, cerând iertarea lui Mahomed. El scrie din Rothe în 8 Noembrie 1462, următoarea scrisoare către sultanul: „Mare stăpânitor al Otomanilor! Eu Ioan Vlad, voevodul Valahiei, sclavul tău, te rog cu stăruință pentru iertarea faptelor prin care am păcătuit contra ta și a țării tale. Măria ta să se milostiviască cu mine și să mi învoiască a’ți trimite soli. Cunosc Transilvania și toată Ungaria în chipul cel mai amărunt. Dacă i’ar plăcea Majestății tale, aș putea pentru răscumpărarea greșelii mele, să ți predau toată Transilvania, și când aceasta ar fi încăput în puterea ta, ai putea ușor supune toată Ungaria. Solii mei îți vor spune mai multe, iar eu voi fi în toată viciața mea cu cea mai statornică credință sclavul tău. Dumnezeu să dea puterei tale încă ani

⁴⁰ I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 26, părere primită și de d. Gr. Conduratu. *l. c.*, p. 156, nota 1. Mai puțin încă înțelegem pe d. G. Ghibănescu, *Vlad Țepeș*, în *Arhiva* din Iași, VIII, p. 417 și 697 și urm., care primește cu totul părerea noastră că Țepeș a bătut pe Turci, dar răspunge mărturia lui Chalcocondila asupra intervenirii lui Ștefan cel Mare, cu toate că d-sa dă îndeobște cea mai mare încredere arățărilor istoricului grec. D-l Ghibănescu e de părere, că Țepeș a pierdut tronul din pricina unei răscoale a boierilor și vrea să dovediască această răscoală prin lipsa unui singur boier din divanul lui Țepeș, Dragomir Udriște, care se află în divanul lui Vladislav, înainte de Țepeș, și în al lui Radu cel Frumos, după el. Din lipsa unui singur boier, care poate să fi fost întâmplătoare, sau poate să fi fost el în dușmănie cu Domnul, nu se poate infera o revoluție a boierilor.

⁴¹ Scrisoare publicată de Leopold Hubert, *Documenta historica, Varsoviae*, 1861, citată de d. N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 126.

⁴² Rana lui Ștefan nu putea să-l împiedece de a merge la războiu. Apriga domnitor a purtat această rană în tot timpul domniei lui, neavând niciodată timpul de a lăsa gleznei lui odihna trebuitoare spre a se întremă. Cu această rană intrat Ștefan în mormânt.

îndelungați”⁴³. Această scrisoare împreună cu una către vizirul, ambele redactate în bulgărește, fură însă surprinse de Unguri, și predate lui Matei, care văzând că Vlad umblă să-l viclenească chiar pe dânsul, numai spre a-și putea redobândi tronul, îl pune la închisoare⁴⁴. Că regele nu a aplicat lui Vlad, o pedeapsă mai grea, se datorește legăturilor de înrudire, în care se află cu el.

Scrisoarea amintită ne arată că lucrurile s’au petrecut astfel cum ele au fost expuse mai sus, căci dacă Vlad ar fi fost bătut chiar de Mahomed, scos din scaun și înlocuit cu Radu, ce înțeles ar mai fi avut rugămintea lui? Din contră dacă el bătuse întâi pe Mahomed, dar apoi fusese bătut de Ștefan și generalul său răzbit de restul armatei turcești, atunci înțelegem cum de Vlad, fugit în Transilvania, se grăbește a trimite scrisoarea, *încă înainte ca Radu să fi fost recunoscut domn de către țară*, când deci el putea avea încă speranța unei restituiri. Apoi scuza lui Vlad către sultanul, ca să’l ierte pentru toate cele ce făptuise contra țării sale și *contra lui*, se referă fără îndoială, la înfrângerea adusă de Vlad lui Mahomed.

Acela deci care a determinat căderea domnului muntean n’a fost sultanul Mahomed, ci Ștefan cel Mare. Acuma abia putem măsură toată greșeala domnului moldovean, dacă greșeală poate fi numită. El pe care mai târziu îl vom vedea alergând în toate părțile după aliați în contra Turcilor, strivise acuma pe cel mai prețios din toți, pe domnul unui popor de un sânge și de un neam, care prin căderea lui sub Turci, trebuia să arate lui Ștefan prăpastia ce-l așteptă și pe el. Ce ar fi fost mai firesc decât alianța între acești doi bărbați, fiecare din ei cu însușiri eminente, militare? Ștefan, prevăzător, dibaciu și știind să se folosească de toate împrejurările ; Tepeș îndrăzneț până la nebunie, curajos și sumeț, ambii părând meniți de soartă a luptă alătura, ca doi frați dintr’o tulpină, contra dușmanului neamurilor europene, și nu a se dărâma unul pe altul în folosul păgânului. Ștefan cel Mare, a dovedit cu prisosință ce poate un gând și o voință energetică în cumpăna faptelor omenești⁴⁵.

⁴³ Această scrisoare a lui Tepeș Vlad către sultan a fost publicată de secretarul papei Pius al II-lea (1458—1464), Gobellini în scrierea lui: *Pii II, pontificis maximi, comentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt*, tipărită întâi la Roma în 1584 și apoi la Frankfurt în 1614 Lib. L., II, p. 297. Scrisoarea fusese tradusă în latinește și trimisă de Matei papei și astfel a fost reproducă de secretarul său.

⁴⁴ În cronica săpată pe perețele bisericei din Brașov se cetește: „1462 Mathias Rex Dracolum Woywodam capit... Și Gobellini spune în comentarul său, că pe când el luă cunoștință de acea scrisoare și o analiză, „Valachus adhuc în carcere delitescit”. Astfel se explică cum de adăpostul, căutat de Vlad la cumnatul său, se schimbă într’o închisoare.

⁴⁵ Vom vedea la istoria lui Ștefan cel Mare că atacul lui Tepeș din partea domnului Moldovei a fost privit ca o greșală chiar de pe timpul lui.

Dar în istorie e de prisos a arăta păreri de rău asupra faptelor întâmplate, și de a cugeta asupra celor ce ar fi putut să le înlocuiască. Faptele de care este plină sunt toate fatale. Ele s'au întâmplat; nu se mai pot reîntoarce. Treaba istoricului este de a le înțelege, iar nu de a le deplânge.

În orice caz figura lui Vlad Țepeș este, cu toată aureola de sânge ce o înconjură, una din cele mai interesante ale întregii noastre istorii. Crud până în măruntae, străin de milă și de îndurare, el puse cumplita lui fire în slujba țării sale, și după ce o curăți de relele lăuntrice, tăind și acolo unde ar fi putut lecui el puse piept contra înjosirii în care căzuse. Aici se arătară celelalte ale sale însușiri, curagiul temerar și disprețul morții, care-l puseră în stare să înfrângă pe unul din cei mai mari cuceritori ai lumii. Nu poate fi rostită asupra lui o laudă mai mare decât aceea pe care Chalcocondila o pune în gura lui Mohamed al II-lea: „Nu este cu putință a se răpi țara dela un bărbat care făcù lucruri atât de mari, mai ales când el știe așa de bine să întrebuințeze și puterea și pe supușii săi”⁴⁶.

3. LUPTELE CU MATEI CORVIN ȘI RADU CEL FRUMOS

Cauza atacului Chilieii. — Intorcându-ne la istoria marelui domnitor moldovean, trebuie să căutăm a lămuri pricina pentru care Ștefan cel Mare atacă Chilia odată cu Turcii, ceea ce face pe Chalcocondila să spună „că Ștefan provocă pe Turci la acel atac”⁴⁷.

La această întrebare credem că se poate răspunde și trebuie să ne silim a o face; căci istoria nu constă numai din o îngrămădire de fapte peste fapte, de documente peste documente, fără scântea gândirei care să le lege, să le dea înțelesul și rostul trebuitor. Acest rost însă nu poate răsări decât din explicarea cauzală a evenimentelor:

Atacul Chilieii făcut pe uscat de Ștefan al Moldovei, deodată cu acel al Turcilor pe Dunăre, căzând împreună cu năvălirea cea mare a lui Mohamed al II-lea în Muntenia, ar fi trebuit să deschidă ochii lui Ștefan asupra primejdiei sale întreprinderi, de a ajuta pe puternicii Turci în contra unui principe creștin ce luptă împotriva lor. Și această părere nu este numai o aprețuire a noastră, în care caz nu ar avea o deosebită valoare, ci ea frământă cugetele chiar pe timpul lui Ștefan, și tocmai cu prilejul acestui atac al portului dunărean. Anume într'o prea interesantă scrisoare din 2 Aprilie 1462 a guvernatorului din Caffa, către regele polon, găsim pe pristavii cetății

⁴⁶ Chalcocondila, p. 514.

⁴⁷ Chalcocondila, p. 506.

din Crimea foarte mâhniți de faptul că „Ștefan Voevod, domnul Moldovei sau Valahiei Mici, se luptă cu Vlad Voevod care poartă războiul *fericit* cu Turcii. Cearta aceasta nu numai ajută pe sultan, dar ce e mai primejdios, *printr'însă Turcii capătă oarecum intrare în aceste două Valahii*, ceea ce ar fi un foarte mare pericol pentru noi (Caffenzii), și pentru alte țări vecine”⁴⁸. Și că astfel de gânduri se purtau pe atunci și în mintea Românilor din ambele țări, răsare din o scrisoare italiană din 4 Dec. 1476, care arată că, cu prilejul reîntronării lui Vlad Tepeș „popoarele moldovene și muntene voesc ca ambii voevozi (Vlad și Ștefan) să’și *jure în acelaș timp iubire și lovărășie, așa că loală țara (Moldova și Muntenia) să fie asigurată că Turcul n’o s’o mai poată supără*”⁴⁹.

Cum de n’a văzut Ștefan, al căruia țară eră mult mai apropiată de primejdie, ceea ce Caffenzii vedeau încă de așa de departe; cum de nu a pătruns el, cu marea lui minte, ceea ce toți Românii simțiau în adâncul cugetului lor? Orice altă considerație ar fi trebuit să reție pe Ștefan dela provocarea cumpliților Turci; căci dacă chiar dobândirea Chilie ar fi putut aduce foloasele cele mai mari, ele nu puteau niciodată fi puse în cumpănă cu primejduirea chiar a existenței Statului și a poporului moldovenesc, care se arată amenințătoare și cumplită în întruchiparea sălbatecilor închinători ai lui Mohamed.

Noi credem că în motive obiective, trase din fapte, nu este cu puțință cel puțin pentru mințile noastre de astăzi a se găsi cauza atacului Chilie și a dușmăniei lui Vlad Tepeș, cu atât mai mult că acest act este repetat de Ștefan în 1465, când eră încă mai primejdios, deoarece Chilia trecuse, prin Radu cel Frumos, indirect în stăpânirea Turcilor, și că Ștefan pune vârf îndrăzneței lui purtări, prin lovitura dată în 1471—1472 acestui domnitor însuși, supusul și credinciosul sultanului.

Dacă nu este chip de aflat, în împrejurările de fapt, cauza unor asemenea întreprinderi ale Voevodului moldovean, trebuie să le atribuim numai și numai elementului nedesfundat al personalității și al caracterului său, întocmai cum este cu neputință de înțeles nelucrarea lui Annibal în contra Romanilor, după strălucita lui izbândă dela Cannae, decât prin o slăbire năprasnică a voinței lui în momentul hotărîtor⁵⁰.

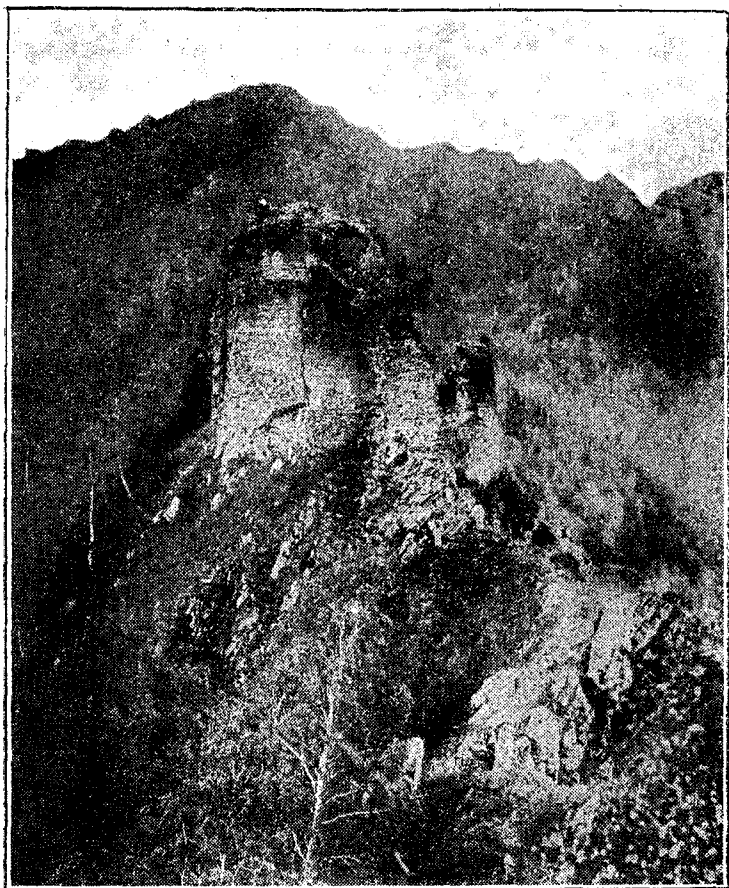
Caracterul marelui domnitor al Moldovei este dat de Ureche ca „gata să facă lucruri mari”, și anume pe tărâmul luptelor, ca unul ce eră „om războinic și depurarea îl trăgea inima spre vărsare de sânge”; că „eră totdeauna ca un leu gata

⁴⁸ Leopold Hubert *Documenta historica*, Varsoviae, 1861, I, p. 5. Acest prea însemnat document a fost întrebuințat pentru întâia oară de d. N. Iorga: *Chilia și Cetatea Albă*, p. 125-126.

⁴⁹ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 58.

⁵⁰ Asupra acestei întrebări vezi cartea mea: *Théorie de l’Histoire*, ed. II, Paris, 1908, p. 439.

spre vânat”; că „având inima aprinsă către lucruri vitejești, i se părea că un an ce n'a avut treabă de războaie, are multă pagubă”; mai fiind apoi și „nărăvit de norocul, care până atunci făcuse de rar războiu unde nu biruia”⁵¹. Această caracteristică

Ruinele cetăței zise a lui Țepeș în munții Argeșului de sus de Roman

⁵¹ Ureche, în *Letopisele*, p. 118, 123, 126 și 145. Gr. Tocilescu în Manualul său școlar de Istoria Românilor spune că Petru Aron ar fi căutat dela Unguri adăpost la Vlad Țepeș, ceea ce ar explica și mai bine pornirea lui Ștefan cel Mare în contra domnului muntean; însă la rugămintea ce i-am făcut de a-mi indica documentul pe care își întemeiază părerea și care îmi era necunoscut, nu a putut reafila acel document. Textul cel mai sigur al lui Ureche, restabilit cu multă osteneală de d. Popovici, *Chronique de Gregoire Ureche*, nu schimbă decât în chip limbistic pe acel din ediția lui Cogălniceanu. Scrisoarea lui Ștefan, către soli mai jos.

a lui Ștefan cel Mare de om iute și aprins se vede și din alte împrejurări ce se vor aduce mai la vale în capitolul asupra *caracterului său*. Astfel fiind croit Ștefan din plăsmuirile firei, nu trebuie să ne pară neînțeleasă disprețuirea ajutorului pe care l'ar fi putut afla în Vlad Țepeș în contra Turcilor; apoi provocarea cumplitei lor dușmăanii. Pare că Ștefan cel Mare ar fi singur de felul său, în desfășurarea vremilor, și nu ar avea tovarăși de îndrăzneală, între Români chiar, pe Mihai Viteazul și pe Ion Vodă cel Cumplit, iar între cei de alt neam, pe Alexandru cel Mare, pe Carol XII, pe Frideric II și pe Napoleon I; toate minți puternice, caractere de fier, și brațe vânjoase, pentru cari nici o întreprindere omenească nu părea peste putință și care, ca și Geții din vechime, se temeau doar numai ca cerul să nu cadă peste capetele lor. Întreprinderea prea îndrăzneată a lui Ștefan cel Mare de a ataca Chilia, cu toate că trebuia să știe că lucrează în folosul Turcilor, se poate explica numai din caracterul lui cel aprins și neoprit, mai ales acuma când, tânăr și cu sângele în fierbere, mintea lui cea atât de mare nu putea încă domoli bătăile inimii.

Așa credem noi că trebuie limpezită cauza care împinse pe Ștefan a se amesteca în trebile Țării Românești. Limpezirea cauzelor este una din datoriile de căpetenie ale istoricului. Când el nu poate să le pătrundă pe deplin, trebuie să întrebuițeze toate elementele ce-i procură izvoarele, pentru a îndeplini golul prin ipoteze; căci fără această înlănțuire cauzală, nu există istorie științifică. În științele faptelor de repetiție, așa numitele științe naturale, elementul care preface adunarea de material al observației și experienței în un sistem științific, este acel al legii. Numai când se descopăr legile fenomenelor și când acestea sunt închegate în formule abstracte, se poate spune că am făcut știință. Și în istorie însă adunarea faptelor, oricât de bogată ar fi ea și oricâtă cheltuială de muncă ar fi pricinuit dobândirea unei vaste erudiții, nu dă naștere istoriei, dacă se mărginește numai la atâta. Pentru ca să se înfăptuiască știința istorică, trebuie să se adaogă elementul seriei istorice, analogul legii din științele repetiției (așa numitele științe naturale). Precum însă legea ieă naștere prin abstracție și generalizare, așa seria se alcătuieste prin legătura cauzală între faptele succesive. A se lăsa în părăsire acest element de căpetenie, este a se face în istorie numai treabă de salahor, foarte meritorie fiind ca foarte grea, dar nu operă de arhitect care să deă naștere la plăzmuiri nepieritoare ⁵².

Turcii folosindu-se de fuga lui Țepeș și punând în locu-i pe fratele său, Radu cel Frumos, Ștefan trebuia să se gândească

⁵² Asupra naturii cauzale a seriei istorice vezi articolul meu din *La Revue de Synthèse historique*, 1914, *La causalité dans la série historique*.

bine, dacă trebuie să reinnoiască atacul Chilie care încăpuse acum prin Radul cel Frumos în stăpânirea indirectă a Turcilor, întrucât un asemenea atac putea să atragă asupra Moldovei urgia cumplitilor păgâni. În adevăr Radu alungase din Chilia garnizoana ungurească și o înlocuise cu una turcească. De aceea Ureche spune că la aceasta a doua lovire, Ștefan a luat Chilia dela păgâni. Ureche spune că Chilia a fost luată prin cucerire. Dlugosz și Michovski, scriind însă în interesul polon, arată că orașenii ar fi trecut ei înșiși de sub Unguri sub Moldoveni, vasalii Polonilor ⁵³.

Năcazul sultanului fu mare când primi vestea căderii Chilie. Ștefan însă voind să înlătore urgia turcească, căci chiar atuncea aflate despre scopul regelui Ungariei de a răzbună pustiirea Transilvaniei, trimite sultanului prezenturi și tribut, prefăcându-se că și Moldova vrea să intre sub proteguirea Semi-lunei, și că sultanul nu ar trebui să se supere pentru trecerea acelei cetăți dela un vasal la altul. Sultanul în întâiul moment pune pe soli la închisoare; răzgândindu-se în urmă, îi eliberează și se arată mulțămît cu cererea de iertare adusă ⁵⁴.

Ștefan însă nu încetă a dușmăni pe Matei Corvin. Popoarele stăpânitoare ale Transilvaniei fiind nemulțumite cu domnia prea costisitoare a regelui lor, plănuiau o răscoală a țării sub un ⁵⁵ sas, Roth. Ștefan întetește și sprijină răscoala. Întreprinderea lui Ștefan amărăște și mai mult cugetul lui Matei asupra domnului Moldovei încât el se hotărăște a-l lovi.

Expediția lui Matei Corvin în Moldova. — Matei intră în Moldova, după cât se vede, fără a fi împiedecat, prin pasul Oituzului în 19 Noembrie, ajunge la Roman la 1 Decembrie stând în el până la 7 ale aceleiași luni, și dându-i foc, când îl părăsește ⁵⁶. Se îndreaptă de aici spre Suceava și ajunge la Baia în 14 Decembrie. Acolo trebuind să poposească iarăși, spre a-și odihni armata, mai ales fiind vreme de iarnă, și craiul aflând de la un

⁵³ Ureche. *Letopiseșele*, I, p. 119. Dlugosz ad. a. 1465. Șincai ad. a. 1465. Michovsky în *Arh. ist.*, I, 2, p. 35: „R dui germ nu Vladi... opidumque Kiliam... exclusis hungaris occupavit. Comp. Lapedat, *Radu cel Frumos în Revista Transilvania*, XXXIII, 1902, p. 18.

⁵⁴ Michovsky, I. c.

⁵⁵ Bonfinius, *Rerum hungaricarum decades*, IV, p. 396 Răscoala, confirmată prin proclamația regelui din 22 Noembrie 1467 prin care mustră popoarele Transilvaniei pentru pasul încercat de ele. Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 177.

⁵⁶ Mai multe diplome ale lui Matei Corvin întăresc datele reproduse în text după arătările lui Ureche. Una din 4 Noembrie este dată din Baroth în Secuime, când încă regele nu trecuse în Moldova. Alta din 20 Noembrie este din Troțuș, după ce trecuse prin pasul Oituzului cum spune cronicarul, cu o zi mai înainte, în 19 Noembrie. În 25 Decembrie Matei este acum reintrat în Transilvania și ajuns la St. Mikloș (St. Nicoară), de unde dă un alt document (Col. Kemeny în *Transilvania*, VI, 1873, p. 211-212). Concordanța între datele diplomelor și cele arătate de Ureche, dovedesc încă odată exactitatea cronicarului moldovean.

prins că Ștefan voia să-l atace într'o noapte, se întărește în acest oraș, încât Ștefan când îl atacă noaptea, trebui să-l iee cu asalt. Nu sunt exacte deci cele ce spune Ureche, că Matei ar fi fost surprins de Ștefan, pe când „își lăsase oastea fără nici o pază la băuturi și la jocuri”. Dlugos Țstoricul polon, care trebuiă să cunoască mai bine împrejurările, de oarece eră contemporan regelui unguresc și domnului Moldovei, povestește astfel această bătălie : „După ce au sosit Matiaș Craiul la orașul Baia, și au întărit orașul (căci se temea de năvălirea Moldovenilor) cu șanșuri și cu cără, Ștefan Vodă, care se așezase cu oastea sa

Matei Corvin

între riurile Moldova și Șomuzul, gândind că au venit timpul când cu puțini să bată pre mulți, lăsând caii și sarcinele în tabără, numai pedestru și ușor au venit la Baia, și aprinzând orașul din vreo câteva laturi în 15 Decembrie noaptea, a năvălit peste Unguri, ținând bătaia amestecată până în revărsatul zorilor, iară căzând mulți dintre Unguri și mai mulți sodomindu-se de flacări, craiul Matiaș rănit pe trei locuri, ci nu de moarte, ca să nu vină în mâinile Românilor, cu o lectică s'a scos din locul bătăiei. Partea cea mai mare a oștirilor ungurești venind la munți, și aflând drumurile înțesate cu arbori ce se tăiaseră de Moldoveni, a ars carele și bogăția, și îngropând 500 de bombarde, ca să nu se poată folosi Moldovenii de ele, a trecut cu fuga în Ardeal. Prin facerea de bine a unui Român a scăpat

craiuul Ungariei, de nu s'a prins sau nu s'a tăiat, pre care Român, Ștefan Vodă l'a pedepsit cu moartea, după ce a înțeles trădarea lui. Spun că 10.000 de Unguri a pierit în bătaia aceea; steaguri militarești vreo câteva s'au prins, care le-a trimis Ștefan Vodă, prin solii săi în semn de biruință, craiului Cazimir⁵⁷. Regele Matei răsplătește în 1467 și 1469 pe mai mulți nobili unguri și români, acești din urmă din Maramureș, cu scutirea lor de judecata comiților și cu punerea lor sub acea regească, pentru voinicia cu care luptaseră *într'o noapte* împotriva lui Ștefan voevodul Moldovei⁵⁸.

Regele Matei adusese cu sine pe cei doi pretendenți la tronul Moldovei, pe *Petru Aron* și pe litvanul *Berendei*, care vor fi împăcat între ei pretențiile la domnie, iarăși prin o plănuită împărțire a Moldovei, precum se făcuse mai înainte în repetite rânduri. În luptă însă Berendei cade mort, iar Petru Aron scapă înapoi în Ungaria, și nu în Polonia cum spune Miron și Neculai Costin, de oare ce vom vedea pe Ștefan prinzând pe Aron în Ardeal, și tăindu'i capul⁵⁹. Cronicarii ungurești precum *Bonfiniu*, *Thurocz*, *Ranzan*, *Bocskai* arată însă că Ștefan cel Mare ar fi fost bătut de Unguri la Baia, pentru că în ideea lor Ungurii sunt neînvinși, și când pat câte o înfrângere, îndată o înfrumusețează arătându-se ca jertfa unei trădări sau tăgăduind'o cu orice preț. Dar atunci, dacă Matei a învins pe Ștefan la Baia, pentru ce nu și-a urmat mai departe calea victorioasă către Suceava; pentru ce nu l-a scos pe Ștefan din scaun, înlocuindu-l cu vre-un competitor, căci adusese doar doi cu el? Pentru ce apoi, precum vom vedea, Ștefan cel Mare intră în Ardeal, spre a răzbună pustiirea Moldovei? De aceea cu drept cuvânt exclamă *Spondan* asupra acestei versiuni neadevărate: „De rușine întunecare a istoriei este aceasta, fie ea de Unguri, fie de Poloni scornită!” și *Miehovski* adaogă că „așa este adevărul, de și Ungurii povestesc altfel, lingușindu-se regelui Matei⁶⁰. Ștefan urmând cea mai înțeleaptă politică pentru un Stat mic ca acel al Moldovei, căută totdeauna un punct de sprijin, când eră lovit cu dușmănie de vreo parte oarecare. *Niciodată doi dușmani*,

⁵⁷ Dlugoz ad annum 1467, II, p. 417. Reproducem traducerea lui Șincai, II, p. 49 îndreptând însă redarea riului *Samusch* adecă *Sameș* care nu se află în Moldova, în mod corect prin *Somuzul*. Vezi în Șincai numeroșii scriitori, care povestesc această bătălie. Asupra prinsului, Bonfinius, *Decades* p. 859.

⁵⁸ Hurm., *Doc.*, II, 2 p. 175. Mihaly, *Diplome maramureșene*, p. 498: „Praesertim in partibus Moldaviae, dum pro recuperatione earundem partium laborassemus, et quadam nocte cum Stephano Waywoda Moldaviae conflictum habuissemus”.

⁵⁹ *Letopiseșile*, II, p. 120. Asupra lui Berendei Dlugosz, II, p. 181. *Miehovski* *Arh. ist.*, I, 2, p. 35. D. Părvan, *Conv. lit.*, XXXIX, 1908, p. 875, crede că Petru Aron și Berendei erau aceeași persoană.

⁶⁰ Spondanus ad annum 1467 în Șincai, II, p. 50. *Miehovski*, *Arh. ist.* I, 2, p. 35.

maxima Romanilor, eră pusă în lucrare și de acest vrednic strănepot al vitejiei și simțului lor politic. De aceea el reînnoește în 1468 jurământul de credință regelui Cazimir, făgăduindu-i iarăși că va veni în persoană, spre a depune omagiul⁶¹, onoare după care regii poloni năzuiau cu atâta mai mult, cu cât vedeau urcându-se în sus steaua lui Ștefan.

În anul 1469 domnul Moldovei pentru a răzbuună pustiirea țării sale de armatele ungurești, intră în Ardeal. El vroia totodată să pună numai decât mâna pe acel ce-i nelinișteă domnia, pe ucigătorul tatului său, pe Petru Aron, cu atât mai mult că Ungurii dându-i adăpostire, făceau din el un veșnic pericol pentru domnul Moldovei. Ungurii ridicaseră chiar în sistem protejirea competiților la tronurile române spre a putea totdeauna comandă în ele, imitând în aceasta pe Poloni. Regele Matei comunică prin o scrisoare din 1467 voevodului Ardealului hotărîrea dietei ungurești asupra bunurilor crăești, „că nici un rege să nu mai poată înstrăina ținuturile Făgărașului, Amlășului și Rodnei, ci ele să fie păstrate spre a fi date ori cărui voevod muntenesc sau moldovenesc izgonit, ca să fie spre îngrozirea și câștigarea părților acelora”⁶². „Vezi cu ce meșteșug, exclamă Șincai, se siliau neamurile de jur împrejur să supue pe Români? adecă țineau domenii și bunuri întregi spre sama acelora care se nevoiau să și mănânce neamul!”⁶³.

În timpul ce Ștefan prădă Ardealul, el pune pe boierii lui să se prefacă a trimite lui Petru Aron o scrisoare, în care să-i arate că s'au săturat de tirania lui Ștefan Vodă, și sunt gata să-l omoare, dacă va veni să se pună în fruntea lor. Petru cade în cursă, dorit cum eră el de domnie, vine la întâlnire, este prins de Ștefan cel Mare, care poate în sfârșit, după 12 ani de așteptare, să răzchine moartea iubitului său părinte⁶⁴. Voevodul Transilvaniei Ioan Pongratz chiamă pe Sași la arme însă aceasta nu folosește, și Ștefan prădă în lung și în lat țara cât i-a plăcut, fără a fi împiedecat de nimeni.

Astfel se sfârșesc și luptele cu Ungurii tot în favoarea lui Ștefan, ca și acele cu Vlad Țepeș și cu luarea Chilieii. Eră înve-

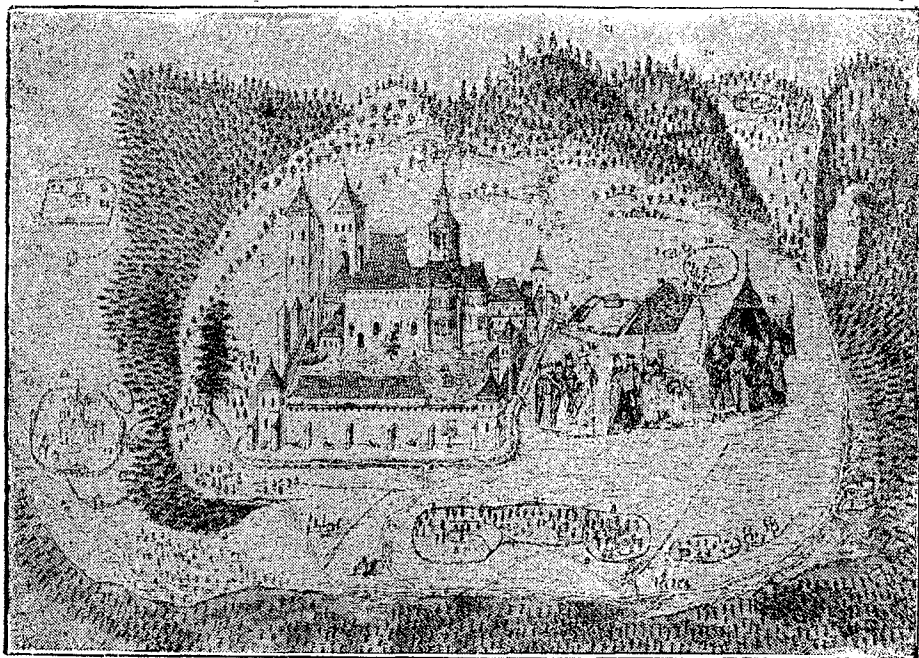
⁶¹ *Inventarium*, p. 140.

⁶² Katona, XV, p. 240.

⁶³ Șincai, II, p. 52.

⁶⁴ Długosz, II, p. 445, Cromer, p. 397. Michovski în *Ath. ist.*, I, 2, p. 36. Scrisoarea pare a se fi păstrat. Cel puțin în 1468 găsim o curioasă misivă foarte scurtă din partea unor mari boieri dela curtea lui Ștefan, între cari însuși unchiul său Vlaicu, către Brașoveni, pecetluită cu pecețile tuturor boierilor, deci având un caracter tamic și important, în care boierii cer numai de la Brașoveni ca să deă erezare spuselor trimisului lor. (Hurm., *Doc.*, XV, p. 47). Că această scrisoare să fi ascuns o trădare contra lui Ștefan (Iorga, *Ștefan cel Mare*, p. 129) nu este de admis, întru cât aflăm pe unchiul lui Ștefan între boierii iscăliți în ea; apoi toți boierii presupuși trădători rămân în divanul lui Ștefan după 1468 până târziu pe la 1480—1500. Bogdan, *Doc. lui Șt. cel Mare*.

derat că norocul suridea domnului moldovan, și el răsare atât de rar popoarelor în istorie și indivizilor în viața lor, încât nebun este acela ce nu caută să se folosească de dânsul. Izbânzile repetate ale lui Ștefan îl însumețeau pe fiecare zi. Fire neastâmpărată, doritor de războaie, nu era lucru de mirare ca după ce el se pusese bine cu Polonii și cu Ungurii, și se asigurase astfel dela spate, să cadă din nou asupra Munteniei, având acuma de scop, nu cucerirea unei simple cetăți, ci răsturnarea chiar a domnului muntean. El reîncepe deci luptele sale cu Radu cel Frumos care,

Mănăstirea Putna după un desen din sec. al XVII-lea

nu trebuie să o uităm, era proteguitul Turcilor, în cât prin lovirea lui, Ștefan se atinge de spaima lumii de atunci : Impărăția Otomană. Dar Ștefan cel Mare credea în Dumnezeu. Chiar în anul 1470 după o nouă închinare către Cazimir în care el făgăduiește solilor ce veniseră să-l jure, că va depune în curând omagiul personal regelui ⁶⁵. Ștefan zidește o frumoasă mănăstire aceea a Putnei, în amintirea unei respingeri a unei năvăliri tătară, din nesfârșita pradă luată dela acest popor ⁶⁶. Dumnezeu

⁶⁵ Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 194.

⁶⁶ Ureche, *Letopisețe*, I, p. 122-123.

care binecuvântase până acuma pasurile sale, eră oare să'l lese în părăsire? Chiar dacă Turcii s'ar arunca pe partea lui Radu, se va bate și cu Turcii. A se bate, i se pareă lui lucru așa de firesc!

Luptele cu Radu cel Frumos. — Se vede că domnitorul muntean, sprijinindu-se pe faptul că eră omul Turcilor, nelinișteă fără încetare Moldova. El atacă adese ori țara lui Ștefan spre a o prădă; apoi rădică o cetate la granița chiar a Moldovei, ceea ce silește pe Ștefan a-i opune o alta zidită în Moldova în fața celei muntene; ba pentru a slăbi cetatea lui Radu, el abate cursul Siretului dela ea, lucrare uriașă pe care Ștefan întreprinzând'o a trebuit să simțā o pornire neopritā contra domnului muntean⁶⁷. Se vede că Radu uneltise și o răscoală în Moldova contra lui Ștefan, căci Ureche ne spune că Ștefan ar fi tăiat capul postelnicului *Negrilă*, stolnicului *Alexa* și vornicului *Isaia*⁶⁸, fără ca să spunā nici un cuvânt asupra motivului execuției lor. Aceasta este singura știre despre o încercare a boierilor de a răsturnā pe Ștefan. Autoritatea, cea tot mereu crescândā a lui Ștefan, amorți intrigile pentru domnie pe timp de jumătate de veac.

În anul următor, 1471 Martie în 7, Ștefan întâlnește pe Radu cel Frumos la *Soci*, sat ce a dispărut acuma din Muntenia, îl bate luându-i toate steagurile și se întoarce triumfător în Moldova. Înainte însă de a cădeā iarna, el face a doua năvălire în Muntenia, și bate pe Radu la *Cursul Apei*, în ziua de 18 Noemvrie. Radu fuge în cetatea Dâmbovița, probabil o cetățuie a Bucureștilor, este înconjurat și aici de Ștefan, dar scapā peste Dunāre, lăsând în mâinile biruitorului pe soția lui Maria, pe fata lui, *Vochița*, și toate avuțiile sale. Ștefan pune domn în Muntenia pe *Laiot Basarab*, și se întoarce biruitor în Suceava. De abea stătuse Laiot domn o lună de zile, și Radu se întoarce cu ajutor turcesc, bate pe Laiot, care fuge la Ștefan. Radu îl urmărește și pătrunde chiar în Moldova până pe la Bârlad, dar puțin timp după aceea, Radu moare în 1472.

Laiot Basarab, pus înapoi în tron și apărut de Ștefan, mântinū câțva timp credința către domnul Moldovei; dar temându-se de atotputernicia Turcilor, trecū mai târziu de partea lor.

Turcii însă de astă dată văzând că Ștefan cel Mare schimbă pe domnul din Muntenia, vasalul lor, nu se mai înșeală asupra scopurilor lui Ștefan, și sultanul se hotărăște a nu lăsa nepedepsită o asemenea cutezare.

⁶⁷ Scrisoarea lui Ștefan către Cazimir, regele Poloniei din 13 Iulie 1471 în Bogdan, *Doc. lui Șt. cel mare*, II, p. 311-314: „in alium volentes aquam Zereth a suo fortalicio currere per maisterium c actum fecimus” (p. 312).

⁶⁸ Ureche în *Letopiseșe*, I, p. 123.

Astfel ajunse Ștefan cel Mare din războaie în războaie, să se încurce în o luptă cu Turcii. Și adevăr vorbind, nu Turcii îl provocaseră pe dânsul, ci el pe Turci. Ca o roată cu dinți care când prinde vre un lucru în cleștele sale, îl trage și-l fărâmă până la cea de pe urmă bucătică, astfel pornirea războinică și firea neastâmpărată a lui Ștefan îl împinseseră la această luptă uriașă. Pentru a măsura însă mărimea inimei și a cugetărei ce îndrăzniă să se joace cu un asemenea foc, trebuie să aruncăm o ochire asupra puterei turcești din această epocă, asupra luptelor ei cu protivnicii, pe care îi doborâse cu toții pe rând, pe rând, sub picioarele ei. Atunci numai vom putea judeca în adevărata lui mărime, eroismul acestui bărbat care nu se temu a se arunca cu o mână de oameni în fața urdiilor nenumărate, mai aprige și mai cumplite decât tigrii cei săngeroși, când se reped încruntați asupra prăzei pândite.

Apoi luptele lui Ștefan mai au o importanță, prin care măreata lui figură capătă un rol și în istoria universală. El aruncă spada lui în contra Musulmanilor tocmai într'un timp când aproape toate picioarele fuseseră înlăturate și izbuti să mai rețină pentru câțiva ani șivoiul lor deasupra Europei. Moldova rămase zdrobită; dar ea căzu jertfă pe altarul civilizației apusene, din care și ea era o fărimitură, aruncată departe la hotarele sale.

Dacă până acum Ștefan cel Mare se arătase tânăr înfocat, uneori pripit în lucrările sale, timpul îi copsese mintea. El devenise bărbat, și ca atare în toată deplinătatea geniului său, întreprinse el lucrarea cea mare a vieții sale.

Ca un fel de vesteire premergătoare a luptelor lui cu Turcii, Ștefan cel Mare primește în 1472 o scrisoare dela Uzun Hassan capul oardei albe a Turcomanilor, care era și el în dușmănie cu Turcii. Prin acea scrisoare hanul cere lui Ștefan să se rădice și el contra dușmanului comun Turcul, și să stăruiască la ceilalți domni creștini să se uniască împotriva Otomanilor⁶⁹. Ștefan preocupat de întărirea scaunului său și de lupta cu Radu cel Frumos, nu se rostește asupra acestei misive și poate va fi urmat înainte a plăti către Turcii care l lăsau în pace, cei 2000 de galbeni la care se îndatorise Petru Aron.

⁶⁹ Scrisoarea lui Uzun-Hassan descoperită de C. Exarhu în Arhivele Veneției, publicată de el în *Columna lui Traian*, 1878, p. 464, reprodusă în *Hurm.*, *Doc.*, II, 2, p. 124. Cf. Zinkeisen, *Geschichte des osm. Reiches*, II, p. 351. Ea a fost datată de Exarhu ca din 1474. În Hurmuzaki este dată ca din 1459. Ambele date sunt neexacte și scrisoare este din 1472. Vezi P. Cancei, *Epistola lui Uzun-Hassan* 1912.

II

LUPTELE LUI ȘTEFAN CU TURCII

1. STAREA EUROPEI

Dela cea dintâi așezare a Turcilor în Europa, în Gallipoli la 1356, lățirea lor în răsăritul acestei părți a lumei fu un lung șir de izbânzi strălucite. Deși această propășire a puterii otomane trebuie să neliniștească și pe Creștinii Apusului, ei nu luaseră aproape nici o parte la stăvilirea ei. Afară decât la Nicopoli, în 1396, unde cavalerii francezi strică mai mult decât priesc cauzei Creștinătății, nu vedem nicăieri luptând alătura cu popoarele Răsăritului, armatele feudale ale Europei apusene. Timpul cruciatelor trecuse și în zadar căutau papii să trezească amorțitul simț religios, pentru a l' arunca iarăși asupra Orientului celui plin de pericole. Țintele politice ale Statelor se complicaseră treptat cu organizarea lor. Răpite de vârtejele intereselor lor nemijlocite, ele uitaseră pe acel obștesc, și apoi omul este așa făcut, că nu se gândește la primejdie până nu o vede cu ochii.

Apărarea Europei rămăsese deci pe seama Răsăritului ei, celui atacat și care trebuie să lupte pentru existența și neatâr-narea sa, apărând însă tot odată cu sângele său civilizația apu-sană. Nu Impărăția Constantinopolei, căreia cu toate acestea s'ar fi căzut, duse stindardul acestei lupte, ci popoarele mai mici dar energice care o înconjurau, și care am văzut că erau : Bul-garii, Sârbii, Albanezii, Românii și Ungurii. Fiecare din aceste popoare, avu la timpul trebuitor pe fruntașul său viteaz, care să le conducă cu glorie la moarte, dacă nu totdeauna la izbândă. Dintre Români, am cercetat până acum două figuri mari, pe acea a lui Mircea și pe acea a lui Vlad Țepeș. Ne mai rămâne, pentru a deplini cadrul din care trebuie să răsară acea a eroului Moldovei, să mai arătam în fundul tabloului, încă alte două în-semnate produse ale acelor timpuri barbare dar pline de energie, acea a domnului Albaniei, Scanderbeg, și acea a unui alt Român, în slujbă ungurească, Ioan Corvin de Huniade.

Ioan Corvin de Huniade este una din figurile mari ale secolului al XV-lea, în care mărimea oamenilor se măsură după izbânzile lor militare. Dacă însă aceasta eră comuna măsură a oamenilor chiar în întreaga Europă, cu cât mai trebuia să aibă valoare în Răsărit, unde virtutea pe câmpul de războiu slujia nu numai spre a umplea cu strălucire figura conducătorului, ci îndeplinea un scop mult mai însemnat, acela de a scăpa ființa popoarelor și religia creștină de neomenosul jug, cu care erau amenințate din partea cuceririi otomane.

Nu poate deci să fie indiferent pentru Români de a ști că acest erou neasemănat eră și el de viță română, deși eră în

Ioan Corvin de Huniade, gravură contimpurană

slujba Statulu maghiar, prin faptul că fiind nobil din Transilvania, găsisse cu cale a trece la nația domnitoare. De și în formă Ungur, prin corpul și sufletul său eră Român, și cu faptele lui deci se pot mândri, nu acei ce au pus pe figura lui o mască străină, ci acei din a căror sânge și os el își trage a lui odrăslire. Ungurii însă întotdeauna au făcut încercări desperate spre a trage în partea lor pe vestitul general și guvernator al Ungariei, și ce e mai mult, pe tatul regelui lor, celui mai strălucit, Matei Corvin. Ungurismul lui Ioan de Huniade, a fost până odinioară o dogmă atât de sfântă a istoriei ungurești, ca și calitatea de *tálhar* a lui Mihai Viteazul, ca și caracterul *hoșesc* al revoluției Românilor din 1784, pentrucă așa cere interesul poporului maghiar. Cât

despre adevărul istoric, el nu poate avea valoare la un popor care e tot inimă, și inimă mare precum trebuie să o recunoaștem, dar care prin rassa chiar din care face parte, nu se poate plecã la concepțiile recei cugetări.

Nu este de loc anevoios de a se dovedi naționalitatea română a lui Ioan Corvin; ba ceeace ar trebui să ne mire este cum de s'a putut ivi, față cu niște mărturii atât de formale, o părere protivnică¹. Astfel o diplomă din 1409 Octombrie în 18, dată de împăratul și regele Ungariei Sigismund, spune: „Considerând credința și meritele cele strălucite ale lui Voicu fiul lui Sârbu militarul curței noastre, îi dăm cu nou titlu de donație o moșie a noastră numită *Hunyadvar*, așezată în Transilvania, atât numitului Voicu oșteanului, cât și prin el fraților săi de pe mamă *Mogoș* și *Radul*, și a celui după tată *Radul*, nu mai puțin și fiului său *Ioan* precum și urmașilor lor”². Alte diplome ale lui Sigismund din 1434, 1435 și 1437, eliberate lui Ioan Corvin îl numesc „*Ioan Valahul*, fiul răposatului Voicu de Huniade”³. Se constată din aceste documente, că Ioan era fiul lui Voicu și nepotul de fiu al lui Sârbu, că era numit Valahul, adică Românul, ceeace se vede încă și din numele unui moș al său *Radul*, articulat cu articolul românesc.

Paralel cu această mărturisire documentală, care ar fi de ajuns spre a proba românismul Corvineștilor, mai posedăm încă mai multe arătări ale contimporanilor lor, care toate concurg a da acestei familii aceeași origine, și mai ales numesc ele pe însuși Ioan Corvin, *Valahul*, deoarece prefacerea lui în Maghiar fiind proaspătă, nu putuse încă șterge amintirea viței din care se trăgea. Așa papa Pius al II-lea, mort la 1464, cunoscut ca scriitor sub numele de *Aeneas Sylvius*, spune despre Ioan Corvin în Analele Boemice: „Ungurii fiind ocupați în războaiele cu Turcii sub conducerea lui Huniade, rămaseră mai mult învingători decât învinși. Acesta era *Dac* (acuma îi numesc *Valahi*) nu de neam strălucit dar ilustrat mult prin arme și care au arătat cel întâi Ungurilor cum Turcii ar putea fi învinși”. În o

¹ Cea întâiu demonstrare a acestei împrejurări, care tinde chiar a stabili că Corvin s'ar trage din familia romană a *Corvinilor*, a fost făcută de Fejer, Ungur și el însă nu din vremile șovinismului maghiar, în scrierea lui *Gens et incubula et virtus Ioannis Corvini de Huniade etc.*, Budae 1844. Tema a fost reluată și dovedită într'un chip deplin de Gheorghe Bariș, în foaia *Transilvaniei*, 1873, p. 65 și urm. pe care îl urmăim în total în expunerea noastră.

² Fejer, *Codex diplomaticus*, X, p. 493, 1409: „Nos Sigismundus, consideratis fidelitatis et preclaris meritis Woyk filii Serbe aule nostre militis, quandam possessionem nostram regalem Hunyadvar vocatam in comitatu Albenis partium nostrum Transylvanarum habitam, nove nostre donationis titulo, memorato Woyk militi, et per eum *Magos* et *Radol*, carnalibus ac *Radol* patruell fratribus nec non *Iohanni filio* et posteritatibus universis donavimus”.

³ „*Ioannes Olak*, filius quondam Woyk de Huniade”, (*Transilvania* 1873, p. 61).

relație a lui Sylvius, trimisă pe când era nunciu apostolic al papei predecesorului său, spune : „că Ianoș (adevărat Ioan Corvin) nu era Ungur nobil, ci *valah*”. Tot așa spune și Galeotus că „Italianii nu ar cunoaște pe Ioan Corvin altfel decât numai sub numele de *Valahul*”. Bonfinius istoricul ungar, originar din Italia, care este contemporan cu Ioan Corvin, spune că „Ioan de Huniade era născut din tată *român* și o mamă greacă. Tatul său era *dintre acei Valahi care acum ocupă locurile Geșilor și ale Dacilor, și fuseseră coloni de ai Românilor*”. Ludovic Tubero, care scrie pe la începutul domniei lui Ludovic al II-lea, celui ucis în bătălia de la Mohaci la 1526, un comentariu al timpurilor sale, spune despre Matei regele Ungariei, că *de pe tată era Geț, care gintă este numită pe timpul nostru de Greci, Mavrovlahi*”. Cronicarul unguresc Thurocz spune, conform cu aceste mărturisiri că „era pe atunci în țară un oștean mărinimos și strălucit, *născut din sinul unei familii valahe, Ioan de Huniade*. Pe acest om îl alesese înaltele destine ca să vină din părți străine și să se așeze în acele ungurești. Se spune anume că regele Sigismund împins de vestea numelui tatălui acestui oștean, *îl luase cu sine din părțile transalpine și l așezase în Ungaria*”⁴.

O diplomă a împăratului Ferdinand din 1548 Noembrie în 23 care recunoaște originea română a lui Ioan Corvin și a fiului său regelui Matei, diplomă eliberată episcopului de Agria, Neculai Olahul, coborât din Ioan de Huniade, în care împăratul spune „că din familia căreia Olahul aparține se trag și strălucii bărbați Ioan Corvin de Huniade și fiul său regele Matei, și apoi asupra originii acestei familii adaugă că *ea și-ar trage rădăcina din Valahia, din neamul domnitorilor acestei țări, care Valahi sunt de obârșie din vechea Romă, și au fost așezați aici spre a apăra Dacia de popoarele barbare mărginașe, cunoscându-se chiar din numele lor originea romană*”⁵. Mai aducem o cronică contemporană foarte vrednică de credință, aceea a comitelui Cilly care spune și ea că „după părinți, Corvin era de pe tată Valac, de pe mamă Grec” adăugând cronicarul că Valah se trag din Romani și Corvin se coboară el însuși din familia Corvilor”⁶.

⁴ Vezi toate izvoarele în articolul lui Barij.

⁵ T. Cipariu, *Arhiv pentru filologie și istorie*, 1867, p. 695 : „Generis itaque tui nobilitatem, multorum praestantissimorum ducum genitrix, inter quos et Johannes Hunyades, incliti regis Mathiae pater, enituisse feruntur”. p. 693 : „Quod ad genus tuum attinet, te ab ipsis vetustissimis Valachorum principibus originem ducere, patre natus Stephano Olacho, viro praestanti, cujus etiam aliqui tua e familia Daciae Transalpinac, quae nunc Valachorum patria est, principes fuerint”. p. 695 : „inter quas Valachi gentiles tui minime postremas habent, ut quos ab ipsa rerum domina urbe Roma oriundos et in illius Daciae opulentissima parte, cui nomen nunc este Transalpina colocatos esse constat, unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur”.

⁶ N. Iorga, *Acte și Fragm.*, III, p. 16.

În sfârșit pentru a aduce o ultimă dovadă despre originea valahă a Corvinilor, cităm o relație italiană de pe timpul regelui Matei care găsește ca lucru foarte protivnic acestui rege că el se coboară din Ianoș (Ioan Corvin de Huniade) care nu eră Ungur nobil, ci valah, de o înrudire nu prea de samă”⁷.

Din toate acestea se dovedește cu prisosință originea română a Corvineștilor, ai căror cel mai strălucit reprezentant a fost Ioan Corvin de Huniade. De și sub nume de Ungur, el a fost Român, și deci Românii pot să înscrie astăzi cu fală faptele lui în acele ale istoriei lor, cu atâta mai mult că constituția militară a nației românești din acele timpuri din Transilvania făcea ca, în cele mai multe rânduri, și oștile sale să fie alcătuite în mare parte din Români, astfel că acele victorii strălucite puse de istoricii timpului în socoteala nației maghiare, sunt în cea mai mare parte datorite sângelui românesc răspândit sub steagurile maghiare și inteligenței române reprezentate prin eminentul lor conducător.

Corvin luptă fără încetare în contra Turcilor din momentul ce puse mâna pe armă, până ce moartea îi curmă zilele. Mai ales însă începe a se deosebi geniul său de pe la anul 1441, când ajunge voevod al Ardealului, și bate pe Turci lângă Belgradul sârbesc. În anul 1442, după ce este bătut într-o luptă la St. Imbru, Turcii împresoară Săbiul; Corvin însă împrăștie pe Turci și despresoară cetatea aruncând pe dușmani până la cel de pe urmă om peste Dunăre. Beglerbegul Rumeliei, Cule Șahin pașa, se hotărăște să răzbuie rușinea pățită și trece Dunărea în contra Ungurilor. Huniade însă îl bate cumplit la Vașap. Această strălucită victorie încurajează pe creștini cari trec Dunărea în 1443. Turcii sunt bătuți de Huniade la Niș. Bulgarii, Sârbii și chiar Albanezii se declară pentru Creștini. În o a doua luptă lângă Balcani la Cunovița, cu toată înaintarea anotimpului — eră pe la Crăciun — Huniade repurtează o a doua victorie și mai însemnată decât cea dintâi. Totuși este nevoit, din cauză că nu putea străbate iarna prin pasurile Balcanilor a se retrage îndărăt. De și victorioasă la început, armata lui Huniade, în retragerea ei, fiind atacată în mai multe rânduri, e nevoită să și ardă toate lucrurile, spre a putea grăbi pasul către Dunăre. Turcii totuși spăimântați de victoriile creștinilor, și pierzând în luptă pe cei mai buni generali, propun o pace care se încheie la Szegedin, și în care Otomanii jură pe Coran, iar Creștinii pe Evanghelie, respectarea ei, în anul 1444. Regele Vladislav însă căindu-se pentru încheierea unei păci tocmai în momentul când ar fi putut răzbi pe păgâni, calcă tractatul încheiat și le declară din nou războiu. El se aliază cu Venețienii cari trimit o flotă către Gallipoli,

⁷ *Ibidem*, III, p. 37: „il quale non era Ungaro nobile, ma Vallaco, non di troppo gentil patentella”.

unde trebuia după trecerea Balcanilor, să iasă regele, și unindu-se cu flota venețiană, să atace Constantinopolea. Așa se plănuiau lucrurile; altfel se împliniră. Regele Vladislav pierdă la Varna bătălia și viața, și Huniade rușind prin această luptă nenorocită toate câștigurile sale de mai înainte, fugi în Muntenia, unde fu prins de Vlad Dracul și pus la închisoare, cum s'a văzut mai sus. Astfel se răsturnase, prin o singură luptă uriașă, pierdută clădirea ridicată de Huniade contra Turcilor în timp de mai mulți ani, și trebuia început din nou munca odată făcută.

Moartea lui Vladislav la Varna sporește încă poziția lui Huniade în Ungaria. El este numit regent în timpul minorității regelui Vladislav al IV-lea în 1445. Pe când însă Huniade se pregătea a întoarce lovitura suferită la Varna, Venețienii, aliații săi, făceau pace cu Turcii și papii pierzând prin lupta de la Varna încrederea Creștinătății, nu o mai putură mișca în contra Turcilor, încât Huniade rămase astfel sprijinit numai pe propriile lui puteri. Eroul însă nu desperează de a prinde iarăși firul victoriilor sale. El pășește din nou peste Dunăre cu 24.000 de oameni, mai având ajutor de la protegitul și ruda sa din Muntenia Dan al III-lea, 8000 de oameni și 2.000 de Germani și Boemi. În câmpul Mierlei (în 1448) Huniade pate însă o a doua înfrângere, poate mai cumplită încă decât cea de la Varna. Despotul Gheorghe al Serbiei, care refuzase a lua parte la luptă, și fusese alungat din tron de Huniade, pune după înfrângerea lui Huniade mâna pe el, îl închide și nu'l eliberează decât după mari stăruiți făcute de dieta ungurească. Această nouă pierdere, urmată după câțiva ani de triumful cel mai mare al Turcilor în Europa, luarea Constantinopolei, face și pe Huniade mai reținut, și'l împiedecă de la noue lupte contra Turcilor. În 1454 însă Mahomed, după ce orânduiește lucrurile în noua capitală a Imperiului Otoman, se îndreaptă iarăși cu trupele sale contra Ungariei care încredințează din nou destinele sale lui Huniade. Înainte încă de a ajunge Turcii la Dunăre, acesta trece fluviul și pradă provinciile turcești ce erau bine înțelese impoporate cu poporație creștină, care însă refuzând a mai ajuta pe Unguri contra stăpânilor lor, Turcii, erau priviți și tratați ca dușmani. Cu toate că Ostrovița fu luată de Turci, Huniade izbuti prin un grabnic ajutor a scăpa Semendria. La Crușovatz, Turcii speriați prin apariția neașteptată a armatei ungurești, o rup de fugă. Cu toate aceste foloase parțiale, Huniade simțea că era prea slab pentru a încerca o înaintare ofensivă. Turcii, după ce mai ieau Novoverdo și se întăresc în Serbia sudică, întreprind cucerirea Belgradului, despre care Mahomed însuși spune că până nu va fi căzută această cetate în mâna Turcilor, ei nu vor putea răpune pe Creștini. O armată colosală este adunată, aproape 150.000 de oameni, pentru a lua această cetate, a cărei stăpânire nu era mai puțin importantă, pentru Otomani de cât cea a Constantinopolei. Huniade merge

în ajutorul cetății, intră în ea, lasă pe Turci să o iee, ordonând garnizoanei de a stă ascunsă până ce trupele dușmane se vor fi datat prădăciunilor. Pe când ele se împrăștiaseră pe stradele orașului de odată răsună tobele ungurești, armata lui Huniade iese din toate unghiurile, cade asupra Turcilor și i măcelărește, prefăcând victoria lor de un moment în o deplină înfrângere. Creștinii încurajați prin victoria reputată se răpăd asupra Turcilor. Un măcel îngrozitor se încinge. Mahomed el însuși se aruncă în luptă, este însă greu rănit, și părăsește câmpul de bătaie care în curând este deșărtat și de armata lui ce umple lumea în toate părțile. În acelaș an însă Huniade moare, în 1456, după ce întorsese iarăși cu sila victoria sub steagurile sale *. Cu dânsul dispărea Ungaria din rândul națiilor ce luptau contra Turcilor, căci fiul său Matei Corvin își cheltui puterile mai mult în luptele cu Creștinii decât cu dușmanii lor.

Gheorghe Castriotă Scanderberg. — După moartea lui Corvin, sarcina luptelor cu Turcii cade asupra altor popoare și înaltă alte nume în rândul eroilor omenirii, și apărătorilor civilizației. Cel dintâiu fu ducele Albaniei *George Castriotă*, numit și *Scanderberg*, care începuse luptele contra Turcilor, încă din timpul vieții lui Huniade. Locuitorii țării sale arătaseră în toate timpurile o neînvinsă cerbicie, și acea iubire de neatârnare particulară poporațiilor de munte. Rivalitățile interne, unite cu trădări către dușmani în scopul de a răsturna competitori neplăcuți, amenință însă să ducă la ruină înainte de timp acest popor de viteji, când pentru fericirea Albaniei, veni în fruntea ei un om care știu să facă a răsună cu toată puterea coarda patriotică în inimele acum oboșite de împărecheri. El trezi în ele simțimântul onoarei și iubirii de neatârnare, și împingându-le la lupta sfântă contra dușmanului comun, putu scoate din micul său popor încă minuni de vitejie.

Puțin după înălțarea lui Scanderberg în fruntea Albaniei, se suie și Mohamed al II-lea pe tronul otoman (1450). Sultanul cere îndată dela Scanderberg tribut și închinare. Acesta refuzând, Mohamed trimite în contra lui pe Hamza pașa cu 12.000 de oameni, care este însă bătut și prins de Albanezi. Tot astfel pățește și un al doilea general al lui Mohamed, Debreas. Mohamed atunci câștigă prin făgăduință pe un general al lui Scanderberg, Moisi, al căruia trădare slăbește mult puterile Albanezilor. El asediind Belgradul din Albania, ce se află în stăpânire turcească, este surprins de o armată otomană sub zidurile cetății, prins între două focuri și cumplit bătut. Numai, prin o sălbatecă vitejie a eroului și a gardei sale, izbutește acesta a scăpa cu vieță. După

* Asupra tuturor luptelor lui Huniade, vezi disertația lui Bariș, din foaia *Transilvania* în 1874 și Zinkeisen, I, p. 597 și urm., II, p. 70 și urm.

aceea venind în contra lui trădătorul Moisi cu o armată turcească furia desperată a Albanezilor îi fac (să o sfărâme, și Moisi amenințat de sultanul cu pedeapsă, cere iertare dela Scanderberg, care i-o încuviințează cu mărinimie și dobândește în el un tovarăș credincios care luptă alături cu el până la moartea lui, pentru a răscumpără greșeala făcută. De abea însă recâștigase Scanderberg în Moisi un puternic ajutor, și un alt general al său numit și el Hamza, îl trădă din nou, trecând la Turci, și provocând pe aceștia a trimite cu el o expediție nouă contra Albanezilor.

Zignor Scanderberg.

Turcii îi dau o armată de 50.000 de oameni sub comanda lui Iza, fiul vestitului general Brenezes, care comandase trupele în Valahia, pe timpul luptelor cu Mircea cel Bătrân. Armata înaintase fără nici o piedică până aproape de Croia capitala Albaniei. Hamza credea că Scanderberg părăsise țara, și este proclamat ca stăpânitor al Albaniei, în numele sultanului; soldații se dedau la hauchete și petreceri, când de odată ca un fulger cade Scanderberg peste ei, măcelărește aproape jumătate din numărul dușmanilor, pune pe fugă rămasița împreună cu Iza, și prinde pe trădătorul Hamza ucigându-l numai de cât. O pradă nesfârșită împodobeste triumful croului (1457). Turcii recunoscând supe-

rioritatea acestui dușman, îi oferă în repetite rânduri pacea, pe care însă mândrul Albanez o refuză, nefiind în totul după placul său.

Scanderberg își câștigase mare renume la principii Europei. Cu toții se așteptau ca Turcii să fie alungați din Orient. Scanderberg însă, conștiut de puterile sale, le spunea în zadar că o asemenea întreprindere, nu poate fi încercată numai de el. Papa mai ales îl înțeția neconținut la luptă; dar când Albanezul îi cerea ajutor, de obicei îl mângăia cu vorbe frumoase, și numai într'un singur rând, înaintea marelui sale lupte de la Croia, îi trimise 5.000 de galbeni. Onorurile și încurajările nu lipsiră croului Albanez, precum ele fură împărțite cu dărnicie și lui Ștefan cel Mare. Când eră însă vorba de a pune mâna în pungă sau de a vărsă vre o picătură de sânge, popoarele apusene se gândiau că mai la urmă furtuna este departe, și cine știe de eră vre odată să'i ajungă. Vom vedea cum se repetară din punct în punct, aceleași fapte cu Ștefan al Moldovei.

Scanderberg văzând această lipsă de ajutor, statornic refuzat de Europa apusană, se hotărăște a se împacă cu Turcii care nu încetează a-i propune condițiile cele mai favorabile. Cu toate silințele papei de a'l întoarce de la acest gând, de și încă acuma îi declară că nu'i poate veni cu nimic în ajutor, Scanderberg încheie cu Mohamed o pace în 1461 prin care Mohamed îl recunoaște de stăpânul și domnul neșarmurit al Albaniei. Pacea însă cu Turcii eră în tot deauna numai o jucărie. Ea se strică în curând și, după ce Scanderberg mai bate de vre o trei ori pe Turci, în niște lupte tot atât de crâncene ca și cele dinainte, el moare în 1467, lăsând numai un fiu minor, pe care îl recomandă protecției Venetiei.

După ce Huniade murise și Scanderberg se împăcase cu Turcii, ridicase Vlad Tepeș steagul răscoalei, care ocupase pe Turci în 1462; iar după ce ambii dispar de pe scena lumii, Ștefan cel Mare intră în rând pentru a apăra Creștinătatea. De la 1465--1484, timp de 19 ani, ține el piept fără încetare acelu puternic sivoiu, și apoi după ce și Moldova este „stropșită”, cum spune cronicarul, furia musulmană se revarsă asupra Ungariei, pe care o șterge ca Stat de pe suprafața pământului, în 1526. Fără Mircea, Huniade, Scanderberg, Vlad Tepeș și Ștefan cel Mare, oceanul turcesc ar fi repezit valorile sale până la marginile Apusului, și s'ar fi împlinit dorința lui Mohamed al II-lea, de a pune pe calul său să mănânce orz din pristoul Sfântului Petru.

Slăbiciunea Europei. --- Să aruncăm o ochire asupra Europei, în momentul când Ștefan cel Mare iea în mână apărarea ei, pentru a vedea dacă ea eră în stare de a se împotrivi, prin sine însăși, înaintărei Turcilor.

Spania, eră încă departe pe atunci de a înfățișa acea unitate și acea putere, care făcură din ea întâiul Stat al începutului timpurilor moderne. Eră împărțită în mai multe mici regate: Aragonia, Castilia, Portugalia, Navara, toate în luptă cu ultimele eforturi ale stăpânirii maure. De abia în 1475, prin căsătoria lui Ferdinand de Aragon cu Isabella de Castilia, se pune baza unității și a măririi Spaniei, și tocmai în 1492, prin cucerirea Grenadei, se unifică, sub stăpânirea perechei regale, întregul său teritoriu.

Anglia, pe atunci cu totul nepăsătoare despre afacerile Răsăritului, eră încă încurcată în războiul celor două roze care o sfâșie și o frământă, tocmai în timpul ce Ștefan cel Mare luptă în contra Otomanilor (1455—1485).

Franția care luase o parte nenorocită în lupta de la Nicopoli în contra Turcilor, abia sfârșise războiul de 100 de ani cu Anglia (1453), și în curând începe domnia lui Ludovic al XI-lea (1461—1483), ale căruia crâncene lupte cu aristocrația feudală nu prea lăsă loc pentru expediții îndepărtate. Mai rămâneau două puteri apusene deadreptul interesate în cauză, ca mai apropiate de Orientul cel în flăcări: Germania și Italia, adică *Veneția*.

Despre starea Germaniei ne vorbesc foarte lămurit scrierile episcopului de Siena, Aeneas Sylvius Piccolomini, care ajunge mai târziu papă sub numele de Pius al II-lea. Din aceste aflăm că „Germanii între sine desbinați nu țin nicăire împreună. Orașele sunt certate cu principii, și între aceștia chiar lipsește unirea. Svițerii nu pot stăpâni vechea lor ură contra ducilor de Austria; comitele palatin este în ceartă cu arhiepiscopul de Maianța; regele Boemiei și ducele Burgundiei sunt în războiu pentru ducatul Luțelburg; ducii de Saxonia se ceartă cu regele Boemiei de la stăpânirea unor castele; Breslau refuză închinarea aceluiasi rege; Prusienii au scuturat jugul cavalerilor Teutoni și au trecut sub Polonia. In Austria nu e liniște nicăiri, pretutindeni revolte și trădări”⁹. Trebui ca Turcii să se apropie de hotarele Germaniei, prin cucerirea Ungariei, pentru ca să se trezască în ea conștiința despre comunitatea interesului de apărare, ceea ce se întâmplă însă tocmai în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea.

Veneția aveă fără îndoială în joc interesele cele mai mari, tocmai în țările acelea ce cădeau sub sabia otomană. Putere comercială însă, ea căută mai la urmă să se întocmiască cum va putea mai bine cu stăpânirea otomană, și de aceea încheie o pace cu Turcii (1454), îndată după căderea Constantinopolei. Numai cât firea cea barbară a Turcilor care nu știeau să respecte nici tratate, nici legături, silește pe *Venețiani* a declara în contra voinței lor, în mai multe rânduri războiul Otomanilor. Cele mai

⁹ Aeneas Sylvius, *Epistolae*, No. 127, p. 656.

neînsemnate împrejurări aprindeau flacăra. Așa acel din 1467—1479, în care intervine Ștefan cel Mare, fusese declarat de Turci din cauză că Venețianii din Corfu refuzaseră a extrăda Turcilor pe un sclav fugit al pașei din Atena, care furase o sumă însemnată, împărțită după cât se vede de el cu autoritățile venețiene ¹⁰. Dar ce puteau să facă Venețianii cu marina lor contra puterii de uscat a Otomanilor? Armatele, pe unde le aveau, erau compuse numai din mercenari cari luptau pentru bani, pe când Turcii se băteau împinși de fanatism și de ură în contra Creștinilor.

Dacă cercetăm acuma starea puterilor răsăritene, care erau mai apropiate, deci mai deadreptul interesate la stavilirea înaintărei turcești, le găsim tot atât de puțin destoinice a i opune o energică împotrivire, ca și acele mai depărtate ale Apusului.

Polonia stătea sub Cazimir al IV-lea, fostul duce al Litvaniei, care se suise pe tronul polon la moartea regelui Poloniei și Ungariei, Vladislav al III-lea, întâmplată la Varma în 1444. Încercarea acestui rege de a uni într'o singură domnie Polonia și Litvania adusesse o sumă de încurcături care făcuseră pe rege de mai multe ori să doriască a părăsi strălucirea scaunului polon, pentru acel mai obscur, dar și mai liniștit, al fostului său ducat. Apoi nobilimea polonă se sumețise tot mai tare față cu principii săi, zmulgându-le tot mai multe privilegii. Intre altele se dispune ca nobilii ce vor lua parte la dietă să fie obligați cu mandat imperativ, din partea cercurilor nobiliare ce i trimiteau, a susține numai cele ce vor fi pe placul nobililor, încât astfel deveni peste puțină o înțelegere în așa numitul parlament polon. Orașele din Prusia, revoltându-se în contra Ordinului Teutonic, se oferiră Poloniei, și regele Cazimir primind această supunere se încurcă cu Ordinul în un războiu care ținù până în anul 1466, când se sfârși prin pacea de la Thorn. Pe lângă toate aceste pricini de neliniște internă și externă, se mai adăugau și nemulțămirea clerului căruia regele nu voise să jertfească dreptul său de a numi episcopii, încât astfel toată domnia lui Cazimir al IV-lea (1444—1492), fu numai o lungă perioadă de turburări și de slăbiciune a regatului celui prea cavaleresc al Poloniei.

Rusia sfârșește tocmai în acel timp emanciparea ei de sub jugul Tătarilor, sub Ioan al III-lea, care răstoarnă ultimele hanate de Kazan și Kiptșah între anii 1462 și 1480, încât nici ea nu se putea gândi la Turci care pe de altă parte erau așa de departe către sud, încât abia se auzia pomenindu-se de numele lor în născândul colos al nordului.

În *Ungaria*, de și domniă Matei Corvin, (1450—1490) fiul vestitului luptător contra Mohamedanilor, totuși el se ocupă în primii ani ai domniei lui, până pe la 1467, cu luptele contra re-

¹⁰ Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen-Reiches*, II, p. 295.

gelui Boemiei, Podiebrad. După aceea el nu avu prilejul a lupta contra Turcilor, de oare ce aceștia începuseră a se năpusti asupra Moldovei. Ar fi putut nu'i vorbă să ajute această țară în eroicele ei silinți de a respinge copleșirea păgână. Vom vedea însă cum înțelegea Matei Corvin să sprijine pe Creștini, de îndată ce din acest sprijin putea să răsară glorie și mândrie pentru acela pe care el vroia să'l mențină sub picioarele sale.

În așa stare de destrăbălare și de slăbiciune sau de nepăsare se află Europa față de împărăția mohamedană care pe fiecare zi făcea câte un pas înaintea către inima ei, și nici odată unul îndărăt. Răsăritul căzuse din partea din spre miazăzi, aproape tot sub stăpânirea turcească. Singură Moldova și Ungaria, mai rămăseseră în picioare. Să vedem întâi cum și-a îndeplinit Moldova menirea ei de apărătoare a civilizației, și după aceea mai târziu vom vedea și cele ce s'au întâmplat cu Ungaria, când i-a venit rândul a lupta pentru propriul ei cămin.

2. BĂTĂLIA DELA RACOVA

Lupta. — De la alungarea a doua a lui Radu cel Frumos, urmată de moartea lui, Ștefan se așteptă la o luptă cu Turcii. El deci căută aliați la popoarele de prin prejur, mai cu seamă la Unguri și la Poloni cu care am văzut că se află în bune legături. Uzun-Hassan care cercase pe domnitorul Moldovei încă din 1472¹¹ reînnoiește stăruințele lui prin un ambasador venețian Paul Ogniben care fusese la el, în trebile Veneției cu Turcii și care, întorcându-se în Europa, fusese însărcinat de Hassan să treacă și prin Moldova.

Ștefan comunică lui Sixt al IV-lea că a fost cercetat mai înaintea de principele Assan Bey pentru o alianță contra Turcilor; iar acum întorcându-se ambasadorul venețian Ogniben la acel principe, a trecut prin Moldova însărcinat de el cu aceeași misiune. Solul venețian este rugat de Ștefan să spună Sf. Părinte toate cele ce nu i le poate scrie, ca și când ar vorbi el singur cu Sanctitatea sa. „După cât am înțeles, urmează Ștefan cel Mare, toate sunt concentrate în persoana Sanctității voastre. De aceea o rugăm ca împreună cu alți regi puternici și principii, să se siliască ca să nu se primejduiască Creștinătatea de către mult vrăjmașul necredincios, pentru ca și noi să nu luptăm singur, ci cu ajutorul lor”¹².

¹¹ Mai sus, p. 42.

¹² „Utique intelligimus omnia in Sanctitate vestra consistent. Ortamur. itaque S. v. ut cum aliis potentissimis regibus et principibus taliter adoperetur ne Christianitas a perfidissimis infidelibus suppediretur, ut et etiam nos non soli, ymo cum adiutorio eorum principum debellare valeamus”. Reprodușă și de I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 318. Ogniben este scris une ori Omenbonum.

Papa îi răspunde prin o scrisoare foarte curtenitoare, cerându-i însă iertare că nu poate face nimic pentru el¹³.

Este de însemnat moderația și reținerea lui Ștefan în această scrisoare. El nu cere ajutor direct de la papă cu care nu se află în nici o legătură, ci îl provoacă numai la formarea unei alianțe anti-turce, în interesul Creștinătății, cu ajutorul căreia să poată lupta și el mai cu izbândă în contra dușmanului comun.

Armata turcească care trebuia să meargă în contra lui Ștefan, era înaintea cetății Scutari pe care o asedia. Ea venise

Papa Sixt al IV-lea

aici în luna lui Maiu 1474. În August, după un asediu zadarnic de 4 luni, ea primește ordin de a pleca asupra Moldovei. Această schimbare a menirii armatei, și mai ales asupra toamnei, arată că trebuie să se fi produs o ruptură năpraznică între Turci și Ștefan, care cerea numai decât pedepsirea acestuia. Noi am atribuit-o cererei Turcilor, ca Ștefan să meargă în persoană la Constantinopole, spre a cere iertare sultanului, pentru toate supărările aduse până atunci, precum erau luarea Chilie, atacul Munteniei și neplata tributului. Ștefan refuzând asemenea

¹³ Din 1475. Hurm., Doc., : II, 1, p. 8.

condiții a menținerii păcii, Turcii se hotărâsc la o grabnică pedeapsă.

Soliman pașa înaintează asupra Moldovei, cu o armată în număr de peste 100.000 de oameni, după izvoarele turcești. Dlugosz și Miehovski, și după ei Ureche, arată că erau 120.000 afară de Tătari și Munteni. În scrisoarea lui Ștefan către principii Europei în care îi încunoștințează despre victoria de la Răcova, domnul Moldovei însuși dă același număr. O relație asupra acestei bătălii dată din Turda, din 23 Ianuarie 1457, dă numărul de 100 000 afară de 20.000 de țărani cu securi, sape și coase, veniți, zice relația, din Bulgaria. Numărul Turcilor era deci de peste 100.000 ¹⁴.

Ștefan după cât se vede nu se opune la trecerea Dunărei, ci pustiază toată țara pe unde trebuia să treacă armata turcească spre a-i lua puțința aprovizionării și a o slăbi; iar el se retrage cu armata lui în un loc adăpostit, foarte potrivit pentru a primi o bătălie fâțișă. Numărul armatei sale este dat, iarăși cu oarecare mici schimbări, de deosebitele izvoare. Cele mai multe arată 40.000 de Moldoveni, cum spune Dlugosz însă „mai toți țărani și lucrători de pământ”, 5.000 de Secui și 2.000 de Poloni. Relația de la Turda urcă numărul Moldovenilor la 50.000. Secuii nu erau trimiși ca ajutor de regele Ungurilor, care se vede, după un document ¹⁵, că dăduse numai ridicolul contingent de 300 de Unguri sub Mihail Fanți. Cei 5.000 de Secui, erau armată de lefegii, chemată de Ștefan în ajutor ¹⁶.

O greșală mare a Turcilor fu că ei întreprinseseră expediția asupra iernei, anotimp cu care Turcii nu sunt deprinși. Până să ajungă de la Scutari în Moldova, îi prinseseră luna-lui Ianuarie. Bătălia se dădu pe la începutul acestei luni, după Ureche, în 10, cronica putneană în 7, Miehovski și Dlugosz în 17. Documentul de la Turda, care este dat din 23 Ianuarie, raportează lucrul ca de curând întâmplat.

¹⁴ Dlugosz, ad an. 1475, II, p. 525; Miehovski în *Arh. ist.*, 1, 2, p. 36. Ureche în *Letopisește*, I, p. 126. Relația dela Turda, în *Columna lui Traian*, 1876, p. 422. Neculai Costin greșește când spune că cu Muntenii veniseră cu Radu Vodă (*Letopisețele*, ed. I, p. 127, nota), de oarece acesta murise încă din 1472. Apoi Muntenii sub Lajot Basarab țineau pe atunci cu Ștefan.

¹⁵ Katon, XVI, p. 14. Dlugosz, l. c., Miehovski, p. 6 spune că „Secuii ar fi fost înrolați de Ștefan din părțile cedate lui Ștefan de Matei Corvin. Tot așa spune și Miehovski, *Arh. ist.*, 1, 2, p. 6, că cei 5000 de Secui erau luați de Ștefan nu din părțile cedate lui de Matei Corvin, căci nici Ciceul însă, nici Cetatea de Baltă nu vin în țara Secuilor.

¹⁶ 1475. Hurm., *Doc.*, II, 1, p. 11: Mateiu Corvin ordonă lui Mihail Fancey că „dacă vrea să răscumpere o greșală, să ducă lui Ștefan 300 de Secui în ajutor”. Relația dela Turda, *Col. lui Traian*, 1876, p. 423, dă 1800 de Unguri. Discuție mai pe larg a ajutorului unguresc vezi în Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungurii-în Conv. lit.*, XXXIX. 1905* p. 920 și urm.

Locul ales de Ștefan cel Mare pentru primirea luptei fu lângă *Podul Innalt* din județul Vasluiului. Acest pod se află și astăzi zidit de piatră și foarte solid, arătat prin o inscripție pusă pe el, ca refăcut de Hatmanul Gavril, fratele lui Vasile Lupu în 1636. Poporul de prin prejur îl numește *Podul lui Ștefan cel Mare*, încât hatmanul Gavril se vede că numai va fi reparat o construcție veche. Podul este așezat, pe un pârâu ce se varsă în râul Bârlad, ca la 100 de metri departe de însuși râul. Pârâul astăzi nu poartă nici un nume, zicându-se pârâul de la podul de Piatră. Probabil însă că în timpuri mai vechi se numea Racovățul de oare ce Dlușoș reproduce prin Racovățul lângă râul Bârlad, indicația lui Ureche, a Podului înalt, iar Michovski pune locul bătăliei lângă lacul Racova și fluviul Bârlad. Cum că acest pod este așa numitul Pod Innalt al lui Ureche, se cunoaște întâi de pe faptul că în adevăr el este destul de înalt, cam 6 metri deasupra gârlei; apoi el este așezat pe drumul vechi ce ducea de la Iași la Vaslui, prin Bordea, Scânteia și Căntărești¹⁷, și tocmai pe acest drum ne spune Miron Costin că „Vasile Vodă pornind din Iași spre Țara Muntenească, împreună cu ginerele său Timuș, au stat la al doilea conac, la *Podul Innalt* pe Bârlad”¹⁸.

Pe lângă anotimp, slăbirea oștirea turcești prin lipsuri de tot felul¹⁹ și poziția favorabilă aleasă de Ștefan cel Mare, apărât la coasta lui prin râul Bârladului, se mai întâmplă în acea zi și o negură groasă care înlesni lui Ștefan întrebuintarea unui meșteșug ce avu o mare înrăurire asupra soartei bătăliei. Anume el pusese, încă înainte de începerea luptei, niște trâmbițași din dosul unei lunci care îi acopereă aripa, și pe când se înceu lupta, ei începură a suna din buciume și trâmbițe, ca să amăgiască pe Turci. „Atunci oastea turcească, întorcându-se la glasul buciurilor, și împiedecându-se în apă și luncă, și acoperindu'i și negura, tăia și sfărâmă lunca să treacă la glasul buciurilor”²⁰. Totuși la prima ciocnire Turcii răsturnară rândurile Secuilor care luptau în frunte. Ștefan atunci se repezi el însuși în cele mai dese rânduri ale Turcilor, cu oastea moldovenească cea mai aleasă, sparse și zdrobi pe păgânii ce'i erau înainte; după aceea căzând pe cei ce se frământau în luncă, făcu în ei un măcel îngrozitor.

¹⁷ Acest pod a fost studiat pentru prima oară de T. T. Burada în Revista lui Gr. Tocilescu, II, p. 428.

¹⁸ *Lelopisefele*, I, p. 309. Comp. Paul de Aleppo în *Arh. isl.*, I, 2, p. 61

¹⁹ Leunclavius, *Annales*, apud Șincai, II, p. 59, pune între cauzele de îndreptățire a pierderilor bătăliei de Turci și „frigul foarte mare”. Relația de la Turda, spune că Turcii aducând proviziile din Ungaria, armatele române le răpîră și luară pentru ele.

²⁰ Ureche, *Lelopisefele*, I, p. 126.

Astfel punând în slujba sa toate împrejurările, Ștefan silise victoria a se plecă în favoarea lui, ceea ce de altfel ar fi fost peste putință, întru cât un Român trebuia să lupte contra trei Turci. Dar tocmai în aceasta stătuse meritul lui, că știuse să se folosească de împrejurări, și să le prefacă în elemente de izbândă. Ștefan fiind mai slab, trebuia să întrebuițeze și meșteșuguri, pentru a zdrobi pe cel mai tare. Planul său cel atât de simplu ieși la un rezultat strălucit, căci era potrivit timpului și oștirea contra căreia luptă. Geniul constă, nu în aceea de a face lucruri peste puterile omenești, ci în combinarea acestor puteri astfel, că din ele să iasă rezultate neașteptate.

Lupta fu zdrobitoare pentru Turci. Numărul celor periți este dat de izvoarele contimporane ca urcându-se la 100.000, cifră fără îndoială exagerată, dacă o raportăm la cei morți în bătălie. Dacă considerăm însă moartea prin lipsuri și boli, precum și Turcii fugari, măcelăriți de Români unde îi întâlneau, atunci putem admite că puțini din cei ce luară parte la expediție mai revăzură căminele lor. Numărul prinzilor era încă de samă, între ei mai mulți pași, pentru câțiva din care sultanul oferi lui Ștefan până la 80.000 de galbeni de cap ²¹; pe lângă acestea, toate tunurile, steagurile (mai bine de 100) și o pradă nenumărată. La înfrângerea Turcilor luase parte și Laiot Basarab sau cum este numit în documentele timpului Basarab cel Bătrân care se închisese în o cetate, dar văzând fuga Turcilor se luă în goană după ei ²².

Rapoartele asupra bătăliei. — Versiunea turcească asupra acestei lupte caută bine înțeles să-i îndulcească puțin amărăciunea. Hodja Effendi, cel mai celebru istoric turc, al căruia stil vom avea prilejul a-l aprețui, spune asupra acestei bătălii: „că armata turcească, luată dela asediul cetății Scutari și trimisă asupra Moldovei era cu totul dezorganizată, prin nesuccesul baterii acelei cetăți și obosită de drumul cel lung. Dușmanul, adică Ștefan, ascunzându-se, Soliman se apucă de jefuit orașele și satele, dându-se cu totul prădăciunilor. Atunci, folosindu-se de aceasta, *afurisitul domn al Moldovei care în privirea diaboliceii viclenii și înrăutățiri întrece pe însuși diavolul*, și care în urma izbânzilor câștigate asupra hanilor tătărăști de la Capciac, a Ungurilor și a Muntenilor, petrecea în siguranță, pretinzând a fi neatârnat, și desfășurând scopuri de necredință și vrăjmășie, lovi pe acei

²¹ Leonardo da Oretona către Romano Rosetto da Ferrara din Buda 1475 Februarie 12, în *Columna lui Traian*, 1876, p. 424.

²² Asupra rezultatului luptei mai vezi și Stricovski în *Arh. ist.*, II, p. 11. Asupra participării lui Laiot Basarab vezi *Relația dela Turda* în *Col. lui Traian*, 1876, p. 422. „*Bozarat maior* (Laiot) qui erat in quodam castro obsessus per Turchos, videns fugam Turchorum, de castro prosiluit et magna dampna Turcis fugientibus intulit”. Vezi mai jos, cap. *Istoria Munteniei*.

soldați oboșiți și nepăsători, dedați jafurilor, încât cea mai mare parte din ei bău acolo din paharul muceniciei, și mulți viteji pieriră în luptă. Plin de durere pentru această nenorocire, pașa abia putu scăpa el singur din periculoasa prăpastie”²³.

Indreptățirea pierderii Turcilor este foarte rău închipuită. Neizbânda de la Scutari putea să fie pentru armata turcească și un motiv de a căuta răzbunare aiurea. Apoi este cu totul neexact că Turcii s'ar fi răspândit prin sate și orașe jăfuind, și că surprinși ar fi fost hătuți de Ștefan, când am văzut că bătălia de la Racova s'a dat în toată regula între ambele armate dușmane.

Știrea despre izbânda lui Ștefan ajunse în Veneția, mai întâi prin acel Paul Ogniben pe care'l apucă știrea bătăliei când ajunsese în Buda²⁴, încât se explică astfel cum el duse la Veneția și știrea victoriei și scrisoarea lui Ștefan care o preceda. Senatul venețian hotărăște ca Paul Ogniben să meargă la Roma, spre a expune marelui pontifice cele știute și aflate de el, să stăruiască ca să trimită un ambasador cu daruri, spre a îndemna, hotărî și întări pe Ștefan în sfânta sa întreprindere. Apoi Ogniben să se întoarcă grabnic la Veneția, spre a fi trimis înapoi la domnul Moldovei, împreună cu un medic pe care Ștefan îl ceruse oral de la sol să i se trimită dela Veneția, spre a'l lecuî de o rană ce o avea la picior, și pe care o primise după spusa lui Ureche, și a cronicei putnene, încă cu 13 ani înnainte, la întâiul asediu al Chiliei. Neconținutele lupte și expediții ale lui Ștefan, împiedecaseră lecuirea acestei rani.

Până să plece solul, senatul se grăbește a trimite lui Ștefan o scrisoare în care înnalță până la ceruri meritele lui, exclamând între altele că : „ de ar fi și ceilalți principii creștini cu o astfel de inimă și de voință, sau dacă singur ați avea atâta putere câtă convine măreției sufletului vostru !” Ea mai spune că îndată ce Ogniben se va întoarce de la Roma, va fi trimis la el împreună cu medicul cerut, rugând pe Ștefan ca îndată cu întoarcerea curierului trimis, să facă cunoscute senatului mai multe amănunte despre mărimea victoriei repute.

Vestea acestei izbânzi care interesă în cel mai mare grad pe Venețieni, se împrăștie cu o mare repejune în toate numeroasele orașe ale Orientului unde ei erau așezați, și din aceste, toți rectorii și consiliile coloniilor se grăbiră a transmite știrea înbucurătoare metropolei lor. De aceea spune senatul venețian cătră papă, că a primit confirmarea victoriei lui Ștefan

²³ Hodja Effendi în *Arh. isl.*, I, 2, p.31. În acelaș sens Leunclavius, *Annales Sullanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scriptae*, Francofurti, 1596, p. 38

²⁴ Exarhu, *Doc.*, Veneția, 6 Mart 1475, p. 28 : „Per eundem Paulum quî Budae audivisse retulit, intelleximus reportatam a vobis de hostibus victoriam”,

și pe alte căi²⁵. Una din aceste vești, acea trimisă de rectorul și consiliul din Raguză, a ajuns până la noi. Ea fu transmisă de această autoritate venețiană senatului republicii prin trei scrisori : din 12 și 13 Fevruarie și 21 Martie 1475, spunând în una din ele, că „pașa României care trecuse prin Valahia Mare, cu o numeroasă armată către Moldova, după cum ni se rapoartă prin mai mulți vestitori, a suferit o gravă înfrângere de la Ștefan voevodul Moldovei, ucigându-i o sumă de oameni cei mai de preț și mulți alții prinzându-i”²⁶.

O cronică venețiană a lui Francesco Longo spune la anul 1475 că Polo Ogniben adusese știrea că Valacul cu ajutorul Ungurilor, Boemilor și al Rușilor, bătuse 90.000 de Turci din care 40.000 au fost uciși iar 4.000 prinși între care un pașă și un fiu al sultanului ; că bătaia suferită ar fi supărat greu pe Turci ; că gințile turcești nu suferiseră până atunci o mai grea înfrângere²⁷. Analele *venete* scrise de Ștefan Magnul, după ce povestesc bătălia în felul lui Ureche, adaogă că a fost un lucru prea minunat și că sultanul a închis audiențele²⁸. Cât despre ceața de care s'a folosit Ștefan, ea este amintită și de un German, după arătarea unui Român ce luase parte la luptă²⁹. Insuși mama vitregă a sultanului, văduva lui Murad și fata despotului sârbesc Gheorghe, spune ambasadorului venețian că „gințile turcești nu suferiseră încă nici odată o mai mare înfrângere”³⁰. Izbânda lui Ștefan este confirmată încă de mai multe alte izvoare contimporane³¹.

Victoria repurtată de Ștefan contra Turcilor eră pentru acele timpuri un eveniment fără samăn ; căci dânsul cel *întâi* bătuse pe Turci într'o luptă așa de mare. Am văzut într'adevăr, că nici unul din principii creștini, nu putuseră înfrânge puterea otomană într'o luptă mai însemnată purtată față în față. Scanderberg, de și sfărâmasese în mai multe rânduri armatele otomane,

²⁵ Exarhu, *Doc.*, II, Veneția 6 Mart 1475, p. 26. „Et primus nuntius fuit et relator Paulus supradictus cladis ab eodem vayvoda Turcis inflictæ; quæ postea pluribus aliis viis est confirmata. Repro. us. in Hurm. Doc. VIII, p. 6.

²⁶ Cele trei rapoarte raguzane au fost publicate de D-I I. Bianu în *Columna lui Traian*, 1883, p. 41-43. La p. 42 cetim : „Bassa Romanie qui numeroso cum exercitu per viam Valachie maioris in Moldaviam trajecerat, ut pluribus ad nos affertur nuntiis, maximam accepit stragem a Stephano vayvoda Moldavie, multis ex suis magni pretii interfectis et plurim' s captis”. O altă relație a lui Leonardo da Oretona către Romano Rosetto da Ferrara în *Col. lui Traian*, 1876, p. 424.

²⁷ Iorga, *Acte și Fragm.*, III, p. 84.

²⁸ *Ibidem*, p. 87.

²⁹ *Ibidem*, p. 92 : „dem es ein Walach verkundet hatte der in aigner Person bei solchen schlagen gewesen ist... und es ist *nefflich* (nebelich) gewesen

³⁰ Iorga, *Acte și Fragm.*, III p. 84 : „le zenti turchesche non ha mai habendo la major rotte”.

³¹ Vezi bună oară alte scrisori, *Ibidem*, p. 53 : „Vlachî havevano rotto il Bassa”.

o făcuse totdeauna în strimtorile înguste și râpile Albaniei. Chiar Huniade bătuse pe Turci sau în întâlniri mai mici, sau ca la Belgrad în urma unei surprinderi, încât eroul român din Ungaria este mai însemnat prin energia ce o puse în lupta cu dușmanii Creștinătăței, decât prin izbânzile lui. Pretutindeni unde atât el cât și cei ce încercară înaintea lui lupta cu Turcii în întâlniri mari, Creștinii fuseseră bătuți până la stângere; astfel la înfrângerea Sârbilor, Cossova, Nicopoli, Varna, Câmpul Mierlei, Ștefan cel Mare rupsese pentru prima oară acest farmec și arătase că și Turcii pot fi bătuți chiar în câmp liber și de către o armată de trei ori mai mică. Un asemenea exemplu trebuia să fi avut, pentru acele timpuri de spaimă și groază, un efect covârșitor. De aceea și Dlugosz exclamă cu entuziasm: „O bărbat minunat, în nimic mai inferior ducilor eroici pe cari noi îi admirăm, care în timpurile noastre a purtat *cel întâi* o victorie strălucită contra Turcilor dintre principii lumii; după judecata mea cel mai vrednic a fi numit în fruntea unei coaliții a Europei creștine contra Turcilor!”³².

În acest concert de laude se ridică însă și o notă discordantă, vocea Ungariei, care atât prin părerile contemporanilor cât și prin acele ale cronicarilor săi posteriori, caută să înjosească meritele lui Ștefan. Matei Corvin nu uitase bătaia suferită de la Ștefan cel Mare. El se împăcase în formă cu Ștefan; în inima lui fierbea însă ura de a fi fost, el regele Ungariei, răpus de un principe, asupra căruia pretindea a avea drepturi de suzeranitate. De aceea și vedem că la cererile de ajutor ale domnului Moldovei, el răspunde trimițându-i un contingent ridicul, fie el de 300 de oameni după documentul raportat mai sus, fie chiar de 1800, cum spune relația de la Turda. Ar fi fost mai multămit regele Matei să se apropie pericolul turcesc de hotarele sale, de cât să audă vestea zdrobitoare, că acel ce-l bătuse pe dânsul, înfrânsese acum și pe Turci. Fiind însă că faptul întâmplat nu se putea întoarce, apoi regele Ungurilor căută să se folosească de el, cel puțin în ochii lumii, și „Matei cum spun istoricii poloni, nu se rușină de a se fâli în scrisorile sale către papă, împăratul german și alți regi (mai ales către acei ce nu puteau controla spusele sale), cum că oamenii săi, sub hatmanul său Ștefan, palatinul Moldovei, bătuseră o mare armată turcească, atribuindu’și cu obișnuita’i vanitate meritele altora”³³.

³² Dlugosz, II, p. 527.

³³ Dlugosz, *l. c.*, Michovski în *Arch. ist.*, I, 2, p. 36 și Cromer, p. 412. Tot așa spune și un raport al lui Iacob Bonarelli, venețian din Buda, către ducele de Milano, 14 Aprilie 1475: „del capitaneo generale del ré dl Ungaria, chiamato Stephano Vayvoda”, N. Iorga, *Acte și Fragm.*, III, p. 54.

Ioachim Cureu îndreptățește astfel această laudă a lui Matei : „Să bagă de vină craiului Matei de istoricii leșești, că scriind în toată Europa și mai ales în Italia, pretutindeni s'a fălit că din orânduiala lui și de supusul lui s'au biruit Turcii. Totuși se știe că în oastea românească *partea cea mai mare a fost de Unguri, și pentru Ștefan se sfădiau Polonul și cu Ungurul al cărui supus să fie*”³⁴. Partea cea mai mare a fost de Unguri ! când Matei trimisese în batjocură lui Ștefan o roată de 300 de ostași. Supremație avea netăgăduit Matei asupra lui Ștefan, însă de acea scrisă numai pe hârtie, căci în realitate ce autoritate putea avea un rege bătut și fugărit de el ? In loc de laudele Polonilor, papei și a Venetianilor, aflăm în cronicarii unguri, care cu toate aceste și ei erau Creștini, amintită victoria lui Ștefan cu niște vorbe care nu se îndepărtează mult de îndreptățirile Turcilor. Așa Bonfinus spune că : „în anul 1475 Turcii, după ce trecuseră mai înainte Dunărea, fără de noroc au năvălit în Valahia, pentru că mai înainte ostenindu-se, apoi înșelându-se de protivnici, s-au tăiat de tot”³⁵. Oare așa ar fi vorbit Ungurul despre cea mai mică izbândă a poporului său ? Ura, invidia, chiar singure, pot să falșifice cea mai sănătoasă cugetare ; dar atunci când ele se îngemănează într'un suflet deprins numai cu pătimăse judecăți !

Asupra Moldovenilor această strălucită victorie trebui să aibă un efect de tot înălțător. Ea întări încă domnia lui Ștefan, boierii aflând în el un biruitor și un stăpân. Ștefan însă voind să răsplătiască vitejia ori în ce suflet ea s-ar fi fost ivit boieri chiar pe câmpul de războiu pe mai mulți țărani ce se deosebiseră în luptă³⁶. După aceea Ștefan se întoarse triumfând, și se opri câtva timp în Vaslui, unde puse să se zidiască o biserică ce se află și astăzi și niște curți domnești, din care însă abia se mai cunosc ruinele. Pe când era în Vaslui, află că Cazacii, alt neam de popoare prădătoare ce locuiau în preajma Moldovei, intraseră sub hatmanii lor, Lobodă și Nalivaicu, spre a jefui și pustiă țara. Ștefan le iese înaintea la Grumăzești, îi bate, ucide pe Lobodă și pune pe fugă pe tovarășul său. In trecerea lor grăbită peste Nistru un ofițer de ai lui Nalivaicu, numit *Iura*, piere înecat împreună cu mulți Cazaci. Locul unde se întâmplă aceasta păstră numele de *padul Iurei*³⁷. Și astăzi se reafă încă pe malul drept al Nistrului aproape de locul unde fluviul primește confluentul său Iagoricul, la vreo 20 de kilometri la nord de Orhei, un sat numit *Iura*, împrejurare ce arată cât de exacte sunt multe din știri!

³⁴ Ioachim Cureus, ap. Șineai, II, p. 60.

³⁵ Bonfinius, ap. Șineai, II, p. 60.

³⁶ Cromer, p. 413.

³⁷ Ureche, *Ibidem*, p. 120.

amărunte conținute în cronicarii noștri, atunci când ei aporțează sau propria lor știință, sau culegeri din scrieri vechi. După aceea Ștefan se abate pe la Iași, unde zidește biserica Sf. Neculai, și niște curți domnești cum făcuse și la Vaslui, ceea ce se vede că Ștefan făcea în de comun în orașele în care petrecea timp mai îndelungat³⁸; apoi se întoarce la Suceava unde intră în triumf „ieșindu’i mitropolitul înaintea și dându’i binecuvântarea ca unui împărat și biruitor”.

Ștefan trimite după aceea craiului Cazimir 30 de steaguri din cele luate dela dușman, din care mai împărțăște și lui Matei al Ungariei, Veneției și papei.

Față cu Turcii el se preface a nu ști că a fost lovit din ordinul sultanului, și trimite acestuia soli cu daruri, „să facă jalobă că niște oameni răi din țara turcească au venit de au prădat Moldova și i’au căutat ași apăra țara de acei oameni, cum au putut, socotind că ei au făcut fără știrea și fără porunca împărăției cele ce au de făcut”³⁹. Nu că Ștefan credea pe Turci așa de naivi a primi niște asemenea îndreptățiri căci Neculai Costin adaoge îndată după aceste vorbe, „că știă Ștefan Vodă, că nu se va lăsa cu atâta sultanul Mohamed împăratul turcesc, nici va uita perirea oastei sale de Ștefan Vodă” încât această scuză a lui Ștefan ne pare mai mult o ironie la adresa Turcilor. Din biruitor Ștefan devenise sumet! Dar în curând o nouă furtună și mai cumplită eră să se abată asupra obositei Moldove.

3. BĂTĂLIA DE LA RĂSBOIENI

Ungurii și Polonii față de primejdia lui Ștefan. — Ștefan cel Mare după bătălia de la Racova, crezând că a dovedit Europei, că poate ceva în cauza Creștinătăței, și că i se cuvine să dobândiască un sprijin de la dânsa în încăerarea sa cu Turcii, părăsește reținerea în care el crezuse că trebuie să stea, cât timp nu’și avea creat nici un titlu la ajutorul ei, și cere acuma ca să fie sprijinit în cumplita luptă pe care o începuse.

Câteva zile de la căștigarea victoriei de la Racova, anume în 25 Ianuarie 1475, Ștefan trimite o vestire „coroanei Ungariei

³⁸ Ureche spune însă că Ștefan a descălecat adecă a fundat Iașii, ceea ce nu poate fi luat ad litteram, întru cât Iașii existau de sigur pe timpul lui Alexandru cel Bun. (Doc. din 1407 în *Arh. ist.*, I, 1, p. 130). Curțile domnești ale lui Ștefan sunt începutul marelui palat administrativ din Iași, de atâtea ori ars și reintocmit în decursul timpului. N. Bogdan, *Orașul Iași*, 1914.

³⁹ Neculai Costin în *Letopiseșe*, I, p. 129, nota la Ureche, Același lucru este arătat de Jean Herbert de Fulstin, *Histoire des roys et princesses de Pologne* Paris, 1573, p. 201 verso: „(Elienne) envoya aussi des ambassadeurs devant Mahomet se plaindre que quelques larrons partis de Turquie pour venir voler et piller ses terres, lesquels il avait défait, le priant d’en faire punition d’autant qu’li estime que ces brigands avaiient fait sans son secu ni mandement”.

și tuturor țărilor cărora le va veni această scrisoare”, în care el le spune cum, „mulțumită spadei sale și lui Dumnezeu, a răpus marea armată a lui Soliman pașa și a călcat-o în picioare : că împăratul turcesc aflând de această înfrângere vrea să vină în persoană în contra lui, în luna lui Maiu viitor, spre a drege căderea încercată ; că Moldova care este *poarta Creștinătăței*, ar trebui ajutată și pe uscat și pe mare, și că numai prin o lucrare comună, s’ar putea lăia dreapta păgânului. Deci să nu întârzie”⁴⁰.

Dacă însă Ștefan cel Mare se mulțămia a provoca în genere lupta comună contra Turcilor la principii creștini, el se îndreptă cu cereri speciale pentru ajutor la cele două puteri pe care le știa mai deadreptul interesate în cauză : Veneția și papa. Încă din Februarie, 1475, odată cu misiva către principii creștini, Ștefan ceruse bani de la papă. Acesta îi răspunde prin o scrisoare din 31 Martie 1475, că laudă mult sfântul și dreptul său gând, de a apăra credința creștinească, asigurându-l că Dumnezeu îl va ajuta dar că din pricina multelor cheltuieli ce le-a avut în anii trecuți nu-i poate îndeplini cererea, de a-i da un ajutor bănesc ; îi făgăduiește că nu va fi uitat la încasarea novelor contribuții

⁴⁰ Traducerea italiană a acestei circulări redactată probabil de Ștefan în slavonește, a fost aflată de Exarhu în biblioteca ambrosiană de la Milan. *Columna lui Traian*, 1876, p. 420. Sunt două traduceri contimpurane cu documentul, ambele însă rău făcute, pline de greșeli și de lipsuri, se vede din pricina nedeplinței înțelegerii a originalului slavon. Reproducem locurile mai importante din una din ele : „Serenissimi et magnifici. Insieme unde noi a tucta Cristianità in qualunque locho questa nostra presente lectera devenirà Noi Stephano... notificamo circa la festa della epyhania passata mise ij nominato Turco sopra di noi un suo grande exercito de quantità de cento vinti millia per suo primo capitano Sulaman bassa . et noi audendo se armammo tucti et andammo contro di loro con l’aiutorio de Dio onipotente, noi verso delli inimici della Cristianità, *vencemmo loro et socto li nostri piedi li mectemmo et tucti li mectemmo a taglia della spada et della qual cosa Dio ne sia laudato ; de po questo lo infidele Turcho questa cosa odendo, ci vole reparare con la sua testa et con lo suo pensiero, del mese di magio sopra di noi volendo havere questa porta della Cristianità... et a questo modo voi faccendo de l’altra parte per terra et per mare, in modo che a questa volta con l’aiutorio de Dio onnipotente *havemo tagliata la sua dextra*. Adunque non vogliate tardare. Data in Saconia (Suceava) in di della conversione di san Paulo del mese de Genaro a di 25 nel 1475. Stephano Voivoda signor del paixe de la Molda”. O versiune germană aflată de d. N. Iorga în *Arch. Imper. din Viena*, de și mult deosebită de acea italiană, N. Iorga, *Acte și Frag.*, III, p. 92, spune și ea : „under unsern Fussen zu treten sindwerden”. Existența acestei circulări este întărită de un raport venețian al lui Iacob Bonarelli către ducele de Milan, 24 Aprile 1475 : „Novamente d’Ancona hò ricevuto littere et in quelle incluxa una copia d’una lettera del capitaneo generale del rè de Ungaria, chiamato Stefano Woyvoda. directiva a tutti li principi christiani, pur de la rotta del exercito del Turcho” p. 54, III. Confirmată circulara și de o scrisoare germană din 24 Febr. 1475. *Ibidem*. p. 92. Asupra tuturor acestor acte comp. comentarul lui I. Bogdan, *Dec. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 319-323.*

de la principii creștini, și'l îndeamnă că până atunci să nu renunțe la lupta contra păgânilor ⁴¹.

Ștefan nu se grăbise prea tare, căci încă din Martie 1475 se spune că sultanul Mohamed avea de scop a răzbuună căderea din Moldova ⁴². Deocamdată Turcii atacă Caffa în Crimeea, și o ieau după un asediu de câteva zile, după care se îndreaptă cu flota lor în spre Cetatea Albă ⁴³.

Ștefan cel Mare se îngrijește foarte mult de cucerirea Caffei de către Turci, și motivul îngrijirii sale eră pe lângă temerea de lățirea păgânilor în părțile nordice spre țara lui, încă unul special: Ștefan ținea în acel timp în căsătorie pe Maria din Mangop, domnie creștină din Crimeea, supusă Tătarilor. Murind tocmai pe atunci tatul femeiei sale, rămase moștenirea părintelui ei de împărțit între soția lui Ștefan și fratele ei Alexandru. Luarea Caffei de Turci periclită această nouă agonisită a lui Ștefan cel Mare, și de aceea își dă el atâtea silinți pentru a dobândi ajutor, și a scăpa Caffa din mâinile Turcilor. Pentru a determina pe regele Ungariei la darea unui ajutor, el îi trimite soli peste soli rugându'l cu stăruință a nu părăsi într'un moment atât de grav cauza Creștinătăței. Ștefan cel Mare, ca un bun politic, știind că numai interesul poate să determine mai cu siguranță la fapte, apasă mai ales asupra pericolului ce ar izvorî pentru Creștinătate, dacă Turcii, luând Caffa, s'ar face una cu Tătarii ⁴⁴. Ștefan cel Mare trimise însă o armată în ajutorul Caffei, în contra Turcilor care o înconjuraseră, comandați de Ahmed pașa ⁴⁵.

Ni s'a păstrat chiar scrisoarea pe care Ștefan cel Mare o trimisese din Iași, în ziua de 20 Iunie 1475, solilor săi care se împreunaseră cu acei a regelui Matei, spre a pune la cale condițiile ajutorului cerut. Scrisoarea este interesantă, căci ne desvelește întreaga fire a eroului moldovan, în precizia ordinilor date și graba cu care cerea ca ele să se îndeplinească. Ea arată

⁴¹ Colecția lui Carolus Wagner, *Analecta diplomatica*, IV, p.26, în biblioteca Museului din Pesta sub No. 1821 MS. în quart, lat. Reprodusă în *Col. lui Traian*, 1874, p. 226 și în Hurm., *Doc.*, II, 1, p 8.

⁴² Scrisoarea rectorului și consiliului Raguzei către dogele Veneției din 21 Mart. 1475 în *Col. lui Traian*, 1883, p. 43: „ab hac expeditione terrestri navaliqne ferocem animum revocare videtur strages, quam maximam accepit his diebus prefectus Romaniae in partibus Moldaviae” (restul lipsește).

⁴³ Scrisoarea lui Iacob Iustiniani din Sio (Chios) către dogele, din 10 Iulie 1475, în *Col. lui Traian*, 1883, p. 44. Caffa este atacată pe la Iunie 1475. Vezi Cronica venețiană a lui Ștefan Magnul în N. Iorga, *Acte și Frag.*, III, p. 89.

⁴⁴ Leonardo Botta către Galeazzo Maria Sforza, 13 Iulie 1475, în *Monum. Hung. hist.*, acta externa, V, p. 271: „El re d'Ungaria e stato avisado dal voyvoda Stephano questa perdita di Caffa la ripute importantissima et pericolosissima ad Cristiani, per le intelligentie seguite tra Turchi et Tartari”.

⁴⁵ Leonardo Artae despotus et comes Appoloniae către dogele, Iulie 1475 *Ibidem*, p. 269: „L'armata del Turcho la qual ando in Caffa erano galie compite 180. Lo Valacho havea ben preparato lo suo loco et se trovava ben fortificato”

pe omul faptei în toată puterea cuvântului. Ștefan spune în ea : „De aceea voi, *fără zăbavă*, îndată ce veți vedea această carte, *la moment să vă sculați și să grăbiți cu solii ce vin împreună cu voi dela regele Matei cătră noi, și să trimiteți un curier grabnic cu scrisorile voastre și cu acele ale solilor care vin către noi împreună cu voi care curier trebuie să zboare ziua și noaptea către regele Matei, și să i dea de știre despre acești dușmani ai Creștinătății, și să l roage să grăbească a veni în ajutorul nostru cu toate puterile sale ziua și noaptea, ca să nu ne lase să perim noi și țara noastră, călcați de acești păgâni fără de lege. Și să nu îndrăzniți să vă opriți cumva în vreun loc cu solii regelui Matei, ci să veniți cu ei la noi ziua și noaptea, pe cât se va putea mai în grabă ; altfel să nu faceți”⁴⁶. Silințele lui Ștefan însă fură zadarnice, și Caffa cade în mâinile necredincioșilor.*

În acest răstimp craiul Matei Corvin știuse să se folosească de laudele sale, în cât ele îi aduseră nu numai glorie multă, ci și un folos real. Anume papa încasând contribuția de la principii creștini, din care făgăduise că va ajuta pe Ștefan, Matei Corvin trimise să ceară în locul lui acei bani de la papă, de oare ce Ștefan, spunea el, nefiind decât omul său, eră mai la urmă același lucru dacă papa încredință banii suzeranului său. Papa, necunoscând relațiile ce existau între domnul Moldovei și regele Ungariei crede laudele lui Matei, și i dă 100.000 de cehini din colecta făcută de papă pentru lupta contra Turcilor, bani pe care Matei îi întrebuințează în alte ale sale interese, în loc de a i cheltui conform cu menirea lor, întru combaterea Muzulmanilor⁴⁷.

Ștefan văzând căderea Caffei și apropierea furtunei de însuși țara lui, se hotărâște a recurge la ajutorul vecinilor săi, Ungurii și Polonii ; dar fiindcă regii acestor țări nu puteau fi

⁴⁶ Reprodusă în *Mon. Hung. hist., acta extera*, VII, p. 309. În ea se vorbește la început despre relațiile lui Ștefan cu Mangopul, și deci despre interesul său de a apăra Caffa. Fiind însă traducerea latină a unui original slavon, este foarte confusă : „una navis Italarum de Pangopa que apportaverat compatrem nostrum Alexandrum et solus nuntius narravit nobis ore proprio quod frater dominationis uxoris meae, Alexander, venit ad locum.... et die tertia lucratus est dictum locum Mangop hereditatem paternam et.... ipse pro nunc in Mangop et non est aliter”. Lipsese adaug încă la greutatea sensului acestui document. Un altul din 7 Decembrie 1474, scrisoarea lui Dominio, prepositul Albei și a lui Gaspar, solii lui Matei Corvin, la Ștefan cel Mare către regele lor, datată din Bistrița, în *Mon. Hung. hist., acta extera*, VI, p. 306, explică pe acel de mai sus spunând, că Ștefan cel Mare dobândise Mangopul, după moartea soacrului său, și trimesese pe cumnatul său Alexandru să l iee în stăpânire : „misisset Alexandrum fratrem carnalem consortis suae, post exitum boieronum suorum ad Maiestatem Vestram, sollicitur obtinisset et universos majores et minores in illo regno Mango dominio suo subegisset”. D. I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 387, aduce și o scrisoare a solilor lui Matei Corvin c. rege, confirmătoare a scrisorii lui Ștefan

⁴⁷ Scrisoarea prin care papa trimete lui Matei cei 100.000 de zechini, în Katona, *Hist. critica*, XVI, p. 11.

înduplecați fără închinare, el voește să le facă pe plac și încheie spre acest scop un tratat de închinare cu Matei Corvin.

Soliș regelui venind la Iași în 12 Iulie 1475, se subscrie aici tratatul de vasalitate și supunere a domnitorului Moldovei către regele Ungariei, în care Ștefan spune că intervenind oarecare uneltiri dușmane care au stricat bunele legături ce existau de mai înainte între Moldova și regatul Ungariei, iar acum regele primindu'l iarăși în bunele sale grații, se îndatorește la următoarele: a păstra credința către regele Ungariei; când regele va merge în persoană contra Turcilor, să meargă și el Ștefan în persoană, afară decât când unul din doi ar fi bolnav; Ștefan e dator să ajute regelui contra tuturor dușmanilor săi, afară de Polonia; să nu primească nici un refugiat ungar și alte câteva clauzule.

Regele Matei prin declarația subsemnată de el în 19 August 1475 reproduce și din partea lui îndatoririle lui Ștefan, făgăduind acestuia că nu va opoși pe fugarii Moldoveni. Se mai obligă Matei și a'l ajuta pe Ștefan, însă numai în cazul când nu ar fi împiedecat de interesul mai mare al regatului său și atâta numai pe cât va putea. Cu alte cuvinte nu se obligă la nimic, tocmai în acest punct de căpetenie care singur putem zice că interesă pe Ștefan⁴⁸. Dar Ștefan eră așa de constrâns că nu putea impune condiții și eră nevoit să primiască pe acele ce i se impuneau. Un singur gând îl munciă, cum să și scape țara de primejdia nespusă ce o amenință. Înaintea acestui gând toate celelalte se ștergeau și pierdeau orice putere; ura și dușmănia de mai înainte, nesiguranța tratatului și chiar mândria personală. Scăparea patriei, iată singura lui țintă căreia Ștefan jertfiă totul, chiar și acele simțimânte la care omul trebuie să țină mai mult.

De aceea când papa cere dela Matei ca să ajute pe Ștefan din banii ce'i dăduse, regele îi răspunde în 3 Noembrie 1475: „Luând deci după cererea sfinției Voastre armată de apă și de uscat, am făcut până acumă un greu drum, și mă silesc ca nu numai pe Moldovanul, *călră care sunt ținul ca călră un supus*, ci chiar și orice alte provincii creștine, să le apăr de neomenul devastator”⁴⁹.

În urma acestui act de închinare, Matei Corvin se arată chiar darnic față cu Ștefan, dându'i castelul Ciceul, pentru ca să aibă un loc de retragere, în cazul când ar fi alungat din țară.

⁴⁸ Ambele acte în Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 330-336. În exemplarul unguresc cetim (p. 334): „Nos etiam promittimus eiusdem Stephanum Woyvodam protegere proprio in persona nostra, si necesse fuerit, nisi fuerimus in maioribus causis regni nostri o cupati et tum ei subsidium iuxta posse nostrum impendere promittimus”. Nu eră deci contra-actul lui Matei numai o parafrază al celui al lui Ștefan cum pretinde Bogdan (*l. c.*, p. 333).

⁴⁹ Exarhu, *Doc.*, Peterwardein, 3 Noembrie 1475 reproduc de Hurm., *Doc.*, VIII, p. 18.

În o scrisoare a regelui Matei către Ștefan, posterioară actului de închinare, regele îi spune între altele că „acuma când ai redobândit prin voința și curajul tău cea mai mare parte din moștenirea ta pe care o pierduseși prin nesilnicia și tirania Turcilor, ne pare bine de gândul tău de a apăra Creștinătatea”. Locul se rapoartă inviderat la bătălia de la Racova, de oare ce Ștefan nu avuse cu Turcii nici o altă încăierare. Matei adaogă în scrisoare : „cât despre castelul pe care l'ai cerut dela noi suntem gata a'ți face plăcere și în această privire”⁵⁰. Dacă Ștefan ar fi obținut castelul încă din 1467—68, după prădarea Ardealului, nu ar fi avut nevoie a cere în 1475 un adăpost regelui unguresc”.

Ștefan însă, punându-se bine cu Ungurii, se teme să nu supere pe Poloni, și el are nevoie de amândoi. El reînnoiește deci în 1475 legăturile sale cu Polonia. Dlușoș, de și colorează povestirea sa după simțimântul și interesele țării sale, totuși ne dă niște amănunțimi interesante. El spune că „Mathias trimise o ambasadă la Ștefan ca să'l tragă spre Ungaria, desbinându'l de craiul Poloniei și de a sa crăime, făgăduindu'i tare ajutor contra Turcilor. Măcar că Ștefan avea mare nevoie de un asemenea, totuși nu s'a putut aduce prin craiul Mathias ca să se lese de Poloni, sau să se scoale asupra lor, precum doriau Ungurii. Deci Cazimir craiul, îngrijindu-se și temându-se de nestatornicia lui Ștefan, ca și mai tare să'l lege de el, a trimis la dânsul către Sfânta-Maria Mică (8 Septembrie 1475) pe Andrei Bersovici de l'au jurat din nou”⁵¹. Așa dar, cu toate că Ștefan avea nevoie de ajutorul Ungurilor și al Polonilor, ei veneau să'l cerceteze cu soliile lor, căutând să îl răpească unii dela alții, atât de temută eră dușmănia și de dorită prietenia lui. Ștefan însă care avea nevoie de ajutorul amândurora, căută să i înșele și pe unii și pe alții, consimțind la toate câte i se cereau, în schimb pentru făgăduința — căci ce putea să iee altceva asupra unei împrejurări viitoare — unui ajutor. Deaceea îl vedem la 15 August închinându-se regelui Matei, și la 8 Septembrie trei săptămâni după aceea, săvârșind același act către regele polon. Pe când însă regii vecini, care concu-

⁵⁰ Scrisoarea lui Matei nu are dată. Hurm., *Doc.*, II, 1, p. 5. Ea trebuie să fie însă din 1475 după bătălia dela Racova și după recunoașterea suzeranității maghiare. Versiunea că cetățile Ciceul și Cetatea de Baltă ar fi fost cedate de Matei lui Ștefan, pentru a-l îndupleca la încetarea prădării Ardealului, a fost introdusă întâi de Engel, *Geschichte der Moldau*, II, p. 138, care s'a luat după *Cronica putneană* în care stă scris că între anii 1468—1470 regele dăruiește lui Ștefan Vodă două cetăți în Ungaria: Balta și Ciceul cu districtele lor (*Arch. isl.*, II, p. 7). Dacă data este neexactă, cedarea districtelor e adevărată de un inventar din 1553, al tuturor posesiilor Ciceului, oare enumără 53 de sate ce aparțineau acestei cetăți Hurm., *Doc.*, II, 5, p. 151. Vezi și N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, Apendicele I în care se discută și altă versiune, că aceste două cetăți fuseseră date lui Ștefan ca despăgubire pentru pierderea Chiliei și Cetății Albe, după 1484. (p 270 sq).

⁵¹ Dlușoș, ad. a. 1475, II, p. 534.

rau pentru prietenia lui Ștefan, nu erau împinși la aceasta decât de micul și îngustul interes egoist și de urile și desbinările lor mutuale, numai Ștefan vedeă mai departe, și căută în Turci la pericolul cel mare, căruia era expusă mai întâi țara lui apoi și întreaga Creștinătate, tocmai din pricina dușmăniilor și sfâșierilor ei lăuntrice. Cât de mult se schimbase Ștefan din ceea ce era când se suise pe tron! Pe atunci nici el nu văzuse decât interesul său nemijlocit, și jertfise acestuia ajutorul și prietenia lui Vlad Țepeș, care acuma i-ar fi fost atât de folositoare. Dar acuma nu mai ședeă pe tronul Moldovei tânărul aprins și pornit care deschisese cu o greșeală lungă și glorioasă lui carieră, ci un bărbat copt și așezat, învățat în școala experienței, cu privirile mari și vaste, inima caldă, gândul și brațul neobosit.

Indoitul joc al lui Ștefan nu puteă să rămână necunoscut părților interesate, și răciră pe ambele față cu domnitorul Moldovei. Nefiind nici una din puterile vecine Ungurii și Poloniei, sigure, cu care din ele Ștefan înțelegeă într'adevăr a purta prietenie, ele se temură ambele că, dacă îl vor ajuta pe Ștefan, și acesta va învinge pe Turci, se va arunca apoi cu toată vaza cea ne spus de mare ce o va fi dobândit atunci, în partea celuilalt, încât astfel vor creea, tocmai prin ajutorul dat lui Ștefan, un pericol propriului lor Stat. Pe lângă aceste se mai amestecă în inimile mici ale vecinilor săi și un simțământ de invidie peste puțină de innăbușit. Le-ar fi părut bine să'l vadă pe Ștefan bătut, cu tot pericolul ce se puteă naște pentru ei din căderea Moldovei. Că numai niște asemenea motive împingeau pe ambii suzerani ai lui Ștefan de a'l înșelă numai cu făgăduinți, fără a împlini nici una, se vede de pe aceea că Craiul Cazimir porunci,, să meargă toată țara rusască, Podolia și țara Belții, să stee de strajă, la margine; iar ajutor lui Ștefan n'a vrut să dee''. Fără îndoială că tot astfel de măsură a trebuit să iee și Matei al Ungariei, încât armate spre această apărare aveau ambii crai, dar pasul lor nu trebuia să calce granița în uricioasa Moldovă⁵². De aceea Ștefan în loc de a dobândi un ajutor din ambele regate vecine, rămâne stingher în fața primejdiei. Nici măcar slabul sprijin ce'l primise în bătălia de la Racova nu apără acum în oștirile sale.

Și cu toate acestea, atât Polonia cât și Ungaria, erau pe deplin conștiate de primejdiile cărora le-ar fi expus către Turci, căderea țărilor române⁵³.

⁵² N. Costin în *Letopiseșe*, I, p 130. Cf. *Cronica lui Ștefan Magnul*. Iorga *Acte și Frag.*, III, p. 391 : „El re d'Ongaria scrisse al rè de Polana che vogli mandar sussidio a Valahia; ma ne l'un ne'l alto fa null ”.

⁵³ Așa gândiau și mai târziu Poloniei și Ungurii : 1516 Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 246 : „provincia ille (Moldova și Valahia) utriusque regni nostrum (Polonia și Ungaria) veluti muralie praeposite sunt” ; 1519 Magnații Ungariei către Sigismund

Veneția și papa. — Ștefan știe bine că la Racova luptele cu Turcii numai se începuseră și că păgânii nu vor lăsa nerăzbunată marea lor înfrângere. El se pregătește deci pentru a susține a doua năvălire. El stând în bune relații cu Brașovenii, în urma mai multor privilegii comerciale încuviințate lor, cumpără de la „prieteni săi iubiți și de bun neam” săbii și arme și le mulțamește pentru repetatele știri despre mișcările pe care Turcii le pregăteau împotriva lui. Dar Ștefan cearcă încă odată să dobândească ajutor de la țările apusene, Veneția și papa, și primejdia fiind mai mare, și eforturile lui sunt mai încordate. Pentru a câștiga favorurile papei, Ștefan cel Mare primise în sfatul țării pe doi preoți catolici, *Petru* bacalaureat în decrete și *Cataneu Ianuenzul*, pe care îi trimite în misiune la papa. De și scopul principal al trimiterei lor eră dobândirea unui ajutor bănesc, totuși Ștefan îi însărcinează tot odată și cu cererea de a se ordina pe unul din ei, și anume pe Petru, de episcop catolic al țării, în locul vacant ⁵⁴. Se înțelege de la sine cât a trebuit să placă papei pe de o parte îngrijirea purtată de Ștefan pentru biserica romană din Moldova, pe de alta onoarea făcută reprezentanților religiei catolice, de a fi primiți ca membrii în sfatul țării. Papa acopere deci pe Ștefan de laude în scrisorile sale, îi încuviințează numirea episcopului cerut de el, îngăduindu-i încă *nespusa favoare* de a păstra pentru dânsul anatele, adecă acele venituri pe care toți episcopii din toate țările lumii erau îndatoriți a le trimite către papă, însemnând aceasta în răspunsul său ca o concesie deosebită făcută lui Ștefan. Când vine însă la chestia banilor, îi răspunde: „că s'a convenit de mai înainte cu puterile italiene a se trimite cele ce am cules din ajutoare, ilustrului rege Matei al Ungariei, care a purtat și poartă atâtea lupte contra necredincioșilor, crezând că aceasta este și spre binele și folosul tău, întru cât și tu te lupți alături cu domnul rege contra neamului celui nelegiuit și pentru

al Poloniei, *Ibidem*, p. 320: „cujus provincie (Moldova) amissio non minus esset regnis sue M-tis quam regno Ungarie periculosa”, 1523 *Ibidem*, p. 444: „Moldavia est velut propugnaculum et antemurale tam regni Ungariae quam Poloni”.

⁵⁴ Privilegiile Brașovenilor din 1472, 1475. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 315 și 329. Cumpărarea de arme 18 Fevr. 1476 *Ibidem*, p. 337. Mulțămiri pentru știri 18 Fevr.; 5 și 11 Iunie 1476, *Ibidem*, p. 338-340. Relațiile lui Ștefan cu Papa în două scrisori ale papei, una din 20 Mart și alta din 3 April 1476, cuprinse în colecția lui Wagner din biblioteca din Pesta, *Columna lui Traian*, 1874, p. 226, notele 7 și 8. In cea dintâiu cetim: „Accepimus litteras tuae nobilitatis dilectosque filios Petrum in decretis baccalaureum et Catanenum Iannensem *consiliarios tuos*”. De atunci s'a păstrat obiceiul c în divanul țării Moldovei sețea „ex opposito” a mitropolitului, mai sus de ceilalți trei vlădci”. Miron Costin în notița statistică din poema polonă *Arh.ist.*, I, 1, p. 169). „Sublimă toleranță, fără exemplu în analele lumii!” i exclamă Hasdeu (*Col. lui Traian*, 1874, p. 226). Ghibăcie politică, credem noi, și după timpurile de atunci, mai mare decât orice toleranță.

folosul obștească”⁵⁵. Pentru a mângâia însă pe domnul Moldovei îi făgăduiește, că în anii viitori, i se va da un ajutor aparte.

Ștefan lucrase cu toată dibăcia unui meșter în trebile diplomatice. Insărcinase cu această misiune două persoane din cele mai plăcute papei, doi preoți catolici, pe care îi primise chiar în statul țarei, pentru a-i lega atât pe ei cât și pe papă prin această deosebire încuviințată lor. Se arătase îngrijit pentru buna stare a bisericii catolice, cerând să nu se lese scaunul episcopiei văduvit, și în sfârșit interesase pe însuși unul din cei doi trimiși în această misiune, propunând papei să-l confirme de episcop. Cu toate silințele sale însă, și după cât se vede și acele ale ambasadorilor săi, nu putu obține de la papă nimic. Vorbele schimbate între papă și trimișii lui Ștefan se vede că au fost îndestul de vii, de oare ce papa este nevoit la sfârșit a le închide gura, spunându-le, că Ștefan nefiind decât vasalul regelui Ungariei, banii fuseseră bine dați în mâna suzeranului. Ambasadorii se întorc la Veneția unde se tânguiesc Senatului despre neizbutirea lor pe lângă capul Creștinătății și protestează în contra însușirii date lui Ștefan de supus al Ungariei, amenințând pe Senat cu cuvintele că „dacă Ștefan va fi ajutat, va urmă mai departe împotrivirea lui; iar dacă nu, va căuta într'un alt chip de interesele sale, amenințare pe care ambasadorii lui Ștefan ca preoți catolici, nu îndrăzniseră a o face sfântului pontifice”⁵⁶.

Senatul Veneției ce găsisse o diversiune așa de minunată în dușmănia lui Ștefan cel Mare cu Turcii, care dușmănie silise pe aceștia a trimite chiar îndată după bătălia de la Racova, un sol la Veneția pentru tratările de pace, se mișcă adânc prin aceste cuvinte.

⁵⁵ Scrisoarea a doua din 3 April (vezi nota prec.): „Quod autem ad subsidium per eosdem tuos oratores petitum spectat, cum a principio cum potestibus Italis conventum esset carissimo in Christo filio nostro Mathiae Hungariae regis illustri, qui tantum bellum contra infideles omni conatu et totis viribus Regni suscepit, mittere subsidium, quidquid pecuniarum collegimus ei destinavimus, existimantes quod id in commodum et utilitatem tuam tenderet, quandoquidem cum ipso rege contra impiam gentem bellum assidue geris et pro communi utilitate certas”.

⁵⁶ Exarhu. *Doc.*, III, Veneția, 1476, Mai 6 p 30 : „Fuerunt ad praesentiam dominationis oratores illustrissimi Stephani vayvodae Moldaviensis redeuntis ex romana Curia ut ad dominum suum revertuntur et dixerunt ab summo Pontifici nihil impetrasse praeter verba, nullam spem iis dantis de succurrendo domino vayvoda de his primis pecuniis quae exigentur ex X-ma et XX-ma, quum promissae omnes fuere serenissimo domino regi Hungariae, sed ex secunda contributione... Postea altero die iter comparantes declarare nixi sunt Stephanum praedictum Regi Hungariae, in nullo esse suppositum sed dominum provinciae et gentium suarum; perseveraturum in bello si subvenietur, sin aliter, consulturum per alium modum rebus suis”. Ambasadorii lui Ștefan puteau susține numai atât, că atunci când se dăduseră banii lui Matei, Ștefan nu era supusul lui. Acum la 16 Mai 1476 situația se schimbă și Ștefan se închină regelui Ungariei înăi din 15 August 1475. Mai sus, p. 67.

Senatul răspunde ambasadiorilor lui Ștefan că „cei 100.000 de galbeni au fost destinați de sfântul părinte regelui de Ungaria și că Veneția care a dat banii nu mai poate da și alții lui Ștefan, ceea ce ar face de altfel cu bună inimă, dacă i-ar stă prin putință; dar fiind că domnul Moldovei unit cu acel al Ungariei duc împreună lupta contra necredincioșilor, se va putea și el folosi de banii dați lui Matei, și că senatul cu toate acestea își va da silința a obține de la papă o parte anume pentru Ștefan, ceea ce însă va fi foarte greu”⁵⁷.

Pentru a fi însă mai sigur că Ștefan cel Mare nu va da urmare amenințărilor sale, senatul trimite pe lângă el, ca ambasador special, pe Emanoil Gerardo.

Instrucțiunile ce se dau acestui ambasador care pleacă din Veneția după 17 Maiu 1476, de către senatul venețian, sunt următoarele: 1) Să ofere lui Ștefan alianța Republicii care-l consideră ca pe cel mai bun amic al ei și-l admiră pentru mărețele-i fapte ce-i făcură un nume strălucit între Creștini, câștigându-i o deosebită simpatie, mai cu samă ultima-i glorioasă victorie asupra Turcilor. 2) Să-l încredințeze că chiar cu mult înaintea de a sosi în Veneția ambasadorii moldovenesti în trecerea lor din Roma, Republica stăruise pe lângă papă ca să dea lui Ștefan un ajutor pecuniar în lupta contra păgânilor, după cum a stăruit și în cazul acest de pe urmă și nu va încetă a stăruii. 3) Petrecând în Moldova, de unde să nu se miște fără un ordin expres al Republicii, Gerardo să cerceteze numărul populației române în genere și în special acel al armatei, puterea de apărare și de atac a țării, mijloacele ei de luptă, trecătorile pe Dunăre, caracterul lui Ștefan, prietenii sale, mai ales în ce fel de relații se va fi aflând cu regele maghiar, Matei Corvin, și despre toate aceste să raporteze cu deamăruntul. 4) La caz de a bănui vreo înțelegere între Ștefan și Turci, să întrebuițeze pe lângă domnul moldovenesc toate mijloacele de convingere, pentru a o zădărnici. 5) De va fi întrebat despre ambasada tătarască ce fusese în Veneția, Gerardo să descrie pe larg lui Ștefan originea și natura acestei relații, având drept țintă organizarea unei coaliții cât mai întinse contra Turcilor, cu atât mai mult că hanul prin solii săi a declarat înaintea Republicii, că este cel mai bun prieten, chiar ca un frate cu domnul moldovenesc, ceea ce confirmă și ambasadorii români întorși acuma din Roma, și că este gata a izbi pe Osman din partea Mărei Negre și a gurilor Dunării. 6) După sosirea lui Gerardo în Moldova, întâmplându-se ca Turcii să facă atunci o năvălire în țară, Ștefan trebuie ajutat imediat din banii papali cei trimiși în Ungaria, precum și la caz de a putea Ștefan însuși să facă o năvălire în Turcia, pentru a distra o parte din puterea otomană de la lupta cu ceilalți Creștini,

⁵⁷ Hotărîrea senatului venețian 6 Mai 1476 Hurm., Doc., VIII, p. 9

sperând că papa în ambele cazuri nu se va opune. 7) Gerardo împreună cu ambasadorii moldovenești se va abate în drum la regele Matei Corvin, să spună acestuia, că merge spre a câștiga și mai mult cauzei creștine un principe atât de ilustru ca Ștefan, ale cărui izbânzi contra păgânilor, de va fi ajutat, sunt de cea mai mare utilitate tocmai Ungariei. 8) Gerardo să roage pe Ștefan, a nu contesta pe teritoriul moldovenesc jurisdicția patriarhului constantinopolitan asupra Creștinilor de rit ortodox, la care patriarh Republica ar ținea foarte mult. În sfârșit să ducă lui Ștefan ca dar o bucată de postav aurii ⁵⁸).

Aceste instrucții vădese un lucru, că Veneția căută să și facă din Ștefan un ajutor folositor intereselor sale, fără însă a jertfi nimic în favoarea domnului Moldovei de cât vorbe frumoase și făgăduinți ademenitoare. Punctele care interesau pe Veneția, sunt toate pozitive și de minunc îngrijite. Când e vorba însă de a orându-i singurul lucru care atingea pe Ștefan, chestia ajutorului bănesc, mândra Republică *făgăduiește* lui Ștefan a-i da din banii *papali* care se aflau acuma *în mâinile regelui Ungariei*, adică din niște *bani străini* și *înstrăinați*, *sperând* că papa după rugămintțile făcute nu se va opune. Tot câștigul pe care Ștefan cel Mare îl trăgea din marile lui silinți pe lângă papa și Venețieni, se mărginea în bucată de postav aurit ce i-o trimetea ca dar senatul Republicei, dăruire pentru care Ștefan răsipise înzecit valoarea ei cu ambasadele sale. O amărănțime ilustrează într'un chip viu politica urmată de Veneția față cu Ștefan. Anume ambasadorii lui Ștefan cheltuind mai mult de cât luaseră pentru drum, fură nevoiți a se împrumută de la guvernul Veneției cu 200 de galbeni. Senatul ordonă lui Gerardo ca, pentru întreținerea lui, să caute a scoate acea datorie de la Moldoveni, și dacă nu o va putea scoate toată, să iee măcar pe jumătate sau cât va putea ⁵⁹. Față cu o politică atât de meschină a orașului de negustori de pe Adriatica, să ne mirăm dacă loviturile turcești îl aduseră în curând la ruină?

Cât despre modul cum căută sfântul părinte să tragă folos din relațiile cu Moldova, aceasta se vede din un curios document, scos din arhivele Vaticanului. Anume papa Sixt dă celor

⁵⁸ Exarhu, *Doc.*, 1476, Mai 17. Reproducem în text analiza documentului făcută de Exarhu. Partea dată de Exarhu sub No. 6, sună în original: „Idecirco tu iuxta rerum statum et diurnum succesum este diligentissimus in advisingo oratorein nostrum qui in Hungaria fuerit, ut cum legato agat et operetur quod de pecuniis voyvodae succurat. *Scriptimus enim nuper ut seis in curiam et instanciam fecimus cum summo pontifice jacullatem del legato suo subveniendi in huiusmodi casibus voyvodae, speramus impetrare*” Reprodus în Hurm., *Doc.*, VIII, p. 11.

⁵⁹ Exarhu, *Doc.*, Veneția, 1476, Octomvre 8: „Mittimus ad te litteras patentēs quibus fidem facimus de ducatis CC mutuo per nos datis oratoribus illustrissimi domini Stephani Voyvodae; tu quaerito pecunias ipsas recuperare tibi pro tuis impensis necessariis, et si non potes exigere totam quantitatem, exibe dimidium sive id quod potes”. Reprodus Hurm., *Doc.*, VIII, p. 15.

doi trimiși catolici ai lui Ștefan cel Mare o bulă în care spune că s'ar fi informat în chip sigur că sub predecesorul său (Paul al II-lea +1471), atât Ștefan însuși cât și episcopul (mitropolitul) Moldovei precum și ducii, comiții, baronii și nobilii acelei țări ar fi vizitat basilicele și alte biserici din Roma (!!), pentru a căpăta iertarea păcatelor, cu prilejul jubileului; că mulți alți oameni din Moldova, deși vroiseră și ei a veni la Roma în același scop, fuseseră împiedecați de deosebite împrejurări. Papa făgăduiește iertarea păcatelor și tuturor aceloră, cu condiție ca să se oblige a face un pelerinaj numai la biserica cea mare din Baia; însă pentru a îndeplini lipsa sfințeniei trebuitoare spre ajungerea unui așa de înalt rezultat, mai îndatorește să deie sfântului scaun, acei ce vor avea avere mai mult de 300 de fiorini, câte 5 fiorini, acei ce vor avea 200 câte 3 fiorini, acei cu 50 câte 1, și acei cu mai puțin câte cât vor putea, care bani toți să se strângă de iubitul frate Petru, numit de papa episcop în Moldova, după cererea lui Ștefan⁶⁰.

Nu avem nevoie să spunem că arătarea papei despre vizitarea bisericilor romane de către Ștefan, eră o curată iscodire pe care căută să o acopere prin asigurarea că o țină din relație vrednică de credință, spre a putea introduce mai bine cuvintele ademenitoare ale bulei sale. Ștefan nu a fost nici odată la Roma. Incercările sale de a dobândi ceva bani de la marele pontifice, izbutiseră la atâta a da acestuia prilej să caute el a storce averi de la locuitorii Moldovei.

Luptele de la Valea Albă. — De și părăsit de toți și lăsat în voia întâmplărei, Ștefan hotărî să și facă datoria sa de Creștin și domnitor. Puterile sale însă erau foarte reduse, căci chiar din armata lui periseră mulți în lupta de la Racova, în cât el nu mai dispuncă, nici chiar în țară, de oștirea pe care o avuse atunci. Cu toate aceste el se bizui de astă dată a cercă să se opună Turcilor la trecerea Dunărei. Lucrul fù însă peste putință din cauză că el fu atacat de o dată din trei părți: în față de Turci, care vroiau să treacă fluviul; din dreapta lui de Munteni sub Laiot

⁶⁰ Vezi această bulă din 1476, în Theiner, *Monumenta Hungariae sacra*, II, p. 450. Reprodus de Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 238. Lucrul putând părea straniu, reproducem locul: „Cum autem sicut fidedigna relatione accepimus... Stephanus Voivoda Moldaviae et Jater noster Episcopus moldaviensis ac dilecti filii duces, comites, barones, nobiles... terrarum Moldaviae... qui anno Iubilei durante Basilicas et alias de Urbe (adică din Roma numită în deobște Urbs) praedictas ecclesias pro consequenda indulgentia... libenter visitarunt”. Iubileul eră o iscodire a papei Bonifacius al VIII-lea, spre a veni în ajutorul casei papale ce se află în lipsă. Introdus la 1300, trebuia să se repete la 100 de ani. Clemente al VI-lea, prin o bulă din 1346, îl reduce la 50 de ani, și Urban al VI-lea în 1389 mai scurtă periodul la 33 de ani „pentru că Isus Hristos trăise pe pământ tocmai acest număr de ani”. Paul al II-lea serbă jubileul în 1470, (aceia la care papa Sixt pretindea că au fost și Ștefan), și de acolo înainte se repetă regulat la 25 de ani.

Basarab, care se întorsese acum împotriva lui Ștefan; din stânga lui de Tătari⁶¹. Această năvălire a Tătarilor a contribuit la desorganizarea chiar și a armatei pe care neobositele stăruinți ale lui Ștefan izbutiseră a o înjgheba. Anume milițiile lui Ștefan, adecă țărani, auzind că Tătarii au năvălit în țară, începură a murmură și a cere voie de la Ștefan să se ducă să și pună familiile la adăpost. Ștefan refuză la început, având nevoie de toată armata lui spre a împiedecă pe Turci de la trecerea Dunărei. Țăranii atunci începură a dezertă. Ștefan luând știință de această gravă împrejurare, adună sfatul de războiu, și se hotărî ca să li se deo o învoire pe 15 zile, și după acel termen să revină la Dunăre, „cu provizii de mâncare”. Țăranii însă oboșiți de luptă, care cum ajungea la locuința sa, nu se mai înturnă îndărăt, încât Ștefan rămase numai cu curtenii lui, în număr de 10.000 de oameni, ca să întâmpine cumplitele oarde ale lui Mohamed, care numărau mai bine de 150.000⁶².

Dacă ar fi să dăm crezare unei scrisori polone din 21 August 1476, părăsirea lui Ștefan din partea țării ar fi fost mai gravă. Nu numai țărani nu reveniră la oaste, dar și boierii începură să se împrotiviască: „Toată Moldova, spune acea scrisoare, muștrând pe Domnul ei de tiranie și cruzime” a refuzat cu totul de a se adună în jurul lui, zicând că nu s'a purtat niciodată ca domn, ci ca un chinuitor călău. Ceea ce simțind dușmanul, a răspândit pretutindenea știrea că n'a venit atâta contra popoului, ci contra unui așa de strașnic apăsător al neamului moldovenesc⁶³. Această scrisoare umflă din depărtare lucrurile

⁶¹ Că Laiot Basarab a luat parte cu Turcii în lupta de la Războeni se vede din inscripția pusă de Ștefan cel Mare pe biserica zidită de el în acel loc, în care se spune: „Încă și Basarab cel numit Laiota venit'au și el, cu toată țara lui cea băsărăbească”. (Melchisedek, *Inscripția de la mănăstirea Războeni în Consoberint Literare*, XVI, p. 365). Apoi tot de el amintesc și două documente venețiene. Exarhu, *Doc.*, VI p. 48 și XIV p. 80.

⁶² Relațiunea a cinci tineri Genovezi robiți de Turci din Caffa, și scăpați în Moldova, unde stau în Suceava tocmai pe timpul bătăliei de la Războeni, povestind cele aflate de ei, în timpul de 5 luni a petrecerei lor în Suceava, lui *Balthazar de Piscia*, care le comunică papii prin o scrisoare din 16 Septembrie 1476, descoperită de Exarhu în bibl. marciană din Veneția, *Columna lui Traian*, 1876, p. 376-380. La p. 378 cetim: „Dominus itaque Stephanus cum toto suo exercitu tristitia plenus ad Danubium ut Turchis transitum prohiberet redibat. Inter suos non defuerunt murmurationes, cum iam per duos menses eum in bello secuti fuissent, dicendo quid ad nos de hoc bello, cum nostrae mulieres nostrosque filios Tarthari abduxerint; cumque quosdam clam recedere intellexisset, timensque ne si sic recederent in eo bello, eos habere postea non posset, habito consilio cum suis nobilibus ad quindecim dies eos dimisit, ita tamen quod ad Danubium ex post cum comiteatu redire deberent. Stephanus itaque cum comitiva decem milium suorum nobilium remansit... cum sui non redissent ut promiserant”. Dlugosz ad. annum 1476, II° p. 546, spune de asemenea: „Claudicare coeperat ergo Stephanum Voievodam Valachiae suorumque fides, seque illum omnes Valachos deseruisse videbantur”. Vezi mai jos relația lui Traian.

⁶³ Citată de N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 147.

mult peste ceea ce erau în adevăr. Totuși nu se poate tăgădui că până și armata lui proprie, sătulă de atâtea războaie părăsiă pe Ștefan. Și cu toate aceste el nu se lăsă. Rămăsese cu 10.000; eră să lupte cu ei; și dacă ar fi rămas cu o mie, tot așa ar fi urmat. Supunerea eră pentru dânsul ceva pe care mintea lui nu o putea cuprinde. De aceea îl vedem comițând adevărata nebunie de a încerca încă împotrivirea, când ori cine altul ar fi căutat mântuirea în fugă. Nu numai atâta; dar la repetatele cereri ale Turcilor de a da tribut, de a înapoia Chilia Muntenilor și de a trimite ca ostatic pe fiul său, Ștefan răspunde prin tragerea în țapă a unora din prinșii Turci din 1475, ceea ce înfuriază și mai strașnic pe păgâni împotriva lui⁶⁴. Fiind însă că nu mai putea să se opună în câmp liber unor oștiri atât de covârșitoare, el pune, după sistemul întrebuintat și în întâia lui luptă, să pustieze țara pe unde erau să calce Turcii, retrage populația de aici către munte, își trimete soția și copiii la Hotin, și el însuși se retrage întâi într'o pădure de lângă Vaslui. Orașenii auzind de înaintarea Turcilor părăsesc orașul, ducându-se care în munți, care în Rusia. Ștefan necrezându-se în destul de sigur în pădurea din Vaslui, se retrage mai spre nord, dând el însuși foc tuturor orașelor prin care trecea, precum: Iașului, Bacăului, Romanului și Băceii, pentru a ridica astfel Turcilor puțința adăpostirei. Locuitorii cu toții, chiar și cei din Suceava, umplură lumea în toate părțile. Măsura lui Ștefan, de a arde orașele, ar fi avut un înțeles, dacă ar fi fost timp de iarnă, ca în expediția turcească din anul 1475. Acuma însă fiind în vremea arșițelor celor mari, pe la Iulie, când Turcii nu aveau numai decât nevoie de acoperământ, credem că această aprindere a propriilor orașe eră o măsură mai mult pripită de cât înțeleaptă. Ștefan cel Mare trebuia să caute un adăpost. El nu crezută că poate să se închidă în una din cetățile sale care toate erau prea mici, chiar și pentru o armată de 10.000 de oameni; erau mai mult niște casteluri de cât niște cetăți. Ochiul său genial descoperi însă în curând un loc potrivit scopului. Anume el se închise în o mare poiană din pădurea de la Valea Albă (numită mai târziu Războieni), în ținutul Neamțului, răsturnând copaci urieși în jurul acelei poiene, săpând apoi un șanț adânc pe lângă acea întăritură și aruncând țărână peste arborii doborâți. În sfârșit grămădind spini peste valul înălțat și așezând tunurile sale prin deschizături lăsate într'adins, el prefăcū în puține zile pădurea în care se ascunsese, într'o adevărată cetate improvizată, mai tare chiar poate decât una înadins întocmită⁶⁵.

⁶⁴ Două scrisori din Pera 20-21 Mai 1476, N. Iorga, *Acte și Frag.*, III, p. 55 și 56.

⁶⁵ După relația lui Sead-Eddin, reprodusă în *Arh. ist.*, I, 2, p. 34, s'ar părea că Moldovenii se închiseseră în poiană împreună cu familiile și copiii lor, lucru greu de crezut. În versiunea lui Sead-Eddin reprodusă de d. I. Ur. n în

La apropierea Turcilor artileria română îi întâmpină cu o așa putere, încât după mai multe zădărnice asalturi, ienicerii căzură cu fața la pământ. Atunci sultanul Mohamed zmulgând el singur steagul cel mare al armatei din mâinile purtătorului, se repezi în persoană asupra întăriturilor, și după o luptă într'adevăr turbată, pădurea fu luată. Toate izvoarele, de și arată căderea Moldovenilor, mărturisesc într'un glas marele lor eroism. Astfel relația celor cinci genovezi spune că puțini dintre Valahi scăpară, căci mai toți preferară să moară cu arma în mâini. Miehovski arată de asemenea că Moldovenii fură învinși după o luptă desperată și Ureche descrie cu următoarele frumoase cuvinte această eroică încăerare: „A rămas izbânda la Turci și atâta de mulți au pierit cât au înălbit poiana cu trupurile lor unde a fost războiul, și mulți din boierii cei mari au picat și vitejii cei huni au pierit cu totul atunci, și fu scârbă mare în toată țara. Moldovenii oboșiți și nevindu-se ajutor nici dintr'o parte au picat, nu fiește ce cum, ci până la moarte se apărau, nici biruiți de arme ci stropșiți de mulțimea Turcilor”⁶⁶.

Insuși Ștefan cel Mare recunoaște înfrângerea în inscripția pe care o pune pe biserica ridicată de el la Războeni, pe locul unde a suferit căderea, inscripție atât de măreață și de înălțătoare în curățenia și nefățărnicia ei: „In zilele cuviosului și iubitorului de Hristos, domnului Ioan Ștefan Voevod cu mila lui Dumnezeu domnitorul țarei Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, la anul 6984 (1476) iar al domniei noastre al 20-lea curgător, sculatu-s'a puternicul Mohamed împăratul turcesc cu toate ale lui răsăritene puteri; încă și Basarab Voevod cel numit Laiotă venit-a cu toată țara lui cea basarabească; au venit ca să jăfuiască și să prade Moldova și au ajuns până aici la Pârâul Alb, și noi Ștefan Voevod cu fiul nostru Alexandru venit-am înaintea lor și am făcut cu dânșii mare războiu în luna Iulie în 26 zile, și cu îngăduirea lui Dumnezeu biruiți fură Creștinii de către păgâni, și căzură acolo mare mulțime de ostași moldoveni. Tot atuncea au lovit și Tătarii Moldova de acea lature, pentru aceasta bine voit-a Ioan Ștefan Voevod a zidi acest templu întru numele arhistrategului Mihail, întru ruga sa și a doamnei sale Maria și a fiilor săi Alexandru și Bogdan, și întru pomenirea și întru desulfetirea tuturor ortodoxilor Creștini care au pierit

Ștefan cel Mare și Turcii 1914. (p. 200), după o traducere nepublicată ce se află în Bibl. națională din Paris, istoricul turc spune numai: „La plus grande partie des Bogdans (Moldaves) fut taillée en pièces; le reste se sauva pour aller prendre sojn de la conservation de leurs enfants”, Mi-a părut rău că, primind volumul d-lui Ursu prea târziu, nu l'am putut utiliza mai cu de amănuntul.

⁶⁶ Pe lângă locurile citate din relația lui Balthazar și Sead-Eddin, mai vezi Miehovski în *Arch. ist.*, I, 2, p. 12 și Ureche în *Letopisește*, I, p. 131.

aici, în anul 7004 (1496) iar al domniei noastre al 40-lea curgător, luna Noemvrie în 8”⁶⁷.

Această inscripție, de și este menită a veșnici o înfrângere, înalță mai mult sufletul de cât dacă ar prăznuî o izbândă; căci arată că omul este dator, cu sau fără de noroc, să și apere țara în care s’a născut.

Răspingerea Turcilor. — Ștefan cel Mare căzuse, pentru prima oară în viața lui, și căzuse adânc precum se cuvine celui ce stă sus; dar cum spune Ureche „că și când îl biruiau alții el nu pierdeă nădejdea, ci știindu-se căzut jos se ridică deasupra biruitorului”, el nu părăsi lupta, ci adunând nouă puteri zmulse victoria iarăși din mâinile soartei adverse. De o cam dată însă el ieși din Moldova, și trecu în Polonia la Sneatin, unde fu văzut cu câțiva de ai lui mâncând într’o crăsmă de rând. De aici din Sneatin precum și din Colomea, unde erau refugiați o mulțime de Români, el izbuteste a reîntocmi o armată, năimind în ea și un număr de Poloni, și cu această trupă mică, dar care sporiă neconținut potrivit cu înaintarea ei, el intră în Moldova. În acest răstimp armata turcească, cu toată izbânda reputată de dânsa, se află în cea mai critică poziție. Moldova pustiită și locuitorii ei fugiți nu înlesniau Turcilor nici un soi de aprovizionare în țară. O flotă ce trebuia să le aducă zaharea pierise pe Marea Neagră, din cauza unei furtune. Foametea se puse în curând în rândurile oștirii musulmane, urmată de o ciumă cumplită, ce răsăriă pretutindenea în expedițiile lor sub pașii Turcilor⁶⁸. Aceștia deci cătară să părăsască cât mai curând acest pământ „afurisit” care părea că este și el aliatul lui Ștefan cel Mare. De aceea Mohamed de și adusesse cu el pe „fiul lui Petru ce fusese voevod în Moldova”⁶⁹, probabil al lui Petru Aron, nu ajunge să l pună domn în Suceava.

După victoria reputată de Turci asupra Moldovenilor și retragerea lui Ștefan cel Mare, sultanul vroeste să iee cetatea Neamțului, în care presupunea sau că Ștefan căutase scăpare, sau că cuprindea avuțiile lui. Sultanul încunjură deci această cetățuie, și repede tot odată un corp de oștire, sub Laiot Basarab, către Transilvania, pentru a lovi țara Bârsei. Ungurii atunci, văzând propria lor țară în pericol, se hotărâse a mișcă o armată împotriva Turcilor, lucru de care auzind sultanul, și neputând lua nici cetățuia Neamțului și armata lui pe de altă parte fiind bântuită cumplit de ciumă și de foamete, se hotărâște a

⁶⁷ Reprodușă în traducere de Episcopul M Ichisedek în *Conv. Literare*, XVI, 1883, p. 365.

⁶⁸ Relația lui Piscia în *Col. lui Traian*, 1876, p. 79.

⁶⁹ Długosz ad annum 1476, II, p. 546.

părăsi Moldova, fără a fi repurtat o izbândă hotărâtoare, și se îndreaptă înapoi către Dunăre ⁷⁰.

Ștefan luându-se după Turci, îi hărțuia neconținut, grăbind tot mai mult retragerea lor către fluviu. Lângă albia lui, văzând armata lor cu totul dezorganizată, el îi lovește chiar într'o luptă fățișă, ucigându-le 12.000 de oameni, despre care auzindu-se la Erlau în Ungaria, episcopul de acolo care se vede că gândia altfel despre Ștefan de cât îngâmfatul rege maghiar, pune să se facă rugăciuni publice de mulțămire. Turcii trec Dunărea cât mai în grabă, în cât „Mohamed se întoarce din Moldova mai mult biruit de cât biruitor” ⁷¹. Tot așa califică Matei Corvin în o scrisoare către papa din 1476, retragerea Turcilor din Moldova de „rușinoasă” ⁷². Ureche deci spune adevărul când arată că: „după poticala lui Ștefan ce a pierdut războiul, de sârg a strâns oaste ce a putut de grabă și s-a dus după Turci, și i-a ajuns trecând Dunărea în vreme de miază-zi, și lovindu'i fără veste i-a stricat de au plecat a fugire lăsând pleanul (prada) tot, iar Ștefan s'a întors înapoi cu izbândă” ⁷³.

O cronică venețiană rezumă pe scurt rezultatul expediției personale a lui Mohamed în cuvintele: „1476 trecând armata turcească în Valahia ea fu bătută și tăiată în bucăți” ⁷⁴. O altă cronică, austriacă, a lui Iacob Unrest, scrisă în mânăstirea Melk, spune că „în acest an 1476 voevodul Moldovei Ștefan a ucis

⁷⁰ Ștefan de Bathori către regele Matei, 16 August 1476 în *Mon. Hung. hist.*, V, p. 321: „Imperator Turcarum castrum Nemiz vocatum in Moldavia habitum obsederat et abinde perfidum Bozoras vojvodam transalpinum cum aliquid milibus Turcorum deputaverat ut terram Barza et totam Transylvania subintraret per illam viam qua serenitas vestra Moldaviam, intraverat.. etiam nos versus ipsam viam applicari... quo audito imperator nulla mora expectata, ab obsidione dicti castrum Nemiz festinans discessit versus domum; modo nescitur et nec adhuc ipse dominus Stefanus scit utro vada transfretaverit an ad castra Albam Nesther et Chilia ierit”. Se vede că Ștefan cel Mare trecuse, în fuga lui către Polonia, pe la Cetatea Neamțului. unde îl urmărise Mohamed. Astfel se pută formă legenda cu muma lui Ștefan cel Mare, care are un motiv istoric. Asupra ciamei și foamei din oștirea turcească vezi o altă scrisoare la p. 323: „El Turco ha passato el Danubio et e tornato in Bulgaria, in lo suo exercito e una grandissima peste et fame, et la causa della fame e stato che Stephano sentendo che el Turco devia invadere lo suo stato, buzo quasi tutto il paese”. Relația lui Lad slau, familiarul voevodului Dracula, trimis de el din Transilvania în Moldova, spre a se informă despre mersul luptei cu Ștefan cel Mare, 7 August 1476, *Ibidem*, p. 319, adaugă că „una piccola pane valeva 5 aspri”.

⁷¹ Relațiunea lui Piscia, *Col. lui Traian*, 1876, p. 380.

⁷² Exarhu. *Doc.*, XIV, p. 80: „Post turpem Thurcorum imperatoris fugam de Moldavia”. Comp. G. Phrantzes, *Chronicon*, III, p. 30. Scrisoarea lui Iustinian Cavitelus către ducele de Milan din 8 Sept., 1476, *Mon. Hung. hist., acti extera*, V, p. 325: „Sono etiam venuto ozi lettere d'uno altro capitaneo da sua Maesta, che'l Turco in totum se partito de Moldavia sive Valachia, et cum confusione ha passato el Danubio”.

⁷³ Ureche în *Letopisețe*, I, p. 131.

⁷⁴ *Cronica lui Ștefan Magnul în N. Iorga, Acte și frag.* III, p. 90.

și sfărâmat mulți Turci în Valahia (Moldova)”⁷⁵. Așa se răsfârâ-gea lucrul în depărtare, după rezultatul final.

Detronarea lui Laiot Basarab. — Dovada însă cea mai în-vederată despre nereușita expediției lui Mohamed în Moldova, o dau faptele petrecute în Muntenia, îndată după retragerea Turcilor. Ungurii anume doriau să pună iarăși în tronul acelei țări pe Vlad Țepeș care stătea de atâția ani la curtea regelui, pensionat și întreținut de el, în cât Corvin eră bucuros că pe de o parte să scape de această cheltuială⁷⁶, pe de alta să și întemeieze înriurirea în Muntenia, punând acolo un principe pe care îl adă-postise și îndatorise atâta timp. Matei Corvin deci se înțelege cu Ștefan cel Mare, năvălesc împreună în Muntenia, bat și alungă pe Laiot Basarab, și pun în locu'i pe fostul domn al Munteniei, Vlad Țepeș. În această expediție Ungurii fuseseră conduși de Ștefan Batori, voevodul Ardealului, care scria în 11 Noemvrie 1476 magistraților din Săbiu : „Aceste noutăți putem a vă spune, că cu ajutorul domnului am alungat din Muntenia pe perfidul Basarab, și că acuma cea mai mare parte din domnia acestuia e în mâinile noastre, fiind că toți boierii sunt cu noi afară de doi, care și aceia vor veni în curând, și așa ridicând o întăritură în Târgoviște, ne-am îndreptat către București, de care suntem aproape”⁷⁷. De și în această scrisoare nu se arată întru nimic împărtășirea oștirea moldovene la alungarea lui Laiot, o altă scrisoare a lui Matei Corvin către papa conține o amintire, de și nehotărâtă, a acestei participări. Regele spune : „După fuga rușinoasă a împăratului turcesc din Moldova, una din armatele mele pe care o aveam în contra lui, *innainte de a ajunge voevodul Moldovei*, năvăli asupra lui Basarab voevodul Munteniei, care aveă cu el un corp de Turci și de mulți alți oameni de peste Du-năre, în număr de aproape 18.000, și l'a alungat pe numitul Basarab armata mea, bătându'l așa încât puțin au scăpat de a fi prinși sau uciși. Basarab, după fuga lui și pierderea suferită, s'a închis în o cetate care se află în acea țară, întărită de artă și de natură. Simțind însă că îl urmăreau de aproape căpitani mei, a fugit pe ascuns din ea și a intrat în Turcia. Armata mea însă care eră aproape de 60.000 de oameni, a asediat îndată acea cetate și în puține zile o a luat, și astfel bătând pe Basarab, a pus stăpânire pe acea țară, prin care Turcii aveau intrare sigură în Moldova, și Vlad Dracul (Țepeș), căpitanul meu, bărbat

⁷⁵ N. Iorga, *Conv. lit.*, XXXVIII, 1904, p. 383.

⁷⁶ Într'un document de la Matei Corvin din 1475, Regele scrie prima-rului de Sibiu, Toma Altenberger : „de pecuniis tricesimalibus et de proventibus camerae Offenbanya fideli nostro Drakwlyae ducentos florenos pro subsidio dare debeas”. Din colecția lui Kemeny, reproduc în *Transilvania*, VI, 1873, p. 279.

⁷⁷ Teleki, XI, p. 575 ap. Picot, *Chronique d'Urecht*, p. 151.

întru toate dușman Turcilor și foarte războinic, din voința și dispoziția mea, a fost primit voevod de către locuitorii acestei țări”⁷⁸.

Matei apasă cu deosebire asupra împrejurării, că el ar fi săvârșit izbânzile în Muntenia înainte de a ajunge voevodul Ștefan. Tocmai această asigurare, precum și tonul întregii scrisori care cu atâta îngâmfare buciună isprăvile săvârșite de armata lui, punând pe Vlad Țepeș, *căpitanul lui*, domn peste țara Munteniei, *din dispoziția și voința lui*, ne fac să ne îndoim despre deplinul adevăr a celor arătate, fiind cunoscut că vorbele late se întâlnesc de obicei acolo unde fapta este puțină. Și această îndoială este pe deplin îndreptățită când vedem pe Ștefan cel Mare că spune, în ambasada lui Țamblac⁷⁹, că „am mers eu dintr’o parte și căpitanul regelui Matei din cealaltă, și unindu-ne am pus în domnie pe zisul Vlad Dracul (Țepeș), după care acesta îmi ceru să’i las din oamenii noștri pentru pază și pentrucă nu se prea încredea în Munteni, și i-am lăsat 200 de oameni, și după ce am făcut aceasta, am plecat; dar îndată se înturnă acel necredincios Basarab și ucise pe Dracul împreună cu toți ai săi afară de 10”⁸⁰. Că versiunea lui Ștefan este cea adevărată, se vede și de pe aceea că este confirmată de Dlugosz, care spune că „Matei craiul pe Vladislav Dracula voevodul Valahiei ce l’a ținut aproape 12 ani pe lângă el, *cu Ștefan voevodul Moldovei unindu’și oștile la o lallă*, iarăși l’au pus domn în Valahia”⁸¹.

Dar Vlad Țepeș nu stă decât câteva luni pe tronul redobândit. Laiot Basarab se întoarce cu oștire turcească de peste Dunăre și ucide pe Țepeș⁸². Ștefan însă răzbună în curând aceastăucidere, alungând pe Laiot și înlocuindu’l cu alt Basarab ce se adăpostise în Moldova, Basarab cel Tânăr sau Țepeluș⁸³. Dar și acest nou domn se întoarce contra lui Ștefan și se dă în partea Turcilor, cum se vede lucrul din un document al

⁷⁸ Exarhu, *Doc.*, XIV p. 80, fără dată lunară. Un document ce raportează aceeași împrejurare din 4 Decembrie 1476 în *Mon. Hung. hist., acta extera*, V, p. 335 spune: „quod Borzab voyvoda transalpinus qui habito magno imperatoris Turcorum praesidio contra nostros se praeparaverat, *antequam Moldavia cum ipsis convenisset*, profligatus sit. Insuper castrum quod illius terrae fortissimum est, duabus septimanis per nostros obsessum et fortiter expugnatum est, et iam regnum illum in potestatem nostram redactum”.

⁷⁹ Despre care vezi mai jos.

⁸⁰ Exarhu, *Doc.*, X, Veneția 8 Mai 1477 p. 62.

⁸¹ Dlugosz ad annum 1476, II, p. 551.

⁸² Relația lui Țamblac, și un raport al lui Leonardo Bolta către Dogele în *Mon. Hung. hist., acta., extera*, VI, p. 340. Data acestor scrisori date de culegerea ungurească din 1 Fevr. 1476 este de sigur greșită de oarece bătălia de la Valea Albă care a precedat întronarea lui Țepeș s’a întâmplat în 25 Iulie 1476. Scrisoarea este din 1 Fevr. 1477.

⁸³ Asupra lui vezi mai jos Cap.: *Istoria Munteniei*.

lui Ștefan cel Mare din 5 Septemvrie 1480 prin care reîntărește pe Mihul Buzatul în stăpânirea unui sat al căruia acte de proprietate fuseseră pierdute în timpul când Alibeg și cu Skanderberg au venit cu Țepeluș robind o parte a Moldovei”⁸⁴. Țepeluș însă plănuiind mai târziu o mai grea lovitură contră lui Ștefan, întovărășirea Turcilor la luarea Chilici, este bătut de Ștefan la Râmnicul Sărat în 1481⁸⁵.

Cu prilejul conlucrării lui Ștefan cu Matei la răspingerea lui Laiot Basarab din Muntenia, regele unguresc dăruiește voevodului Moldovei un al doilea castel în Transilvania lângă Ciceul dăruit lui mai înainte, anume Cetatea de Baltă (Küküllövar)⁸⁶.

Să ne întoarcem însă la relațiile lui Ștefan cu Veneția.

Iarăși relațiile cu Veneția. — Emanuel Gerardo ambasadorul Veneției, trimis către Moldova încă din Maiu 1476, nu ajunge în țară de cât după lupta de la Valea Albă. Comunicând el senatului Republicii pierderea suferită de Ștefan, acesta se grăbește a-i recomanda să arate domnului în numele republicii durerea pentru înfrângerea încercată de el, de a-l asigura în toate împrejurările de cea mai strânsă prietenie, de a-l îndemna în sfârșit cu ori ce preț să-și răzbune într'un chip ofensiv contra Turcilor și a domnului muntean, și de a-i spune că papa și Matei Corvin, după stăruința Veneției, au convenit a-i trimite ajutoare de bani; în sfârșit ordonă lui Gerardo de a se afla neconținut pe lângă persoana lui Ștefan, studiindu-l pe el cât și toate relațiunile lui interne și externe, despre care să trimită senatului raporturi zilnice. „Prin aceste și prin alte cuvinte bune și *sunătoare*, stârnește, aprinde pe voevodul numit, întru a se opune adversarilor săi, a întări și lărgi puterile sale, spre toate cele ce sunt cu puțință de întreprins contra dușmanului, în favoarea intereselor Creștinătăței”⁸⁷.

Câtă perfidie în această politică! Să-l plătiască pe Ștefan tot cu vorbe în loc de bani, el a cărui inimă aprinsă ușor se înflăcăra la cuvântul de Creștinătate, să-i vorbească cu cuvinte frumoase și *sunătoare*, știind că aceste vor avea tot deauna efect asupra inimei sale generoase; să-l împingă chiar, cu toate că fusese înfrânt, la atac contra păgânilor, pentru ca astfel prin puternica lui diversiune să se poată folosi Republica în lupta contra Turcilor; căci mai la urmă ce-i păsa Veneției dacă chiar Ștefan ar pieri, și Moldova s'ar zdrobi în luptă? Interesul momentului cerea ca armatele turcești să fie detrase deasupra Repu-

⁸⁴ *Arh. isl.*, I, 1, p. 116.

⁸⁵ Ștefan Batori către Săbieni, 30 April 1481, Hurm., *Doc.*, XV, p. 113: „Czypelles Woevoda ut ad castrum Kyllve expugnandum ire haberet”.

⁸⁶ Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 272.

⁸⁷ Exarhu, *Doc.*, V [Veneția 1476, Octomvrie 8.] p. 43.

blicei, și domnul moldovan devenise, fără ca ea să s'aștepte, un ajutor eminent pentru nevoile sale.

Cu simțul său rafinat senatul pătrunsese caracterul lui Ștefan; înțelesese că are a face cu una din acele naturi care se frâng dar nu se îndoae, și ajutat sau nu, știe că are să lupte; prin urmare pentru ce să facă jertfe zadarnice? Ștefan văzându-se amânat din zi în zi cu ajutorul bănesc, înțelesese și el că e purtat numai cu vorba; dar ce să facă? A se supune Turcilor eră mai presus de puterile sale. Părăsit de toți, lăsat singur, el nu încetă un moment de a luptă; căci făcând astfel își împlineă datoria, atât către țara lui cât și către lumea creștină. Bunele cuvinte ale Veneției îi erau măcar o mângâiere!

Indemnarea din scrisoarea către Gerardo, de a se răzbună contra domnului muntean, fusese pusă în lucrare de Ștefan înaintea chiar de a i-o fi făcut ambasadorul venețian. Când aude senatul despre răpunerea lui Laiot Basarab, se grăbește a trimite iarăși o felicitare lui Ștefan înștiințându-l că Veneția a reușit pe lângă papa a face să se proclame o cruciată contra Turcilor, și că stăruște în acelaș timp a i se trimite un ajutor bănesc, ceea ce sperează a obțineă. Ordonă lui Gerardo a nu slăbi nici un moment pe domnul moldovan, și a'l însoți pretutindene unde el se va duce ⁸⁸.

Pentru a caracteriza pe deplin felul politiceii urmate de Veneția față cu Ștefan, nu avem de cât să cercetăm documentul venețian din 17 Martie 1476. Prin el Senatul trimite lui Iacob de Medio, ambasadorul său pe lângă papă, doue epistole, una spre a fi arătată papei, cealaltă cu instrucții secrete. In cea dintâi, avându-se în considerație extrema importanță ofensivă și defensivă a Moldovei în lupta contra Turcilor și temerea ca nu cumva din desperare să se împace Românii cu păgânii, se insistă ca scaunul apostolic să trimită pe dată lui Ștefan cel puțin 10.000 de galbeni, socotiți ca o mică parte dintr'un ajutor mai însemnat ce i se va da mai în urmă. In epistola secretă se spune ambasadorului, că la caz de a se ivi vre o amânare din partea papei, ambasadorul să se învoiască ca acei bani să'i trimită Moldovei Republica, din suma contribuției ce o dă pentru cauza creștină, cu condiție totuși ca papa să ceară *aceasta printr'o bulă expresă, recomandând bine ambasadorului ca „bula să fie astfel redactată în cât să pară a fi hotărârea a însuși supremului pontifice, și nu cumva o inspirație venețiană”* ⁸⁹.

⁸⁸ Exarhu, *Doc.*, VI, p. 47 Veneția 10 Ianuarie 1477. Exarhu reproduce greșit data ca din 1476, Gerardo nu ajunsese în Moldova decât după Iulie 1476. El plecase din Veneția în Mai acelaș an (mai sus pag. 72), prin urmare o scrisoare a lui din Ianuarie, nu poate fi decât din anul următor 1477. Reprodus cu aceeași eroare a datării de Hurm., *Doc.*, VIII, p. 8.

⁸⁹ Exarhu, *Doc.*, VII, p. 51 (Veneția, 1476, Mart 17). Reprodus și în Hurm., *Doc.*, VIII, p. 19.

Aşa dar Venetia nu că nu putea, ci nu vroia să dea ajutor lui Ştefan cel Mare, de oarece ar fi putut să-i dea din banii contribuţiei; dar vroia numai ca papa să ceară aceasta printr'o bulă, spre a se descărca apoi de îndatorirea de a contribui din nou, cu suma dată lui Ştefan. Cu toate acestea cetatea Adriaticei stăruia cu tot dinadinsul la papă ca să ajute pe Ştefan. In o scrisoare a Senatului din 10 Aprilie 1476, el se jăluieşte că papa nu ar da chestiei Voevodului Ştefan însemnătatea ce o are, căci dacă ţara lui ar cădea, atunci ar fi periclitată toate provinciile republicii: Grecia, Albania, Dalmaţia, Istria şi chiar Friulul şi măruntaele Italiei; apoi s'ar deschide poarta către Ungaria şi Polonia. Se miră apoi senatul cum supremul pontific să nu'şi îndeplinească făgăduinţa" ⁹⁰.

Venetia vroia să fie apărată de alţii, de Ştefan, de papă; iar ea să nu cheltuiască nimic! Cum se potriveşte acest refuz de a ajuta pe domnul Moldovei, cu stăruinţele cele mari puse de Venetia pe lângă papă spre a'l ajuta, şi pe lângă Ştefan spre a nu se lăsa de luptă? Imprejurările politice ale Venetiei explică această purtare ce pare contrazicătoare. Republica Adriaticei îşi întemeia puterea ei numai pe comerţ, şi cel mai însemnat era tocmai acela cu Orientul cel ameninţat de Turci. De şi ea trebuia să lupte pentru a'l apăra, totuşi ar fi fost mult mai mulţumită cu o împăcare cu Musulmanii, care să le învoiască urmarea negoţului. Pe de altă parte Mohamed al II-lea se arată în tot deauna dispus a încheia pacea, îndată ce vedeă organizându-se vre o alianţă sau sculându-se în contra lui puteri mai însemnate, precum tocmai fusese acea a Moldovei ce'l zdruncinase aşă de rău, în cât astfel ambele părţi războitoare fiind aplecate către pace, înţelegem cum de Venetia avea interes a'l împinge pe Ştefan înaintea spre a constrânge cu atât mai repede pe Turci, fără însă de a pierde ceva, prin darea unei sume de bani, cheltuială care putea în fie-ce moment să se arate ca zadarnică, din pricina unei împăcări cu Turcii. Nefiind deci siguri în politica ce trebuiau să urmeze faţă cu duşmanul lor, Venetienii se mărgineau a încuraja şi a aţâţa Moldova contra Turcilor, fără a o sprijini prin mijloace efective. Şi doar banii erau aşă de rari şi de scumpi pe atunci. Toate încercările de a se organiza o ligă în contra Turcilor, se sfărâmaseră mai ales din cauza lipselor băneşti. Venetia era apoi un oraş cu totul decăzut moral şi politic. Ea căută să facă din războaiele cu Turcii, de care tocmai ea avea nevoie pentru a'şi apăra posesiile ei, un mijloc de câştig şi de

⁹⁰ Mai găsim scrisori de stăruinţă a Venetiei pe lângă papa din 10 şi din 18 April 1477. Exarhu, *Doc.*, [p. 60 şi p. 57]. O altă scrisoare către Antonio Veturi, ambasador în Ungaria, din 18 Mart, *Ibidem*. [Exarhu, *Doc. XI*, p. 69] Reprodus în Hurm., *Doc.*, VIII p. 19 şi 20 şi a treia din 18 Martie în Exarhu, nereprodusă în Hurm. (Pentru ce?)

îmbogățire. Așa când papa Pius al II-lea propusese alianța comună contra Turcilor, Venețienii pusese condițiile următoare pentru participarea lor : să pună ei la dispoziția armatei aliate corăbiile lor gratuit, însă *deșerte*. Pentru armarea și conducerea lor, să aibă dreptul a reține de îndată cele 150.000 de galbeni, pe care ei erau ținuți a'i da drept contribuție în cauza creștină, și afară de această sumă să li se mai dea înainte încă 1.500.000 de galbeni. Papa îi muștră cu drept cuvânt că în contra Pizanilor și a Genovezilor, ar fi purtat, în unire cu regi și împărați, mari războaie pe socoteala lor ; când însă trebuiau să lupte pentru Hristos contra necredincioșilor, cereau să fie plătiți⁹¹. Spiritul cel prea îngust al neguțitorului care vede numai banul înaintea ochilor lui a pierdut tot deauna Statele bazate pe el. Așa au căzut în vremuri vechi orașele feniciene : Sidonul, Tirul și Cartagina ; așa a căzut și Veneția, și tot așa vor cădea toate acele State care vor pune banul mai pre sus de interesele lor politice. Prețuirea nespusă a avuției într'o societate coruptă tocmai din cauza avuției explică însă în destul contrazicerile politicei venețiene față cu eroicul domn al Moldovei. Ștefan care avea conștiința slujbelor eminente făcute de el pentru cauza creștină, văzând că înfrângerea lui de la Valea albă fusese datorită mai ales deplinei părăsiri în care îl lăseseră toți principii creștini, vroind ca cel puțin lucrul să se știe, și să arate lumii care sunt adevărații dușmani ai Creștinătății, trimite pe unchiul său Ioan Țamblac la Veneția, în Maiu 1477, care expune cu multă amarăciune pricinile căderii lui Ștefan, și cere pentru ultima oară ca domnul său să fie ajutat, întru cât Turcii acuma ar amenința cetățile sudice ale Moldovei, Chilia și Cetatea Albă. Țamblac rosti în limba slavonă cuvântarea lui înaintea senatului venețian, în care spuse între altele : „Că aceea ce s'a întâmplat nu ar fi intervenit, dacă principii creștini și vecinii Moldovei nu ar fi tratat pe domnul său așa precum au făcut'o ; dacă ei nu ar fi călcat convențiile și jurămintele prin care se legaseră către el. Inșă ei l'au lăsat fără ajutor. Și dacă dușmanul ar fi fost singur, încă tot ar fi putut lupta ; dar Turcii porniseră asupra Moldovenilor și pe Munteni și pe o oardă de Tătari, încât domnul atacat de odată din trei părți, a trebuit să cadă ; apoi armata lui înșăși îl părăsise în parte, pentru a'și scăpa familiile. Lui Ștefan nu i rămasese de cât curtenii, cu care a făcut ce a putut, fiind voința lui Dumnezeu de a'l pedepsi pentru păcatele sale. Nu i-a venit de nicăiri nici cel mai mic ajutor, și mai mulți din vecinii lui s'au bucurat chiar de căderea sa și a țării sale înaintea necredincioșilor. Singura lui mângâiere în o așa tristă soartă a fost numai ambasadorul venețian (Gerardo), care i-a adus făgăduieli

⁹¹ Zinkeisen, II, p. 265. Comp. *Histoire d'Italie* par Leo et Botta, traduite par Dochez, Paris, 1844, I, p. 587 și urm.

călduroase de ajutor din partea republicei, și anume că va fi ajutat din banii trimiși în Ungaria. Că este de cea mai mare nevoie ca Moldova care este zidul de apărare al Poloniei și Ungariei, să nu fie părăsită, cel puțin acuma când Turcii se pregătesc a ataca Chilia și Cetatea Albă care sunt tot ce poate fi mai important pentru Moldova chea pentru a redobândi Crimeea, două cetăți de atâta însemnătate, în cât nici e chip de a o spune în câteva cuvinte. În rezumat sfârșește Țamblac, dacă Moldova nu va fi ajutată — sau Turcii o vor cuceri, sau ea singură va fi nevoită a li se supune”.

Senatul răspunde acestui strigăt de desperare tot cu acele dulci cuvinte de speranță în grabnic ajutor care deveniseră acuma stereotipe în relațiile Venețienilor cu Ștefan cel Mare⁹².

Republica stăruiește încă odată pe lângă papa și regele Ungariei, ca să nu părăsească pe principele moldovan. Matei Corvin, supărat pentru atâta râvnă pusă de Venețieni în slujba unui domn pe care Ungurul nu putea să-l sufere, și ar fi dorit mai curând să-l vadă în fundul pământului de cât în capul Creștinătății, muștră cu asprime pe Venețieni, că ar fi lucrat totdeauna în interesul domnului român, spre dauna Ungariei. Republica răspunde că relațiile sale cu Moldova s-au întemeiat pe interesul obștesc al Creștinătății și al Ungariei în deosebi; că tot ce ea a făcut, a fost încuviințat de însuși Matei, și că chiar dacă nu s'a trimis lui Ștefan ajutorul făgăduit, aceasta s'a făcut tot din cauza lui Matei, care a cerut să nu se dea bani domnului Moldovei. Republica ar merita deci în această privire mai mult laude și mulțămire, de cât muștrare⁹³.

Și drept vorbiă Republica. De și nu împinsă de simțimintele dușmănești ale regelui Ungariei, ea se purtase, condusă de alte motive, așa în cât să mulțămiască în totul fala și dărnicia lui Matei Corvin; lăsase pe Ștefan în părăsire. Acesta, de și respinsese pe Turci, stătea acuma cu brațele căzute înaintea dușma-

⁹² Exarhu, *Documente*, Veneția 8 Mai 1477. Reproducerea textului și în Hurm., *Doc.* VIII, p. 23, cu data 1478. Cu toate că d. Bogdan (*Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 347) spune că această dată ar fi de preferat, noi credem din contră, de oare ce nu putem admite ca Ștefan să fi așteptat *doi ani* pentru a se jălui de ceva ce l' apăsă așa de tare sufletul. Titlul acestui text în arhiva venețiană este: „Expositio domini Ioannis Zambalacho oratoris illustris domini Stephani vavodae Moldaviae de greco in latinum transducta de verbo ad verbum ut jacet MCCCCI.XXXVII de VIII Mai”. Cifra anului se poate citi bine, de aceea versiunea celor două date. Ne poate mira darea soliei lui Țamblac în grecește. Credem mai eurând, ca și d. Bogdan, că solia era scrisă în slavonește. Confuzia Italianilor a provenit din „scrierea cirilică care samănă foarte bine cu cea grecească uncială”. D. Bogdan (l. c., p. 347) adaugă argumentul unor fraze ce nu au putut fi traduse decât din slavonă iar nu din grecească care pe atunci nu erau întrebuițate în cancelariile moldovene. Solia a fost după cele spuse scrisă și cetită, iar nu rostită oral.

⁹³ Exarhu, *Ibidem*, Veneția 1478, Oct. 27, reproduc și în Hurm., *Doc.*, VIII, p. 26.

nului, obosit prin însuși victoriile sale. Sângele cel mai scump al țării cursese, și cum spune Ureche „sămânța vitejilor celor buni pierise”. Cine putea să mai apere Moldova? numai marea nume al domnului său. Când mormântul se va închide asupra lui, va veni și rândul Moldovei de a pleca grumajii sub jugul de oțel al închinătorilor lui Mohamed, și curând după ea va veni într'un chip și mai cumplit, și acel al țării unde domniă Matei Corvin.

4. PIERDEREA CHILIEI ȘI A CETĂȚEI ALBE

Insemnătatea celor două cetăți-porturi. — Turcii de la începutul chiar al lățirii lor spre nord, își aruncaseră ochii asupra celor două cetăți-porturi ale țărilor române, care ajunseseră la sfârșit în stăpânirea Moldovei; căci ei știeau că cucerirea acestor puncte ar fi cel mai sigur mijloc de reducere a acestei țări, după cum ocuparea Giurgiului și a Severinului nevoise pe Mircea la închinarea și plata tributului ⁹⁴.

Aceste cetăți erau de o însemnătate capitală pentru Moldova; căci „Cetatea Albă favorizată prin așezarea ei la gura Nistrului celui plutitor și bogat în ape, jucă rolul unui loc de preschimbare a comerțului de uscat și de mare, așa că ajunse în curând sub domnia moldovenească, un port comercial de întâiul rang pe țărmul nordic al Mării-Negre. Alături cu Caffa era cea mai de seamă cetate comercială din acele părți. Vechea cale de negoț, de la Lemberg prin Rusia și strămoșia de Perekop către Caffa, fusese părăsită și înlocuită cu acea moldovenească prin Cernăuți, Suceava, Iași, Vaslui și Cetatea Albă, de unde ușor pe mare se putea ajunge la Caffa. În Cetatea Albă se întâlnea exportul produselor moldovene, polone și chiar ungurești cu importul mărfurilor de peste mare ale Genovezilor ce mergeau și ele nu numai în Moldova și în Polonia ci și în orașele săsești din Transilvania” ⁹⁵. Chilia avea la rândul ei o mare însemnătate pentru pescăriile ei ale căror produs se ducea în Polonia, pe lângă că acest port slujia tot odată pentru exportul grânelor către orașele cercetate de Genovezi și de schele de import alături cu Cetatea Albă. De aceea am văzut cum orașul Chilia fusese de mai multe ori în ceartă între Moldoveni și Munteni: cum Ștefan fiul lui Alexandru cel Bun luase măsuri pentru apărarea Chilieii ridicând în ea o întăritură; cum apoi Ștefan cel Mare nu stătuse la gând întâi de a jertfi pentru stăpânirea ei prietenia lui Vlad Țepeș, apoi de a înfruntă chiar furia turcească pentru a pune mâna pe dânsa. Am văzut apoi cum solul lui Ștefan

⁹⁴ Mai sus, Vol. III, p. 91.

⁹⁵ I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, 1912, p. 7.

cel Mare la Veneția, unchiul său Țamblac, nu găsiă destule cuvinte pentru a arăta însemnătatea celor două porturi ale Moldovei, și în socotința Turcilor ele aveau o valoare tot atât de covârșitoare, întru cât ienicerul sârb pune în gura lui Mohamed judecata că „până când Românii stăpânesc Chilia și Cetatea Albă iar Ungurii Belgradul sârbesc, nu vom putea birui pe Creștini”⁹⁶.

Turcii urmând acestui principiu, amenințaseră cetățile-porturi încă cu mult timp înaintea de domnia lui Ștefan cel Mare, ceea ce nevoise pe predecesorii săi să îngrijască a le întări⁹⁷. Apoi, după lupta de la Racova, Turcii le atacaseră, pentru a răzbiună căderea suferită, dar lovitura lor rămăsese fără izbândă. Ei reînnoesc atacul în 1476 tot atât de fără ispravă. Ștefan deșteptat prin aceste încercări care amenințau stăpânirea cetăților sale, ia măsuri pentru a lor de iznoavă întărire. Ureche ne spunc că în anul 6985 (1487) Iunie în 22 a început Ștefan Vodă a zidi cetatea Chilia care s'a săvârșit în acelaș an Iulie în 17, la care Miron Costin bagă de samă că a adaos numai o nouă cetățuie la cele vechi, căci altfel însă nu am înțelege cum ar fi putut săvârși lucrurile așa de curând⁹⁸. O inscripție arată întocmirea porței celei mari sub părcălăbia lui Luca Gherman, iar o a doua arată rădicarea unui zid de apărare sub părcălăbii Duma și Herman⁹⁹.

În 1481 Turcii se pregătiau a lovi din nou cetățile, și domnul de atunci al Munteniei, Țepeluș Basarab, voia să ajute pe Turci la asediul lor; dar Ștefan îl apucase înaintea și 'i sfărâmasese armata la Râmnicul Sărat, alungându-l din scaun și înlocuindu-l cu Vlad Călugărul. Țepeluș rămânând o veșnică amenințare pentru Ștefan, prin puțința ajutorului turcesc, domnul Moldovei cere ca mulțămită de la Vlad Călugărul pentru întronarea lui, să 'i cedeze o cetate Crăciuna cu ținutul ce o înconjură, acel al Putnei. Cronica Putneană, cel mai precis izvor din felul cronicelor pe care-l posedăm asupra Moldovei, spunc că „la anul 1482 a luat Ștefan Vodă cetatea Crăciuna”¹⁰⁰. Ureche adaogă la această laconică arătare, că „zăbovi Ștefan Vodă acolo până a se strânge oștile toate aducând și pre mulți din boierii Țării-Românești și alți oameni de frunte de acolo, a pus pre ai săi boieri și oameni de cinste de au vorvit și au tocmit de au despărțit din Milcovul cel Mare o parte de pârâu ce vine lângă Odobești

⁹⁶ *Arh. ist.*, I, 2, p. 11

⁹⁷ *Arh. ist.*, I, 2, p. 11.

⁹⁸ *Letopiseșele*, I, p. 132. Comp. mai sus, Vol. III, p. 143.

⁹⁹ Inscripțiile la I. Bogdan în *Analele Acad. rom.*, II, tom. XXV, 1908, p. 330, 120. Cetirea datelor a dat naștere la o dezbateri între d-nii Tanoviceanu și Bogdan. *Conv. lit.*, XXXV, 1901, p. 462. De l. 1479—1481 Ștefan este în o neînecată corespondență cu Brașovul privitoare la mișcările turcești. Vezi mai multe scrisori în Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 353-360.

¹⁰⁰ Bogdan, *Vechile cronici mold.*, p. 196.

și trece de dă în apa Putnei, și acela până astăzi este hotar Moldovei și Țării-Românești. Însă mai înaintea eră price între amândouă țărilor, că Țara-Muntenească vrea să fie hotarul său până în apa Trotușului, iar Moldovenii nu o lăsă, până a vrut Dumnezeu de s'a tocmit așa, și a luat Ștefan Vodă cetatea Crăciuna cu ținut cu tot, ce se cheamă ținutul Putnei și P'au lipit de Moldova și a pus părcălabii săi pre Vâlcea și pre Ivan"¹⁰¹. Data însă la care Ureche pune această întâmplare este alta de cât cea arătată de Cronica Putneană; anume el pune 1475, în dată după izbânda cea mare a lui Ștefan de la Racova. Ba Ureche merge până acolo, în cât să pună luarea Crăciunei în 13 Ianuarie, adică trei zile numai după bătălia de la Racova, care se dă, tot după el, în 10 Ianuarie. Nu e vorba, Ureche arată că Ștefan urmărise risipitele oștiri turcești până la Ionășeni pe Siret; cu toate acestea prea scurt ni se pare timpul între o bătălie și cealaltă purtată la o îndepărtare atât de mare, cum e Vasluiul de Crăciuna. În sfârșit Ureche se înșală învederat, când dă pe Radu cel Frumos drept domnul Munteniei cel bătut de Ștefan lângă Râmnicul-Sărat, pe când atunci învederat domniă Basarab cel Tânăr sau Țepeluș. Mai este și încurcătura că Ștefan este arătat de Ureche, ca bătându-se cu Radu cel Frumos la Râmnic, acolo unde mai târziu tot el ne spune că Ștefan a bătut și ucis pe Țepeluș. Din toate acestea reiesă într'un chip învederat, că Ureche amestecă lucrurile și strămută luarea Crăciunei și a ținutului Putnei cu 7 ani înaintea adevăratei date a alipirei lor de Moldova, care dată nu poate fi alta de cât anul 1482 al Cronicei Putnene.

Ștefan cel Mare, văzând că în zadar schimbă mereu domnii în Muntenia, pentru a găsi pe unul, din ori ce casă ar fi el, care să'i fie credincios și să'i apere interesele, iea măsura de a se asigura la întronarea lui Vlad Călugărul, întinzând hotarul Moldovei pe sama acelui muntean. Cu atâta câștig se alegea și el, din sângele și osteneala cheltuită până atunci, pentru a aduce Muntenia în apele politice sale. Și el lucruse cu înțelepciune; căci puțin timp după întronarea lui Vlad Călugărul, acest domnitor lunecă și el pe povârnișul fatal al închinării către puterea turcească care se arată pe fie ce zi mai strașnică și mai poruncitoare, și atrăgea, ca focul pe musculițe, pe domnii munteni, spre a le frige aripele.

¹⁰¹ Ureche *Letopisește*, I, p. 128. D-1 Lăpedat (*Conv. lit.*, XXXVII, 1903, p. 525) ni se pare că merge prea departe, când admite o întronare a lui Țepeluș și o nouă pribegire a lui Vlad Călugărul în Ardeal, pe baza scrisorilor acestuia, care sunt nedatate și pe baza unui document din 23 Martie 1482 (inedit la Arh. Statului, Mănăstirea Snagov. Pachet 2, doc. I), al căruia dată o îndreptează d-sa. Este a merge prea departe în ipoteză, și în istorie trebuie să fim foarte băgători de seamă în stabilirea faptelor pe această cale.

Ureche anume, chiar atunci când vorbește despre întronarea lui Vlad Călugărul de către Ștefan, adaugă, că acesta s'a apucat apoi „de a făcut vicieșug asupra lui Ștefan Vodă, pentru că dăduse ajutor Turcilor, când a mers de a luat cetățile și a prădat țara”¹⁰². Impărtașirea lui Vlad la luarea cetăților lui Ștefan de către Turci se adevărește și de Cronica Putneană, care arată că în 1484 Iunie 14 „a venit împăratul turcesc Baiazid cu Vlad Voevodul Ungro-Vlahiei de a lua cetatea Chilie; în 5 August luat-au și cetatea Albă”¹⁰³; iar Letopisețul de la Bistrița mai pe larg zice, că „în anul 6992 (1484) venit-au Turcii la cetatea Chilie, împreună cu ei în ajutor acel afurisit călugăr Vlad Voevod cu Muntenii și a luat cetatea, *Iulie* în 14 (nu Iunie, ca în Cronica Putneană), într'o Miercuri, pe vremea pârcașilor Ivașco și Maxim. Intr'acelaș an, August 5, Miercuri, luat-au Cetatea Albă în vremea pârcașilor Gherman și Oană”¹⁰⁴. Impărtașirea lui Vlad Călugărul la luarea cetăților este arătată de însuși Baiazet în o scrisoare din 2 August 1486 către Raguzani în care le spune că „ajunsesse la o cetate a lui Ștefan numită Chilia unde veni Hanul cu Tătarii și *Muntenii*”¹⁰⁵. Florentinul *Andrea Cambini* contemporan împrejurării, raportează astfel luarea acestor două cetăți de Turci, după mărturisirea unui Italian, de care știm că erau mulți în aceste orașe: „Domnul Moldovei, cunoscându-și puterile prea puține, trimise către Baiazet ambasadori ca să ceară pace. Baiazet îi primi cu grație și se înduplecă fără greutate a încheia un tratat prin care primiă sub ocrotirea sa pe domnul moldovan, sub condiția unui tribut anual. Apoi trecu Dunărea fără zăbavă și pași cu oastea până la locul unde îl așteptă flota, în fața Cetății Albe. Baiazet însă dând voie la ai săi să prade țara, și văzând că cei din lăuntru nu se mișcă, hotări a apropia armata de pe mare, și de odată înconjură orașul (Cetatea Albă), de pe apă și de pe uscat, și'l strânse așa în cât nu se putea aduce sau scoate nimic din el. Văzând pe locuitori cerbicoși în voința lor de a'l apăra, pregăti artileria, și începă a bate zidurile din mai multe părți în timp de mai multe zile, dărâamând din ziduri atâta cât socotia că oamenii vor putea intra destul de lesne. El porunci asaltul, și coloanele sale intrară una după alta prin spărturile făcute. Oamenii cei din lăuntru își făcuseră în ruinele zidurilor apărături foarte însemnate, cu valuri, și cu șanțuri foarte adânci, așa că la intrarea Turcilor, prin ruptură, îndată se încăerară cu dânsii, și împingându'i înapoi cu mare vârtute, se apărau cu săgeți, pari și pietre, purtându-se cu atâta inimă în cât răniră și omorâră un foarte mare

¹⁰² *Letopisețele*, I, p. 132.

¹⁰³ I. Bogdan, *Croniclele rechi mold.*, p. 197

¹⁰⁴ I. Bogdan, *Cron. inedite*, p. 58.

¹⁰⁵ *Mon. Hung. hist., acta externa*, VI, p. 36--37.

număr din impresurători, gonindu'i de mai multe ori afară. Dar vrăjmașii având oștile numeroase, lesne se reinnoiau, și venind fără încetare cu puteri proaspete, nu dau loc de repaus la înconjurăți. Baiazet dorind să scape cât va putea și oamenii și locul, se hotărî să încerce dacă nu va izbuti a'i aduce cu învoire să se lase de îndărătnicia lor; le făcù semn că vrea să le vorbească, și le trimise un sol care să le spună, că Turcii vin cu hotărîre a nu se lăsa până nu vor lua locul, și că dacă o vor face prin silă, vor da cetatea în pradă, și nu vor iertă nici vârsta, nici sex, și că toți vor fi dați morței; iar dacă se vor supune de bună voie, î vor primi fără a le vătămă averea sau persoane e. Cetățenii primiră propunerile și se supuseră" ¹⁰⁰.

În această re ație trebuie deosebite două părți: întâi, povestirea Italianului din Cetatea Albă, martorul ocular, care raportează lui Cambini cele văzute de el; această parte este vrednică de cea mai deplină încredere. Introducerea însă a povestirii în care se vorbește despre închinarea lui Ștefan și a Moldovei către Turci, cu condiția plății unui tribut, este un adaos al scriitorului florentin, care reproduce povestirea Italianului. Se vede că această povestire este o cunoștință posterioară, dobândită după ce Moldova se închinase întrădevăr Turcilor, sub Bogdan fiul lui Ștefan (1513), căci scrierea lui Cambini apare tocmai în 1537, două zeci și patru de ani după închinarea Moldovei. Cât de puțin se potrivește însă această știre cu restul arătărei, se poate vedea din deplina lipsă de legătură între aceste două evenimente; căci dacă Moldova se supusese Turcilor, atunci ce nevoie aveau ei să mai asedieze cetățile ei? Această simplă întrebare se vede că nu și-a putut scriitorul relației, ceea ce ne îndreptățește a desface și a alege din ea numai partea istorică, și a respinge părerea individuală.

Și în această restriște, Ștefan ceruse ajutor la puterile vecine; la Veneția după cât se vede nu se mai îndreptase, căci această putere încheiase pace cu Turcii în 1479, și Ștefan care nu fusese ajutat în timpul cât Veneția avusese interes a o face, ce mai putea el să spereze acuma? El se întoarse deci către Cazimir al IV-lea regele Poloniei. Acesta însă se prefăcù a se interpuce pentru el la principele Litvaniei, pentru ca să ajute împreună pe domnul Moldovei, știind bine că ducele va refuza, și atunci și el va fi scăpat de a o face. Marele duce răspunse într'adevăr,

¹⁰⁰ *Arch. ist.*, I, 2, p. 58—59. Sultanul Baiazet în scrisoarea lui către rectorul de Ragusza, tradusă din limba slavonă în latinește, din 2 Oct. 1518, în *Mon. Hung. hist. acta extera*, VI, p. 37, relatându-i-se luarea cetăților, spune despre Chilia, „la qual e chiave et porta ad tutto il paese de Moldavia et Ongaria”, și despre Moncastru: „la qual e chiave et porta ad tutto lo paese de Polonia, Rusia, Turcaria de tuta Mare Magice”. Vezi o mulțime de alte izvoare asupra căderii cetăților a N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 156 și urm.

că Moldova ar fi prea departe ¹⁰⁷. Craiul Ungariei îl ajută cu atât mai puțin cu cât încheiase pace cu Turcii în 1483, *uitând* să cuprindă în ea și țara lui, Moldova. El se preface numai cât a se supăra, protestând la Turci contra întreprinderii lor de a cuceri două cetăți de la granița Moldovei, țară ce se ține de regatul nostru ¹⁰⁸. Matei arată mai târziu, că în momentul când se pregătea a merge în ajutorul lui Ștefan, aflase că cetățile căzuseră ¹⁰⁹.

Ștefan era desperat pentru pierderea cetăților sale. Știe el că de acuma Turcul pusese piciorul în țară, și că dacă ele rămâneau ale lui, neatârănarea Moldovei era greu atinsă. Nu era doar numai înfrângerea unei oștiri ca la Valea Albă, ci era împlântarea Turcilor în coasta Moldovei, mușcătura cea mai simțită și mai usturătoare ce se putuse face țării lui Ștefan, ca cea a balaurului în coasta lui Laocoon. Ștefan stăruia deci numai de cât pe lângă Cazimir, ca să-i dea ajutor spre recucerirea lor, dacă nu-i dăduse atunci când putea să le apere. Pentru a dobândi acest ajutor neapărat, Ștefan se hotărăște să facă un mare act, închinarea personală regelui Poloniei, să-i mulțamească în sfârșit zădărnicia și fala care deveniseră tot mai mari și mai stăruitoare, cu cât lucise mai viu pe ceruri steaua lui Ștefan cel Mare. Domnul Moldovei, se hotărî, în această grea împrejurare, a jertfi țării sale și ceea ce avea mai scump la sufletul său, vrednicia lui personală, și să pună el genuchiul în pământ înaintea unui rege ce era departe de a ajunge la genuchile sale.

Polonul însă împinge chiar de la început umilirea lui Ștefan până la cele de pe urmă margini, numindu-l în salv-conductul pentru mergerea lui la Colomeea „prietenul și *sluga* noastră Ioan Ștefan palatinul Moldovei”, epitet ce nu îl dăduse nici odată până atunci ¹¹⁰.

Ștefan se duce deci la Colomeea și în 15 Septemvrie săvârșește depunerea jurământului. Ștefan convenise cu regele a presta jurământul în cort, înaintea numai a marilor dregători; „iară cortul, după pilda împăratului Rudolf carele așa lucrase cu Otocar craiul cel sumet al Boemiei, din întocmirea lui cea de Poloni acută, tocmai când jură, a căzut, și Ștefan cel ce învinsese mai înainte pe atâția crai, s'a văzut îngenunchind înaintea lui Cazimir” ¹¹¹. Se văzu și atunci, ca de atâtea ori în lume, îngenunchind virtutea înaintea slăbiciunii și meritul adăvărat înaintea spoielei. Dar Ștefan lăsa să treacă și acest pahar; credea că cu dânsul și-a plătit, de și scump, ajutorul cerut. Ce

¹⁰⁷ *Uricarul*, III, p. 83—84.

¹⁰⁸ Regele Matei către Sultanul 1484, *Hurm.*, *Doc.*, II, 1. p. 16.

¹⁰⁹ Iorga., *Acte și Frg.*, III, p. 104.

¹¹⁰ Iorga., *Chilia și Cetatea Albă*, p. 168.

¹¹¹ Ioachim Căreu, *Annales Silesicae*, p. 104, ap. Șincai, II, p. 78-79.

trebui să resimtă domnul Moldovei, când regele ordonă să l urmeze, numai unei trupe de 3000 de călăreți?

Văzând Ștefan ajutorul cel atât de subțire dobândit de la Poloni, trimite după alianță la îndepărtata Moscova, în solie pe boie ul său Ioan Turcul. Țarul Moscovei răspunde prin o o altă ambasadă în fruntea căreia se află Fedco; dar întru atâta pare a se fi mărginit relațiile de atunci între Ruși și Români. Rușii care erau încă mai depărtați decât Litvanii, nu putură să vină în sprijinul lui Ștefan. Ei trimit însă o solie la Cazimir, îndemnându-l să nu lase pe Ștefan în părăsire, la care Polonul răspunde, în tocmai precum am văzut pe Matei Corvin răspunzând papei, că aceasta o va face cu atâta mai puțin, cu cât Ștefan este vasalul lui¹¹². Ștefan pleacă împotriva Turcilor, de și slab pregătit cu mica lui oștire, și „împreunând oastea cea străină cu a sa, pre multe locuri a smintit pe Turci, de le-au căutat a ieși din țară, iar cetățile Chilia și Cetatea Albă nu le-au putut scoate de la ei”¹¹³.

În anul 1486 Ștefan lovește din nou Cetea Albă; puterile sale fiind însă neîndestulătoare, el este respins de la asediul ei¹¹⁴, și după această ultimă încercare, se hotărăște, cu moartea în suflet, a părăsi aceste chei ale țărilor române în mâinile păgânilor.

Urmările luărei Chilie și a Cetății Albe de către Turci se arătară îndată prin repetatele prădări pe care Turcii, ca vulturii din cuibul lor, le repeziau asupra Moldovei. Ureche pomeneste în două rânduri de unul *Hroiot* care ar fi năvălit în Moldova cu oștire turcească spre pradă, fiind în cea de pe urmă năvălire bătut și ucis de Ștefan. Între aceste două expediții cade o alta a lui *Malcociu*, iarăși bătut de Ștefan. Lupta întâi cu *Hroiot* se face în 29 Septembrie 1485; cea cu *Malcoiu* în 16 Noembrie iar a doua cu *Hroiot* în 4 Martie 1486. Cronică Putneană dă lui *Hroiot* numele de *Hromot* și l face să vină în 1485, până la Suceava, adus de Turci spre a fi pus în domnie. În a doua expediție din 1486, acest *Hromot* vine tot cu Turcii, însă este bătut și ucis; cât despre *Malcociu*, pe care îl însoțesc tot Turcii, această cronică pune venirea lui prin Moldova către Polonia tocmai în 1498. Ori cum ar fi împrejurările, se vede că Turcii își făcuseră din Moldova un locaș de pradă, și că Ștefan și cu oastea lui trebuiau să stee neconținut cu arma în mâni, spre a și apăra țara.

¹¹² *Uricarul*, III, p. 84-86.

¹¹³ Ureche în *Letopisele*, I, p. 134.

¹¹⁴ Scrisoarea ambasadorului polon din Ungaria către regele său, din 19 Iulie 1486, în *Mon. Hung. hist., acta externa*, VI, p. 135: „Stephano vayvoda desideroso de haver el suo, non expectata la operatione del oratore ne li preparamenti regii, assalto cum alcune gente Monchastro, dove ussiti i Turchi erano alla custodia de quello seguito, che dapoy una strage dal una parte et dal altra, re infecta Stephano convene ritrarsi”.

Iată pentru ce Ștefan cel Mare se temeă atât de tare de a pierde cetățile sale, și și dăduse silinți așa de urieșe spre a le păstră,

Leunclavius ne spune următoarele asupra expediției lui Malcociu : „Ali Chadunus sau pașa Eunuchul, Beglerbegul Rumeliei europene, a năvălit cu armata prin Valahia în Carabogdania (Moldova), cu 30 sau 40 de mii de oameni și a devastat acea regiune cu flacări și oc, și către sfârșitul lui Ramazan 1486 se întoarse la Adrianopole. Fratele însă a lui Ali Beg Mihaloglu, Beglerbe ul Rumeliei europene, al cărui nume eră Iskender Beg Mihaloglu, de asemenea și Beli Beg *Malcazogli* (Malcociu) întrând împreună cu armata în Carabogdania, au devastat de două și de trei ori toată regiunea, întorcându-se cu prăzi și bogății” ¹¹⁵.

Cât despre Hroirot sau mai bine Hromot, numele său este slavon, și vine de la *hrom* = schiop. Cu toate aceste el puteă fi purtat de un cap turc, întru cât mai mulți Creștini, mai ales Slavi, slujiau de pe atunci în armatele muzulmane. Nu este de admis că el să fi fost șeful acelor mercenari boemi care atacaseră pe Ștefan, când cu jurământul său în Polonia, și l prădaseră, dar care fuseseră prinși și pedepsiți cu moartea de rege ¹¹⁶; căci aceștia erau niște hoți, nu o armată, precum este arătată trupa lui Hromot.

Moldova eră știrbită; nici așa însă Ștefan nu încetă de a luptă pentru neatârnamarea ei, și în această îndărătnicie de a refuză cu ori ce preț jugul de pe grumajii săi, stă mărimea lui Ștefan.

Domnul Munteniei, Călugărul nu se mulțămise numai cu împărtășirea lui la căderea cetăților. El mai amărăște sufletul lui Ștefan tocmai în momentul cel mai greu al vieței lui, atunci când strâns de gât de nevoia neînduplecată se hotărise a merge în persoană la Colomeea — tocmai atunci Vlad Călugărul se unește cu cei doi capi de bandă turci pentru a prădă Moldova. Cu câtă amărăciune trebui să rabde Ștefan acest ajutor dat dușmanilor săi, de un domn ce i datorită tronul, mai ales că eră în neputință de a și răzbuună el care nu rămăsese până acumă dator nimănu cu plata cuvenită faptelor lui !

¹¹⁵ Ap. Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 170.

¹¹⁶ Michovski, *Arh. ist.*, 1, 2, p. 37. Comp. Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 169.

CEI DE PE URMĂ ANI AI DOMNIEI LUI ȘTEFAN

I. LUPTELE CU POLONI

În 1490 moare regele Ungariei Matei Corvin. Se ieau la luptă de la moștenirea Ungariei regele Vladislav al Boemiei și împăratul Maximilian I. Zapolia voevodul Ardealului, ținând cu Vladislav, împăratul pentru a-i găsi o contrapondere, caută alianță lui Ștefan, și spre a fi primite propunerile sale de Ștefan, intervine pe lângă el prin cuscru acestuia, Ioan Vasilevici, țarul Moscovei. Ioan răspunde soliei lui Maximilian, că „spre plăcerea împăratului va fi mijlocitor legăturii sale cu domnul Moldovei”¹. În urma acestei mijlociri vedem pe împăratul scriind lui Ștefan că îi dă depline puteri asupra Transilvaniei până la venirea sa, și tot odată el somează, prin un ordin din 11 August 1490, pe nobilii, comiții și orașele din Transilvania ca să recunoască autoritatea domnului moldovenesc, spunând între altele în acel ordin, că „de aceea am trimis la ilustrul Ștefan voevodul Moldovei, credinciosul nostru iubit, ca să sprijine dreptatea noastră și să ne ajute ca pe domnul său și al Ungariei, și i-am cerut ca să vă primiască pe voi pe toți care mă recunoașteți ca netăgăduitul vostru stăpân, să vă pună să faceți jurământul de credință și să vă apere cu armele și cu puterea ca pe credincioși noștri iubiți, până când vom veni noi înșine, după cum sperăm în curând, la voi, pentru care vă sfătuim să ascultați de zisul Ștefan Vodă în numele nostru”².

Ștefan, neștiind în cotrò se va plecă cumpăna izbânzei, răgânează cu răspunsul la propunerile împăratului, și el lucră

¹ Fragmente din Karamsin în *Mag. ist.*, II, p. 311.

² Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns*, în Picot, *Chronique d'Urecht* p. 173.

cu multă înțelepciune; căci norocul armelor se arată favorabil lui Vladislav, cu care Ștefan nu întâmpină nici o greutate de a intra în legături ce devenită în curând destul de prietenoase³.

Dar Ștefan se folosise de bunele lui relații cu țările de peste munți, pentru a aduce la îndeplinire gândul său de răzbunare contra regelui polon care l' înșelase și l' umilise. El atacă în 1490 Pocuția, tot în temeiul scrisorilor de amanet, și cu toate că nu poate s'o cuprindă în întregimea ei, pune stăpânire pe partea dintre Prut și Ceremuș, așezând în ea pârcălăbi⁴.

Așa stăteau lucrurile, când în 1492 moare și regele Cazimir al IV-lea al Poloniei, urmându-i în tron Ioan Albert, fratele regelui Ungariei, Vladislav de Boemia. Cum apucă frânele ocărnuirei, își îndreaptă gândul său dușmănesc asupra domnului Moldovei, gând întetit și de Ștefan prin cucerirea unei părți din Pocuția și se înțelege cu fratele său, ca să-i stea în ajutor la cucerirea țării lui Ștefan.

Vladislav însă e nevoit să-și ascundă planul, de poporul unguresc care având și el pretenții asupra Moldovei, n'ar fi putut nici când învoi cucerirea ei din partea Polonilor, cu atât mai mult că el pretindea a avea asupra Chilieii niște drepturi speciale, ca una ce avea cetate fusese cândva în stăpânirea lui, pe timpul lui Petru al III-lea, 1448—1449, după cum ar proba-o și inscripțiile săpate în piatră ce ar fi existând încă în acea cetate⁵. În conferința de la Leutschau din 1498 între Vladislav și Albert, se pune la cale această *stărpire* a Moldovei, cum o califică *Miehovski*, analistul polon contemporan⁶. Astfel se reînnoiea încercarea cea veche, făcută de împăratul Sigismund și regele Poloniei Vladislav la Lublavi, pe timpul lui Alexandru cel Bun, având aliații de acum scopul de a pune în tronul Moldovei pe fratele lor Sigismund⁷.

Ștefan, simțind de aceste uneltiri, trimite în tot decursul anului 1495 soli în Ungaria, care să caute a zădărnici planul pregătit. Iată pentru ce găsim în decursul acestui an mai multe însemnări, în registrele visteriei ungurești, de cheltuelile făcute cu solii domnului moldovenesc. Așa în 30 August se vede cheltuit pentru culne, cai și vin, pe sama a doi soli ai voevodului Moldovei 111 florini, și în 2 Septembrie 18 florini pentru blănirea șubei solului moldovenesc cu piei tarcate. În 11 Decembrie

³ Amărănțimi asupra acestor legături în V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungurii în Conn. lit. XXXIX*, 1905, p. 1047 și urm.,

⁴ I. Nistor, *Die Mold. Ansprüche auf Pokutien*, p. 52.

⁵ Istvanfi, *Historia de rebus ungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622, p. 33.

⁶ Miehovski, *Chronica Polonorum*, p. CCCXVII. (Vezi *Arh. ist.*, I, 2, p. 42, nota): „super extirpatione Valachiae”.

⁷ Ioachim Cureu în *Analele Silesiei*, p. 217 în Șincai, II, p. 94. Mai sus, Vol. III, p. 143.

se cumpără 2 buți de vin pe sama solilor moldovenești cu 17 florini, și mai târziu se mai cheltuiește pentru bucătăria lor pe sama tezaurului încă 64 de florini.

Se vede că ocărnuirea maghiară căută să împace sau să adoarmă pe Ștefan, de oare ce găsim în același registru, într'un rând 1000 de florini dați din partea Ardealului măritului domn Ștefan al Moldovei, și într'un alt rând găsim chiar că visteria ungurească, scutește domeniile lui Ștefan din Transilvania, Ciceul și Cetatea de Baltă, de darea de 1515 florini pe care trebuia să o răspundă ⁸.

De și regele Ungariei nu putu fi întors, prin silințele lui Ștefan, de la alianța cu fratele său din Polonia, cel puțin la atâta izbuti domnul Moldovei, dând existența acestui tratat în cunoștința Ungurilor, ca aceștia să vadă cu ochi răi politica regelui lor, ceea ce avu însemnate urmări asupra cursului împrejurărilor. Dar chiar între Poloni întreprinderea viclenă a regelui lor contra unui domn ce se arătase în tot deauna prieten către ei, nu găsiă răsunset și aprobare. Sfetnicii regelui vroiau să-l întoarcă de la scopul propus, având oare cum presimțirea nenorocirilor ce erau să loviască pe Poloni în o întreprindere atât de desbrăcată de ori ce conștiință. Regele însă încăpăținat în planul său, pune la rânduială pe toți acei ce îndrăzniau a-l combate, și muștră între altele foarte aspru pe *Creslau Curosvanciul*, cancelarul și episcopul Vladislaviei, spunându'i „să meargă să se ocupe de preoția lui, și să nu aibă grijă de războaie, că dacă chiar haina sa i-ar ști gândul, încă o ar pune pe foc” ⁹. Albert ascultă desfaturile unui singur om, fostul său preceptor, *Filip Buonacorsi Calimah*, care însă întăria gândul regesc și de aceea erau bine venite, pe lângă că acest Italian mai însuflă regelui și ideea surizătoare de a restrânge privilegiile nobililor. Vedem deci că întreprinderea plănuită de regii frați contra Moldovci eră desaprobată de chiar popoarele lor.

Albert, temându-se de a ataca fățiș pe Ștefan, adaugă pe lângă viclenia scopului, încă și acea a punerii lui în lucrare, și trimite lui Ștefan o solie prin care-l înștiințează, că va veni în persoană pentru a-i ajuta la recucerirea Chilie și a Cetăței Albe din mâinile păgânilor. Ștefan care urmărise cu stăruință toate uneltirile și ținea firul lor în mâinile sale, înțelese de îndată ce sou de ajutor eră să-i vină din Polonia, cu atâta mai mult că oamenii săi din țara vecină îi transmiseră în curând adevărata

⁸ Vezi toate aceste extracte din registrele ungurești în Engel, *Gesch. der Moldau*, p. 148.

⁹ Cromer, p. 432. Ureche în *Ictopisele*, I, p. 136. „Vouă vă este lucrul biserica să păziți, iar nu de războaie să grjiți, că gândul meu voi nu-l știți, ce numai eu singur; că de așa pricepe că haina de pe mine știe gândul meu, în foc o aș băga”.

ținută a expediției pe care regele însuși nu o mai tănuia, învinuind pe Ștefan că, alinându-se cu Turcii, ar amenința regatul său. Și într'adevăr că Ștefan, văzându-se amenințat într'un chip atât de grav și cu atâta rea credință de o țară către care el avuse în tot deauna purtarea cea mai corectă, se adresase la Turci. Încă de la moartea lui Matei Corvin, când cu rivalitatea lui Vladislav cu Maximilian, despre care Ștefan nu știe¹⁰ unde o să iasă, domnul Moldovei simțise nevoia de a se împăca cu Turcii. O apropiere de ei însă nu se putea face fără plată de tribut, și Ștefan se hotărăște să se supue acestei neapărate cerințe, plătiind Turcilor un tribut de 8000 de galbeni pe an¹⁰. De și însă se pleacă acestor nevoi, Ștefan nu înțelege a deveni slugă ascultătoare Împărăției Otomane, după cum se vede lucrul din faptul că Turcii, cerând lui Ștefan în 1492 învoierea trecerii Tătarilor prin Moldova, el refuză această cerere și Turcii supoartă acest refuz fără a cărți¹¹. În puterea însă a legăturilor încheiate cu Otomanii, Ștefan le ceruse prin o scrisoare ajutor contra Polonilor. Regele acestora se folosi de purtarea lui Ștefan, pentru a învinovăți el pe domnul Moldovei de uneltiri dușmane. Sultanul, însă, temându-se de o cursă, trimite numai o treime din armata lui peste Dunăre, iar restul rămâne dincolo spre pază.

Ștefan deci pentru a preîntâmpina îndeplinirea cursei pe care regele polon o întindea Moldovei răspunde regelui prin vistiierul Isac și logofătul Tăutu, că'i aduce cele mai vii mulțumiri pentru ajutorul oferit; însă că'l roagă să nu pătrundă de dreptul prin Moldova, spre a nu strică țara, ci să apuce spre cetățile sudice prin jurul Nistrului, prin Podolia și Rusia Roșă. Acesta era un mijloc sigur de a sili pe rege să'și dea pe față scopurile sale.

Regele Albert care plănuia însă cu totul alt ceva de cât scăparea cetăților moldovene din mâinile Turcilor, în loc de a apuca pe unde îl rugase Ștefan, pleacă de dreptul asupra Moldovei, îndreptându-se spre Nistru. Ștefan aflând despre o așa urmare, trimite în răstimpuri să plătească tribut Turcilor, pentru a pune în lucrare marele princip al politicii sale, de a nu avea în acelaș timp mai mulți dușmani.

¹⁰ Hurm., *Doc.*, II, 3 p. 171 : „nam octo millia ducatorum in auro quotannis Turce pendere solet”. Naker's, *Tagetuch in Scriptor.s rerum prussicarum*, apud Nistor, *Ansprüche auf Pökulien*, p. 50 : „Ich dem verstorbenen Könige geholdiget habe, dass ich nicht den Turken czinshafftig wurde : sunder hat mich verlassen und nicht beschürmet, bin als gezwungen das ich czinshafft dem Turken wurden bin”. Asupra tributului plătit de Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare a trebuit în răstimpuri să plătească tribut Turcilor, pentru a pune în lucrare marele princip al politicii sale, de a nu avea în acelaș timp mai mulți dușmani.

¹¹ Hurm., *Doc.*, VIII, p. 28, Veneția 15 Iunie 1492 : „appare che Stephano Vaivoda non gli Tatarı habi voluto dar il passo, ancor che siä tributario del Turcho”.

dorit de dușmănescul său gând, trece Nistrul la Mihălcești, și apucă prin Coțmani asupra Cernăuțului.

Ștefan atunci se pregătește de luptă. El trimite scrisori în toată țara spre a aduna grăbnic milițiile la Roman unde se duce și el în curând cu curtenii săi. Ii sosesc ajutoare de la Radu cel Mare voevodul Munteniei, cu care Ștefan trebuia să fie în bune relații, întru cât se află tot așa și cu Turcii, stăpânii lui Radu; iar Turcii însuși se adună la Silistria pentru a veni în ajutorul lui Ștefan. Ungurii pe care i-am văzut nemulțămiiți cu politica regelui lor care tindea a jertfi Moldova Polonilor, silesc pe Vladislav să trimită 12.000 de oameni în Moldova, sub Românul maghiarizat *Bartolomeu Dragji* numit și *Birtoc* pe care Ureche îl face cuscru al lui Ștefan ¹², cu ordin expres însă de a se interpune spre a împăca pe războitori.

Polonii care urmaseră pe rege în expediție cu totul în contra voinței lor, înaintau asupra Moldovei numai cu cea mai mare silă. Spiritul superstițios al timpului prevăzuse nenorocirea ce trebuia să izbiască pe Poloni, în mai multe întâmplări de altfel prea firești, și pe care numai cât nemulțămirea Polonilor cu întreprinderea regelui lor, le interpretă într'un sens ei defavorabil. Astfel eră înneccarea unui cal al regelui într'un pârâu de nimic, risipirea boilor ce duceau proviziile prin un vânt puternic; strigătele unui țaran nebun, că Polonii ar merge la peirea lor, și altele de aceste.

Pe când oastea polonă înainta astfel demoralizată, asupra Moldovenilor, în aceștia, ai căror simțire eră una cu a domnului lor, fierbea din ce în ce mai puternic setea de răzbunare. Ștefan mai ales, care nu știea să ierte nici un păcat comis în contra lui, avea atâtea de răfuit cu Polonii! El le fusese totdeauna credincios, și îndeplinise cu sfințenie toate cererile lor de repetată închinare, și cu toate aceste când avuse nevoie de a fi ajutat, ei îi trimiseseră sau contingente ridicul, ca în lupta dela Racova, sau îl lăsaseră cu totul în părăsire, ca în cea dela Războeni. În marea nevoie a vieții lui, când văzuse cetățile sale în mâinile Turcilor, el se plecaseră chiar la capriciul lor, de a face regelui polon închinarea personală, pe care până atunci neconținut o înlăturase iar fălosul monarh, călcând condițiile convenite, expusese prin un viclean meșteșug, pe Ștefan în genuchi înaintea lui, la vederea întregii sale armate. Și după ce îi impusese această umilire, îl înzestraseră numai cât cu neînsemnatul ajutor de 3000 de călareți. Nemulțumit cu toată această nedemnă purtare față cu el, regele cercă acuma să-i răpiască coroana, și aceasta iar prin

¹² Birtok eră coboritor din Sas domnul Moldovei, *Vezi Picot, Généalogie des Bogdan în Revista lui Tocilescu, V, p. 310. Asupra Turcilor adunați la Silistria vezi scrisoarea lui Radu al IV-lea către Brașoveni, 1497 în I. Bogdan, Documente și Regeste, p. 131.*

viclenie și rea credință! Cupa amărăciunilor se umpluse pentru Ștefan, și trebuia să se reverse. Cumplită era să izbucnească mânia în această inimă concentrată, și Ștefan trebuia să răsplătească prin o singură groaznică lovitură tot șirul nedreptăților suferite.

Armata regelui Albert înaintează până la Suceava, unde începe a bate cetatea pe care Ștefan o aprovizionase bine, înainte de a ieși la Roman. Asediul se trăgănează două luni, fără ca să izbutiască Polonii a o lua. Ba în curând armata leșească se găsi într'o poziție din cele mai critice, prin lipsa hranei pentru ea și caii ei. Nobilii începură a murmură, bănuind regelui că i-ar fi adus în Moldova, spre a se mântui de ei, după sfaturile lui Calimah. Regele văzând ce rău ieșise expediția lui, se îmbolnăvi de supărare. Ungurii însă care veniseră în Moldova, în scopul de a împăca pe Poloni cu Moldovenii, intervin la Ștefan, spre a se pune la cale cu Albert; cu alte cuvinte ca domnul român să ierte celui polon întreprinderea lui, cea tot atât de vicleană pe cât și de nesocotită, Ștefan primește și încuviințează cererea Ungurilor, punând însă o condiție la această împăcare, anume ca regele polon să se întoarcă iarăși pe unde venise, spre a nu slicita țara și pe aiurea. Pe atunci sistemul aprovizionării armatelor era ca și necunoscut, și ele se răzimbau, spre a trăi, mai ales pe prădăciunile comise prin locurile pe unde treceau, fără osebite dacă erau dușmane sau prietene. Ștefan știind că regiunea pe unde trecuseră Polonii fusese jefuită într'un chip înspăimântător, și Ștefan nevoind ca altă parte de țări să fie iar pradată, dar mai ales voind să pună pe Poloni în neputință de a respecta condiția încheierii păcii, impusese regelui această condiție care făcea peste putință ieșirea lui din Moldova, sau siliă armata polonă să piară mai toată de foame. Domnul Moldovei era prea sigur că regele va apuca pe altă cale, spre a părăsi Moldova, și va călca astfel alcătuirea împăcării, spre a-i putea găsi astfel pricina de răzbunare pe care o doriă cu atâta foc. Regele într'adevăr își îndreaptă mersul prin cel al doilea drum ce conducea din Moldova în Polonia, spre pădurea cea întunecată a *Cosminului*. Ștefan atunci îl deșteaptă ca să se țină de împăcarea încheiată; astfel nici el nu va respecta armistițiul convenit, și va lovi armata polonă.

Regele cu ostirea lui hemesită, fără a da ascultare înștiințării amenințătoare a lui Ștefan, își urmează înainte calea apucată, răpezind în toate părțile după prada neapărată traifului ostirei sale. Ștefan trimite atunci în grabă oameni în pădurea numită, care taie copacii pe jumătate pe marginea drumului, astfel ca să rămână numai „înținați” pe trunchiurile lor, și în sfârșit poate să dea liber curs dorului aprins de răzbunare, care-l frământă de atâta timp. Cum pătrunseră Polonii în pădure, el repede mai multe roafe de ostași care prăvălesc peste Poloni

arborii pe jumătate tăeți. Ștefan vine îndată după aceea și lovește și el pe Leși pe dindărăt. O încurcătură nemai pomenită se pune în armata lor, strivită și măcelărită sub căderea arborilor, săgetată din ascunsul frunzișului, înconjurată din toate părțile de un dușman, cu atâta mai cumplit, cu cât eră nevăzut. Ureche descrie astfel rezultatul acestei lupte, fatale pentru armata polonă: „Multă oaste leșească a pierit, unii de oșteni, alții de țărani, ce le cuprinsese calea ca o mreajă, și alții de copacii înținați. Așa pierzând puștele și lăsând steagurile carele toate le-a adunat Ștefan Vodă, iară Leșii fugiră cum încotro au putut: Așa s'au risipit prin pădure, unde puțini au scăpat afară. Și singur craiul cu cei ce rămăseseră, strângându-se, s'a adunat într'un ocol la sat la Cosmin, și de acolo bulucindu-se a ieșit la Cernăuți. Iar oastea lui Ștefan Vodă cu dânșii de ascemenea mergea bătându-se și tăindu-se, cât nici acei puținei Leși ce ieșiseră din codru, nu vrea fi scăpat, de nu s'ar fi încurcat ai noștri în carele crăești și boierești, de le-a îndelungat vremea de au fugit”¹³.

Încă înainte de această încăerare, Polonii aflând despre starea desperată a oștirea lor din Moldova, trimiseseră un corp într'ajutor, care trecu Nistrul tocmai după măcelul din pădure. Ștefan repezi împotriva'i pe vornicul Boldur, care, trecând Prutul, se lovi cu Leșii în ziua de 29 Octomvrie și'i bătă de istov lângă satul *Lențești*, nu departe de Cernăuți. În aceeași zi regele trecea el însuși Prutul la Cernăuți; dar fu ajuns de oastea moldovenească care'l urmăria de aproape, lovit, și de abia scăpă cu puține trupe în Polonia, cele mai multe ucigându-se, spre a'și mântui viața. Ștefan, „înfierbântat de războiu” îl lovește în mai multe rânduri, în cât îi ucide încă mulți din întovărășirea lui. „Mazurii întorcându-se să dea războiu, ca să apere pe rege și pe cei scăpați, dat'au asupra lui Boldur vornicul, de care s'a pomenit mai sus, că eră trimis cu oaste împotriva oastei leșești, ce venia ajutor la craiu, și mare perire a făcu într'ânșii la *Șipinți*, cât de puțini au scăpat în oastea ce eră strânsă pe lângă craiu. Și așa craiul cu multă nevoie strecurând-se a trecut la Sniatin, și de acolo a slobozit oastea pe acasă câtă rămăsese, iar el s'a dus la Liov”¹⁴.

Răzburarea Românilor se arată după obiceiurile barbare ale timpului, în tratarea prinșilor, spânzurându'i câte doi de părul lor cel lung, și făcându-le încă multe alte crude batjocuri. Cantemir mai spune că Ștefan ar fi înjugat pe Poloni la plug, și ar fi arat cu ei o câmpie, unde sămănând ghindă, răsări acea

¹³ Ureche în *Letopiseșe*, I, p. 138. Lupta s'a dat în ziua de sf. Dimitrie 1497. Notifiă pe un Evangheliar, *Uricarul*, VIII, p. 23. Altă notiifiă pe o Evangheliie din 1512 scrisă de gramaticul Dimitrie, confirmă neputința Polonilor de a luă Suceava și răzbierea lor în 26 Oct. 1497 la Cosmin. N. Iorga, *Contribuții la istoria bisericilor noastre în An. Acad. rom.*, II, tom. XXXIV, 1911, p. 459 (7).

¹⁴ Ureche în *Letopiseșe*, I, p. 139.

vestită pădure, *Dumbrava roșie*, care aminteă prin numele ei sinistru, sângele polon cu care fusese stropită¹⁵. Această împrejurare a fost țesută de legendă în jurul personajului iubit al lui Ștefan cel Mare, ca o aureolă sângeroasă dar măreață a gloriei sale răzbutătoare. Nici măcar așezarea acelei păduri celebre nu este cu puțință de hotărât, întru cât mai multe poartă această denumire¹⁶.

„După aceea dat-au Ștefan Vodă, cuvânt la toată țara să se strângă la Hârlău, la ziua sfântului Neculai, și adunându-se într'acea zi cu toții într'acel loc, făcutu-le'au ospăț tuturor boierilor și tuturor vitejilor săi, și cu daruri scumpe i-a dăruit. Și de acolo i-a slobozit de au mers cineși pe acasă și, învățând pe toți să deie laudă lui Dumnezeu, pentru că toate puterile sunt de la Dumnezeu de sus”¹⁷.

Pe când însă Ștefan și țara lui benchetuiău și se veselău pentru izbânda repurtată, în Polonia se întindea jalea și restriștea asupra pierderilor suferite. Nobilimea mai ales fusese cumplit zeciuită, și mai nu eră familie polonă de rang nobilar care să nu plângă pe vre un mort din Moldova. Această nenorocire națională își găsi un viu răsunset în istoricii poloni, care cu toții o mărturisesc într'un glas, atribuind-o mai ales perfidului gând al regelui, pedepsit de Dumnezeu. Așa Ioachim Cureu, începe povestirea acestei întâmplări prin cuvintele: „In anul 1497 a fost războiul cel nenorocit al Polonilor cu Moldovenii”, și sfârșește spunând că „oastea polonă a pățit foarte mari pierderi; floarea călărimii polone s'a tăiat și s'a prins”¹⁸. Bielski spune că pe „timpul regelui Albert a perit *șleahla* (nobililor), cuvânt ce se vede reproduș din el și de Ureche¹⁹. Michovski, după ce începe și el prin a arăta că expediția din 1497 a întrecut toate calamitățile Poloniei: că Turci, Moldoveni și alte neamuri lovără și înfrânseră armata polonă și enumără familiile cele mari polone care pierdură în Moldova pe membrii lor cei mai străluciți sfârșește totuși prin cuvintele: „cu toate aceste după o mergere de mai multe zile prin păduri și locuri nestrăbătute, ei avură noroc a ieși *teferi și victorioși* (11) din Moldova”²⁰. S'ar părea că avem înaintea noastră un cronicar ungar. Până în scrierile

¹⁵ Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, Tradusă de Hodoș, București, 1876, I, p. 62. Neculcea, *O samă de cuvinte în Letopiseșe*, II, p. 200.

¹⁶ Frunzescu, *Dicționar*. Vezi și Marele Dict. Geografic al României. In-suși Neculcea cunoaște trei *Dumbrăvi roșii*: una la Botoșani, alta la Cotnari și a treia mai în jos de Roman. Asupra celei de la Cotnari vezi un doc. din 1744 Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 58.

¹⁷ Ureche, *Ibidem* p. 140.

¹⁸ Ioachim Cureu, ap. Șincai, II, p. 94.

¹⁹ Bielski, ap. Picot, *Chronique d'Urecht*, p. 178.

²⁰ Michovski în *Arch. ist.*, I, 2, p. 43-44.

de mai târziu Moldova este numită „mormântul Polonilor”²¹.

Ștefan însă nu se mulțumește cu înfrângerea oștirilor polone din Moldova. El vrea să facă pe Poloni să simtă mai adânc urmările răutăcioșilor lor scopuri, și pătrunde cu o armată în anul 1498 în regatul lor, dând tot ce întâlnește jafului și pustierei, arzând orașele Przemysl, Radimo, Przeworsk, Lanczut, precum și numeroase castele, și pătrunzând până dincolo de Lem-Berg; iea mai mult de 100.000 de oameni robi, și îi așază în Moldova, „din care pricină zise Ureche, și până astăzi trăește limba rusească în Moldova, ales pe unde au descălecat”²². Polonii surprinși fără armată, sunt nevoiți să sufere prădăciunile Moldovenilor, până când regele văzând că ei pătrund chiar în inima Statului său, se roagă de Ștefan să-i încuviințeze pacea. Tratatul încheiat cu acel prilej arată pe Poloni ca îndatorați către domnul Moldovei. Nu se mai pomenește prin nici un cuvânt despre vasalitatea Moldovei; domnul ei este numit *prietenul iubit al regelui*, și toate condițiile păcii sunt stipulate în favoarea Moldovei. Reproducem acest tratat încheiat în Aprilie 1499 în părțile sale esențiale, căci el îndrumază o nouă eră de neatarnare, de vreo 50 de ani, în relațiile Moldovei cu Polonia, până când destrăbălarea domniei moldovene o aduce iar, și încă mai adânc, sub foasta ei suzerană.

„Se încheie o pace desăvârșită între Maiestatea noastră și magnificul Ștefan voevodul din mila lui Dumnezeu domnul țării Moldovei *prietenul nostru cel sincer iubit* (amicus nobis sincere dilectus). Declarăm prin acest act că nesocotim (dimittimus) toate ofensele, injuriile și daunele pe care ni le-a pricinuit în timpurile din urmă, și că-i încuviințăm o trevă și o pace veșnică, astfel ca atât Ștefan Voievod cât și fii și urmașii săi să trăiască și să domniască în pace în țara Moldovei, fără nici un soi de împiedecare din partea noastră. Mai *făgăduim* lui Ștefan *prietenului nostru iubit* (urmează un strașnic jurământ), că după cum mai înainte cu numitul Ștefan *prietenul nostru cel sincer și iubit*, am trăit în o pace veșnică, neatinsă și nestrămutată, și de acum înainte Ștefan voievod să ne stea în ajutor contra ori cărui dușman al nostru, *după putința lui* (secundum suam possibilitatem)²³. Ii mai *făgăduim* că ne obligăm a considera

²¹ Martini Zeilleri, *Beschreibung des Königreichs Polen*, Ulm, 1657, p. 57: „Moldau so einer der Polen Grab nennet”. (Biblioteca Academiei, col. Sturza Nr. 2129). Comp. Gh. von Neydegke c. Ioan Turmagen, 18 Oct. 1497. N. Iorga, *Acte și Frag.*, III, p. 106.

²² Ureche. *Ietopisele*, I, p. 141.

²³ Amintim aceeași condiție din ajutorul făgăduit de Matei Corvin lui Ștefan înainte bătăliei de la Valea Albă. Câtă schimbare între vasal și suzeran, mai ales când vedem că pe când Ștefan se obligă „secundum possibilitatem”, regele polon se îndatorește a-l ajuta cu toate puterile sale.

de prieteni pe prietenii și pe dușmani pe dușmanii săi, și la același lucru se obligă și Ștefan voevodul față cu noi. Ne mai *obligăm* a nu primi în regatul nostru pe nici un pretendent la tronul Moldovei, și a da adăpost lui Ștefan Voevodul la caz de pericol. În un atare caz noi *regele trebuie să-i ajutăm cu toate puterile*, spre redobândirea patriei sale. De asemenea *li mai făgăduim* că, ori când vom afla vre o uneltire a dușmanilor lui Ștefan contra lui, să i-o facem cunoscută, și la același lucru se îndatorește și domnul Moldovei față cu noi. Și iarăși când am vroi noi împreună cu Vladislav regele Ungariei a purcede contra împăratului turcesc ne vom *înțelege mai întâi cu domnul Moldovei* asupra chipului celui mai folositor de a întreprinde expediția, și atunci Ștefan va plecă *în propria persoană, împreună cu noi* contra sultanului, iar dacă, ceea ce feriască Domnul, nu ar putea merge singur, atunci fiul său va trebui să meargă împreună cu noi. De asemenea *mai făgăduim* a apăra pe numitul Ștefan contra împăratului Turcilor. De asemenea voevodul Ștefan îndată ce va auzi despre trecerea Turcilor, va da pe cât va putea mai înțe nouă ambilor regi știre despre pasurile Turcilor, cărora nu le va da contra noastră nici sfaturi, nici ajutor. (Mai urmează câteva puncte privitoare la negoț). Care toate și fiecare în parte mai sus scrise noi *Ioan Albert aceluiași Ștefan făgăduim a le păzi cu tărie neatins și neînfrânat, a le ține și împlini și a face ca să fie finite și îndeplinite*". Urmează iscăliturile tuturor marilor demnitari poloni, care adaog și ei că: „*toate cele mai de sus în toate punctele, condițiile și articolele făgăduim magnificului domn voevodului Moldovei a le ține și urmă cu tărie și statornicie, fără nici un dol sau fraudă*”⁴.

Acest tratat puneă un capăt vasalității Moldovei față cu Polonia, precum pusese acel încheiat de Mircea în 1395 sfârșit supunerii Munteniei către Ungaria. Prin el regele polon se leagă către Ștefan care primește făgăduinți aproape în toate punctele, îndatorindu-se numai în unele la îndeplinirea acelorăși condiții. Intregul ton al tratatului este acel al unei favori dobândite de un învins de la un învingător; nicăiri nu se face nici măcar o abatere de gând la raporturile de subordonare ale Moldovei. La sfârșit regele făgăduiește lui Ștefan a respecta în întregimea lor toate punctele stipulate, și marii demnitari întăresc cu făgăduința lor pe acea a regelui. Ștefan cel Mare zdrobise mai mult de cât armatele Polonilor; el plecase la pământ neînduplecata lor mândrie, îi silise să se închine înaintea lui, și astfel acuma la bătrânețe,

⁴ Doghiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae*, I, p. 163. Alcătuirea fusese precedată de un tratat între regii Ungariei și a Poloniei în care se spune că „cu toată lovitura primită de la Ștefan, Polonii încheazăluiau acestuia liniștită stăpânire a Moldovei”. Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 406 și 411 (1498). Textul din Doghiel reproduce exemplarul tratatului dat din partea lui Albrecht. Acel din partea lui Ștefan conținând îndatoririle lui, se află la Bogdan, *Doc. lui Șt. c. Mare*, II, p. 415.

când era cu un picior în groapă, avu nespusa mulțămire de a vede rugători și sfiicoși înaintea lui pe acei în fața cărora el altă dată îngenuchiasse. Fără îndoială că acest tratat însemnă culmea mersului triumfal al lui Ștefan cel Mare și că produse în inima lui cea mai adâncă mișcare. Mare fusese și bucuria pentru răpunerea Turcilor. Acolo însă era numai un singur simțământ în joc, dușmănia războinică. Aici aceasta se ascuția și se sporia prin dorința de răzbunare pentru umilintele suferite, pentru necredințele și amărăciunile cu care Polonii îl adăpaseră. În acea zi memorabilă Ștefan putu răsufli din adânc, și somnul ce odihni bătrânele sale mădulare fu cel mai dulce pe care eroul îl gustase vreodată.

Încercarea ligii răsăritene. — Ștefan cel Mare fusese detras prin acest atac al Polonilor de la marea preocupare a vieței sale, lupta sa cu păgânii. Văzând el că cu domniile Apusului nu poate ajunge la nici un rezultat în privirea combaterii Otomanilor, se gândi să înjghebe o legătură între acele ale Răsăritului, pe care el le socotia mai de aproape interesate a răspinge copleșirea turcească. Aici el însă întâmpină alte greutăți, anume rivalitățile ce desbinau pe domni deosebitelor State răsăritene, și care îi împiedecau de a se uni într'un gând și o faptă comună împotriva primejdiei ce'i amenința pe toți, dar pe care numai pășitul și prevăzătorul Ștefan o vedeă din ei. Aceste State erau : regatul Poloniei, ducatele Litvaniei și al Moscovei, și chanatul Tătarilor din Crimeea.

Între ducele Moscovei Ioan al III-lea și ginerele său Alexandru, ducele Litvaniei, frate cu Albert regele Poloniei, era o mare dușmănie, din pricină că Alexandru silise pe soția lui, fiica țarului, contra dispozițiilor anume ale tratatului încheiat la facerea căsătoriei, a îmbrățișa religia catolică. Chanul Crimeei, Mengli Gherai, era în rele relații cu Polonia și Litvania, din pricina prădăciunilor Tătarilor în hotarele acelor țări, prădăciuni răzburate adese ori de Poloni în chip crunt și sângeros.

Ștefan cel Mare ieă asupra-și greaua lucrare de a împacă aceste rivalități, spre a putea uni într'o luptă comună împotriva păgânilor, puterile Răsăritului, ale căror întrolocare într'un singur corp ar fi putut răzbi pe puternicii Turci. În 1494 Ștefan cel Mare trimite o ambasadă la cuscurl său Ioan Vasilievici al Moscovei, prin care-l îmbie a se împacă cu ginerele său Alexandru al Litvaniei, spunându-i între altele că „toți regii și domni creștini și toate țările italiene de la Apus se unesc și se pregătesc a stă contra păgânului. Ar fi bine ca și tu, în loc de a te certă cu Creștinii să te rădici cu ei asupra păgânătății”. Ștefan spunea un ce neadevărat, afirmând că principii Apusului ar fi hotărâți a se scula în contra Turcilor; dar ce nu ar fi făcut el pentru izbânda marelui său gând ! Tot atunci stăruind pe lângă ducele Litvaniei, izbuteste a aduce o împăcare între socru și ginere, și Ioan al III-lea

trimite mai mulți soli la curtea ginereului său, care să sărute crucea în semn de înfrățire. Solii lui Ștefan, care erau față, aduc domnului lor vestea îmbucurătoare despre înlăturarea uneia din pedicile ce se opuneau la obșteasca alianță a Răsăritului european în contra necredincioșilor, plănuită de domnul Moldovei ²⁵.

Ștefan însă trebuie să obțină același rezultat împăciuitoare între hanul tătăresc și ducatul Litvaniei. El trimisese o solie în Crimeea încă din 1492 care se întâlnește acolo cu aceea a lui Ioan al III-lea, spre a încerca țărâmul, și a vedea întâi care erau plecările hanului tătărăsc către el, Hanul se arată foarte bine dispus și prietenos către Ștefan cel Mare, dând solilor săi răspuns că prietenii și neprietenii lui Ștefan, sunt și prietenii și neprietenii lui, și însărcinând pe soli să sărute din partea lui pe Ștefan cel Mare ²⁶.

Pe când însă Ștefan umblă să împace pe potențații Răsăritului, spre a-l împinge în contra a tot puterniciei muzulmane, nu știm din ce pricină se strică tocmai relațiile dintre dânsul și ducele Litvaniei, pe care abia izbutise a-l împăca cu țarul Moscovei. În 1495 întâlnim mai multe solii ale lui Alexandru la Ioan al III-lea, care se tânguiesc despre sălniciiile ce avuseră să le sufere Litvania de la Ștefan al Moldovei, mai ales despre arderea orașului Braslav. Ioan Vasilevici răspunde la această înștiințare, că el ar fi prietenul lui Ștefan încă de pe timpul tatălui lui Alexandru, Cazimir, pe când cu el abea s'ar fi împăcat, și că înainte de a lua în băgare de samă tânguirea lui, va trimite o solie în Moldova spre a cunoaște cum stau lucrurile ²⁷.

Veniă acuma rândul lui Ioan de a face pe mijlocitorul împăciuitoare între Alexandru al Litvaniei și Ștefan al Moldovei, și Ioan mai voește ca, de odată cu această împăcare, să mai aducă la ființă și aceea a hanului Crimeii cu ginerele său. Alexandru însă îi răspunde cu amărăciune, că pentru ce ar stărui în favoarea neprietenilor săi; că după tratatul de împăcare și alianță, încheiat nu de mult, ar trebui ca Ioan să privească de prieteni și neprieteni, pe acci ce erau și lui prieteni și dușmani; că mai bine ar face să stăruiască ca atât hanul cât și Ștefan să-l despăgubească pentru daunele suferite, și atunci va putea vorbi cu ei de împăcare, și câte altele pe acelaș ton ²⁸. Și cum s'ar fi împăcat ducele Litvaniei cu Ștefan cel Mare, când tocmai atunci fratele său regele Poloniei, se pregătea, în înțelegere cu el, a răsturna pe domnul

²⁵ Reprodus după *Acta zaradni Rosii* de Hasdeu în *Arh. Ist.*, I, 1, p. 81. Codreanu reproduce în *Uricarul*, III, p. 70-80 mai multe acte după *Acta magni ducatus Lithuaniae*, care conțin întocmai aceleași arătări ca și acele din arhivele Moscovei reproduse de Ulianitzki. Actul nedatat, nu poate fi din 1498, ci numai din 1492.

²⁶ Doc. din 1492, Ulianitzki, p. 122.

²⁷ Doc. din 1495, *Ibidem*, p. 126.

²⁸ Doc. din 1496, *Ibidem*, p. 126-127.

Moldovei? De aceea vedem că Alexandru reînnoiește încă în anul chiar al atacului lui Albert asupra Moldovei, 1497, tânguiriile sale despre arderea Braslavului²⁹. Alexandru iea chiar parte lucrătoare la copleșirea Moldovei de oștirile leșești, ținând însă această împărțășire a lui la atacul hoțesc făcut de regele Poloniei contra Moldovei, ascunsă de socrul său, pentru care acesta când îl află, îl muștră cu asprime³⁰.

Polonii și Litvanii, bătuți de Ștefan în Moldova, trimit atunci ei la Mengli Gherai, propunându-i împăcarea, cu condiție ca să le dea ajutor împotriva lui Ștefan care, pentru a răzbuună călcarea țării sale, înrtase în Polonia, și făcea prin pustierele sale, să plătiască scump Polonii nedreapta lor pornire asupra Moldovei. Mengli Gherai însă refuză cererile polone. Se vede din această împrejurare că Ștefan avea de prieteni în lumea răsăriteană numai pe hanul tătăresc și pe țarul Moscovei; dar că acești prieteni îi erau mai de trebuință spre a zădărnicii planul Creștinilor în contra lui, de cât spre a-i arunca asupra păgânilor.

Ștefan îngrijit totuși de stăruințele Polonilor la Muscali și Tătari, trimite și el la principii lor ambasade mărețe, între altele la țarul Moscovei una compusă din 40 de boieri³¹.

În 1499 după încheierea păcii între Ștefan și Poloni, prin vestitul tratat, prin care Polonia părea a fi căzută ea în vasalitatea Moldovei, se împacă și Alexandru al Litvaniei cu el și toți principii ce dușmăniseră până atunci pe domnul Moldovei. Albert al Poloniei, Vladislav al Ungariei și Alexandru al Litvaniei se obligau a apăra pământul lui Ștefan de dușmanii Creștinațăței. De și o asemenea împăcare și asemenea făgăduinți din partea celor bătuți către învingător, numai sincere nu puteau fi, totuși Ștefan în dorința-i arzătoare de a vedea odată Europa răsăriteană dându-și mâna contra păgânului, crede că de astă dată cel puțin, va putea aduce visul său la îndeplinire, și trimite o solie la toate curțile răsăritene, îmbiindu-le la lupta comună în contra păgânului, și la apărarea Moldovei, care apărare ar fi în interesul lor, *întru cât Moldova ar fi poarta prin care Turcii ar putea pătrunde către toate țările Răsăritului*, fiind singura cale prin care Turcii ar putea ajunge la ele³². Alexandru al Litvaniei, în loc însă de a răspunde la această îndemnare, îi trimite o solie în care îi cere, ca în puterea tractatului de pace și prietenie intervenit între Moldova și Litvania, în care după formula acelor timpuri, toți prietenii și dușmanii unei țări trebuiau să fie și prietenii și dușmanii aliatului ei, să-i dea ajutor în contra socrului său, ducele Moscovei, cu care relațiile iar se stricaseră. Trimisul

²⁹ Doc. din 1497. *Ibidem*, p. 132.

³⁰ Doc. din 1498. *Ibidem*, p. 148-149.

³¹ Doc. din 1498. *Ibidem*, p. 177.

³² Doc. din 1499. *Ibidem*, p. 177-178.

Eitvei, anume Bogusch Diacul, cu prilejul venirii sale în Moldova, răscumpără aici de la un Evreu o doamnă litvană, pe care acel Evreu o liberase din prinsoare de la Tătari; dar neavând bani cu ce plăti Evreului prețul răscumpărării, un boier moldovan anume Teodor, starostele Hotinului se puse drept chează pentru suma de 120 de galbeni, prețul răscumpărării³³.

Ștefan neputând împacă pe ducele Litvaniei cu cuscruul său, iea partea acestuia, fapt prin care se înduşmănește cu Litvanii și deci cu Polonia. Tot atunci și Mengli Gherai declară lui Ștefan, că nu se poate împacă nici într'un chip cu Alexandru. Toate țările Răsăritului cădeau deci iarăși una asupra celeilalte cu dușmănie. Iată care eră adevărata stare a simțimintelor lor una față de celelalte, și nu acele măestrite ale căror rostiri, după multă stăruință, Ștefan dobândise a fi înșirate pe hârtie. Eră tot atât de puțin cu puțință o alianță a Răsăritului ca și una a Apusului în contra Otomanilor, și Ștefan desmierdase în zădar acest gând iubit atâta timp în sufletul său, și se ostenise atâta de mult spre a lui îndeplinire.

Induşmânindu-se din nou cu Polonia, Ștefan adună armata lui, și se pregătește de luptă, lucrând cu înțelepciune, căci curând după aceea Leșii intră în țară și ajung până la Botoșani, unde Ștefan îi întâmpină și îi bate³⁴.

În curând însă vălmășagul Răsăritului trebuia să ajungă la culme, prin înduşmânirea lui Ștefan cel Mare însuși cu cuscruul său Ioan al III-lea al Moscovei care, pentru a favoriza pe fiul născut din o nouă căsătorie încheiată la bătrânețe, disgrațiasse și aruncase în închisoare pe fiica lui Ștefan cel Mare, Elena, foasta lui noră, a căreia bărbat, fiul lui Ioan, se întâmplase să moară, vroind astfel să îndeparteze de la moștenirea tronului rusesc pe nepotul său Dumitru, fiul Elenei. Înțelegem cât de jignit a trebuit să fie Ștefan prin o astfel de tratare a fiicei și a nepotului său. El trimite în 1502 o solie la hanul tătăresc, spre a află de la el dacă mai erau în viață Elena și cu fiul ei, și solul lui Ioan, care tocmai din întâmplare se află la curtea hanului, îi dă răspuns că „cu ajutorul lui Dumnezeu ei s'ar află încă bine”³⁵. Ștefan însă, incurcat în războiu cu Polonia, nu poate întreprinde nici un act de dușmănie contra cuscruului său, și se mulțamește de o cam dată de a'i face un neajuns. Anume țarul Moscovei trimițând în Italia după meșteri pe doi soli ai săi, Dimitrie Larev și Mitrofan Caracearov, aceștia la întoarcerea lor, neîndrăznind să apuce calea prin Litvania, pentru dușmăniile izbucnite, trec

³³ Doc. din 1499. *Ibidem*, p. 182. Comp. *Uricarul*, III, p. 78. Întâlnim deci un Evreu în Moldova încă de pe timpul lui Ștefan cel Mare.

³⁴ Ureche, în *Letopisește*, I, p. 141. Comp. raportul lui Octavian Gucci amblasador venețian în Cracovia în Exarhu, *Documente*, Partea II, Extracte din colecția lui Marin Sanudo, doc. II, Cracovia 27 Iulie, 1500, p. 83.

³⁵ Doc. din 1502, Ulianitzki, p. 2. 8.

prin Moldova. Ștefan pune la închisoare pe solii țarului, și întrebuințează el pe meșteri în trebile sale. Țarul Moscovei cere intervenirea hanului Crimeei și a lui Mohamed Sihzada, sultanul de Caffa, fiul lui Baiazed al II-lea sultanul Turcilor, ca ei „să porunciască” lui Ștefan a elibera pe trimișii și meșterii săi. În cazul însă când Ștefan nu ar asculta de ordinul sultanului de Caffa, acest din urmă să mijlociască la tatăl său, împăratul Otomanilor, intervenirea în favoarea țarului³⁶. Nu știm ce rezultat a avut stăruințele lui Vasilievici pe lângă sultanii mohamedani. Atâta este pozitiv că Ștefan cel Mare nu eliberează pe oamenii țarului până la moartea lui care se întâmplă doi ani după aceea, când solii și meșterii țarului Ioan scapă din prinsoare sub domnia lui Bogdan.

Ștefan, în loc de a aduce la cale plănuita lui alianță între principii de Răsărit contra Turcilor, punându-se el însuși în dușmănie cu ei, precum am văzut, întâi cu Polonia și ducatul Litvaniei, la sfârșit chiar cu cucerul său țarul Moscovei, se apropie iarăși de Unguri care-l cuprind în tratatul de pace pe care Vladislav regele Ungariei îl încheie cu Turcii în 1503. Regele Ungurilor se încercase în zadar a împăcă pe Ștefan cu Polonia, cu atâta mai mult că murind fratele lui Vladislav, Albert, în 1501, regele Ungariei nu mai avea asupra urmașului aceuia, Alexandru, nici o influență. Ștefan cel Mare care era în bune relații cu hanul Crimeei, provoacă pe Tătari a prăda Polonia, și el însuși intră cu o armată în Pocuția, vroid să răpiască acel ținut de la Poloni, care ținut, după cum el însuși zicea adese ori, fusese luat fără drept de la Moldova³⁷. De și Ștefan adusese toată Pocuția în stăpânirea lui, propășirea boalei de care suferia, o podagră învechită unită cu niște răni la picioare, îl face să părăsească țara aceasta, pe care Polonia o ieau iarăși în stăpânire în anul 1503.

Întors în țară Ștefan se cobori de pe tron în patul de durere, de unde era să treacă în curând la veșnica odihnă. Suferința puse un capăt carierei sale militare; domnul însă și omul rămăseră întregi până în cele de pe urmă momente. Pentru a înțelege toată mărimea lui ca domn, trebuie să adunăm și puținele trăsături păstrate de timpuri asupra vieții sale private, spre a avea astfel o deplină imagine a figurei marelui domnitor moldovan din veacul al XV-lea.

³⁶ *Uricarul*, III, p. 91-93.

³⁷ Cromer, p. 441: „Pocuțe ut ipse dictitabat de sua dilione injuste fuisse distractam, recepit. Comp. Bielski, p. 446. Vezi asupra chestiei Pocuției răspunsurile lui Ștefan la solia lui Firley în Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 472 și urm.

2. VIAȚA PRIVATĂ A LUI ȘTEFAN

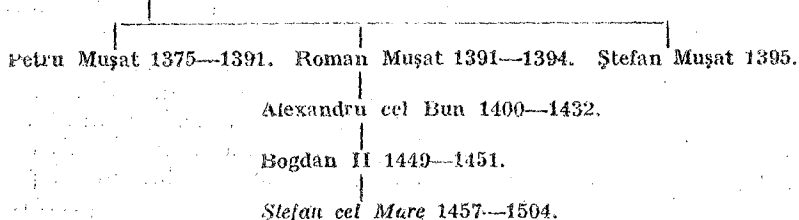
Ștefan cel Mare este odrasla cea mai însemnată a familiei Mușăteștilor, și în cazul când această familie ar fi o ramură a celei Băsărăbești, cel mai mare din acest neam, bogat în naturi energice, spirite puternice și caractere mărețe. Genealogia lui a fost stabilită prin cercetările de mai înainte, și aici amintim numai că străbunul din care se trage este acel Costea Mușat, venit din Muntenia cu cei trei fii ai săi Petru, Roman și Ștefan, care se urcă unul după altul pe tronul Moldovei ³⁸.

Ca de obicei asupra domnilor noștri, așa nu se știe nimic nici asupra lui Ștefan în privirea datei nașterii, nici asupra împrejurărilor vieții sale înainte de domnie. Presupunând însă că ar fi avut vârsta de 25 de ani când s'a urcat pe scaun la 1457, la moartea lui, în 1504, el trebuie să fi trecut vârsta de 70 de ani, o viață îndestul de lungă, dacă considerăm încordarea neîncetată a puterilor sale atât fizice cât și intelectuale, în decursul de aproape jumătate de secol al domniei sale.

Tatăl lui Ștefan era Bogdan al II-lea fiul lui Alexandru cel Bun, iar mama lui poartă numele curios de Oltea ³⁹ ceea ce a dat loc la presupunerea cu totul neprobată că ar fi din Oltenia (luată ca soție de Bogdan când se refugise în Muntenia). Ștefan pomeneste însă în hrisovul lui din 1466 pe mama lui Maria ⁴⁰, ceea ce s'ar putea explica prin numele ei de călugăriță.

Ștefan se căsătorește, după cum se obișnuiește la capetele încoronate, îndată după urcarea lui pe tron, spre a lăsa odrasle

³⁸ Iată tabela genealogică a marelui Ștefan :
Costea Mușat

Comp. mat. sas, Vol. III, *Moldova până la Ștefan cel Mare*. Conform cu această coborîre din Mușătești, găsim un document slavon din anul 1492, numit după voevodul Moldovei Ștefan cel Mare cu numele de *Ștefan Mușat*. Vezi Uliantzki, p. 121 : „posol Stefanov voloșcago voevoda Mușat”.

³⁹ Pomelnicul de la Bistrița publ. de Melchisedek în *An. Acad. rom.*, VII p. 192. Inscripția la măn. Probota descoperită de C. Moisil, *Conv. lit.*, XXXVII, 1904, p. 749 : „Acesta este mormântul roabei lui Dumnezeu Oltea mama lui Iw Ștefan în anul 6900 (1492)”. Moartea la 1466 corpul ei a fost strămutat în 1492 în mormântul de la Probota. Numele de Oltea se întâlnește însă și la alte femei din acel timp. Așa în un doc. din 1489 găsim Maria și Oltea fiilor (adecă fetelor) lui Petru Burdea. Ghilănescu, *Ispisoace și Zapise*, I, 1, p. 29.

⁴⁰ *Ark. ist.*, I, 1, p. 115 : „repositai mamei noastre Maria”.

scaunului țării. Numele însă a întâei lui soții nu a fost păstrat de cronicari care'i dau, ca primă tovarășe de viață, pe *Evdochia de la Kiev*. El se însurase cu această princesă în al 7-lea an al domniei sale, la 5 Iulie 1463, și ea eră sora lui Simion Olelcovici, principele Kievului, vasalul regelui Poloniei, care domnește între 1455—1471. Existența ei este adevărată și de un hrisov din 9 Iulie 1466 în care Ștefan spune: „pentru sufletul sânt răsodatei mumei noastre *Maria*, și pentru sănătatea doamnei mele *Ovdotia (Evdochia)*, și pentru sănătatea prea iubiților coconi ai domniei mele *Alexandru și Olena*”⁴¹. Acest fiu al lui Ștefan, Alexandru nu poate fi însă copilul *Evdochiei*, pentru că în inscripția de la Războeni, domnul spune între altele: „Și noi Ștefan Voevod și cu fiul nostru *Alexandru*, ieșit'am înaintea lor aici, și am făcut cu dânșii mare războiu, în al 20-lea an curgător al domniei”, (26 Iulie 1476). Dacă Ștefan luase în căsătorie pe *Evdochia* în 1463, sau după *Cronica Putneană* în 1464, atunci în 1476 Alexandru, dacă ar fi copilul *Evdochiei*, ar fi avut numai 12 sau chiar 11 ani, în care caz nu înțelegem cum ar fi putut el ieși împreună cu tatăl său în contra Turcilor. Chiar dacă am admite că Alexandru, de și copil, să fi însoțit pe tatăl său în bătălie, o altă împrejurare dovedește într'un chip invederat că Alexandru nu putea fi așa de tânăr pe timpul bătăliei de la Războeni, și că deci nu eră fiul *Evdochiei*. Anume o inscripție de la Rădăuți, pomenește de un copil al acestui Alexandru, copil

Evdochia Doamna soția lui Ștefan cel Mare

⁴¹ *Ark. Ist.*, I, 1, p. 115. Comp. Ureche, *Letopisele*, I, p. 118. *Cron. putn.* pune anul 6972=1464. Vezi și Picot, *Chronique d'Urecht*, p. 96.

mort și îngropat în acea mănăstire în anul 1480⁴². Dacă Alexandru ar fi fost fiul Evdochiei, ar fi trebuit să fi fost însurat și să fi avut un copil în al 14-lea sau al 15-lea an al vârstei sale! Alexandru era deci învederat fiul unei alte femei a lui Ștefan care nici nu este de admis că să fi stat șapte ani neînsurat pe tronul Moldovei. Pomelnicul de la Bistrița ne și spune potrivit cu aceste împrejurări, că Alexandru era fiul *Maruștei*⁴³. Deși Marușca este citată în pomelnic la sfârșit după cele două Marii, nu înșamnă că ea a fost ultima soție a lui Ștefan, întru cât dacă am admite aceasta, atunci nu am înțelege cum această Marușcă ar putea fi, după pomelnicul de la Bistrița mama lui Alexandru, pomenit documental în 1466, pe când Ștefan trăia încă cu Evdochia. Trebuie deci să admitem că Ștefan a avut înaintea de Evdochia a altă soție, Marușca, muma lui Alexandru care trebuia să fi fost cel puțin de 17—18 ani la bătaia de la Războeni, și apoi de 21 când fi moare fiul său Bogdan. Când va fi murit Marușca nu se știe; însă Evdochia a răposat în 25 Noembrie 1467, după cum arată Ureche și Cronica Putneană.

În 1472 Septembrie 24 Ștefan se căsătorește a treia oară cu *Maria din Mangop* (fiica lui Olubeiu fiul lui Alexis din Trapezunt, la 14 Septembrie 1472) „unde era o domnie creștină sub hanul de Crâm”, cum spune Cronica Putneană. Maria era de înaltă viță, din neamul Comnenilor; căci o ramură a acestei familii se retrăsese în acea peninsula, după căderea Trapezuntului sub domnia Turcilor⁴⁴. Această unire nu pare a fi fost fericită, căci o rivală mândră și frumoasă veni să dispute în curând Mariei inima și tronul lui Ștefan. Înaintea anului căsătoriei sale cu Maria de Mangop, Ștefan cel Mare luase ca prinse în războiul purtat contra lui Radu cel Frumos, pe soția acestuia Maria și pe fiica lui, pe care cronicarii o numesc Voichița, iar inscripțiile tot Maria⁴⁵, pe care le duse la Suceava. Maria era în 1471 copilă. După căsătoria lui Ștefan cu Maria din Mangop în 1472, fiica lui Radu crescând și dezvoltându-se în frumusețe, farmecul ei prinse în laf simțirile lui Ștefan care început a o râvni. Probabil că după

⁴² Iată textul inscripției tradus din slavonește: „Evseviosul și de Hristos iubitorul Ioan Ștefan Voevod domnitorul țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, au înfrumusețat acest mormânt nepotului său Bogdan Voevod fiul lui Alexandru Voevod, în anul 6988 (1480) Ian. 30. (Melchisedek în *Conv. III*, XVI, p. 372).

⁴³ Melchisedek în *Revista Tocilescu*: „gosposja ego Evdochia, Maria i drugaa Maria, i Marușca mati Alexandroi” (doamnele lui, Evdochia, Maria și altă Marie și *Marușca muma lui Alexandru*). Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1864 (No. 80) susține fără temei că Alexandru era fiul Evdochiei.

⁴⁴ Vezi izvoarele citate în E. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 112.

⁴⁵ Ureche, în *Lelopisele*, I, p. 125: „Radu Vodă lăsând și pre doamna sa Matia și pre fiica sa Voichița, au fugit la Turci”. Inscripția de la Putna (*Convorbiri literare*, XVI, p. 425) pune „*Maria* fiica lui Radu Vodă”; *Drugaa Maria* din pomelnicul de la Bistrița.

timpurile de atunci și fiind încă și prinsă, o luă de concubină, și alipindu-se tot mai mult de ea, se desfăcú de legiuita sa soție. Nici un document nu ne-a păstrat știri asupra luptei interesante între o soție delăsată și o fericită rivală.

Fiind dat caracterul cel energic al lui Ștefan, înaintea voinei căruia toate piedicile trebuiau să se plece, credem că Maria din Mangop mai mult a plâns de cât a luptat. Ștefan cu toate

Maria lui Radu soția lui Ștefan cel Mare

acestea nu voiă să lepede pe Maria din Mangop, spre a se însoți cu iubita inimei lui, căci curând după ce Ștefan aduce pe fata lui Radu Vodă în Suceava, se întâmplă că moare socrul său, principele Mangopului, și Ștefan devine moștenitor, prin femeia lui, a stăpânirii aceluia din Crimeea, alături cu fratele soției sale, Alexandru. Ștefan înțelese să pună interesul domniei mai presus de cât plecarea inimei lui, și urmă înaintea a trăi cu femeia de care simțirile lui se înstrăinaseră cu totul. În 1475 însă după

luna lui Iulie, în care Caffa fiind luată de Turci, Mangopul intră în stăpânirea lor, Ștefan cel Mare nemai având nici un interes a păstra ca soție pe moștenitoarea acelei domnii pierdute, se desparte de odrasla Comnenilor, și duce la altar pe cealaltă Marie sau Voichița fata lui Radu Vodă⁴⁶. Cea lepădată mai duce o existență amărată timp de doi ani, și moare în floarea vârstei. în 1477 Decembrie în 19, după însoțirea lui Ștefan cu Maria lui Radu, dovadă învederată că aceasta din urmă fusese părăsită.

Pe mormântul ei în mănăstirea Putna se află pusă această inscripție : „In anul 6985 (1477) luna Decembrie în 19, reposita

Ornament pe acoperământul monumentului Mariei din Mangop.
Soția lui Ștefan cel Mare (M.n. Putna).

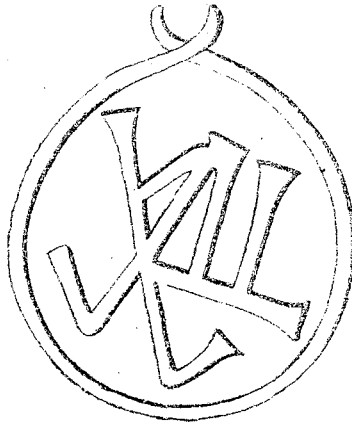
evseviosa roaba lui Dumnezeu Maria, doamna evseviosului Ioan Ștefan Voevod”. Pe acoperământul de stofă cusută cu fir a mormântului, se vede portretul ei, care o înfățișează moartă, îmbrăcată în haine de doamnă, cu coroană imperială bizantină pe cap. La două colțuri ale acoperământului se vede cusută pajura cu două capete, marca imperiului bizantin, iar la celelalte capete este o monogramă greacă, semnul familiei imperiale

⁴⁶ Vezi Ureche în *Letopisețe*, p. 129, care pune căsătoria lui Ștefan cu fiica lui Radu între lupta de la Racova și cea de la Războeni. Asupra relațiilor lui Ștefan cu Mangopul, vezi mai sus p. 65, Argumentul d-lui Iorga, *Isl. Lit. rom.* în sec. XVIII, II, Excurs asupra *Cronicilor vechi mold.*, p. 567, că Ștefan nu putuse fi în căsătorie pe Maria lui Radu în 1475 de oare ce pe atunci trăia încă soția lui Maria din Mangop, uită că pe atunci era despărțenie. Maria din Mangop trăia în adevăr în 1475. Ea moare în 1477, dar ca soție delăsată de Ștefan.

bizantine din care se trăgea ⁴⁷. Maria fiica lui Radu a fost cea de pe urmă soție a lui Ștefan cel Mare. Ea a trăit încă 7 ani după moartea soțului ei, și a răposat în 1511, înmormântându-se în mănăstirea Putna ⁴⁸. Dintre numeroasele concubine ale lui Ștefan, amintim pe singura a căreia nume a fost păstrat de istorie, Maria Rareș, din Hârlău, muma celebrului său fiu natural Petru Rareș.

Dintre copiii lui Ștefan cel Mare sunt cunoscuți următorii :

Alexandru, cel mai mare, născut din întâia lui soție Marușca, vârstnic sau aproape de vârstnicie la bătălia de la Valea Albă, unde el luă parte alături de Ștefan. Se însoară curând după aceea, și are un fiu Bogdan ce moare în pruncie în 1480. Alexandru însuși moare și el înainte de tatăl său în 28 Iulie 1496 ⁴⁹. Al doilea fiu al lui Ștefan este *Bogdan* fiul Evdochiei (altul de cât urmașul lui Ștefan, pe care-l vom vedea că este fiul Mariei lui Radu), de oare ce este amintit că este în 1467 adevărat în anul în care tocmai Evdochia moare. Acest Bogdan fusese născut după 1466 Iulie 9, data documentului citat mai sus, care pomenește ca fii ai lui Ștefan numai pe Alexandru și pe Elena. El eră deci un prunc de ceva peste un an la redactarea documentului care îl amintește ⁵⁰. El moare ca copil de 13 ani în 1479 ⁵¹. Al treilea fiu al lui Ștefan este unul *Petru*, făcut tot cu Evdochia din Kiev, întru cât el este amintit în 1472 August în 29, înainte

Ornament pe acoperământul mormântului Doamnei Maria de la Mangop, soția lui Ștef. cel Mare (Măn. Putna).

⁴⁷ Vezi inscripția de pe piatră și cea de pe acoperământ precum și descrierea acestuia în Melchisedek, *Inscripția de la Războeni în Convorbiri literare* XVI, p. 425.

⁴⁸ Ureche în *Letopisește*, I, p. 151. Piatra mormântală care se află la mănăstirea Putna, (Melchisedek, o *Vizită la câteva mănăstiri și biserici din Bucovina*, în *Revista Tocilescu*, I, p. 256) nu poartă pe ea nici o dată, fiind săpată încă din timpul vieții Mariei și nefiind adăosă după moartea ei.

⁴⁹ Ureche în *Letopisește*, I, p. 135. Alexandru este amintit în următoarele documente: 1466 (*Arh. isl.*, I, 1. p. 114), 1467 (Wickenhauser, *Moldovitra*, p. 67), 1472 (*Arh. isl.*, I, 1, p. 124, 1473 (Wickenhauser, p. 69), 1479 (*Uricarul*, II p. 249), 1487 (Melchisedek, *Chron. Roman.*, I, p. 136, 147), 1495 (*Idem, Chr. Mușului*, p. 15).

⁵⁰ În afară de acest document din 1467 Oct. 9 (Wickenhauser, p. 68), mai este amintit acest Bogdan în două altele, unul din 1473, (*Ibidem*, p. 69) și altul din 1476 (*Columna lui Traian*, 1876, p. 559).

⁵¹ Ureche, în *Letopisește*, I, p. 132.

ca Ștefan cel Mare să fi luat de soție pe Maria din Mangop, ceea ce se întâmplă în același an la 24 Septemvrie ⁵².

Petru moare și el puțin timp după Bogdan, în acelaș an 1479, și ambii frați par a fi fost îngropați în acelaș mormânt, de oare ce îi găsim cuprinși în una și aceeași inscripție : „Aici sunt mormintele robilor lui Dumnezeu Bogdan și Petru, fiii lui Ioan Ștefan Voevod, domnul Moldovei. A murit Bogdan în 26 Iulie 6987, Petru în 1 Octomvrie 6988”, adică în acelaș an de la Hristos 1479, dacă considerăm anul vechi ca începând de la 1 Septemvrie ⁵³.

Al patrulea fiu al lui Ștefan este al doilea *Bogdan*, născut din căsătoria cu doamna Maria fiica Radului Vodă, cam pe la anul 1477. Imprejurarea că doi fii ai lui Ștefan, ambii în viață în acelaș timp până la 1479, când moare Bogdan fiul Evdochiei, poartă acelaș nume de Bogdan, nu trebuie să ne pară stranie, întru cât în timpurile vechi se obișnuia adese ori a se numi mai mulți copii cu acelaș nume favorit, și chiar astăzi încă se întâlnește acel obicei. Apoi ei se deosebeau întru cât va la nume, prin aceea că cel dintâiu purta numele de *Bogdan*, curat, pe când fiului Mariei lui Radu i s'a zis *Bogdan-Vlad*. Acest Bogdan fu singurul din fiii legiuți ai lui Ștefan, care supraviețui tatălui său. Pe la 1502 el eră un tânăr de aproape 25 de ani, după cum ne spune o relație venețiană ⁵⁴.

Afară de acești patru fii legiuți din care numai Bogdan a supraviețuit tatălui său, mai rămase după moartea lui Ștefan și un fiu natural, *Petru Rareș*, care moșteni încă mai curat de cât cel legiuit caracterul războinic, întreprinzător și îndrăzneț al tatălui său. Muma acestui Petru eră soția unui neguțitor de pește din Hârlău, numit Rareș. De aceea vedem că Ștefan pune să zidiască în acel oraș curți domnești, ale căror ruine se mai cunosc și astăzi, precum și o biserică ce se află încă în picioare. El se opriă adese ori în acest oraș lângă frumoasa lui pescăriță, spre a mai uita de ostenele războiului ⁵⁵.

⁵² Petru se află amintit în următoarele documente : 1472 (*Arh. isl.*, I, 1 p. 124), 1473 (Wickenhauser, p. 69), 1476 (*Col. lui Traian*, 1876, p. 559), 1479 April 29, (*Uricarul*, II, p. 249).

⁵³ Inscripția adusa vezi în *Arhiva românească* a lui M. Cogălniceanu, II p. 306. Asupra chestiunei contraversate a începerii anului vechiu, vezi adaosul dela sfârșitul vol.

⁵⁴ Exarhu, *Colecția lui Marin Sanudo*, VII, Raportul doctorului Mariano din Suceava, 7 Decemvre 1502, p. 92 : „zovene de anni 25 in circa”. Că numele de Bogdan Vlad se referă la fiul lui Radu, se vede de pe aceea că este amintit sub acest nume în *doc.* din 1490 (*Uricarul*, XIV, p. 62) și în unul din 1497 (*Ibidem* p. 65) posteroare morței primului Bogdan, întâmplată în 1479 (*Nota prec.*). Acest Bogdan cel d'intăi se numia Bogdan curat. Vezi un *doc.* din 1476, *Ibidem*, p. 69.

⁵⁵ Ureche în *Letopiseșe*, I, p. 156. Că Ștefan zidi curți în Hârlău, vezi *Ibidem*, I, p. 135. Pomelnicul de la Bistrița mai amintește și de un alt fiu al lui Ștefan. Ilie, Melchisedek. *Inscripția de la Războeni în Conv. lit.*, XVI, 1883, p. 422.

Dintre fetele lui Ștefan Vodă s'a păstrat amintirea numai a două : *Elena* și *Maria*. Elena este aceea pomenită împreună cu Alexandru în documentul din 1466, fiica Evdochiei de la Kiev ; cealaltă, Maria, care nu se știe cu cine a fost măritată, moare în anul 1518 și este înmormântată în mănăstirea Putnei. Ea se mai numiă și Kneajna ⁵⁶.

Soarta celei dintâi fete a lui Ștefan, Elena, sau Olena este cu totul dramatică, și viața ei întregă se petrece în o luptă

Elena fiica lui Ștefan cel Mare

din țele mai crâncene. Ea fu măritată după Ioan cel Tânăr, fiul țarului Ioan Vasilievici al III-lea, pe la anul 1483, muma țarului mijlocind această căsătorie. Ducele Moscovei trimise pe boierii Ondrej și Mihail Pleșteev cu o întovărășire numeroasă și strălucită ca să iee pe mireasă și să săvârșească logodna în Moldova în numele principelui. Ștefan trimite după aceea pe fiica lui în Rusia cu boierii Iancu, Sânger, Gherasim și jupănesele lor. Ea trece prin Polonia, unde craiul Cazimir îi face

⁵⁶ Vezi epitaful în Melchisedek, *O vizită etc.* Rev. Tocilescu, I. p. 254.

o strălucită primire, și i trimite frumoase și bogate daruri. Sosind la Moscova de postul Sf. Filip, Elena fu pusă în mănăstirea Înălțării, la muma marelui principe care mijlocise însoțirea. După ce aici făcu cunoștință cu mirele ei se săvârși cununia în ziua de 12 Ianuarie 1483. În anul următor se naște un fiu care este botezat cu numele de Dimitrie⁵⁷, și care pricinuieste o mare bucurie bătrânului Ioan Vasilievici care și vedeă dinastia lui dând odrasle pentru viitor. El vroește să dăruiască mumei pruncului un prețios juvaer, când află că noua lui soție, Sofia, îi dăruise unui curtean, ceea ce pune pe țarul în o mare turburare.

Această Sofie eră o Greacă, fiica lui Toma Paleologul, ultimul stăpânitor al Peloponezului. Din noua căsătorie a bătrânului țar se nascu însă un copil lui Ioan al III-lea, care primi numele de Vasile, și puțin timp după aceasta, se întâmplă ca fiul cel vârstnic al lui Ioan, soțul Elenei, să se îmbolnăviască și să moară, în 1490. De îndată se nascu o întrebare însemnată care dădă naștere la o luptă înverșunată între Greacă și Româncă, spre a se ști, care din cei doi copii aveau dreptul de moștenire la tron; Dimitrie fiul Elenei ca reprezentantul dreptului de primogenitură al mortului său părinte, sau Vasile, singurul fiu în viață al marelui principe? Boierii țarului se împărțiră în două partide; parte erau pentru Elena fiica lui Ștefan și fiul ei Dimitrie, parte pentru Sofia și fiul acesteia, Vasile. Cei dintâi erau în mult mai mare număr, îndemnați de dragostea oștească către memoria lui Ioan cel Tânăr; apoi și din pricină că Elena se înconjură numai de Ruși, pe când Sofia, eră urâtă celor mai mulți nobili, din cauza Grecilor pe care îi avea pe lângă dânsa. Sofia și Elena, amândouă viclene și ambițioase, acoperiau ura ce le fierbea în inimă sub fața ipocrită a buneii cuviinți.

Stăpânitorul află în curând despre un complot urzit de partidul Sofiei, pentru a pierde pe Dimitrie; dar tot odată a luă guvernul din mâinile bătrânului care eră bănuিত a favoriza pe nepotul său. Ioan descoperind uneltirea, se aprinse de mânie, puse mâna pe cei bănuiti, le stoarse mărturisirea prin cumplite schingiuiiri, și i pedepsi pe toți cu pierderea vieței. Supărarea lui Ioan se întinse și asupra Sofiei, despre care auzise că umblă cu vrăjitoare și buruieni. De atunci țarul nu mai vroi să vadă pe soția lui, căci presupunea că ea avea de gând să otrăviască pe noră-sa Elena și pe fiul ei Dimitrie.

Elena triumfă. Marele kneaz orându-i o ceremonie strălucită, în care să se proclame fiul nurorii sale de moștenitor. În 1498 Dimitrie care ajunsese în vârstă de 15 ani, fu dus la biserica cea mare, unde fu încoronat de viitor țar al Vladimirului, Moscovei și a Novgorodului.

⁵⁷ Comp. comentarul lui Ioan Bogdan la soția lui Ștefan din 1481 către Polonia în *Doc. lul Ștefan cel Mare*, II, p. 367.

Greaca văzându-se învinsă, recunoscu că se grăbise, vroid să impună într'un moment, ceea ce trebuia să ajungă prin o lungă și obositoare lucrare. Ea se puse deci cu încetul pe lângă bătrânul ei soț, dându-și toate silințele a-i recâștiga buna voință. Se mai sili apoi a întoarce la interesele sale pe cei mai însemnați din boierii curței, sprijinindu-le trebile sau dobândindu-le favoruri de la soțul ei. Astfel printr'o lucrare înceată dar sigură, căreia Elena, mai departe de socrul ei, nu putea să-i opună nimic, ajunse Sofia a răsturnă cu totul gândul marelui kneaz, a-l apropia de fiul ei Vasile, și a-l îndepărtă de nepot. Partizanii Elenei simțind de această schimbare, se retrăgeau mereu din jurul ei. În curând Elena cu fiul ei Dimitrie rămaseră izolați și ca surguniți în mijlocul Moscovei. După ce toate fură astfel pregătite, se hotărî Sofia să deă lovitura decisivă. La rândul ei învinovăți de complot pe Elena și pe fiul său Dimitrie, și proclamă pe Vasile, fiul Sofiei, de moștenitor al tronului rusesc. Aceste se petrec în anul 1502.

Ștefan cel Mare care până atunci urmase politica cea mai prietenoasă față cu țarul Moscovei, se întoarse la auzul nedreptelor suferinți impuse fiicei sale, la măsuri dușmănești. Neputând însă da alt curs răzbunării sale, din cauza complicațiilor în care se află cu Polonia, se mulțumește a opri pe solii lui Ioan al III-lea împreună cu meșterii pe care acesta îi aducea din Italia, în Statul său, după cum am văzut mai sus. Elena moare în 1505, iar fiul ei Dimitrie este probabil ucis de partizanii lui Vasile ⁵⁸.

Dacă tradiția istorică asupra lui Ștefan este așa de săracă în știri care se referă la emoțiile ce au mișcat inima sa, asupra stărei sale fizice suntem ceva mai bine informați. Ștefan fu cu corpul ca și cu sufletul, de fier, și numai astfel se explică cum de a putut el suportă toate acele osteneți zdrobitoare ale unei neîntrerupte lucrări războinice, fără a fi bolnav nici o singură dată. Numai la sfârșit căzū sfârâmat, pentru a nu se mai sculă. Pe lângă această viață atât de obositoare, se pare că și momentele lui de odihnă le petreceă tot în desfătări zgomotoase, în prânzuri, unde vinul nu eră cruțat, și în care adese ori Ștefan cel Mare se abăteă la fapte regretabile, semn că dânsul atunci nu mai eră deplin stăpân pe vasta lui inteligență. „Adese ori la ospete omoriă fără județ” spune despre el, în un laconism cuprinzător, cronicarul Ureche. Numai o sănătate din cele mai tari puteă să susțină, fără a cădeă, o asemenea viață. Și despre puterile lui fizice avem o relație prețioasă a medicului său însuși. Matei Mu-

⁵⁸ Această expunere este bazată pe notițele conținute în Karamsin, *Istoria Rusiei*, care se află extrase toate în *Magazinul istoric pentru Dacia*, II, p. 310—320.

riano, care spune despre Ștefan că eră bine constituit pentru persoana și vârsta lui, dacă nu ar fi suferit de infirmitatea de care speră să'l vindece⁵⁹. Se vede că el neîngrijise de vechea rană ce o dobândise încă din 1462, la asediul Chilieii, și pentru care am văzut că el ceruse în 1475, un medic la Veneția. Rana fiind la gleznă, într'un punct delicat al încheietureii, se perpetuă la Ștefan cel Mare care nu avea nici odată răgazul trebuitor spre a se curarisi radical⁶⁰. Nu se știe numele întâiului medic venețian venit în Moldova, nici cât timp a stat el aici. Pe la 1502 găsim însă pe un altul, Matei Muriano, din sfatul căruia Ștefan trimite la Veneția în acel an pe Dimitrie Purcivii, spre a-i cumpără medicamente⁶¹. Împreună cu scrisoarea lui Ștefan către senatul venețian, ajunge acolo și o altă a însuși medicului Muriano care am văzut că exprimă speranța de a vindeca pe Ștefan. Doctorul Muriano moare însă puțin timp după sosirea lui în Moldova, și Ștefan trimite atunci pe postelnicul Teodor care cere dogelui să binevoiască a trimite în Moldova un alt medic în locul celui repostat, făgăduind Ștefan „că'l va plăti prea bine, și îi va da voie să se întoarcă ori când va voi. Boala de care suferia domnul său ar fi neputința de a mișcă mâinile și picioarele că în alte privinți ar stă bine”⁶². Se vede deci că pe lângă rana ce o avea la picior, Ștefan mai pătimea și de o podagră învechită care, fiind de asemenea neîngrijită, îi adusese o paralizie a mădulelor sale. De aceea am văzut că și Cromer spune că Ștefan fu nevoit să părăsască cucerirea Pocuției din cauza podagrei de care suferia.

Leafa fiind însemnată, 500 de galbeni, se prezentară mai mulți candidați pentru a merge în Moldova ca medici : Georgiu di Piemonte, Ieronim da Cesena și Alexandru Veronese⁶³. Alegerea cade în sfârșit asupra lui Ieronim da Cesena care pleacă către Moldova împreună cu postelnicul Teodor la 2 Ianuarie 1504⁶⁴. Până să sosiască medicul venețian, boala lui Ștefan

⁵⁹ Exarhu, *Colecția lui Marin Saudo*, VII, Suceava, 7 Decembrie 1502, p. 92 : „prosperoso de la persona per la eta sua se questa infirmità non lo avesse oppresso; ma spero in Dio farli gran zovamento per quanto posso comprender per le cosse principiate”.

⁶⁰ *Cron. putneană în Arh. ist.*, III, p. 6.

⁶¹ Exarhu, *Colecția lui Marin Saudo*, Suceava, 9 Dec. 1502, p. 88. „Demetrius Purcivii ad urbem V. D. Venetiae transmisimus ut nobis pharmacias aliquas sive medicinas juxta consilium domini Mathei nobis necessarias emeret.

⁶² Exarhu, *Ibidem*, Veneția, 21 Dec. 1503, p. 97 : „Et dimandato dil mal, disse di li piedi et dileman non si poteva mover ni ajutor; dil resto sta bene”.

⁶³ Exarhu, *Ibidem*, Veneția, 28 Dec. 1503, p. 99.

⁶⁴ Exarhu, *Ibidem*, Veneția, 2 Ian. 1504, p. 100. Afară de acești medici știm că Ștefan cel Mare mai avea unul Isac Klingensporn din Nürnberg care numai cu greu putuse fi determinat a se strămută așa de departe. Iorga. *Acte și Frag.*, III, p. 73. Ștefan cel Mare avea și un bărbier genovez. „Maestro Zoane barbero del dicto Vaivoda”. I. Nistor, *Auswärtige Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 193, nota 3.

luase proporții amenințătoare, după cum ne arată o scrisoare a Regelui Vladislav din 25 Fevruarie 1504⁶⁵. Rana de la picior se lățise foarte tare și amenință probabil cu cangrena. Ieronim aduse în consultație pe Leonard de Massari medic din Buda și pe un altul, Evreu de la hanul tătăresc. Ei hotărâră să ardă rănila cu fierul roș, dar declarară de mai înainte că nu răspund de viața domnului, care se și săvârși puține zile după operație. Bogdan fiind ridicat la tron recunoscu de bună purtarea medicilor, și liberă pe acel din Buda și pe doctorul Evreu. Cesena însă tot se temeă a nu fi reținut, și ceru intervenirea guvernului maghiar.

3. CARACTERUL LUI ȘTEFAN

Caracterul unui om este alcătuit din două elemente : unul statornic datorit complexului fizico-psicologic înăscut, celălalt dat de reacția pe care ideile schimbătoare adunate în minte de împrejurări o aduc în acel fond în sine neschimbat. De aici rezultă însă că și caracterul trebuie să se prefacă cu timpul, iar această prefacere va stă în raport cu puterile respective ale celor două elemente.

Dacă cercetăm caracterul lui Ștefan, îl vedem de la început cuprins de un mare neastâmpăr. Nu putea stă un moment fără a nu face ceva, și fiind că lucrarea acelui timp se mișcă mai ales în câmpul războiului, apoi îl vedem pe dânsul apucându-se de războaie mai mult îndrăznețe de cât cugetate. Astfel este răsturnarea lui *Vlad Tepeș*, provocarea lui *Matei Corvin* și mai ales atacul lui *Radu cel Frumos*, care trebuia să aibă neapărat de urmare dîșmănia Turcilor. Norocul însă ajutându-l, înțelegem cum de această îndrăzneală deveni obicei, în cât Ștefan cel Mare nu mai desperează nici odată de puterile sale. Cine însă are mare încredere în sine are și multă putere, și de aceea cum zice *Ureche* „rar războiul de nu biruie”, și o socoteală făcută asupra tuturor luptelor sale, dă ca rezultat 34 de izbânzi și numai 2 înfrângeri⁶⁶. Reputația unui general contribuie mult la câștigurile sale și cea a lui Ștefan, crescând cu fie ce bătălie, teama și sfieala cu care armatele străine se luau la luptă cu el, pe când din partea lui eră încredere și siguranță, erau încă un element însemnat care explică de altfel neînțelesele sale victorii.

Cu timpul însă această îndrăzneală sumeață se prefacă într'o înțeleaptă cutezare. Rămânând aceeași pe câmpul de războiu, ea se cumițește mult în afacerile politice. Ștefan cel Mare

⁶⁵ Hurm., *Doc.*, XX, p. 164.

⁶⁶ Exarhu, *Colecția lui Marin Sanudo*, VII, Suceava, 7 Decembrie 1502, p. 91. Reprodus și în Hurm., *Doc.*, VIII, p. 36.

devine cu încetul însemnat politic, precum fusese dela început mare general. El urmărește încă din tinerețea lui, un principiu care îi fu prea folositor în lunga și viforoasă lui carieră. Nici odată doi dușmani, ci totdeauna împăcarea cu unul, când era în ceartă

Portretul lui Ștefan cel Mare pe patrafirul de la Dobrovăț

cu celalt. Astfel îl vedem în tot decursul domniei sale bine cu Polonii, când e rău cu Ungurii; prieten cu aceștia când se strică cu ceilalți; aliat, sau cel puțin în relații pașnice cu ambii săi vecini de la nord, când ducea greaua sa luptă cu Turcii, și în sfârșit supunându-se tributului către acești din urmă, pentru a le putea cere ajutorul, când este atacat de Poloni.

Acest principiu atât de simplu în aparență, întâlnește în realizarea lui practică nesfârșite greutăți, pe care numai o mare dibăcie și o nespusă stăruință putu să le învingă. Așa bună oară când se luptă în contra lui Albert, regele polon, Vladislav al Ungariei fiind în secret înțeles cu fratele său, putea foarte ușor să trimită și el o armată peste munți contra lui Ștefan, și domnul român, atacat din două părți, ar fi putut să cadă. El însă știă că Ungurii

sunt în contra regelui lor, și se folosesc de această opunere, a nobililor, pentru a sili pe regele ungar, să păstreze neutralitatea, și a face ca corpul de armată trimis în Moldova, să fie pus sub comanda unui român, rudenia sa, Bartolomeu Dragfi, care să

aibă drept însărcinare: nu combaterea lui Ștefan, ci împăcarea lui cu Polonii.

În tot decursul anului ce precede năvălirea Polonilor, soli moldoveni petrec în Ardeal. Asupra lucrărilor și asupra relațiilor lor cu nobilii maghiari, pe care îi întăreau în opoziția lor contra regelui, nu avem nici o știință. Rapoartele, pe care ei nu vor fi lipsit a le îndreptă către Ștefan, s'au pierdut ori s'au nimicit, fiind scrise pe hârtie; și așa au dispărut, poate pentru totdeauna, urmele lucrărilor celei mai delicate a lui Ștefan, intrigile și negocierile sale politice care se văd, după rezultatul dobândit, că au fost nu mai puțin de samă de cât loviturile zdrobitoare de dușmani purtate pe câmpul de războiu.

Ștefan însă, deși însemnat politic, a fost înainte de toate mare general. Numeroasele sale izbânzi, asupra tuturor împărățiilor vecine, neasemănat mai mari și mai puternice de cât țara lui, dovedesc aceasta în chipul cel mai strălucit, mai ales dacă luăm în considerație compunerea armatei moldovene, în mare parte cu țărani luați de la plug, armați cu ce le cădea în mână⁶⁷, cu care izbutește el a zdrobi armatele feudale ale regilor maghiari și poloni, a respinge oardele tătărăști, și a sfărâma chiar pe cumplitii ieniceri. Ne întrebăm cum e cu puțință a ajunge asemenea rezultate? Voinicia și vitejia singure, ori cât de mari ar fi presupuse, nu ajung spre a da seamă de ele; căci aceste însuși, nu sunt datorite de cât strunirei puterilor fizice, sub o mare încordare intelectuală. Puterile trupești au însă o margine ce nu poate fi întrecută, și a susține că un Român poate răpune trei sau patru Turci, mai bine disciplinați și mai bine înarmați de cât el, este a se închipui ceva peste fire. Secretul victoriilor lui Ștefan stă mai întâi în geniala alegere a țărâmului și a timpului luptei, totdeauna favorabile armatei sale.

Asupra unei singure din luptele sale avem știri mai amănunte — cea de la Racova — și dispozițiile luate de Ștefan ori cât de simple ne-ar părea nouă acuma după faptă, erau pentru timpul, dușmanul și momentul în care se dădu acea luptă memorabilă, tot atâtea trăsături neîndoielnice de geniu militar. Așezarea trâmbițașilor peste lunca cea mocirloasă și înșelarea Turcilor, provocată prin sunarea lor, și de a desface o parte din armată spre a o trimite în contra aceluși aparent dușman, a determinat rezultatul zilei. Ștefan fu, nu e vorbă ajutat de o păclă deasă în îndeplinirea acestei manopere războinice; însă în ce constă talentul și geniul unui general? În aceea de a pătrunde cu iuțeala fulgerului, împrejurările ce pot să-i fie folositoare, și chiar în timpul luptei se pot înfățișa pe neașteptate.

În a doua luptă cu Turcii, Ștefan cu o armată redusă la număr prin părăsirea lui de către miliții găsește iarăși un mijloc tot așa

⁶⁷ Despre armata ne vom ocupa în numărul următor.

de nemerit de a se putea opune Turcilor; anume creiarea unei cetăți improvizate din o poiană închisă într'o pădure, prin oborirea în jurul ei a arborilor ce o înconjurau. Apoi devastarea țării sale făcea cu neputință șederea îndelungată a Turcilor în ea. Ștefan, de și răpus la Valea Albă, iese, cum am văzut, învingător din întreaga expediție.

Când este să sfărâme armata lui Albert, o atacă în pădure, răsturnând peste ea, arborii înținați; pe Matei Craiul îl atacă noaptea în întăriturile de la Baia, și așa mai departe. Pretutindeni știința de a se folosi minunat de împrejurările timpului și ale locului, spre a aduce cu sila victoria sub steagurile sale.

Pe lângă această parte privitoare la strategia acelor timpuri, tactica pe atunci constă în lupta corp la corp, sau răsturnarea puterii fizice prin puterea fizică, cu foarte slabe mijloace mecanice. Insemnată este împrejurarea că eminentul cap al lui Ștefan comandă și unui braț puternic, cu care el se repeziă la momentele hotărâtoare în mijlocul dușmanului, spre a zdrobi împotrivirea lui. De aceea spune și Ureche că „Ștefan la lucruri de războaie meșter, unde vedeă nevoia însuși se vâriă, ca văzându'l ai săi să nu îndărăpțeze”⁶⁸. Noi însă nu facem un merit excepțional lui Ștefan din vitejia sa personală, care este comună tuturor oștenilor ce merită acest nume, și care nu poate fi extraordinară la general, când o întâlnești la soldat. De sigur însă că alegerea momentului, când trebuie să intervină personal în luptă, eră punctul hotărâtor care smulgea izbânzile, și în aceasta Ștefan trebuie să fi fost meșter tot atât de mare ca și în folosirea de celelalte împrejurări.

Pe acele vremuri toată viața poporului stătea în mâna domnului, anume și viața lui cea liniștită care se petrecea în pace, nu numai soarta lui pe câmpul de războiu. De aceea ar fi de interes a cunoaște pe Ștefan cel Mare și ca administrator sau judecător. În privirea ocârmuirii, el pare la începutul carierei sale, atunci când fierbea în el, cu sângele tinereții, și dorința de fapte mari, a nu-i fi dat o luare aminte deosebită, căci spune Ureche despre el, că „Ștefan Vodă gătindu-se de mari lucruri să facă, nu căută să așeze țara, ci de războaie se găti”. Cu toate aceste încă de pe atunci se vede, că Ștefan cel Mare regulează comerțul țării prin un așezământ vamal, acel dat în anul 1460 neguțitorilor din Polonia, și anume cum spune acel document, „sfătuindu-ne cu hoierii noștri și cu divanul”⁶⁹.

Cu timpul însă va fi văzut el că fără o ocârmuire înțeleaptă nu poți avea o țară destoinică pentru războaie; că pentru a putea învinge pe dușmani, trebuie ca țara să fie tare și în lăuntru ei.

⁶⁸ Ureche în *Letopiseșe*, I, p. 131, care spune d. e. că în bătălia de la Valea Albă „au căzut Ștefan de pe cal jos, și Dumnezeu l-a ferit de nu s'a vătămat”.

⁶⁹ *Arh. ist.*, II, p. 172.

Din fericire atâta știm despre Ștefan, că el eră foarte iubit de poporul moldovenesc; că „la moartea lui a fost „multă jale și plân-

Facsimile din evanghelia lui Ștefan cel Mare la Mân. Putna

gere a tuturor locuitorilor țării; că plâneau toți ca după un părinte al lor, cunoscând toți că i-au scăpat de mult bir și apăsare”⁷⁰.

⁷⁰ Ureche în *Letopisețe*, I, p. 145.

Aceste păreri de rău obștești nu se pot raportă numai la marele general, căci în deobște popoarele nu iubesc războiul care le ucide și le sărăcește, și am văzut cum milițiile țării părăsesc pe Ștefan în momentul cel mai critic, îndată ce ele pot să o facă. Plângerea după Ștefan, își avea temeiul său în părinteasca lui ocârmuire, în dreptatea pe care o împărția ori o priveghea să se dea, pe cât se putea cu nepărtinire, în ajutarea săracilor, și în sfârșit în acele mii de fapte, prin care un domnitor poate să se facă binecuvântat de poporul său. De aceea și Matei Muriano, medicul venețian cel sosit în Suceava câți-va ani înaintea de moartea marelui domn, scrie de aici în 1502 senatului venețian, că Ștefan ar fi „un om prea înțelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supușii săi, pentru că era milostiv și drept, veghetor și darnic”⁷¹.

Numai din această înțeleaptă ocârmuire a marelui domn se explică cum se face ca după o jumătate de secol de războaie aproape neîntrerupte, Matei Muriano să poată află la sfârșitul domniei lui, țara Moldovei în o stare așa de mănoasă. El spune în raportul lui că țara e frumoasă și roditoare, bine așezată și *plină de dobitoace* (după cum se știe averea de căpitanie a aceluși timp), și de toate fructele; că armata lui Ștefan constă din 60.000 de oameni: 40.000 de pedestri și 20.000 de călări”⁷².

Mare general, iscusit politic, ocârmuitor dibaciu, iată deci ce a fost Ștefan cel Mare. El întruniă în persoana lui toate însușirile unui înțelept domnitor, și acest epitet cu dreptul i-a fost recunoscut nu numai de timpurile următoare dar și de ale lui. Așa un raport al Florentinului Octavian Grecci spune că pe timpul când Tătarii se pregăteau a lovi Polonia, Ștefan adunase armata lui și se pusese la hotar; iar Polonii se temeau de ținuta lui Ștefan pe atunci prietin și al Moscovei; dar adaogă agentul italian că „în ori ce caz trebuie să se aștepte dela ei, ceva însemnat, căci precum știți, e înțelept”⁷³. Intr’o țară întinsă la un popor numeros, Ștefan ar fi fost un alt Cezar sau Carol. În mica lui Moldovă cercul activității sale, în loc de a putea determina soarta omenirii, trebui să se mărginească la apărarea acelei mici porțiuni din ea care alcătuiă poporul său. Dar în acest mic cerc, în care îi fu dat a lucra și a făptui, oare nu este el mult mai mare de cât mulți alți domnitori, cu care se mândresc popoarele? E mai ușor de a ajunge la glorie și la mărire în sînul unui popor mare, de cât a răsări ca atare din mijlocul unui popor mic. Când valorile sunt înalte, ele aruncă sus pe acel purtat de ele. Nația

⁷¹ Exarhu, *Colecția lui Marin Sanudo*, VII, Suceava, 7 Decembrie 1502. p. 91: „Quanto a la persona del prefato signor, e homo sapientissimo, degno de molte laude, amato molto da li subditi per esser clemente et justo, molto vigilante et liberale”. Reprod. și de Hurm., *Doc.*, VIII, p. 36.

⁷² *Ibid.*, p. 92: „El paese fruttifero et amenissimo et ben situado, habondante de animali et de tutti frutti”.

⁷³ 27 Iulie 1500. Hurm., *Doc.*, VIII, p. 31: „perche come sapete e «avio”.

Însăși putând mult, poate și individul ce se ridică în fruntea ei, și odată aci, acesta se împodobește cu meritele ce se cuvin întregului. Când poporul e mic, mijloacele fiind puține, trebuie ca geniul să îndeplinească lipsurile; să scoată din propriul lui fond ceea ce nu poate afla în acei pe care el se sprijină. E mai greu de a fi un Temistocle, de cât un Cesar; un Ștefan cel Mare, de cât un Carol cel Mare ⁷⁴. Se înțelege că în valoarea absolută nu se poate stabili o asemănare între acești corifei ai neamului omenesc, și aceasta din cauza elementelor deosebite ce le slujesc de substrat. Ca valoare relativă, și anume pentru poporul nostru, Ștefan este și va rămâne idealul care, din trecutul îndepărtat, aruncă razele splendoarei sale în viitorul și mai îndepărtat, îmbrind călcarea pe urmele lui.

Dacă trecem acum la alte însușiri de domnitor ale lui Ștefan, găsim că Ștefan cel Mare eră întâi foarte mândru și plin de măreția ideii domniei. În actul de închinare al lui către Cazimir din 1485, cu toate că aveă cel mai mare interes a-și îmbună pe regele polon pentru a obține ajutor spre redobândirea Chiliciei și a Cetății Albe el începe tratatul de închinare cu cuvintele că „de și este domn al Moldovei din voia lui Dumnezeu, totuși s'a silit a se ține de obiceiurile predecesorilor săi și să fie credincios regelui polon” ⁷⁵. Ștefan eră însă și nici nu se putea altfel o fire iute și pornită, după cum se vede lucrul din scrisoarea trimisă solilor lui când cu primejduirea Mangopului din partea Turcilor; nu mai puțin din chipul răstit și amenințător cu care răspunde ambasadorului polon Firley când vine să trateze cu el în anul 1503 după retragerea lui din Pocuția ⁷⁶. Apoi conform obiceiului timpului, Ștefan eră religios și crud în acelaș timp; însușiri ce par a se exclude una pe alta, dar care în sufletul său se împăcau prin marele simțământ al iubirei de țară, în al cărui sprijin el puneă și evlavia și cruzimea sa.

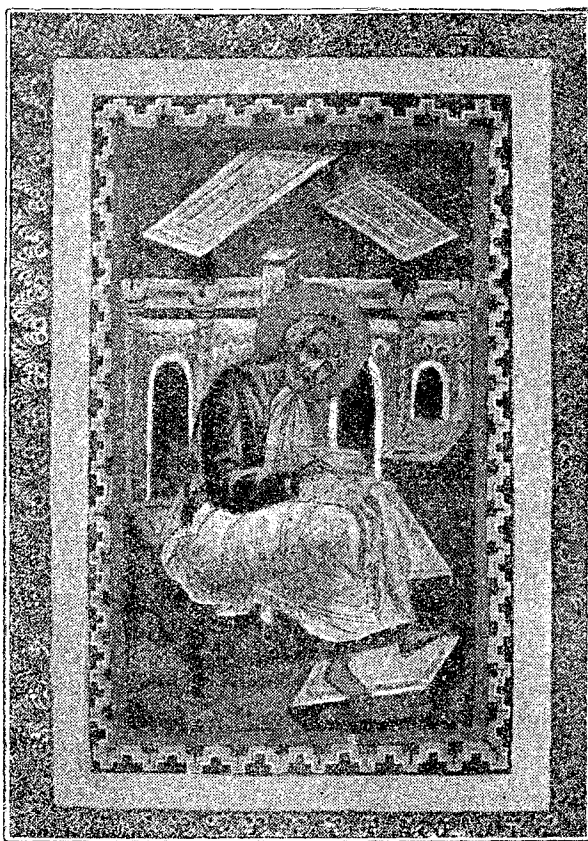
Despre religiozitatea sa ne face dovadă numeroasele bisericici ridicate de el în toate unghiurile țării, pe care Ureche le socotește la numărul de 44. De și astăzi nu a mai rămas în picioare atâtea de multe, însă unele din ele au putut fi ruinate

⁷⁴ M. Coghălniceanu în frumosul său cuvânt introductiv la istoria Românilor, jinit în 24 Noemvre 1843, la foasta Academie Mihăileană din Iași, spune: „Inima mi se bate când aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ștefan cel Mare, lui Mihai Viteazul; dar Domnilor mei, și nu nă rușinez a vă zice că acești bărbați pentru mine sunt mai mult decât Alexandru cel Mare, decât Anibal, decât Cesar. Aceștia sunt eroii lumii în loc ca cei d'întâi sunt eroii patriei mele”. (*Le-topisejele țării Moldovei*, I, p. XXVIII.)

⁷⁵ Actul din 1485 în Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 374, unde Bogdan îndreaptă traducerea neexactă a lui Kalujniacki. Mai corectă este o traducere a secretarului regelui polon: „Quod cum dei voluntate nos sumus dominus Moldaviensis, venimus ad morem predecessorum nostrorum”.

⁷⁶ Mai sus, p. 65 Ambasada lui Firley în Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 472.

prin timp. Ștefan apoi înzestrează toate aceste biserici cu odoare scumpe, cărți bisericești ferecate și frumos împodobite. El mai ridică apoi deosebite construcții la mănăstirile din Athos, precum un turn pentru corăbii în 1472; face o trapeză la mănăstirea Zograful în 1495, și reinnoește însuși mănăstirea aceasta în 1502⁷⁷. Tot despre simțământul religiozității sale mărturisește și în-

Miniatură de pe Evanghelia de la Măn. Putna

podobirea mormintelor tuturor străbunilor săi cu pietre și inscripții amintitoare, precum și îngrijirea lui de a-și săpa încă din viață mormântul în care o să zacă osemintele lui.

Cât despre cruzimea lui, avem iarăși urme îndestulătoare. Ureche ne spune că: „adesea la ospete omoriă fără județ” și

⁷⁷ Vezi inscripțiile în T. Burada, *O călătorie la muntele Athos în Revista lui Teculescu*, I, p. 397.

este știut, că vinul face să apară mai bine la lumină adevăratul caracter; căci el desfăcând puterile cugetărei, șterge fățărnicia, și arată pe om așa cum este el. Apoi în tratarea solilor tătărăști care veniseră, cu mare sumeție și amenințări, să ceară libertatea fiului hanului, prins de Ștefan în o încercare de prădare din partea Tătarilor, Ștefan pentru a arată cât de puțină samă ținea el de amenințările hanului, pune și omoară pe fiul aceluia înaintea solilor, înțapă apoi pe toți solii, călcând astfel sfințenia trimișilor, și numai pe unul îl lasă, pe care îl înapoiază îndărăt cu nasul și urechile tăiate, ca să spună hanului cele ce a văzut ⁷⁸. Această provocare a Tătarilor o face Ștefan cel Mare în anul 1467, în prima perioadă a domniei lui, atunci când tot nechibăzuința tinereței îl împinsese a jertfi prețioasa prietenie a lui Vlad Tepeș, a provocă pe regele Matei Corvin, a întreprinde atacul Munteniei celei căzute în stăpânirea Turcilor, fapte care ar fi un șir de greșeli pentru o natură ordinară, însă lui Ștefan îi așezară temelii, pe care se putu înălța, măreață și veșnică, gloria lui cea neasemănată.

Mai târziu în ajunul bătăliei dela Valea Albă, când Tătarii opresc prin atacul lor pe Ștefan de a împiedeca Turcilor trecerea Dunării, și contribuiesc prin năvălirea lor la desorganizarea armatei sale, Ștefan înțelege de câtă însemnătate erau niște relații pașnice cu Tătarii, și și dă toată silința spre a le stabili. Către sfârșitul domniei sale, îl găsim în legături prietenoase cu *Mengli Gherai*, hanul tătărăsc, care îl sprijină chiar cu o oardă de Tătari, când în 1502 Ștefan atacă din nou Pocuția.

Când îl cunoaștem pe Ștefan înzestrat cu aceste însușiri, atunci lungă lui domnie se explică de la sine, prin caracterul său, el se impuneă contemporanilor săi ca ceva afară din firea obișnuită. Cu cât domnia mai mult, cu cât poporul și chiar neastâmpărații boieri vedeau cu cine au aface, cunoșteau pe de o parte vârtutea lui războinică, pe de alta blândeța și dreptatea ocăruierei sale, cu atâta ei se supuneau tot mai mult acestei naturi superioare, recunoscând-o de stăpân. De aceea afară de încercarea boierilor Alexa Stolnicul, Negrilă Paharnicul și Isaia Vornicul de a urzi un complot contra vieții domnului, în timpul luptelor sale cu Radu Vodă din Muntenia (care boieri periră toți sub securea călăului), istoria nu ne-a păstrat nici o singură știre asupra vre unei neultiri contra domniei lui Ștefan. Două zile chiar înaintea morței sale, Ștefan avu prilejul de a zdrobi o a doua încercare a boierilor, făcută însă nu în contra lui, ci în contra aceluia căruia vroia să i lese coroana. Ștefan rămăsese numai cu doi fii: Bogdan, cel legiuit, fiul Mariei lui Radu, și Petru Rareș, copii din flori cu frumoasa pescăriță din Hârlău. Acesta din urmă eră în Constantinople, petrecător pe lângă sultanul,

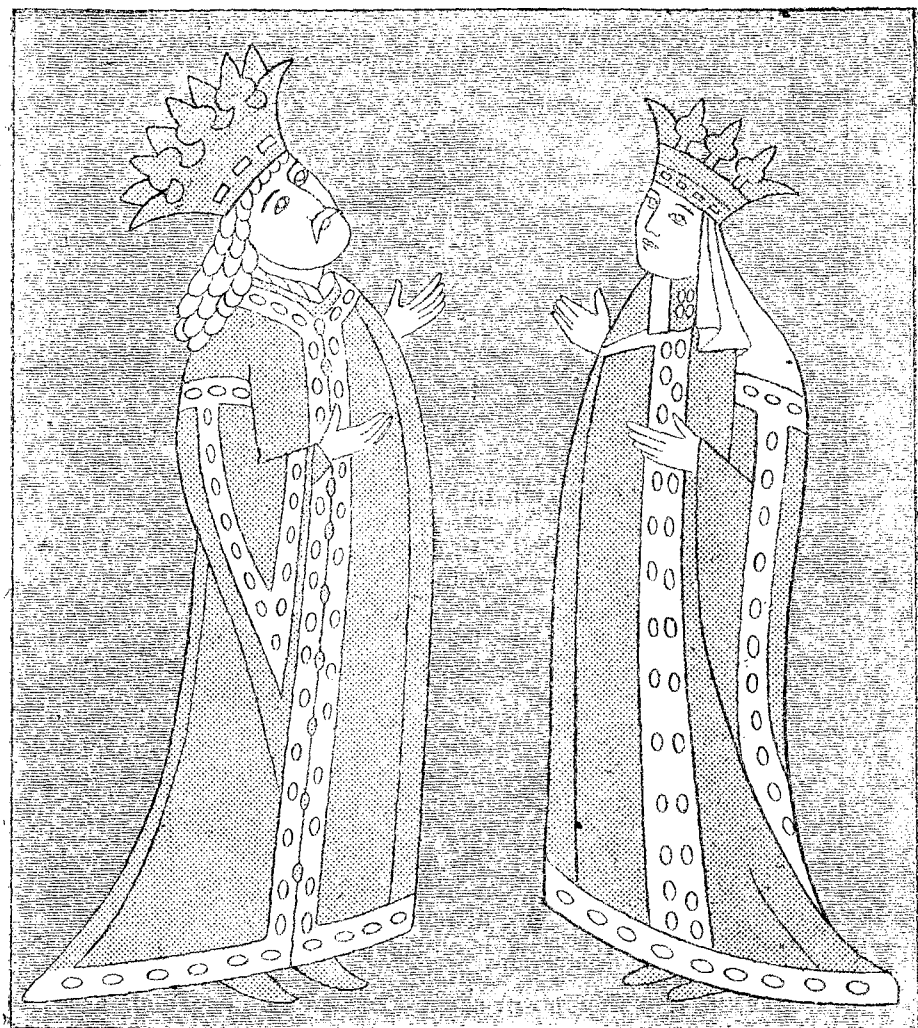
⁷⁸ Miron Costin, adnotare la Ureche în *Letopisele*, I, p. 122, nota 2.

trimis probabil de Ștefan acolo, atunci când ceruse de la Turci ajutor contra Polonilor. Boala lui Ștefan devenind de tot gravă, și medicii declarând că nu ieau răspunderea rezultatului operației asupra rănilor de la picioare, boierii începuseră să se certe asupra căruia din fiii lui Ștefan ar trebui să cadă alegerea lor, unii din ei câștigați prin făgădueli de către Ștefan fiul lui Alexandru și nepotul lui Ștefan cel Mare, ținând partea acestuia. Ștefan aflând despre desbinarea care amenință domnia fiului său Bogdan și țara cu un războiu civil, de și muncit de cumplite suferinți fizice, păstrează totuși întregimea minții sale. El pune să-l transporte cu patul lui afară în câmp, probabil în mijlocul oștii sale, unde aducând pe boierii ce nu voiau să recunoască pe Bogdan de urmaș la tron, pune îndată să-i taie chiar sub ochii săi, probabil fără judecată⁷⁹. După aceea reîntors în casă, ieă sfânta împărtășenie și se sfârșește în deplină liniște, ca și când n'ar fi vărsat sânge chiar pe pragul mormântului său. Sângele fusese însă vărsat în interesul țării, și nu-l consideră el mai mult păcat, de cât acel răspândit cu sabia pe câmpul de război. Astfel împiedecă Ștefan, chiar în ajunul morții sale, să se pună desbinare între boierii care îndată ce simțise că mâna de fier ce-i stăpânise atâta timp eră să se ridice de pe ei, înălțaseră iarăși capul spre intrigi și înpărechieri. Prin această judecată și execuție grabnică, Ștefan păstră tronul pentru acel moștenitor pe care îl credea vrednic. El se arată, precum spune prea frumos o scrisoare venețiană „în moarte precum fusese în viață” și teribil și prudent”. Dacă însă el asigură prin această măsură de o cumplită energie tronul fiului său, prin sfatul dat acestuia de a se supune Turcilor, el se îngrijii, întru cât eră cu puțință, de a feri Moldova de pericolele, pe care le credea mai aproape și mai neînălăturabile.

Ștefan avuse prilejul, în lunga lui viață, a se convinge despre scopurile dușmănești nutrite de Creștinii contra țării-șoarei sale. În Turcia avuse el dușmani cumpliti, dar cinstiți. Nu tot astfel stătuse lucrurile cu Creștinii. Cu toții, îndepărtați și apropiați, îl părăsiseră în momentul pericolului, și vecinii săi căutaseră numai să-l umiliescă, fără a-l ajuta. La sfârșit se încercaseră chiar, prin fraudă și înșelăciune, a-i răpi tronul din mâni. Să mai lupte Moldova cum făcuse sub el, știe că nu se mai poate, căci izbânzile sale tocmai secaseră puterile ei, și adevă-

⁷⁹ Exarhu, *Colecția lui Marin Sanudo*, XII, Veneția 21 August 1504, p. 103: „Statim inter principales barones orta est dissensio de elezer el novo signor. Alcuni voleano l'altro che erra apresso el gran Turcho, et ambo factiones certabant de pari. Tandem queste vene al orecchie de Stefano vayvoda el qual erra propinquus morti qual cossi come in vita et sanita ita in morte esser et terribile et prudente; quia cum intellexit dissensiones, statim fecit se portare in campum, dove era tutti li soi principes factionis utriusque, li fa pigliar tutti et li fa morir”. Reprod. și de Harm., *Doc.*, VIII, p. 41.

rate erau cuvintele lui Ureche că „în lupta de la Valea Albă perise sămânța vitejilor celor buni”. Nu fără a jertfi cele mai scumpe puteri ale țării, putuse Ștefan cel Mare înălța tronul

Ștefan cel Mare și Doamna Maria pe o dveră din Mănăstirea Putna

său glorios, căci un rezultat însemnat nu se poate dobândi fără jertfe corespunzătoare. Dar imensul capital cheltuit atunci de poporul Moldovei, n'a fost irosit în zadar. Strănepoții acelei

generații, noi Români de astăzi, tot din acel capital de glorie străbună trăim și cu el ne mândrim, ca fiind cel mai scump odor al vieții noastre trecute, cu deosebire numai, că ceea ce altă dată au sădit Moldovenii, astăzi toți Români sunt în drept să culeagă. Ștefan cel Mare cunoscând pe de o parte puterile țării sale și acele ale fiului său, pe de alta viclenia, reaua credință și lăcomia domniilor creștine ce încunjurau țara lui, vroeste cel

puțin a o apăra de umilire, închinând-o celui mai tare, și sfătuește pe fiul său a se supune Turcilor.

Ștefan nu se gândi nici măcar la religia păgână a viitorilor proteguitori ai Moldovei. Ceea ce umblă în gândul lui, umbrit de aripele morții, eră țara și poporul său, pe care atâta îi iubise, și pe care ne mai putându'i apăra, vroia cel puțin să le asigure vrednicia și existența și dincolo de mormânt.

De aceea cu drept cuvânt urmașii îi dădură lui singur dintre numeroșii domnitori moldoveni și munteni titlul de *Mare*, Mircea al Munteniei este supranumit cel *Bătrân*, Alexandrul al Moldovei cel *Bun*, Mihai al Munteniei *Viteazul*, Ioan al Moldovei cel *Cumplit*. Unul singur din bogatul, prea bogatul, șirag de domnii ai țărilor române poartă numele de *Mare*, și acesta este Ștefan⁸⁰; căci totdeauna bunul simț al popoarelor le-a ferit de a dărui acest titlu înălțător, fără rost și fără cadere, și ele l'au păstrat numai pentru adevăratele mărimi pe care simțul cel sănătos al popoarelor le-a recunoscut, când le-a văzut răsărind în câmpul istoriei.

Dar nu numai poporul său a recunoscut lui Ștefan acest epitet măgulitor. Și contimporanii și urmașii chiar dintre dușmanii săi, ca bună oară Polonii, nu se putură împiedeca de a l

Piatra pusă de Ștefan cel Mare în cel din urmă din viața pe mormântul său

⁸⁰ Radu al IV-lea al Munteniei a fost numit și el *cel Mare*, dar aceasta numai de clev pentru bunătatea lui față de dânsul. Întâlnim mai de multe ori epitetul de *Mare* dat de fiii domnitorilor părinților lor.

numi astfel, cum face regele polon Sigismund, în o scrisoare către Petru Rareș⁸¹. Papa îl numește atletul lui Crist⁸².

Pecetea lui Ștefan cel Mare

I

4. ISTORIA MUNTENIEI DELA RADU CEL FRUMOS LA RADU AL IV-lea

De la detronarea lui Vlad Țepeș prin Ștefan cel Mare, în 1462, istoria Munteniei nu este de cât o resfrângere a celei a Moldovei, care sub conducerea lui Ștefan cel Mare determină în totul soarta mai marel ei surori⁸³. Cu toate aceste interesul desvoltărei lăuntrice a Munteniei trebuie să ne atragă luarea aminte asupra ei.

În 1462 Vlad Țepeș, fiind răsturnat prin intervenția lui Ștefan cel Mare, face loc în Muntenia, fratelui lui Vlad, Radu cel Frumos, proteguît și așezat de Turci în scaunul ei⁸⁴.

⁸¹ Sigismund către Rareș, 3 Fevr., 1531. Hurm., *Doc., Supl.*, II, 1, p. 22 : „Stephanus ille. Magnus praedecessor tuus”. Rareș în răspunsul lui. *Ibidem*, p. 23 : „pater noster Stephanus voevoda magnus”. De aceea nu este de primit bănuiala d-lui Kozek, *Inscripțien aus der Bukovina*, că o inscripție din 6989 ar fi fașe din cauză că Bogdan numește în ea pe tatăl său *Mare*.

⁸² 1476 (Sext al IV-lea). Hurm. *Doc.* II, 2, p. 241 : „verus christianae fidei athleta”.

⁸³ După cum pe timpul lui Mircea, istoria Moldovei fusese direct în atâr-narea Muntenici.

⁸⁴ Mai sus. p. 23 și 36.

Radu cel Frumos, 1462—1472. — Radu eră fiul lui Vlad Dracul și fratele lui Vlad Tepeș⁸⁵. El este pus în tron de Turci și rămăsese la hotarul Munteniei, spre a încercă spiritele Valahilor, cum spune raportul lui Balbi⁸⁶; dar îndată ce s'a văzut în scaun, a căutat a întocmi și cu Ungurii legături îngăduitoare, ceea ce face cu atât mai ușor, cu cât Vlad Tepeș fusese disgrățiat de regele Matei Corvin și aruncat în închisoare, din pricina scrisoarei lui trădătoare către Turci, surprinsă de Unguri. Această împrejurare înlătură un competiitor ce ar fi fost primejdios pentru Radu cel Frumos, în cazul când Tepeș ar fi păstrat încrederea regelui unguresc. Bunăvoința Ungurilor către Radu eră silită, căci el le pricinuisse o mare daună, făcând să treacă stăpânirea Chilieii de la ei la Turci. Că Matei Corvin se plecasse împrejurărilor, se vede din scrisoarea lui către Brașoveni, prin care îi înviță să trăiască în pace cu ilustrul principe de acuma, Radu, al părților transalpine⁸⁷. Ștefan cel Mare însă în neastâmpărul firei lui, îndrăznește a atacă din nou Chilia care acuma eră în stăpânirea turcească, de oare ce trecuse în cea a lui Radu cel Frumos, omul Turcilor, și o iea la 1465. Nu numai atât, dar în 1471 plecă chiar împotriva lui Radu cel Frumos însuși, îl bate în două rânduri, la *Soci* în 1471, și la *Cursul Apei* în 1472, și fugărindu-l peste Dunăre, pune în locul lui pe Laiot Basarab. Radu, revenind cu oștire turcească, alungă pentru un moment pe Laiot, care însă este restituit de Ștefan în scaun și rămâne domnitor al Țării Românești, iar Radu moare curând după aceea⁸⁸.

Laiot Basarab, 1472—1476. — Acest Domnitor, ce poartă numele și de Basarab cel Bătrân⁸⁹, este fiul lui Dan marele Voevod, după cum arată el însuși în o scrisoare a lui către Brașoveni din 1475 Iulie în 11 și într'un document din 1476⁹⁰.

Ștefan cel Mare se îndreptase către un membru al celeilalte familii muntene, pentru a-și găsi omul de încredere de care aveă nevoie. La început și găsim pe Laiot credincios domnitorului

⁸⁵ Vezi un document din 8 Sept. 1439 în care Vlad Dracul arată ca fiu al săi pe Mircea, Vlad și Ra lu, *Arh. ist.* I, 1, p. 84. Alt document din 16 Ian. 1471 în Venelin, *Vlaho-Bolgarskaia Gramoty*, p. 55, în care Radu spune că e fiul lui Vlad (Dracul).

⁸⁶ Mai sus, p. 25.

⁸⁷ Din arhivele Brașovului, reproducă de I. Bogdan, *Vlad-Tepeș*, p. 32.

⁸⁸ Moartea lui Radu cel Frumos în 1472 este dată de o cronică sârbească reproducă de *Glasnic*, Belgrad, XI, p. 156. Ureche pune, cum se vede, greșit bătălia dela Cursul Apei la 1473 (vezi *Letopisetele*, ed. veche, I, p. 124). Cronică moldo-polonă reproducă de Bogdan, *Cronicele vechi mold.*, p. 226, o pune în 1472.

⁸⁹ Istoria mănăstirei catolice din Tâgoviște, în *Arh. ist.*, I, 2, p. 51.

⁹⁰ Bogdan, *Doc. și Regeste*, p. 82. Venelin, *l. c.*, p. 118. Tatăl lui Laiot, Dan al II-lea, pomenește în documentele sale din 1421 *Arh. Stat. doc. Tismanei* și 1428 (în traducere la Academia Română) pe fiii săi Danciul (Dan al III-lea) și Basarab (Laiot). Vezi Onciul în *Conv. lit.*, XXXVI, 1903, p. 700.

Moldovei, după cum se vede aceasta din o scrisoare a lui Laiot către Brașoveni dela începutul domniei lui, în care el spune că „fratele său Ștefan Voevod a trimis la el sol pe Vulpaș logofătul și că însuși Ștefan vine cu toate oștile în ajutorul său”; Laiot cere Brașovenilor să-l ajute și ei, că „de va da Dumnezeu, nu veți mai avea frică de Turci, ca până acum ci altfel are să fie treaba”⁹¹. Apoi cronica germană a lui Iacob Unrest, descoperită nu de mult, ne spune că „Basarab (Wasser-Weyda) fu scăparea Creștinilor, căci el dădu știre lui Ștefan Voevodul Moldovei, că Turcii au să intre cu puternică oștire în Moldova, pentru ca Ștefan să se pregătească; apoi atunci când Turcii ieșiră din strămtărea munților, Basarab cu poporul său se întoarse asupra lor și le făcu mari stricăciuni; că Basarab Vodă, servitorul regelui Ungariei din Valahia, a doborât pe un voevod turc cu 8.000 de oameni și i-a tăiat capul cu mâna sa proprie”⁹². Mai găsim o scrisoare a unei fețe din Turda, scriind în 23 Ianuarie 1475 lui Matei Corvin, că „ce rămăsese din Turci după bătălia de la Racova a fost zărobitor de Basarab cel Mare (cel Bătrân, Laiot) care închis în o cetate, văzând fuga Turcilor, a ieșit și mari stricăciuni le-a făcut, distrugând astfel toată puterea lor”⁹³.

Laiot Vodă Basarab

După lupta de la Racova însă, când Laiot a auzit că însuși sultanul vine să răzbuie înfrângerea suferită, el de frică s'a dus la Turci să le ceară iertare. Aceasta se vede din o scrisoare

⁹¹ Bogdan, *Doc. și Reg.*, p. 76.

⁹² N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 98.

⁹³ Exarhu în *Columna lui Traian*, 1876, p. 423. Asupra faptului că Laiot Basarab a ajutat lui Ștefan după bătălia de la Rahova, a atras întâiaș dată luarea aminte d-l G. Conduratu, *l. c.*, p. 194. (S'a crezut din o scrisoare a lui Laiot către Brașoveni, că Laiot se împăcase cu Turcii înainte de 1474; dar această scrisoare a fost greșit datată de d. I. Bogdan, *Documente și Regeste*, p. 78. Trebuie pusă în 1475 sau 1476). Neadevărate sunt deci arătările lui Dlugosz, II, p. 525 și Ureche, *Letopisește*, I, p. 127, că Muntenii ar fi ajutat Turcilor la Racova. Ureche mai adăogind încă și altă greșeală, că Muntenii în acea bătălie ar fi venit sub Radu cel Frumos, când acesta murise în 1472.

a lui Laiot Basarab către Braşoveni, în care le spune: „M'am dus la Turci, la marele împărat şi mi-am făcut pace şi mult m'am nevoit pentru binele vostru; deci să vă pară bine şi vouă”⁹⁴. De aceea găsim pe Laiot, în timpul celei mai primejdioase expediţii a păgânilor contra ţării Moldovei, cea din anul 1476, alături cu ei. Ştefan cel Mare văzând necredinţa omului său, îl dă afară din scaun în unire cu Matei Corvin, ceea ce se face, cum am văzut mai sus, prin conlucrarea ambilor domnitori⁹⁵.

Vlad Tepeş a doua oară, 1476—1477. — Vlad Tepeş fusese de la o vreme iertat de Matei Corvin, de închisoarea în care îl aruncase, pentru trădarea încercată. El trăia în Transilvania din o pensie ce i-o dădea regele, după cum se vede lucrul din o poruţă a lui Matei Corvin către Altenberger, primarul de Săbiu, în care îi spune că „din banii tricesimali şi din veniturile camerei din Ofenbaia să dea *credinciosului său Dracula* 200 de fiorini, pentru a lui întreţinere”. Regele Ungurilor avea şi el interes de a scăpa de această cheltuială, dacă Tepeş şi-ar fi reluat tronul, pe lângă că ar fi putut avea un sprijin în el contra Turcilor. Se înţelege deci cu Ştefan, că să-l reintroducă în Ţara-Românească.

Încercarea lui Ştefan este însă zadarnică, căci Vlad Tepeş este ucis, curând după reîntronizarea lui, de către Laiot care se întorsese cu oştire turcească de peste Dunăre.

Basarab cel Tânăr sau Tepeuş, 1476—1481. — Numele de Basarab purtat atât de Laiot (Basarab cel Bătrân) cât şi de un altul (Basarab cel Tânăr) introduce oare care confuzie în istoria Munteniei din acest timp. Cu toate că Basarab cel ce a ucis pe Tepeş este fără îndoială cel Bătrân, adică Laiot⁹⁶, acel pe care Ştefan îl detronează la 1481 este un alt Basarab, anume cel Tânăr sau Tepeuş⁹⁷ şi ei nu trebuie amestecaţi unul cu altul.

⁹⁴ Bogdan, *l. c.*, p. 78. De aceea vedem pe Ştefan cel Mare cerând Braşovenilor cu câteva zile înaintea bătăliei de la Valca Albă, anume în 11 Iunie 1476, să nu învoiescă trecerea în Muntenia a graului sau a altor lucruri de mâncare, „quia ipsi cupiunt periculum nostrum, et sunt subditi Turcorum”. Hurm., *Doc.*, XV, 1. p. 91.

⁹⁵ Mai sus, p. 89.

⁹⁶ Ambasada lui Tamblac citată. Mai multe scrisori ale lui Laiot Basarab după moartea lui Tepeş, 13 Fevr., 30 Aprilie şi 9 Aug. 1477. Hurm., *Doc.*, XV, p. 97, 98.

⁹⁷ *Cron. anon.*, în *Mag. ist.*, IV, p. 234. Căpitanul, *Ibidem*, I, p. 108. Alte două cron. muntene ap. Conduratu, *l. c.*, p. 174-175. *Cron. putneană* care pune data bătăliei 8 Iulie 1481, *Arh. ist.*, III, p. 8. Urcche, în *Letopiseşele*, I, p. 132. Că aceşti doi Basarabi erau persoane deosebite, vezi scrisorile Beatriei, soţia lui Matei Corvin din 9 Iulie 1480: „Basarab junior nomine Czypellés”. *Mon. Hung. hist.*, *Acta extera*, V, p. 436. Regele Matei c. Braşoveni vorbeşte de ambii Basarabi, cel Bătrân şi cel Tânăr, ca trăind în acelaş timp, cel Bătrân răpind pe soţia celui Tânăr. Copie în Acad. rom. citată de Lapadat, *l. c.*, p. 431: „cum honore et sub optima

Basarab cel Tânăr nu eră însă fiul lui Basarab cel Bătrân ci nepotul lui. Acest Țepeluș căutase întâi adăpostire în Transilvania, pe când domniă unchiul lui în Muntenia. După aceea îl găsim în Moldova în orașul Vaslui, de unde scrie Brașovenilor, că nădăjduște să dobândească scaunul muntean, fără îndoială cu ajutorul lui Ștefan cel Mare care îl și introduce în acea țară, alungând pe necredinciosul către el Laiot Basarab ⁹⁸.

Când Țepeluș detronă pe unchiul său, Laiot Basarab, acesta fugând luase cu el toată visteria și mai mult încă și pe bunica lui Țepeluș, doamna Maria și pe femeia lui și pe altă jupâneasă de la curtea domnului pe care-l alungase; dar și Țepeluș pusese mâna pe fata lui Laiot, în cât ambii pretendenți cel cu ponosul și cel cu folosul, căutaseră să constrângă pe rival prin răpirea familiei. Țepeluș se jăluște amar către Brașoveni că „trei oameni răi (Laiot un boier Udriște și alt pretendent ce se purtă și el prin Transilvania, Vlad Călugărul) i-ar fi luat averea și trei femei din casa lui, dar alte bărbății n'au făcut nici una”. Țepeluș cere să-i fie înapoiate jupâneșele, la care Laiot răspunde să-i se dee întâi fata lui îndărăpt. Țepeluș căută să sperie pe Brașoveni cu amenințarea: că stă în puterea lui de a trimite Turcii ca să-i prade. Voevodul Ardealului, de și se arată în vorbă foarte plecat către Țepeluș, întârzie cu înapoierea visteriei, cerând domnului un catastif al averei răpite, și nu-i înapoiază femeile, cu toate că le scosese din mâinile lui Laiot. Că Țepeluș eră omul Turcilor se vede din întreaga lui corespondență și mai ales din faptul, că în 1479 el iea alături cu mai mulți pași Turci, parte la bătălia din *Câmpul Pânei* (Kenyermezö), unde Otomanii împreună cu Muntenii sunt aspru bătuti de voevodul Ardealului Ștefan Batori și de Românul Pavel Kinezul, comitele Temișoarei ⁹⁹.

Dușmănia veșnică a lui Laiot, cum zice Țepeluș singur în o scrisoare, îl „umplea de amărăciune până în gât, în cât nu mai putea răbdă” ¹⁰⁰. Pentru a scăpa de ea, Țepeluș chiamă pe Laiot în Țara Românească și împarte domnia cu el, dându-i în stăpânire Banatul Olteniei. Că domnia munteană a fost împărțită între acești doi Basarabi reiesă cu învedereare din scrisoarea lui Matei Corvin, de la 24 Iunie 1481, atinsă mai sus, în care

custodia uxorem minoris Bazarab quam per seniore Bazarab captam ex Transalpino abduxerat. Desbaterea pe larg a fiilor ției lui Țepeluș în St. Orașanu, *Recenzio lui Bogdan Doc. și Regeste* în *Conv. lit.*, XXXVII, 1903, p. 558. Adaoge Onciul, *Filiația lui Basarab cel Tânăr*, *Ibidem*, p. 711.

⁹⁸ Scrisoarea lui Țepeluș din Vaslui în Bogdan, *Doc. și Regeste*, p. 86. Comp. N. Iorga, *Ștefan cel Mare*, p. 186. În 19 Iunie găsim pe Laiot refugiat în Transilvania. *Hwm., Doc.*, XV, p. 99.

⁹⁹ Aceste interesante amărunchimi conținute în scrisorile lui Țepeluș, reproduse de Bogdan, *Doc. și Regeste*, p. 90, 91, 92, 93, 94, 97, 99, 101 și 106. Asupra bătăliei de la Kenyermezo vezi broșura d-lui I. Ursu, cu acest titlu, 1913.

¹⁰⁰ *Documente și Regeste*, p. 96.

spune că „confiscă bunurile unui nobil Blaș, din Mediaș, pentru că atât în anul trecut, cât și în vremurile mai noue, punând la o parte datoria și credința cu care eră legat de sfânta noastră coroană, se unise cu *ambii Basarabi*, cu cel *Bătrân* și cu cel *Tânăr*, care stăpâneau dușmănește părțile transalpine ale regatului nostru, și prin urmare și cu Ali-Bey Voevodul și cu ceilalți Turci”¹⁰¹. Este deci pe deplin dovedită împreună stăpânire a ambilor Basarabi, a celui Tânăr și celui Bătrân în Muntenia, împărțire care nu se poate cugeta altfel decât ca lui Laiot să-i fi dat Oltenia.

Tot atunci se vede că Țepeluș, pentru a putea impune marelui familiei oltene a Pârvuleștilor pe unchiul său Laiot ca Ban, iea pe Neaga, sora celor șapte frați Pârvulești, de soție, în cât așa stabilește între el și boierimea olteană legături și politice și de familie¹⁰².

Această stăpânire a lui Laiot Basarab în Oltenia și străngerea legăturilor politice și de încuscrire între partida băsarăbească și boierimea olteană, reprezentată mai ales prin marea familie a Craioveștilor sau Pârvuleștilor, va împinge de la sine pe Drăculești a căuta o alipire cât mai strânsă de boierimea Munteniei Mari.

În același an, după ce Țepeluș se asigură și din partea vrăjmașului său celui mai primejdios, împărțind domnia cu el, îndrăznește să loviască el pe Ștefan al Moldovei care amintește lovitura făcută de Turci împreună cu Țepeluș, într'un document din 1480.

La 30 Aprilie 1481, dăm peste un nou act de dușmănie al lui Țepeluș în contra lui Ștefan. Anume Bători scrie Săbieților, că „Țepeluș, Voevodul Țării-Românești, are gândul să

¹⁰¹ Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 272. 1481, Iulie 16: „eo quod idem superior anno et eiam his novissimis temporibus (deci în 1480), postposita fidelitate a *utrisque Basarab, maiori videlicet et minori, parte regni nostri Transalpinis hostiliter tenentibus*, et perconsequens Turcis hostibus nostris infestissimis adhaesisset”. Cu toate aceste un doc. din 1480, Hurm., *Doc.*, XV, p. 107, arată pe Basarab cel Bătrân ca mort: „*condam* (mortului) Basarab maiori (Laiot)”. Contrazicerea înverdată între două mărturii tot atât de autentice ne silește a primi numai decât o falsă cetire a datei în unul din cele două doc. Reiese însă că Basarab cel Bătrân năvălise în Muntenia și obținuse întâi o împărțire a țării, apoi alungat din nou, trecuse în Transilvania unde murise. Nu putem primi interpretarea d-lui C. Kogălniceanu, *Tabloul geneologic al Basarabilor* 1912, p. 17, că probabil ar fi stat în doc. „*superioris annibus*” în loc de „*superiori anno*” și că deci nu trebuie admis o domnie simultană a celor doi Basarabi în Muntenia, ci una succesivă.

¹⁰² Asupra acestei însemnate căsătorii, vezi N. Iorga, *Studii și Doc.*, III, pag. XLIV, care citează un manuscris publicat în *Spomenik*, XXXII, p. 44: Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, pag., 39 și 325. Din această căsătorie s'a născut Danciu și Neagoie Basarab. O altă încuscrire între Țepeluș și Craiovești se face prin căsătorie surorii lui, Anca, cu Stanciu din Glogova. Ștefulescu, *Tismana* 1903, p. 170.

atace Chilia, și de o cam dată s'a stabilit cu poporul său sub munți, așteptând venirea Turcilor”¹⁰³.

Atunci dă Ștefan cel Mare cele două proclamații către boierii Brăileni și Buzoeni, în care le spune că „a luat pe lângă el pe fiul său Mircea Voevod și n'are să-l lase de lângă el, și va stăruî pentru binele lui ca și pentru însuși binele său, ca să-și dobândească haștina sa, Țara-Românească, căci îi este haștină dreaptă, cum și Dumnezeu știe și voi încă știți”. Proclamația aceasta îi atrage, din partea ambelor cete de boieri, un răspuns de o necuviință, fără samăn, și care a fost de sigur lucrat împreună de ambele tabere, fiind identic în rostirile lui. Pentru minunăția lui îl reproducem :

„Scriem ție, Ștefan Voevod : Ai tu oare omenie, ai tu minte, ai tu creier, de'ți prăpădești cerneală și hârtie pentru un copil de c...., pentru fiul Călțunei, și zici că'ți este fiu? Dacă ți-e fiu și vrei să-i faci bine, atunci lasă-l să fie după moartea ta domn în locul tău și pe mamă-sa ține-o să-ți fie Doamnă, cum au ținut'o în țara noastră toți pescarii din Brăila, și învață-ți țara cum să te slujască, căci de noi să te ferești, căci dacă cauți pe naiba, ai să-l găsești. Și așa să știi că toți, pe capete, vom veni împotriva ta și vom lupta alături de Domnul nostru Basarab Voevod, până în ruptul capetelor noastre”¹⁰⁴.

Dar, cum spune poetul german Schiller :

„Gefährlich ist's den Leu zu wecken”.

Leul moldovean, zădărit, spulberă încă odată pe toți dușmanii săi, Turci și Munteni; zdrobește oștirea lui Țepeluș la Râmnicul-Sărat și-l alungă din tron, după cum se vede lucrul din inscripția pusă de Ștefan în biserica de la Rădăuți în care se arată că „în 8 Iulie 1481 a bătut pe neastâmpăratul Basarab Voevod numit Țepeluș”¹⁰⁵. Cronicarii spun greșit că Țepeluș ar fi fost ucis în acea bătălie¹⁰⁶, de oare ce Vlad Călugărul cel pus de Ștefan în locul lui Țepeluș în Muntenia în o scrisoare către Brașoveni, scrisă după bătălia de la Râmnic, spune că „nu se știe nimic despre Țepeluș”¹⁰⁷. Ba acesta revine chiar pentru scurt timp la domnie, cu ajutorul prietenilor și încuscriților cu el boierii craioveni. Atunci scrie Țepeluș din scaun în 16 Noembrie și în Decembrie 1481 două scrisori către Brașoveni, iar în 1482 Martie în 2 dă un hrisov în care se văd subsemnați Barbu

¹⁰³ Teleki, XII, p. 173, apud. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 161.

¹⁰⁴ Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 138-145. Acest Mircea eră alt fiu al lui Vlad Dracul, frate bun cu Țepeș și cu Radu cel Frumos; poate un fiu natural al lui Dracul, făcut cu Călțuna, despre boierii munteni spun, că ar fi fost prietenul tuturor pescarilor din Brăila. Vezi nota d-lui I. Bogdan la o scrisoare a lui Mircea către Brașoveni, *Documente și Regeste*, p. 108.

¹⁰⁵ Reprodușă de N. Beldiceanu în *Arhiva din Iași*, VI, 1895, p. 476.

¹⁰⁶ Ureche în *Letopiseșe*, I, p. 132.

¹⁰⁷ Bogdan, *Doc. și Regeste*, p. 111.

și Pârveu mare Vornic, dintre Craiovești ¹⁰⁸. Călugărul însă se retrage la Brașov dar izgonește curând iarăși pe Țepeluș și acesta, fugind din nou în Oltenia, este ucis de Mehedințeni la satul Glogova, cum spune Călugărul în o scrisoare către Brașoveni ¹⁰⁹. Și-a ajuns atunci ținta zbuciumărilor pământești, formulată așa de maestrul de Cantemir, că „nesăturându-se de slavă să se sature de lut” ¹¹⁰.

Vlad al III-lea Călugărul, 1481—1494 era fiul lui Vlad Dracul deci frate cu Vlad Țepeș și cu Radu cel Frumos. Această filiație se dovedește prin mai multe documente în care Călugărul se dă drept fiul lui Vlad cel Mare Voevod ¹¹¹. Că acest Vlad cel Mare nu este cumva Țepeș, ci Dracul, se vede de pe aceea că el numește în unul din el „frate al său pe Radu (cel Frumos)” ¹¹². Alt document din 1493 amintește pe moșul (bunicul) său Mircea Voevod și pe părintele său Vlad Voevod (Dracul) ¹¹³ și pe frații săi Vlad Voevod (Țepeș) și Radu Voevod (cel Frumos).

Vlad Călugărul, numit așa fiindcă fusese călugăr în tinerețe ¹¹⁴, purtă din călugărie numele de monahul Pahomie ¹¹⁵; dar mai târziu lepădase rassa. El stătuse mult timp adăpostit în Transilvania, de unde uneltise fără încetare pentru a obține tronul Țării-Românești, mai ales pe timpul lui Țepeluș Vodă, pe care, l'am văzut atât de îngrijit de buna tratare de care se bucură Călugărul la Ungurii și Sașii din Transilvania. Pe lângă numeroasele scrisori ale lui Basarab cel Tânăr, în care se pomeneste despre petrecerea lui Călugărul prin Brașov și pe aiurea, mai aducem încă o scrisoare a lui Vlad Călugărul însuși care vorbește, într'un rând, despre timpul „când eram noi la voi” ¹¹⁶. Cu toate stăruințele lui Țepeluș pe lângă „părintele său” Bator Iștvan, el nu a izbutit a face ca Vlad Călugărul să fie îndepărtat

¹⁰⁸ Originalul hrisovului din 1482 la Arhiva Statului, citat de Lapedat, l. c. p. 432, nota 3.

¹⁰⁹ Bogdan, l. c. p. 114.

¹¹⁰ *Divanul lumii și Intelteptul*, vol. V al Operilor complete, p. 93.

¹¹¹ 1483, Venelin, *Vlahobolgarskaia gramoty*, p. 124; 1483, *Arh. ist.*, I, 1, p. 37, 1486, *Col. lui Traian*, 1876, p. 468; 1490, *Arh. ist.*, I, 1, p. p. 66; 1490, *Ibidem*, I, 1, p. 5; 1491, Venelin, l. c., p. 129; 1492, Engel, *Gesch. der Walacheey*, p. 183; 1494, *Foaia soc. Românisml*, 1870, p. 156.

¹¹² Ghibănescu în *Arhiva din Iași*, VIII, 1897, p. 384.

¹¹³ *Arh. Statului*, doc. Tismanci, apud. Lapedat, *Vlad Vodă Călugărul în Conv. literare*, XXXVII, 1903, p. 425. Se înșală deci d. I. Bogdan (*Vlad Țepeș*) p. 50 cum mă înșelasem și eu în ediția I (II, p. 425) dând pe Vlad Călugărul ca fiu al lui Țepeș.

¹¹⁴ Vlad Țepeș în o scrisoare către Săbieni, din 14 Martie 1457 (*Archiv fur sieb. Landeskunde, Neue Folge*, XXI, pag. 351) se plânge de un „sacerdos walachorum qui se nomin t, filium Voivodae”.—fără îndoi Iă Vlad Călugărul.

¹¹⁵ Sub acest nume e pomenit în pomenicul mănăstirii Govora, reproduș pentru această parte de Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 237.

din Ardeal, și după bătălia de la Râmnicul-Sărat îl vedem ocupând tronul Țării Românești.

Ne-am fi așteptat ca Ștefan să fie pus în tron pe acel Mircea, fiul lui natural al Vlad Dracul, al cărui protegitor călduros se arătase a fi, în proclamația lui către boierii munteni. Dar se vede că stăruințele lui Matei Corvin hotărâsc pe Ștefan să încredințeze tronul lui Vlad Călugărul. Apoi se vede că boierii munteni, pe cari i-am văzut cu ce dispreț vorbeau despre protegutul lui Ștefan, vor fi făcut acestuia o împotrivire prea mare, încât el să se încumete a le impune pe Mircea¹¹⁷ și se va fi înțeles cu Corvin să sprijine pe Vlad Călugărul. De aceea și Ureche spune, că „au pus Ștefan Vodă Domn Țării-Muntenești pe Vlad Vodă Călugărul”¹¹⁸.

Vlad Călugărul, de și pus și el în tron de Ștefan cel Mare, urmează clinei obișnuite a lucrurilor de atunci și se dă în partea Turcilor, stându-le în ajutor în păgubirea cea mai cumplită pe care păgânii o impuseră Moldovei, în răpirea cetăților ei sudice; apoi întovărășește pe capii de bandă Turci în prădăciunile întinse de ei asupra țării lui Ștefan. Acesta slăbit prin pierderea cetăților și cruntelor lupte duse cu necredincioșii, nu se poate răzbuună și pe Călugărul pentru necredința lui, cum o făcuse cu Laiot-Basarab și cu Țepeluș. Călugărul poate domni destul de liniștit până la 1494, când este alungat din domnie de fiul său Radu pronumit de cler, „cel Mare” de oarece se îngrijii foarte mult de el.

Ca drăculesc, Vlad Călugărul este dușmănit de boierii Craiovești, mai ales de Barbu banul și de fratele său Drăghici care pierd din această pricină satele lor Bărbătești și Braniștea, luate de la ei pentru „hielenie”¹¹⁹.

În tot timpul acestor domnii turburate și nestatornice se întinde ca o apă mare și frumoasă, în Moldova, domnia neîntreuptă și glorioasă a lui Ștefan cel Mare.

¹¹⁶ Bogdan, *l. c.*, p. 122.

¹¹⁷ Se vede că Ștefan încercase lucrul, de oare ce Mircea trimite Brașovenilor o scrisoare, în care se intitulează „Domn al întregii țări a Ungro-Vlahiei” și în care le spune că „a dobândit domnia acestei țări și scaunul părintelui său Vlaclă”, Bogdan, *l. c.*, p. 107.

¹¹⁸ Ureche *Letopisește*, I, p. 132.

¹¹⁹ Asupra lui Vlad Călugărului vezi monografia lui Al. Lapedat în *Conv. lit.*, XXXVI 1903, p. 422 și urm.: Gh. Ghibănescu în *Arhiva din Iași*, VIII, 1898. N. Iorga în *Studii și doc.*, III, p. XXXVIII și urm. Hrisovul cu satele este din 1532 de la Vlad Vințilă. Nicolaescu, *l. c.*, p. 238.

ORGANIZAREA MILITARĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE

I. ELEMENTELE SOCIALE

Intreținerea oștirii. — De la descălecarea țărilor române până la moartea lui Ștefan cel Mare, se întinde partea cea mai de samă din epoca eroică a istoriei românești. Pentru a îndeplini cercetarea ei, rămâne să ne ocupăm cu elementul de căpetenie căruia ea își datorește ființa, *organizarea militară*.

Cât timp spiritul stă pe loc în un popor, așezămintele sale, deși se pot schimba, modificările încercate de ele sunt mult mai încete, de cât atunci când o frământare a minții vine și grăbește prefacerea formelor din afară. La poporul român pornirea launtrică a gândirii lipsând, în cea mai mare parte din desfășurarea vieții sale, așezămintele lui se vor schimba încet și vor stărui, în formațiile lor primitive, până adânc în vremile mai noue. De aceea, după cum am urmat și mai sus, la cercetarea așezămintelor politice, slujindu-ne, în lipsă de izvoare contimporane, de acele mai târzii, spre a stabili caracterul și natura lor în timpurile primitive ale desvoltării societății românești¹, astfel și aici vom recurge adese ori la documente mai noue, spre a reconstitui așezămintele militare ale Românilor din perioada vieții lor studiată până acuma. Nu rămâne nici o îndoială că așezămintele militare, ale căror urme le întâlnim până târziu în țările române, datează în ele din vremuri foarte vechi, avându-și rădăcina chiar în epoca anterioară descălecării, întru cât viața poporului român, fiind fără încetare o viață de luptă, organizarea militară cată să fi precedat la el pe toate celelalte.

Oștirea țărilor române s'a compus, poate chiar din cel dintâi timp al întemeierii Statelor lor, din doue elemente, unul

¹ Mai sus, Vol. II, p. 150 și Vol. III, p. 146 și urm.

de băștină numit *oaste de țară* și celalt alcătuit din străini plătiți cu leafă și numiți *lefeșii*². Corpurile străine cu care domniții își întăreau propriile lor trupe trebuiau plătite, fie că însuși domnul să le fi adunat în jurul său, fie că să fi fost trimise în ajutor de alți principii. Pe atunci nu se privia ca vină faptul de a se înrola în o armată străină, ceea ce astăzi aduce pierderea dreptului de cetățenie, nici chiar acela de a lupta contra propriei sale țări, astăzi privit drept crimă de înaltă trădare. De aceea întâlnim adese ori în armatele domnilor români, Unguri sau Poloni năimiți, luptând contra Statelor ungurești sau polone; nu mai puțin Moldoveni slujind pe leafă în armatele muntene, pe timpul dușmăniilor dintre Vasile Lupu și Matei Basarab³.

La început însă puterea de căpitanie a țărilor române se înteneia pe armata băștinașă, căutând în străini numai un ajutor. Așa Ștefan cel Mare în lupta de la Racova, pe lângă 40.000 de Moldoveni, greul armatei sale, mai avea 5.000 de Secui luați pe leafă din Transilvania și 2.000 de Poloni. Cu timpul însă elementul militar băștinaș slăbește din ce în ce, din pricină pe care le vom expune la locul lor, și lefeșii devin tot mai mult partea de căpetenie a oștirilor române, ruinând puterea lor militară care nu putea fi temeinică și însemnată de cât atunci când era legată de țara pe care trebuia s'o apere.

Cu sânge cumpărat nu se ocrotește neatârănarea și existența unui popor.

Dar să nu apucăm lucrurile înaintea, ci să ne întoarcem iarăși acolo unde ne trage rândul.

Nu numai Ștefan cel Mare avuse lefeșii în armatele sale, ci probabil și predecesorii săi, Mircea cel Bătrân și Vlad Tepeș. De aceea bună oară când acest din urmă reclamă ajutor de la cuscurul său Matei Corvin împotriva Turcilor, regele Ungariei trimite îndată la papă să ceară pentru rudenia sa, domnul Munteniei, 20.000 de galbeni⁴. Tot din nevoia mai ales de a-și plăti armatele năimite, se explică stăruințele cele atât de mari puse de Ștefan al Moldovei pe lângă Veneția și scaunul papal, pentru a dobândi ajutor bănesc.

De altminterlea războaiele pe atunci nu prea costau bani pe domnul ce le purta. Oastea nu era ținută pe picior în timp de pace, ci fie care om își căuta de treburile lui când nu era războiu, și numai când acesta răsuna, alerga sub arme. Strângerea armatei era mai numeroasă sau mai restrânsă, după nevoia momentului, fără de nici o regulă alta de cât gândul și bunul plac al

² Miron Costin în *Leopiseșe*, I, p. 310: „Oaste de țară și lefeșii.”

³ *Ibidem*, I, p. 278: „M tei Vodă avea și călări de ai noștri Moldoveni acolo merși în leafă, cărora era numele *Levinii*.”

⁴ Petrus de Thomasiis c. senat în Martie 1462, *Col. lui Traian* 1883, pag. 34.

principelui, de unde și cum va adună el oștile sale. De o armată permanentă nu poate fi vorba la Români până mai târziu, când lefegii ținuți în țară și în timp de pace, pentru paza domnului, luau caracterul unei armate statornice care nu avea altă îndeletnicire de cât meșteșugul armelor ⁶.

Dar chiar în timp de războiu, nu domnul îngrijiă de cele de trebuință spre întreținerea și armarea trupelor. Imbrăcarea oșteanului înarmarea lui și ceea ce poate va părea mai extraordinar, chiar și hrana, erau pe socoteala lui privată.

Uniformă nu eră; armele constau adese ori din ce cădea sub mână: arcuri și săgeți, ghioace sau ciomege, coase sau topoare, unelte ce se aflau lângă casă fie-căruia, sau chiar când ele erau săbii, sulți, paveze, nu costau prea mult. Numai artileria, introdusă în veacul al XV-lea din apusul Europei, eră pe socoteala domnului.

Asupra faptului că însuși hrana soldatului eră lăsată în sarcina lui, posedăm două mărturii pozitive. Anume atunci când Ștefan cel Mare dă învoire milițiilor sale să meargă să-și pună familiile și copii la adăpost de năvălirea Tătarilor, el le îndatorește să se întoarcă la Dunăre, peste 15 zile, cu provizii de mâncare ⁶. Apoi istoricul polon Martin Bielski care luase el însuși parte ca ostaș în bătălia Polonilor contra lui Petru Rareș de la Obertin în 1531, în descrierea artei militare la mai multe popoare vecine regatului polon, spune despre Moldoveni că „hrană poartă pe oblâncul șălei, brânză de burduf și pâne albă, precum am văzut eu însumi în bătălia de la Obertin” ⁷. Dacă soldații purtau hrana pe oblâncul șălei, este învederat că fie-care din ei o aducea de acasă, și că nu eră împărțită de o administrație militară, când atunci ar fi trebuit să o iee comun. De aceea nu întâlnim nici o dată în cronicari pomenită îngrijirea pentru hrana oștirilor pământene, pe când acea pentru zahareaua trebuitoare acelor turcești ne întimpină foarte des, după căderea țărilor române, sub stăpânirea otomană. Chiar lefegiilor nu li se dădea hrană, ci numai lefi, rămânând să-și procure ei singuri întreținerea. De aceea găsim în un document ceva posterior băgarea de samă că „în Moldova și Valahia este atâta mâncare că poți face ceva

⁶ Este cunoscut că întăietatea armatei permanente la Români, dintre toate popoarele europene eră una din dogmele istorice cele mai acreditate la noi. Ea a fost pusă în curs, dacă nu ne înșelăm, de răposatul A. Tr. Laurian. Este de însemnat că contemporanul său Bălcescu, care se îndeletnicește în deosebi cu studiarea armatei române (*Puterea armată și arta militară la Moldoveni în timpul-măriei lor*, în *Mag. isl.*, II, p. 36—64), nu o susține.

⁷ Relațiunea lui Balthazar de Piscia în *Col. lui Traian*, 1876, p. 378: „ad quindecim dies eos dimisit, ita tamen quod ad Danubium ex post eum com-meatu redire deberent». M. i sus, p. 75.

⁸ Martin Bielski, *Arta militară la popoarele moderne* (tipărită pentru în-făia oară în Cracovia în 1569), reprodușă în textul original polon și traducere română în *Arh. isl.*, I, 2, p. 168.

cu o armată, iar în Ungaria unde e lipsă, dacă împăratul va merge acolo, nu va face mare ispravă”⁸. Ce făcea însă soldatul când războiul se îndelungă, și el istovia pânile și burduful de brânză ce adusese cu sine? Sau se ținea prin sate din buna voință a locuitorilor, sau se puneau pe prădat ori unde s’ar fi aflat, fie în țară, fie în străini, dacă oamenii nu se hotăriau a-i da de bună voie. O știre foarte caracteristică în această privire este conținută în o dare de samă a unui ostaș italian care luase parte la luptele din 1603 ale lui Radu Șerban. Ostașul spune că „fiind câmpia de lângă Dunăre aproape despoporată din cauza frigurilor, soldații erau siliți pentru a se hrăni a-și căuta locuinți prin satele din munte, destul de îndepărtate unele de altele. Că se hotărâse ca Tătarii să fie atacați după desghetul Dunărei; dar din pricina greutății de a aduna oamenii și din acea a lipsei celei mari de hrană, de nu se puteau hrăni nici oameni, nici dobitoace, atacul a trebuit amânat”⁹. Această prea însemnată știre aruncă o vie lumină asupra întocmirii vechi a oștirilor române. Oștenii, chiar de țară erau nevoiți, pentru a putea trăi, să se risipiască prin sate îndepărtate; aceasta în dauna pregătirii lor de luptă și a disciplinei. Dacă însă chiar oștenii de țară trebuiau să-și caute hrana prin ori ce mijloace, la câtă silnicie nu trebuiau să recurgă acei străini!

Și acesta eră obiceiul nu numai la Români, ci și la multe din popoarele europene, înainte de introducerea armatelor permanente, ținute și hrănite pe socoteala Statului. Am văzut mai sus cum Polonii nu se pot ținea de împăcarea făcută de Ștefan cel Mare, de a se întoarce pe unde veniseră, din pricină că țara fiind cu totul prădată pe acolo, nu și-ar fi găsit în ea puțința traiului. Prădăciunea țărilor și a locuitorilor lor, fie prieteni, fie dușmani, iată principiul războiului vechiu, un principiu ce tinde a dispărea tot mai mult în vremile noastre, unde Statul îngrijește cu amăruntime de oștirile sale, iar în țara năvălită este privit ca dușman numai acela care are arma în mâni. Potrivit cu starea lucrurilor din vremile trecute mai întâlnim încă un sistem de chemare la armată, *în dobândă*, adică pe speranța prăzei ce se va lua fie de la armata, fie din țara dușmană, și un cronicar observă despre Moldoveni că „ar fi din firea lor lacomi la dobândă”¹⁰.

Intr’un asemenea sistem înțelegem cum pe Stat, adică pe domn, trebuia să-l coste războiul ieftin. De aceea și eră el starea obișnuită a societății.

⁸ Laski către Ferdinand 10 Mai 1511 Hurm., Doc., II, 1. p. 168.

⁹ O descriere a luptei de la Brașov din anul 1603. Iorga, *Studii și doc.* IV, p. 115.

¹⁰ Miron Costin, în *Letopisele*, I, p. 292.

Alcătuirea oștirii. — Oștirea de țară se alcătuiă din boieri, curteni, slujitori (călărași și dărăbani) și gloate.

Boierii, numiți și ei une ori curte sau curteni, erau datori a urmă totdeauna pe domn în războiu. Erău însoțiți de *cetele* lor, oameni de slujbă de pe moșiile lor. Un prea interesant document de la Ștefan cel Mare din 1484 sau 1485 ne arată pe domnitor dăruind niște locuri pustii la patru inși arătați ca fiind din *ceata boierului Gângur*. Această mulțămită li se da „pentru slujba lor în folosul țării și ca să fie de pază împotriva Tătarilor”¹¹.

Chiar dregătorii cei mari, cu căderi anumite, erau ținuți să iasă la luptă. Așa *vornicul de țara de jos*, în loc de a căută de judecățile sale în Bârlad, locul reședinței lui, lăsă acolo niște oameni de ai lui, iar el umblă pretutindeni după domn în expedițiile sale¹². Am văzut că, după lupta din pădurea Cosminului, Ștefan cel Mare sfarmă ajutorul ce veniă regelui din Polonia. Prin *vornicul Boldur*¹³, în timpul primei năvăliri a Turcilor în Moldova, din 1475, întâlnim pe *paharnicul Costea* comandând mai multe oști¹⁴, și în timpul celei de a doua expediții turcești, 10.000 de călăreți moldoveni erau puși sub Iuga *vistiernicul*¹⁵, și așa mai departe. Toți boierii ceilalți sau nobilii fără dregătorii aveau această singură îndatorire, de a merge la războiu.

Curtenii propriu ziși erau oștirea de căpitanie, greul ei slujiau cu toții călări, pentru care erau numiți și *călărași*. În vremile mai vechi purtau și numele de *viteji*, iar în cele mai noue erau cuprinși în termenul mai obștesc de *slujitori* care se întindea și asupra pedestrimii și înseamnă în deobște oștire. Că curtenii nu cuprindeau numai pe boieri, cu toată derivarea cuvântului din curte, se vede întâi din aceea că Ureche ne spune că Ștefan cel Mare rămase la Dunăre după părăsirea milițiilor sale, numai cu 10.000 de curteni. Un număr așa de mare de boieri nu a avut nici odată Moldova. Curtenii erau tocmai în cea mai mare parte călărașii de rând. Deosebirea lor de boieri se mai vede din repetatele rostiri ale cronicarilor: „veniră scrisori cu multe pecete de la boieri și de la curteni”; „când judecă domnul pe un boier

¹¹ Publicat întâi de Z. Arbore. Reprodus de d. I. Bogdan în *Documentul Răznilor din 1484 în An. Acad. rom.*, II, tom. XXX, 1908, p. 362 (2)

¹² C. utemir, *Descr. Mold.*, p. 78.

¹³ Mai sus, p. 101.

¹⁴ Ureche, în *Letopiseșe*, I, p. 127.

¹⁵ Relația lui B. Ithazar de Piscia, *Col. lui Traian*, 1876, p. 379. Nu înțelegem exclamația d. lui N. Iorga, *Introd. la doc. Hurm.*, XI, p. 4: „un ministru de externe și un ministru de justiție (*vostelnicul și vornicul*) în fruntea armatelor” I pe când eră: șă sistemul obișnuit (?) Curtenii în Muntenia se numeau și *Roși*, după arătarea lui Miron Costin. (*Letopiseșe* I, p. 312: „M. tei Vodă din dre. pta a pus curtea, ce se zice la dânsii Roșii”. R. portul misionarului catolic, pare a confirmă această denumire particulă pentru curtenii din Muntenia, spunând: „sunt Roșci den țara id est Rubei provinciae qui olim fuerunt *ditissimi nobiles nunc video ipsos nigerrimos*” (?) *Mag. ist.*, V, p. 57.

cu un curtean"; dar curtenii se deosebiau și de țărani; căci tot cronicarii spun că „atunci când se părăște un *curtean cu un țaran*": „nu numai *curtea* ci și *țărănimea*". Se vede deci că *curtea* sau *curtenii* erau o clasă intermediară între boierime și răzășime, pe care Cantemir nu știe unde să o claseze, între boieri sau între țărani. Curtenii sau slujitorii erau din clasa moșnenilor adică a țăranilor proprietari de pământ, cu condiție ca să slujască în armată pe socoteala lor, adică fără leafă. Învățatul domnitor al Moldovei, Cantemir, face anume deosebirea între boieri și călărași, spunând că „cei dintâi ar fi ținuți a urmă pe domn în războiu, fiindcă ar fi căpătat moșii de moștenire de la străbuni, iar călărașii fiindcă domnul le-ar fi *concedat* stăpânirea pământurilor lor" (pe care ei le aveau dinainte de descălecare)¹⁶.

Dacă nu se înțelege astfel textul lui Cantemir, confuz și aici ca în multe alte locuri, atunci nu mai există nici o deosebire între curteni și boieri; căci și boierii nu și dobândiseră pământurile lor, decât de la dăruirea domnească, și la originea fie-cărei moșteniri se întâlnește o asemenea dăruire. Dacă și curtenii și călărașii ar fi fost îndatoriți a ieși la armată din pricina pământurilor dăruite lor sau străbunilor lor, atunci nu înțelegem pentru ce Cantemir îi despărțește în două rostiri, și nu-i cuprinde în una singură. Nu rămâne deci altă interpretare cu puțință a textului lui Cantemir, de cât că oștenii numiți călărași erau recrutați dintre moșnenii țărilor române, căroră domnul le concedase stăpânirea liberă a pământurilor lor, spre a-i îndatori a sluji călări și fără plată la vreme de războiu. Această deosebire își găsește explicarea în originea deosebită a proprietății boierești și a celei moșnenești sau răzășești. Cea boierească se trăgea totdeauna din dăruiri domnești. Nu tot așa stau lucrurile cu proprietatea răzășească. Ea era cele mai de multe ori (afară de mazili) mai veche de cât descălecarea, cum era fără îndoială cea a locuitorilor Vrancei, a Câmpulungului și a populației găsite în Muntenia la înființarea domniei¹⁷; iar când se întâmplă

¹⁶ Cantemir, *Desc. Mold.*, p. 114: „*Curteni* vel *aulici*, qui unum alie rumve pagum hereditate a majoribus acceperunt. *Calarasii*, equites, qui pro terrarum, quas ipsis principes concessere, usu semper eosdem in expeditionibus suis expensis sequi tenentur".—Termenul de *slujitori* nu însemnă un fel deosebit de trupe, ci este sinonim cu oștaş. Așa în jurământul făcut de oștirea lui Matei Basarab, atât domnului cât și principelui Ardealului Racoți (vol. III, p. 61), jură „slujitorii atât călărime cât și pedestrime". Miron Costin în *Letopiseșe*, I, p. 327 conține următorul loc din care se vede că termenul de slujitori desemna ori ce fel de oștire: „Eră seimenii toți care : u fost și de la Vasile Vodă în slujă 1000. și Nemi 400 și Leși călări 200 și Moldoveni cu Leși amestecați 300 și lelegii de țară 400. *Atâta șamă de oaste slujitori* fiind Ștef n Vodă". În mai multe locuri prin cronicari se vorbește de *slujitori Nemi*. Călărașii erau socotiți când între curtean, din pricină că erau călări, când între slujitori. sămănând cu cealaltă armată mai de jos. prin clasa din care era recrutată. Termeni sunt sovăitori.

¹⁷ Mai sus, vol. II, p. 207.

ca domnul să dăruiască „ocini la viteji”/ei erau rădicați prin aceasta însăși în rangul boierilor. De aceea întâlnim călărași în sate arătate ca domnești despre care se spune anumit că erau megieși sau răzeși, ceea ce este același lucru¹⁸. Așa un doc. din 1660 spune că „înaintea lui Ștefan fiul lui Lupu vin niște călărași care au fost săzând în sat în Ivancea, anume Fleșco, Țugolea și Albul feciorul Simei și alți răzeși ai lor, spunând acești călărași că au șezut în Ivancea ca și părinții lor, fiind sat domnesc din ocolul Orheiului”. Alt doc. din 1693 vorbește de *megieși și slujitori* cu ocinile lor din sat din Soroca și au fost în pace și slobozi de rumânie și părinții lor și ei”. Acești slujitori erau deci răzeși, moșneni, megieși *cu moșiile lor* și în această însușire erau deci călărași în oștirea domnească¹⁹.

Arătarea lui Cantemir că trupa călărașilor slujia fără plată se poate adevăra întâiu prin un loc din raportul lui Polo Minio din 1620 care, vorbind de starea Moldovei, spune că poate pune pe picior 10.000 de cavaleri arcași, cea mai vitează ginte din acel principat, toată îndatorită a sluji principelui fără altă leafă, decât oare cari scutiri de care se bucură de obicei²⁰. Apoi și prin un loc din Miron Costin, unde el spune, că revoltându-se boierii împotriva lui Ștefan Tomșa, „au tras la ei pe slujitori, la care s'au adaos și câteva roate de călărași veniți din țara de jos. Ștefan, pentru a desface armata răsculaților, oferi lefi și călărașilor, care atunci auzind de leafă părăsiră gloatele boierilor²¹. Dacă ei părăsiră pe boieri, auzind că li se da și lor leafă, este înviderat că de obicei nu o primeau.

În afară însă de slujitorii călări, erau slujitorii pedestri, numiți în ambele țări *dărăbani* sau *dorobanți*. Pentru Moldova îi găsim amintiți adese ori în cronicarii acestei țări; pentru Muntenia în raportul misionarului catolic din 1688²². Dorobanții erau oștiri pedestre, cum reiesă din mai multe locuri ale

¹⁸ Mai sus, vol. III, p. 52.

¹⁹ I. Bogdan, l. c., p. 386 îmi socotește ca o greșală că aș susținea că trebuințele militare au dat naștere clasei răzeșilor. Nici odată nu am susținut așa ceva, ci numai atâta ca proprietatea răzășască este anterioră descălcării. D-sa susține fără nici o dovadă că „domnul plătia călăreșii lui cu leafă sau cu micile feude în satele domnești”. (*Ibidem*, p. 403). D-lui deci împărtășește părerea greșită pe care mi-o atribuie mie. Doc. din 1660, *Acad. rom.*, XXII, 131. Cel din 1693 *Condicta logofetei lui Brâncoveanu*, în Arhiva Statului, p. 35.

²⁰ Hurm., *Doc.*, VIII, p. 391. Miron Costin în *Letopisește*, I, p. 232. Nu putem primi părerea d-lui I. Bogdan (l. c. mai sus, nota 11) p. 407 (47) că nu numai curtenii în deoște, dar chiar și boierii primeau lefi în expedițiile ofensive.

²¹ Miron Costin, în *Letopisește*, p. 232.

²² Vezi *Letopisețele*, I, p. 232, 278, 306, 312. La p. 311, găsim pe Miron Costin întrebându-l termenul *Dorobanți* în loc de Daraban: „nici sunt scimenii sârbi sau unguri atocmai cu jocul Cezacilor, cum nici *Dorobanțul muntenesc*”. Raportul misionarului catolic (*Mag. ist.*, V, p. 58), îi numește tot Dorobanți: „Sunt etiam *Darabanci*, sunt mille cruces, antea erant 2600”.

cronicei lui Miron Costin. La domnia lui Ștefan Tomșa, el spune că „eră la Ștefan Vodă *dărăbanii* foarte îmbrăcați bine, cum n'a fost la nici o domnie îngrijită așa de bine *pedestrimea*, cu haine tot de feleandraș (postav de Flandra), cu nasturi și cu ceprage de argint, în pilda haiducilor din țara Leșască, cu pene de argint la comănașe și cu table de argint la solduri pre lădunci (cartușiere)”²³. Din această descriere a îmbrăcămintei dărăbanilor, se vede că ei erau, pe timpul lui Ștefan Tomșa, până la un punct osebiți chiar prin un fel de uniformă. În timpuri mai vechi, asemenea lux eră necunoscut și Martin Bielski spune că „Armurele sunt puține, pevezele sunt simple sulitele fără flamură: în acest mod armata e întunecoasă la vedere”²⁴.

Aiurea Miron Costin spune că oștirea lui Mateiu Basarab numără „mai ales *pedestrime*, fie când câte 1000 în leafă, afară de *dărăbanii de țară*”²⁵, care se înțelege că erau și ei în acea numeroasă *pedestrime*. Tot despre Matei Vodă în lupta de la „Hinta” (Finta) cu Vasile Lupu, adaugă cronicarul că „domnul muntenesc au stătut la mijloc cu levinții și cu dărăbanii și cu o samă de seimeni cu puști (tunuri) tocmită pentru *pedestrime*”²⁶, din care loc reiesă de asemenea că dărăbanii erau pedestri. Aiurea iarăși arată cum „o samă de *dărăbani* cum au văzut că se stămpără focul și Tătarii tot stau, unii din coadă au plecat fuga înapoi, pre care, cum i-au zărit Tătarii că fug, orb au năvălit, și au intrat în *pedestrime* cu săbiile zmulse”. Aici cuvintele de dărăbani și *pedestrime* sunt luate ca având aceeași însemnare²⁷.

Din faptul că se arată în chip excepțional de Cantemir slujba fără leafă a călărașilor, urmează că ceilalți slujitori precum erau dărăbanii, erau plătiți, și într'adevăr într'o relație târzie care amintește despre resturile descompuse ale vechilor dărăbani, cum erau pe vremurile Fanarioților, se spune despre ei că ar purta armele din tată în fiu, ar fi scutiți de dări, primesc un tain de pâne și de carne și de Paști câte un postav gros; în afară de aceasta câte 3 lei pe lună²⁸. Conform cu această mărturie ne spune Ureche despre *pedestrimea moldovenească*, a lui Ioan Vodă cel Cumplit, că eră ca la 20.000 „adunată mai mult în dobândă decât în leafă”, adică dărăbani, care deci erau plătiți²⁹. Dărăbanii trebuie să fi fost neliberi, acei supuși mânăs-

²³ Miron Costin, în *Letopiseșe*, I, p. 232.

²⁴ *Arch. isl.*, p. I, 2. p. 168.

²⁵ Miron Costin, în *Letopiseșe*, I, p. 278.

²⁶ *Ibidem*, p. 312. Asupra Levinților, vezi mai sus, nota 3.

²⁷ *Ibidem*, p. 347. S'ar mai putea aduce încă alte multe locuri pentru dovedirea acestui fapt. Așa bună oară acel de la p. 306, unde spune că Vasile Vodă „au tras pe dărăbani văzându'i în primădie și: u tocmit de ambe părțile de drum călărimea”, înviderat spre a apăra cu ea *pedestrimea* dărăbanilor.

²⁸ B. uer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, anexate la *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* par M. C. (arra), Neufchâtel, 1781, p. 267. Raicevisch, *Osservazioni intorno la Valachie et Moldavia*, Napoli, 1788, p. 219.

tirilor sau vre unui boier. Și într'adevăr întru cât călărașii erau răzeși, ce altă clasă mai rămâneă pentru a procura în armată pe dărăbani, decât acea a țăranilor supuși?

Potrivit cu această încheiere, dedusă din deosebirea corpurilor de armată, și întâlnim în documentele vechi îndatorirea pentru locuitorii din satele mănăstirești sau boierești de a merge în oaste. Așa prin un document de la Vlad Vodă Călugărușul din 1494, domnul scutește satele hărăzite mănăstirii Bistrița de ctitorii ei, Barbu Craioveanu și frații lui, anume satele Plăvicenii, Brancovenii și Gândienii de toate slujbile, dăjdiile, afară de bir și de oaste³⁰, de unde rezultă că oamenii din acele sate ce fuseseră boierești, și atunci erau mănăstirești, adică țăranii supuși, erau îndatoriți a ieși la oaste. Un alt document de la Ștefan cel Mare din 1458, scutește satul Borhineștii al mănăstirii Moldovița, deci locuit iar de țăranii supuși, de mai multe îndatoriri către domnie, dispunând între altele ca „oamenii din acel sat să nu meargă la oaste, decât atunci când însuși domnul va merge”³¹. Să se observe că nu poate fi vorba aici de ridicarea unei oști în dobândă, precum vom vedea că se făcea cu gloatele, de oare ce în asemenea caz o scutire ar fi fost identică cu o defavoare. Eră liberarea de o îndatorire, prin urmare nu se poate raportă decât la o oștire *ridicată din ordin domnesc*, care nu se poate înțelege decât ca dărăbani, după cele spuse până aici.

În timpurile mai noue este cunoscut că țăranii neliberi erau scutiți de îndatorirea militară și ne rămâne de arătat pentru ce o asemenea scutire nu se întâlnește în vremile mai vechi.

Starea țăranilor supuși în acele vremi eră departe de a fi așa de rea și decăzută, precum o întâlnim în timpurile mai noue. Supușia țăranului român nu implică pe atâta pierderea proprietății, cât restrângerea libertății lui, prin îndatorirea prestării unei câtimi de munci silite stăpânului sub care cădea, adică mai întâi domnul, și apoi prin dăruire, boierii sau mănăstirile³². Țăranul supus păstră de altfel stăpânirea proprietății lui³³.

Țăranul supus, având deci și el o parte din moșia cea mare, patria, în a lui stăpânire, ca și acel liber — după ideile de atunci, că numai acela ce posedă o parte din pământul țării, eră dator

³⁰Daogă că dărăb nii ar fi îndatoriți a face slujba o săptămână din două; că ar fi lasă într'o stare mizerabilă, întrebânduți la sak hoție, nu la armată, de și ar putea forma o trupă foarte bună. Comp. și Miron Costin în *Letopisele*, I, p. 344.

³¹ Ureche, în *Letopisele*, I, p. 195.

³² *Foaia Societății Românișmul*, 1870 (singurul au ce a apărut, fiind sub direcția lui H. sdeu, p. 195.

³³ Ulanitzki, p. 95.

³⁴ Vezi mai sus, p. 51.

³⁵ Chestie care se va dovedi pe deplin mai jos vol. VI, capitolul *Starea țăranilor*.

să sară întru a ei apărare — nu putea fi scutit de îndatorirea de a ieși la oaste, și deaceia întâlnim pe dărăbani recrutați mai ales din clasa țăranilor ce și pierduseră libertatea.

Schimbarea alcătuirii oștirilor. — Cu timpul însă se îndrumă o schimbare, atât în condiția țăranilor supuși, cât și în îndatorirea lor de a presta slujba militară. Invechindu-se ei pe moșia ce devenise boierească, multe din familiile lor stingându-se sau prefăcându-se, populația satului apoi adăogându-se cu alți locuitori, într'un cuvânt timpul a tot cotropitor învăluind și mestecând relațiile primitive, se pierdă cu încetul amintirea a ceea ce fiecare rumân sau vecin stăpâniă când încăpuse în acea stare, și țăranii supuși nu mai fură priviți decât ca niște oameni *ce se hrăneau pe moșiile proprietarilor*³⁴.

Paralel cu această stângere înceată și nesimțită a proprietății lor, ei căzură în stăpânirea tot mai deplină a aceloră pe *moșia căroră* stăteau, și lanțurile ce-i încătușară deveniră tot mai grele. Țăranii apăsați pe moșia unui proprietar mai fără inimă, se duceau pe altele ale celor cu reputație mai omenoasă. Proprietarii rei — și aceștia erau majoritatea — își vedeau desgolindu-se moșiile lor de locuitori. Incepură deci a împiedeca strămutările, și apoi a readuce cu sila pe acei *fugiți* la sălășluințele lor. Astfel se stabilă cu încetul obiceiul, că țăranul supus, nu are voie să se strămute de pe o moșie pe alta, fără îngăduirea proprietarului. Șerbirea înlocuă simpla stare de supușie a țăranilor neliberi.

Această schimbare în condiția țăranilor supuși aduse scutirea lor din ce în ce mai rostită de slujba militară. Anume proprietarul care avă adese ori greutate de a reține pe moșia lui pe țăranii din ce în ce mai robiți, nu putea să le învoiească mergerea lor în armată, unde mai întâi ei puteau să moară, apoi să dispară, spre a se strămuta aiurea, aducând în ambele cazuri despoporarea moșiei sale.

Sunt indicii care întăresc acest interes al proprietarilor de a nu lăsa pe șărbii lor să facă slujba oștășască. Așa un document din 1632 arată pe egumenul Sneagovului, popa Ignatie că „nu s'a supus să fie rumânii mănăstirei călărăși, anume un Brătulea a fost umblat cu înșălăciune *să scape de rumănie* cu călărășia”. Călărășii fiind moșneni, Brătulea căutase să câștige libertatea lui, dându-se drept unul din ostașii recrutați din

³⁴ Păreră d-lui Radu Rosetti (*Despre clasele agricole din Moldova în Revista Nouă* a lui Husdeu, anul I, 1888, No. 12), că țăranii supuși ar fi fost numai niște uzufructuari pe moșiile boierilor, este cu totul neîndreptățită. Ce era moșnenii deveniți în urmă vecini sau rumâni, înainte de a intra în starea de supuși către boieri? Tot uzufructuari? Dar pe pământul cui? întrebare pe care nu și-a pus-o d. Radu Rosetti. În *Pământul, sătenii și stăpânii*, p. 190. d. Rosetti a părăsit cu totul această concepție.

rândul moșnenilor. Un alt document din 1673 dispune ca rumâni care ar vrea să fugă sau să se scrie la slujba (ostășască) să fie volnic egumenul, să nu-i *lase să fugă, nici să se scrie la slujbă*"³⁵. Un al treilea din 1703 arată că unii rumâni făcându-se că sunt slujitori ziceau că s'au răscumpărat ca să scape de rumănie. În loc de a fugi de oștire se îngrămădiau în ea, ca să scape de asupritoarea rumănie. Dar și cele petrecute în Transilvania și constatate aici prin documente neîndoielnice, pot să ne slujiască de argument spre întărirea părerei noastre. Într'adevăr și în Transilvania, țăranii mai ales cei români fură reduși în curând în stare de iobăgie. După cumplita revoluție din 1437 a căreia împrejurări vor fi istorisite mai târziu³⁶, țăranii crezură a găsi un nou mijloc pentru a ieși din mizeria în care îi ținea neomenosul jug al stăpânilor lor. Proclamându-se pe la 1441 un fel de cruciată în contra Turcilor, țăranii șerbi din Ungaria și Transilvania alergară cu grămada sub steaguri și se adunară la Pesta. Nobilii temându-se că, prin înrolarea șerbilor lor în armată, să nu-i piardă din mână, căci cine știea, dacă șerbul devenit oștean nu muriă în bătălie, sau emigră, sau se ducea pe altă moșie, încep a se opune cu puterea la înrolarea voluntară a șerbilor. Aceștia care vedeau răpindu-li-se ultima speranță de scăpare, se revoltă cumplit sub conducerea unui Secui, *Dosza*, și provoacă scene sângeroase și mai cumplite încă decât acele din 1437. Ei sunt însă bătuti și reduși iarăși la ascultare, înapoiati cu sila pe moșiile nobililor, unde li se mai restrâng grelele lanțuri ale iobăgiei ce le purtasera până atunci³⁷. Încă în 1443 întâlnim iobagi în Transilvania, ce trebuie să fie scutiți de regele de iobăgie, spre a putea merge în contra Turcilor, dovadă că țăranul iobag nu era învoit a ieși la oaste³⁸.

Vedem deci cum în țara vecină, unde predomină identic aceeași stare de lucruri, țăranii șerbi fug de la stăpânii lor spre a se înrola în armată, și cum aceștia se opun a-i lăsa. Cu cât caracterul șerbiei în țările române, îndepărtându-se de vechea supușie, luă caracterul iobăgiei de peste munți, cu atâta boierii restrângeau tot mai mult ieșirea la oaste a *oamenilor lor*.

Dacă însă găsim oameni care, pentru a scăpa de rumănie, căutau să fie luați în oștire, aceasta o făceau mai mult ca un mijloc pentru a redobândi libertatea pierdută. De altfel slujba militară deveni îngreuietoare și mulți răzeși căutau să scape de ea. Curtenii părăsiau ocinele lor și se așezau pe moșiile boierești pentru a fi apărați de stăpânii lor, de îndatoririle mili-

³⁵ 1632 *Acad. rom.*, XX, 107; 1673 *Ibidem*, *Manuscrite*, 500, p. 6; 1703 *Ibidem*, p. 74.

³⁶ *M. i. j.*, vol. V, capul: *Mihai Viteazul și Români Ardealului*.

³⁷ Documentele privitoare la această revoluție, *Ibidem*.

³⁸ Doc. din 1433, din colecția Kémeny în *Transilvania*, IV, 1873, p. 65.

tare. Așa Miron Costin arată la domnia lui Barnovski Voevod (1626—1627) că „acest domn făcuse mare volnicie întâi curței să dea bir numai odată în an și veri cine din curteni de nevoie ar fi răsărit (s'ar fi așezat) din ocinele sale la sat boierească, la sat domnesc, pre toți i-au adus la breslele sale și la locurile sale”³⁹. Barnovski căutase prin împuținarea dărilor să readucă pe curteni la pământurile lor și la slujba lor de oșteni, lucru în care de sigur nu a putut izbuti, căci îndepărtarea lor de ele era o urmare fatală a apăsării împrejurărilor, un curent social contra căruia nimeni nu se putea împotrivi.

Acceași lepădare a unor curteni de răzășiile lor se vede în un însemnat zapis tot din vremile lui Barnovski, 1626, prin care Gheorghe feciorul lui Ștefan din Todirești se tocmește cu Dumitrașcu Fulger, *ca să rază din curtenie pe Gheorghe fiul lui Ștefan și să iee Fulgu casa lui Gheorghe cu partea de loc și de acum învinte să fie grija lui Fulger de acea curtenie, iar Gheorghe să fie slobod numai să plătiască cista țărănească*. Gheorghe deci se lepădă de casa și de moșia părintească și rămâne țaran supus cilsei, numai ca să scape de îndatoririle ostășești. Un alt document din anul 1627 ne arată pe unul Ștefan Danco rugându-se de Dumitrașcu Diac iarăși pentru o trecere a curteniei lui cu îndatori e pentru cel ce primea ocina și casa, „ca să dea sama de curtenia lui Danco”⁴⁰.

Ne rămâne de cercetat a treilea element din care se alcătuiau oștirile române, gloatele sau oștirea ce mergea în dobândă.

Slujitorii, atât călărașii acei ce nu erau plătiți, cât și mai ales dărăbanii care primeau o soldă, erau scriși adecă recrutați⁴¹ după niște norme care au rămas necunoscute. În afară însă de această armată întru câtva mai regulată, la vreme de nevoie domnul forma gloatele făgăduindu-le ca răsplată a izbânzei lor prada făcută de la dușman. Aceasta se numea a chema oaste în dobândă. Că oastea în dobândă era deosebită de slujitori, și mai ales de dărăbani cu care se putea mai ușor amesteca, fiind și gloatele cele mai adese ori oștiri pedestre, se dovedește din următoarele locuri ale cronicarilor celor mai vechi ai Moldovei. Miron Costin spune despre Vasile Vodă că aflând el cum că Tătarii s'ar întoarce din Polonia cu prăzi, și fiind veselă la o masă, se sculă de odată și porunci să cerceteze din târg și din slugile boierești cine ar vrea să meargă în dobândă împotriva Tătarilor, și „neamul Moldovenilor fiind den firea lor la dobândă lacomi,

³⁹ *Letopiseșele*, I, p. 266.

⁴⁰ 1626 Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, I, 2, p. 171; 1627, *Ibidem*, p. 172. Comp. un doc. întăritor al acestora din 1630, *Ibidem*, p. 233.

⁴¹ Miron Costin, în *Letopiseșele*, I, p. 315: spune că Vasile Vodă după lupta de la Finta „tot nelăsându-se, scrie slujitorii”.

fiind oraşul plin de oameni de toată sama şi de slugi boiereşti, o mulţime au mers *împreună cu slujitorii* de au lovit pre Tătari”⁴². Ureche de asemena la domnia lui Ioan Vodă cel Cumplit, spune că avea pe lângă el ca la 20.000 de ostaşi pedestrime moldovenească, *adunaţi mai mult în dobândă decât în leafă*”⁴³. În ambele locuri se face o deosebire între oştirea în dobândă şi cea în leafă, care o ştim că nu puteau fi decât dărăbanii, întru cât e vorba de oştire pedestraşă.

Oştirea deci a ţărilor române eră compusă în majoritatea ei din ţărani : călăraşi, dărăbani şi gloate în dobândă. Aceşti ţărani nu erau soldaţi, dedaţi numai la meşteşugul armelor, ei erau lucrători de pământ, pe care prilejul bătăliilor îi prefăcea în oştieni, căci nici călăraşii, nici dărăbanii nu slujiau în chip regulat, de şi eră o oştire ce trebuia să iasă la războiu, nu ca acei în dobândă, care ieşiau numai dacă voiau.

Împrejurările că Români, în timpurile dintâi ale istoriei lor, au reputat victoriile cele mai strălucite cu ţărani „luaţi de la plug”, este adevărită de mai multe izvoare, care arată alcătuirea oştirilor române. Astfel am văzut mai sus, la domnia lui Vlad Ţepeş, cum ambasadorul veneţian la curtea ungurească, Petrus de Thomasiis, face deosebirea între armata lui Ţepeş şi cea a Turcilor, că aceea a domnului muntean ar fi *popor*, iar aceea a Turcilor oameni deprinşi cu meşteşugul armelor⁴⁴. Un alt document veneţian de pe timpul lui Ştefan cel Mare, relaţia lui Balthasar de Piscia, spune că armata cu care Ştefan se pregătise a întâmpina a doua năvălire turcească, se compunea din 40.000 de oştieni atât *nobili cât şi ţărani, care în cea mai mare parte purtau arcul, sabia şi suliţa, lipsiţi fiind de altele*. Acelaşi document, dând apoi pentru curteni, adică oştirea călare, numărul de 10.000, arată prin aceasta însuşi că restul până la 40.000 eră alcătuit din rândurile de jos⁴⁵. Ce erau aceşti ţărani ne-o spune marele istoric al Poloniei, Dlugosz, contimporan cu Ştefan cel Mare. El arată că armata lui Ştefan la Racova eră abia de 40.000 de ostaşi, şi aceştia însă mai toţi *proşti şi lucrători de pământ*⁴⁶. Alt istoric polon Martin Bielski, spune în scrierea lui comparativă asupra armatei la deosebite popoare europene despre cea moldovenească, că „afară de curteni mai tot restul *sunt ţărani, cu şele neacoperite şi cu scări de stejar*, însă voinici în atacul cu suliţa”⁴⁷. Luca Cârjă, în cuvântarea lui rostită înaintea regelui polon în 1523, spune că domnul său Ştefan

⁴² Idem, p. 292.

⁴³ Ureche, în *Letopisele*, I, p. 195. Adică mai multă oaste în dobândă decât dărăbani.

⁴⁴ Mai sus, p. 23.

⁴⁵ Relaţia lui Balthasar de Piscia din *Col. lui Traian*, 1876, p. 376—380.

⁴⁶ Dlugosz, ad. an. 1475, II, p. 575.

⁴⁷ *Art. isl.*, I, 2, p. 168.

cel Tânăr, trimisese în pripă porunci domnești, atât la boieri *cât și la țărani* spre a-i chema la oaste împotriva Tătarilor ⁴⁸. Istoricul polon Gorecki care povestește viața lui Ioan Vodă cel Cumplit, domnul Moldovei (1572—1574), pe care-l vom vedea că revine pentru un moment epoca lui Ștefan cel Mare, spune că în bătălia de la Cahul, „pedestrii țineau pe Ioan Vodă în mijlocul lor, și nu-l lăsau să treacă la călăreți, fiind foarte îngrijiți de viața lui și temându-se nu cumva să-l înșele boierii, și să-l deie viu în mâinile Turcilor. Numai la Cazaci îl lăsau să meargă câte odată; pentru că *pedestrii, toți țărani*, aveau o deosebită credință și iubire pentru Ioan Vodă” ⁴⁹. Această știre este reprodușă și de istoricul polon Paprocki, care spune mai pe scurt că *poporul de la țară*, nu voia să lezeze pe Ioan printre *boieri*, pentru că se temea să nu fie trădat de ei” ⁵⁰.

Cu toate că armatele române, erau în partea lor cea mai însemnată *luale de la plug*, să nu se creadă că ele erau cu totul necunoscătoare de arta militară a timpului. Fiind neîncetat în războaie, și milițiile deprindeau toate mișcările trebuitoare într-o luptă. Apoi arta și știința militară pe atunci erau foarte simple; nu constau în combinații de mișcări complicate, sau în ordine strictă a înaintării trupelor în fața dușmanului sau a retragerii dinaintea lui. Masele de oameni se purtau grămadă și fără vreo rânduală în cotro se simțea nevoia. Lupta se făcea mai ales corp la corp, nu de departe ca astăzi, când adese ori numai artileria hotărăște rezultatul încăerării. Nevoia era deci de oameni vânjoși, tari, iuți și netemători de moarte, și în aceasta Româniile au erau întrecuți de nici o nație din Europa, care toate le recunoșteau superioritatea vitejiei pe câmpul de războiu, după cum vom vedea-o mai jos. Iară cum se explică deci că, cu toată nedisciplinarea (în sensul de astăzi al cuvântului) a oștirilor române, ele erau în stare să lupte cu izbândă, nu numai în contra Polonilor, Ungurilor, Nemților și a Tătarilor, dar chiar și împotriva cumplitului corp al Ienicerilor, armată disciplinată, și într’adevăr prima cu caracter permanent în toată Europa. Chiar armele românești erau de o inferioritate numai aparentă. Căci ce putea face Turcul chiar cu hangeriul, față cu Românul înarmat cu ghioaga lui, pe care o învărtia ca o roată în jurul său. zdrobind toate capetele pe care le atingea?

Astfel era deci oștirea țărilor române, în vremile cele mai vechi ale existenței lor, alcătuită din elemente care toate aveau un interes propriu de a-și apăra țara sau moșia cum se numia pe atunci, căci fiecare oștean, boier, moșnean sau chiar țaran

⁴⁸ Discursul reproduș în *Arh. ist.*, I, 1, p. 10.

⁴⁹ Gorecki, *Bellum Ironicum* în Papiu, *Tesaur III*, p. 240.

⁵⁰ Paprocki, idem, III, p. 282. Vom reproduce locurile aceste importante în textul original la domnia lui Ioan Vodă, în Vol. V.

supus, se împărtășia la proprietatea ei. Aici eră secretul eroiceii lor bravuri pe câmpul de bătaie, aici eră focul crare-i însulleții; căci cu toții se simțiau fii ai unei mume comune, patria ce-i oploșia.

Cu timpul ce deveni această armată? Când boierii se vor fi deprins a stă mai mult pe divan și prin cancelarii decât pe câmpul de bătaie⁵¹; când scăderea numărului proprietarilor liberi, moșneni sau răzeși, va reduce numărul călărașilor⁵², când propășirea asupra boieresti va împiedecă înrolarea dărăbanelor și a oștilor în dobândă, atunci va fi sunat oara oștirea române, și desființarea ei va fi numai treaba a tot destrugătorului timp. Vcm vedeă mai în colo, cum mai întâi se slăbi elementul țărănesc, înlocuindu-se pretutindeni cu legegii; apoi cum și boierii uitară sabia pentru ciubuc și sprintenul mintean pentru antereu.

Cât despre plăieși ei erau un fel de păzitori ai potecilor munților ca să nu se introducă pedeoparte oameni rei în țară, pe de alta a împiedecă fuga din ea a rumânilor și a vecinilor⁵³.

2. ELEMENTELE OSTĂȘEȘTI

Orânduirea tactică. — Puterea de căpetenie a armatei române stătea în cavalerie; căci mai întâi toți curtenii sau nobilii erau călări, apoi o bună parte din slujitorime luptă de asemenea de călare, călărașii. Am văzut mai sus cum doci mentul venejian din 1502, spune că Moldova ar putea ridică 40.000 de călăreți și 20.000 de pedestri, ceea ce arată, fără a luă în băgare de seamă cifra totală care ne pare exagerată, că bună parte din miliții trebuiau să fie călări. Apoi Martin Bielski, când descrie oastea română, o arată tot ca alcătuită chiar în miliții în mare parte din călări. El spune: „afară de curteni, mai toți ceilalți sunt țărani cu șele neacoperile și cu scări de stejar, dar voinici în atacul cu sulița”⁵⁴.

Arătarea istoricilor poloni, Gorecki și Paprocki, că în armata lui Ioan Vodă cel Cumplit, cavaleria era compusă din nobili, iar pedestri erau țărani, nu trebuie luată ad literam, căci se putea să fie călări și țărani care însă dispăreau în ceata și vaza cea mai mare a nobililor. Se înțelege de la sine că pedestrima, câtă eră, se compunea numai din țărani,

⁵¹ Vom vedeă mai jos pe un istoric spunând că Moldovenii vremilor vechi nu iubeau a sta pe saftea—lucru ce tocmai foarte plăcă boierimei noue.

⁵² Am văzut pe mișionarul catolic, spunând că numărul dorobânilor se reduce în 1688 de la 2000 la 1000 de cruci. (Nota 22). Tot el spune că și călărașii înzinte erău mai mulți, acuma mai puțini.

⁵³ 1653, N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 120.

⁵⁴ *Arh.*, I, 2, p. 168.

și că nu se întâlnește nici un nobile pedestr. Pretutindene unde se amintesc armatele române, se pune înaintea de toate cavaleria ca oastea cea mai de samă. Așa ambasadorul transilvan pe lângă papa Clement al VIII-lea, expunându-i puterile țărilor române, spune că „îmbile împreună pot scoate în câmp ca la 30.000 de cavaleri, afară de pedestrime”⁵⁵. Moldova era vestită însă și pentru buna ei rasă de cai, „mici dar iuți”, cum spune Bielski⁵⁶. Tot de asemenea laudă și Reichersdorf, care scrie la anul 1550 o carte intitulată *Chorografia Transylvaniae*, că țările române de sub munte ar hrăni cai foarte buni⁵⁷. Un document venețian arată ca renume deosebit al Moldovei, că ea ar putea nutri pe întinsele ei pășuni până la 100.000 de cai⁵⁸. Tot din cauza însemnătății cavaleriei, se explică pentru ce așezămintele comerciale ale lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, opresc *exportarea cailor buni moldovenești*⁵⁹. Cavaleria română însă luptă adese ori ca infanterie. Ea se coboră de pe cai, „pedestrindu-se”, cum se spuneă pe atunci, și trăgea cu arcul, pe când de pe cal luptă mai mult cu sulița, după cum arată Martin Bielski în locul raportat mai sus. Asupra acestei îndoite întrebuițări a cavaleriei române avem o prețioasă mărturie păstrată de cronicarul Ureche, care ne spune că ajutorul de 400 de călări trimis de Alexandru cel Bun regelui Vladislav al Poloniei, contra cavalerilor Teutoni, în lupta de la Marienburg, au întrebuițat următorul meșteșug pentru a răpune pe cavalerii feudali: „întâi s’au făcut a fugi de s’au înșirat, gonindu’i spre o pădure, și îndată *pedestrindu-se* au săgetat caii sub Nemți, de au căutat a dare dos, și aceștia ai noștri s’au încălecat și mare moarte au făcut într’înșii”. Tot de asemenea dispune Ștefan cel Mare, ca însuși curtenii săi să se pedestriască în pădurea de la Valea Albă, spre a „nu putcă nădăjdui în fugă ci numai în arme”, cum spune același cronicar⁶⁰.

Arma naturală a cavaleriei este sulița. Moldovenii după arătarea lui Bielski, „aveau un fel de suliță cu două vârfuli, unul

⁵⁵ *Arh. ist.*, I, 2, p. 150.

⁵⁶ *Arh. ist.*, I, 2, p. 168.

⁵⁷ *Chorographia Transylvaniae quae Dacia olim appellata* a Georgio Reichersdorff transylvano autore, Viennae, 1550, p. 28: „Eadem quoque regio alit insignes equos”. Dintre numeroasele celelalte rapoarte, asupra bunătații cailor din țările române și mai ales a celor din Moldova, mai cităm *Curiose Beschre hung von der Moldau und Valachey wrinnen derselben Zustand un Beschaffenheit Bräuche, Layer, Sälle und Schlosser beschriben wird* 1699, nepăginită. (*Bibl. Acad. col. Sturz.*, No. 4329) sub cap. XI: „wieden dieses Land (Moldau) schone Pferde zielel”. Vezi și locul din Blaise de Vigenère din 1573, mai sus, Vol. III, p. 271.

⁵⁸ Exarhu, *Colecția lui Marin Sanudo* VII, 7 Decembrie 1502, p. 92.

⁵⁹ *Arh. ist.*, I, 1, p. 131 și II, p. 174. Vezi și doc. din 1545, I, *ibidem*, 1, p. 83.

⁶⁰ Ureche, în *Letopisele*, I, p. 107 și 131.

drept și ascuțit ca un stilet, celalalt strâmb și încârligat. Tre-când repede lângă dușmani, cu vârful cel drept străpungeau, iar cu cel strâmb trăgeau de pe cal și astfel făceau mari pagube”⁶¹. Această tragere a dușmanului de pe cal putea să le slujască mult, mai ales când luptau cu armate feudale, ale căror cavaleri îmbrăcați cu grele zale, odată aruncați jos, nu se mai puteau nici mișca.

Armele speciale ale pedestrimii erau arcul, ghioaga, măciuca sau fustul (fuștura) și coasa. Ghioaga era mai subțire către mâner, mai groasă la capătul cu care loviă, adese ori țin-tuită cu cuie, și era o armă teribilă în mâna Românului care era deprins cu ea din copilăria lui. Coasele erau iarăși foarte periculoase dușmanului, mai ales când luptă infanteria română cu o cavalerie străină, căci cu ele tăiau picioarele cailor. Așa ne spune Ureche că în lupta dată între Bogdan al II-lea tatăl lui Ștefan cel Mare și pretendentul Alexandru cel susținut de Poloni, „nă-văbind gloatele de pedestrimie, au făcut la strâmtoare mare văr-sare de sânge în Leși, tăind cu coasele vinele cailor”⁶².

Puștile în sensul de astăzi al cuvântului erau puțin între-buinate, fiind înlocuite prin arcuri. Tunurile însă care pe atunci purtau ele numele de puști, erau cunoscute. Tunurile moldo-venești descrise de Bielski erau de două soiuri: mai mari de spijă și mai mici de fier. Aceste din urmă erau curioase prin forma lor; ele sunt cum spune Bielski, „câte 6 sau 8 la un loc, pe două roticele ușoare, în cât nimic nu poate fi mai trebuincios pentru infanterie, care le duce după sine ori unde merge, le întoarce cum vrea și, încunjurându-se cu ele în marș, nu se teme de nici un atac de cavalerie. Tuburile sunt astfel așezate, încât se aprind repede unul de la altul. Incărcarea e grabnică; cartușele sunt învelite în hârtie. Lungimea tubelor este ceva peste un cot. Gloanțele sunt ordinare, de fier sau de plumb”⁶³. Este îndestul de straniu ca Românii să fi cunoscut arma pe care Francezii o descoperiră acuma din nou, numind-o *mitrailleuse*, încă din veacul al XVI-lea, poate chiar din al XV-lea. Praful se fabrică în țară de oare ce găsim neconținut cumpărături de silitră din Polonia și de aiurea⁶⁴. Armele de apărare erau scuturile, zeava și coifurile.

După ce am studiat armata română, în privința compu-nerii ei, și am arătat armele cu care se slujia, să vedem acum cum era împărțită, spre a putea execută mișcărilor pe câmpul de bătălie.

⁶¹ *Arh.*, I, 2, p. 168.

⁶² Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 115.

⁶³ *Arh. ist.*, I, 2, p. 169.

⁶⁴ N. Iorga, *Relațiile cu Lembergul*, p. 12.

Să lămurim întâi, pe cât ne va iertă sărăcia izvoarelor, cadrele oștirilor românești. În fruntea oștirei fie-cărei țări stătea bine înțeles domnul, comandant suprem al armatelor. În Moldova, se înființează de pe la sfârșitul veacului XVI-lea, dregătoria *hatmanului* împrumutată de la Cazaci, care pe lângă însărcinarea civilă, de a fi mare portar de Suceava, mai era și „ispravnic peste toate oștile țării”⁶⁵. În țara românească Muntenia nu se află această dregătorie, ci era înlocuită prin *Spătarul cel Mare*, „adecă ducele de războiu sau generalul suprem, care avea sub el toată oștirea călare. În câmp este cel întâi după principe, afară de ban și de vornic”⁶⁶. În Moldova din potrivă spătarul era o dregătorie care împlinea mai mult serviciul personal de a ținea spada domnului, când el se află în biserică sau stătea la masă⁶⁷, ceea ce nu-l va fi împiedecat a săvârși și un serviciu activ în armată la vreme de nevoie. Am găsit doară de comandanți pe lângă principe, vornici, paharnici, visternici și alți dregători civili personali de ai principelui⁶⁸. În deobște nu ne putem aștepta pentru acele timpuri la deosebirile precise puse între comandanții de astăzi ai corpurilor de oștire. Nefiind în luptă nevoie de știință, ci numai de vitejie, se puneau drept comandanți boierii cei mai viteji, să fi fost ei în funcții la curte sau nu. În ori ce caz aceștia erau căpitanii cei mari, sub care se înșirau mai statornic și mai regulat gradele cele mai mici. Un document de la Mihai Racoviță, care se referă la trebi militare, spune: „scriem domnia mea la toți căpitanii și hotnogii și la chihăi, și la stegari, și la toți slujitorii din ținutul Tecuci,.... vă facem știre tuturor iar, că domnia mea m'am milostivit, și am miluit și v'am pus căpitan mare pe Stamate Gheuca”⁶⁹. Din acest document rezultă următoarea ierarhie militară: Vel căpitanul, căpitanul, hotnogul, chihai și stegariu, sub care stăteau slujitorii sau armata. Din aceștia, chihai nu există ca numire în timpurile ante-turcești, de oare ce este de atare origine, și a fost introdus după căderea țărilor române sub Turci. Gradul însă militar există și în vremile mai vechi, purtând numirea de *căușel*. Ureche, ne spune că „Ștefan cel Mare, nu a cercat să așeze țara, ci de războaie s'a gătit, împărțind oștirei sale steaguri, hotnogi și căpitanii”. Hotnogul care poartă un nume de origine maghiară, a putut exista în armata română din timpurile cele

⁶⁵ Hatmanul nu există sub Alexandru cel Bun cum spune Ureche, *Le-topisețe*, I, p. 104. Vezi I. Tanovicăanu, *Izvodul spătarului Clăndu în Arhiva din Iași*, III, 1892, p. 482.

⁶⁶ Raportul misionarului catolic din Valachia din 1688, în *Mag. ist.*, V pag. 44.

⁶⁷ Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 79.

⁶⁸ Mai sus p. 146.

⁶⁹ Hrisov din 1708, August 24 în *Arhiva românească* a d-lui M. Cogălniceanu, I, p. 56.

mai vechi. Stegarul nu era un grad, dar un soldat mai deosebit, cărui i se încredința onoarea de a purta steagul. Subîmpărțirea trupurilor de armată în grupe mai mici comandate de aceste grade, se făcea după cifrele zecimale. Asupra acestei împrejurări avem mai multe indicații. Așa am văzut mai sus că vistiernicul Isac comandă în armata lui Ștefan peste 1000 de călărași. Mai târziu găsim pe Buluk-pașa, cum îi ziceau pe turcie, comandând 100 de seghani sau lefegii, iar peste 10 Buluk-bași era un Baș-bulukbaș, care deci era mai mare peste 1000 de ostași. De asemenea la miliția băștinașă, care mai există pe timpul lui Cantemir, se văd regimente de câte 1000 de oameni, subîmpărțite în 10 companii, peste care era un *sutaș* ⁷⁰. Dacă admitem acumă că un căpitan comandă 1000 de oameni, atunci hotnogul sau sutașul comandă 100, iar chihaiia, sau în timpurile mai vechi căușelul, comandă subîmpărțirile cele mai mici, de câte 10 oameni. Bine înțeles aceasta în timpul când armatele române erau în toată floarea lor. Mai târziu cadrele desorganizându-se, și numărul militarilor scăzând, căpitanii, sutașii și chihaii rămăseră numai cu numele, comandanți ai unor corpuri necomplete. În realitate, cum spune Cantemir, numai în vechime sutașii corespundeau numelui lor, de a comandă adecă 100 de soldați; pe timpul lui numărul acestora era foarte scăzut. Ureche ne spune de asemenea că „Ioan Vodă cel Cumplit a împărțit oastea lui în 30 de părți, iar toată oastea lui era de 30.000 de oameni” ⁷¹.

Insușirile ostășești ale Românilor. — Astfel era organizația cea simplă a oștii române; așa îi erau armele și majoritatea ei era compusă din simpli lucrători de pământ. Acești muncitori aveau însă însușiri războinice minunate pentru acele timpuri, în care vârtutea și vitejia personală hotăria soarta unei întâlniri. Românii sunt arătați de toți scriitorii contemporani ca o nație energetică, plină de curaj la luptă, de o constituție fizică din cele mai puternice, și însuflețită cu toții de o adâncă iubire de patrie și de neatârnare.

Astfel o scrisoare de pe timpul lui Matei Corvin (1457—1490) spune despre Românii din Ardeal că sunt lăudați mai mult decât ori care în lupta contra Turcilor ⁷². Un document venețian din 1502 spune despre locuitorii Moldovei, că ar fi oameni valoroși, gata de luptă și nu de a stă pe saltea, ci în câmpul de războiu ⁷³. O scrisoare a lui Sigismund către papa Leo al X-lea din 1514

⁷⁰ Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 88—90.

⁷¹ *Ibidem*, p. 89. Ureche, *Letopisețe*, I, p. 195.

⁷² N. Iorga, *Lucruri noue despre Vlad Țepeș*, în *Conv. lit.*, XXXV, 1901 p. 154.

⁷³ Exarhu, *Colecția lui Marin Sanudo*, Doc. VII, Suceava, 7 Dec. 1502, p. 92: „Li subditi tutti valenti homini da fatti et non da star so lipimagi, ma a la campagna”.

spune că „Moldova ar dispune de 15.000 de ostași cei mai aleși și cei mai aprigi”, iar despre voevodul muntean adaugă că „puterea lui nu este de desprețuit”⁷⁴. Istoricul polon Bielski, care cunoscuse pe Moldoveni în lupta de la Obertin din 1521, spune despre ei, că „ostașii moldoveni sunt viteji și meșteri de a mână sulita și de a se apăra cu scutul, de și sunt niște țărani proști luați de la plug”⁷⁵. De asemenea despre puterea militară a Moldovei pe timpul lui Petru Rareș, mărturisește istoricul ungar Bruti că „împăratul Ferdinand preferă să aibă alianța Moldovei, regiune foarte războinică și îmbelsugată în cai și oameni; că dacă i-ar trimite numai 10.000 de călăreți în ajutor, cu acei 40.000 de călăreți aleși, pe care Moldova i-ar avea sub arme, ei nu s’ar îndoi nici de cât de izbândă”⁷⁶. Altă relație polonă asupra luptei de la Obertin spune că Petru Rareș ar fi pus în lanțuri pentru a-i da morței pe doi căpitani ai săi care părăsiseră câmpul de bătaie, adăugând apoi că „acesta este obiceiul Valahilor că toți acei care fug din luptă sunt mai rău pedepsiți decât dacă ar fi suferit moartea în războiu, ceea ce face ca Valahii să fie în bătălie mult mai aprigi decât alte nații”⁷⁷. Sasul Reichersdorff în descrierea Transilvaniei, tipărită în 1550, mărturisește că neamul moldovenesc e aprig, cam barbar, dar foarte ager, după felul său de a fi în arta militară”⁷⁸. Sebastian Münster în vestita lui geografie, tipărită în Basel tot în anul 1550, arată despre Moldoveni că ar fi „aspri și aprigi și un greu biciu pentru Transilvania; că ar fi oameni războinici și viteji, în totdeauna gata de luptă”⁷⁹. Miedzieski spune de asemenea că „domnul Moldovei, are 30.000 de ostași, din care 15.000 sunt luptători din cei mai buni, și cei mai viteji”⁸⁰. Orzechowski descrie tot astfel pe Moldoveni ca „oameni groaznici și foarte viteji și că nici se află pe fața pământului alt popor care pentru gloria războinică și eroizm, să apere o țărișoară mai mică contra mai multor dușmani, atacându-i fără încetare”⁸¹. Grațiani, în viața lui Iacob Heraclide Despotul (1561—1563), spune de asemenea des-

⁷⁴ Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 170: „Dilectissimorum militum et ferocissimorum pugnatorum”.

⁷⁵ *Arh. ist.*, I, 2, p. 168.

⁷⁶ Bruti, *Ungaricarum rerum libri in Monumenta Hungariae historica*, XIV, p. 26: „Caesaris Moldaviam fieri accessionem virium maluit, regionem ferocissimam atque equis virisque abundantem. Si equitum X milia subsidio mittantur cum ipsis equitum delectorum XL milia habeant in armis, se de belli eventu minime dubitare”.

⁷⁷ N. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 11.

⁷⁸ Reyschersdorff, *Chorographia Transilvaniae*, Vienne, 1550, p. 27.

⁷⁹ Sebastianus Münsterus, *Cosmographia*, Basileae 1550, p. 918. Notiță comunicată de d. Ioan Russu din Botoșani.

⁸⁰ Miedzieski, *Acta Tomiciana*, III, p. 170; ap. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, București, 1865, p. 79.

⁸¹ Orzechowski, *Annales ad calcem Dlugoszi*, adause la scrierea lui Dlugosz, *Historia polonica*, Lipsiae, 1711, II, p. 1555; ap. Hasdeu, *ibidem*, p. 80.

pre oştirile moldovene că, „s'ar bate cu o așa îndrăzneală, cu un așa dispreț de moarte și cu astfel de încredere în sine, încât adese ori cu o mână de oameni înfrânseră armate ale vecinilor”⁸². Abatele Ruggieri în o scrisoare din 1567 către papa Piu al VI-lea, spune despre Moldoveni că ei ar fi „oameni războinici, însă rău armați și luptând la atac mai ales cu arcu”⁸³. Gorecki când descrie armata lui Ioan Vodă cel Cumplit (1572 -1574), vorbește de Moldoveni ca de niște „oameni plini de vigoare în trup și în suflet, întăritați întocmai ca fiarele îndelung reținute ce aleargă între strigăte înfricoșate în ajutorul armatei ușoare (a Căzaciilor)”⁸⁴. Francezul de Vigenère, în descrierea Poloniei și a țărilor vecine, din 1573, spune tot despre Moldoveni, că „ar fi un popor foarte ciudat, caprițios, apucat, dar atât de dur și de războinic, încât nu odată a dat învățătură celor ce nu-l lăsau în pace”⁸⁵. Până mai târziu, precum vedem din spusele lui Bandinus trimisul papal în Moldova din 1648 se pomeniă că poporul ei este născut pentru oștire în care lucru nu este de loc în dărăptul Tătarilor. El întrece chiar toate popoarele în repeziciunea, agerimea și vârtoșimea cailor. Cu un sânge atât de generos prin originea (lui romană) și prin firea lui, să plătiască Turcilor tribut nu este de mirare, fiind că nu au nici o întăritură și nu sunt așa de numeroși încât să se poată opune în câmp deschis la atâta mulțime”⁸⁶. O altă descriere a țărilor române făcută de un Olandez în 1687, se spune despre Moldoveni că ar fi ca și Muntenii, mai buni soldați decât muncitori (țărani)”⁸⁷. Chiar pe la sfârșitul veacului trecut, Raicevici vorbind de rămășițele descompuse ale vechei trupe a dorobanților din Muntenia, spune despre ei că ar fi într'o stare mizerabilă, fiind întrebuințați de Turci mai mult la salahorie decât la oștire. „Nu că nu ar putea da o bună trupă, adaogă el, căci în ultimul războiu al Bavariei cu Austria, Valahii din Transilvania s'au condus cu cea mai mare bravură”⁸⁸ și în sfârșit o scrisoare a

⁸² Gratiani, de *Hereclide Despota* p. 22.

⁸³ *Arch. ist.*, I, 2, p. 116:

⁸⁴ Gorecki, *Bellum Ivooniae* în Papău, *Tesaur III*, p. 231: „Valachi intenti in pugnam animo et corporibus, cum ingenti clamore haud secus quam diu retentae ferae concitati, ad velit s'advolant”.

⁸⁵ Maisse de Vigenère, *La description du royaume de Pologne et des pays adjacents*, Paris, 1573, p. 38: „Car ce a esté tousiours une nation fort bizarre, fantastique et despitée, et au reste fort endurcie et belliqueuse et qui a souventes fois donné beaucoup d'affaires à ceux qui luy ont voulu demander quelque chose”.

⁸⁶ *Codex Bandinus*, ed. V. A. Ureche în *An. Acad. rom.*, II, tom. XVI, 1895, p. 1,38.

⁸⁷ *Korte en nette Beschryevng von den Konigrijken Hungarien, Walachien, Moldavien, Euljarien*, etc., Amsterdam (Bibl. Acad. Col. Sturz., No. 3919), 1687, p. 50: „De Bewonders dezee lands (Moldavien) zyn gelijk de Walacher beter soldaten als Boeren (Bauern=țărani)”.

⁸⁸ Raicevici, *Osservazioni intorno la Valachia et la Moldavia*, Neapoli, 1788, p. 129.

regelui August al II-lea al Saxoniei către comitele de Saxa laudă mult companiile de Valahi, cavalerie ușoară, pe care le-ar avea în oștirea lui, spunând că ele „făceau minuni”⁸⁹.

Și cu drept cuvânt conchide Raicevici dela virtutea ostașilor români din Transilvania, la acea a dorobanților din Muntenia, ca unii ce tot de un neam, și de un sânge erau. De aceea cu toate că nu găsim mărturisiri așa de numeroase și de obștești asupra vitejiei Muntenilor ca asupra acelei a Moldovenilor⁹⁰, credem că putem, urmând exemplul lui Raicevici, trage asupra întregului neam laudele de care istoria a acoperit pe Moldoveni.

De și în deobște toate popoarele sunt viteze, în timpuri barbare disprețul de moarte este încă mai pronunțat decât în vremile civilizate. Pentru ca însă oamenii din timpuri pline de vitejie să recunoască o asemenea însușire unui popor cu care adese ori erau chiar în luptă, și deci aveau mai curând motiv a-l ponegri decât a-l lauda, trebuie într’adevăr că vitejia lui să fi fost extraordinară. De aceea nu era decât firesc lucru, ca ea, chiar după o amorțeală seculară să reapară la lumină, atunci când prilejul i se dădă; căci calitățile morale ale indivizilor cași ale popoarelor sunt înnăscute și numai prea puțin modificabile prin împrejurările exterioare.

⁸⁹ Reprodușă de G. Fherkyde în *Conv. lit.*, XXX, 1896, p. 267.

⁹⁰ Bă chiar Antoniu Verencius, Kovachich, *Scriptores rerum Hungaricarum minoris*, 1798, II, p. 103, spune că „Moldovenii sunt mai războinici decât Muntenii, care îi întrec însă în ospetie”. Un raport a lui Polo Minio din 1620 spune că „puo cavar il principe valaco (muntean) 8 mil. soldati simili a li Moldavi, ma non tanto valorosi”, Hurm., *Doc.*, VIII, p. 391.

CAPUL IV

ISTORIA ȚĂRILOR ROMANE DE LA MOARTEA LUI ȘTEFAN CEL MARE PÂNĂ LA ACEA A LUI PETRU RĂREȘ

1504—1546

ISTORIA MUNTENIEI

DE LA RADU AL IV-LEA PÂNĂ LA MOARTEA LUI RADU PAISIE

1494—1549

1. DOMNILE EVLAVIOASE ALE LUI RADU AL IV-lea ȘI NEAGOE BASARAB

Am văzut cum, în timpul strălucitei domnii a lui Ștefan cel Mare în Moldova, Muntenia pierde aproape desăvârșit situația ei deosebită, și intră cu totul în curentul istoriei moldovene. Ștefan cel Mare este acela care determină soarta ei direct sau indirect. Așa el priciunește scoaterea lui Vlad Țepeș din scaunul muntean, singurul domn ce ar fi meritat să stee și el alături cu eroul Moldovei. Laiot Basarab cel pus tot de Ștefan în locul omului Turcilor, Radu cel Frumos, după ce trece la Otomani, părăsind pe acel ce-i dăduse coroana, este alungat de Ștefan, după respingerea celei de a doua năvăliri turcești, și înlocuit cu Vlad Țepeș care se urcă în chip trecător pe tronul ce-l ocupase odată cu atâta strălucire. După întronarea în Muntenia tot prin sprijinul lui Ștefan a nepotului lui Laiot, Țepeluș, acesta trecând și el în partea Turcilor este bătut de Ștefan și alungat din Muntenia în 1481, domnul Moldovei punând în locu-i pe Vlad Călugărul care și el trădă pe Ștefan, ajutând Turcilor la luarea Chilieii, 1484. În zadar deci se sileă Ștefan cel Mare să

tragă Muntenia în sfera intereselor sale. Domnii așteptau numai să fie puși de el în scaunul acelei țări, spre a trece îndată la Turci, a căror putere creștea pe fie ce zi, cu cât Moldova, părăsită de toți, slăbia în a ei împotrivire.

Muntenia urmă clina fatală a căderii tot mai adânci sub stăpânirea turcească, în care încăpuse acuma de atâta timp. Ștefan cel Mare se siliă în zadar să o opriască; să-și facă din ea scut de apărare contra păgânului. Ea adăogea numai greutatea poziției lui, unind în totdeauna armatele sale cu acele ale necredincioșilor contra Moldovei care încă veghiă. Se părea că Muntenia eră obosită de împotrivire și doriă să se odihniască, și de aceea se dădea în partea celui mai tare, unde putea speră, chiar dacă ar mai fi luptat, câștig și nu jertfe. În curând eră însă să-i fie făcut pe voie. Ștefan coborându-se în groapă, nu mai fu nimeni care să cerce a o împiedecă de a-și așterne capul la picioarele Turcilor, și aceasta se și întâmplă în chipul cel mai deplin sub domniile pe care avem să le cercetăm, anume acele ale lui Radu al IV-lea și Neagoe Basarab, care pe cât sunt de harnice în sprijinirea bisericii, pe atât sunt de bicsnice în privința politică.

Radu al IV-lea cel Mare, 1494—1507, așa numit de biserică, pentru care el avu multă plecare, nu merită prin nici o însușire acest supranume deosebitor. Până la 1504 el domnește paralel cu Ștefan cel Mare, apoi de la moartea acestuia, cu fiul său Bogdan până la 1507, când el însuși trece din această lume ¹.

Că acest Radu al IV-lea eră fiul lui Vlad Călugărul, aceasta se vede din un document din 16 Martie 1494 în care Vlad Călugărul vorbește de fii lui: Radu și Mircea; apoi Radu al IV-lea, în scrisorile sale către Brașoveni, spune că „atâta vreme cât a fost în viață părintele meu Vlad Voevod, a avut pace cu Înălțimea sa domnul craiul meu, iar după moartea părintelui meu Vlad Voevod Dumnezeu să'l ierte, m'a dăruit Dumnezeu cu ținutul meu Țara Românească” ².

Acest domnitor din familia drăculească trăește în destulă liniște, adecă supus coroanei ungurești și lăsat în pace de Turci și de Ștefan cel Mare, ocupat pe atunci cu luptele sale cu Polonia

¹ Vlad Călugărul tatul lui Radu moare în 1496 după cum spune *Letopisețul sârbesc* în Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.* p. 5 și inscripția zidirei măn. Glavaciocul: „murind Vlad Voevod la 6904 (1496) a isprăvit' o fiul său Radu Voevod”. Lepădatu, *Vlad Vodă Călugărul* în *Conv. lit.*, XXXVII, 1903, p. 623. În 1507 nu ar fi putut spune fiul despre tatăl său, mort în 1496 „novissime defuncte”. Vezi mai jos, nota 3.

² Bogdan, *l. c.*, *Doc. și Regeste*, p. 130 și doc. din 1494. *Foata Soc. Românismul*, 1870, p. 156. Vezi și un alt doc. din 1502 reprodus în o traducere din 1692 de Nicolaescu, *l. c.*, pag. 9.

și cu încercările lui de a înjgheba liga anti-turcească, care istovesc ultimele puteri ale marelui domn.

De și numit de Turci, Radu este nevoit în curând, pentru a-și asigura domnia din spre nord, a călca pe urmele tatălui său și a se pune bine cu Ungurii care, dând părintelui său adăpostire în Transilvania, aveau în persoana acestuia un mijloc de constrângere minunat contra lui Radu, prin teama restituirii lui Vlad în scaunul muntean. Intoarcerea lui Radu către Unguri se făcù îndată după întronarea lui, întru cât l'am văzut din anul 1494, că se dă drept supusul regelui unguresc, și în 1495 izbutește prin juruinți de supunere și recunoașterea suzeranității maghiare, a face pe regele Vladislav să ordone tatălui său Vlad a ieși din Transilvania. Aceste relații prietinoase ale lui Radu cu Ungurii, care țin până la moartea lui, se vădesc din tratatul încheiat de el cu Sașii transilvăneni, care tratat întărește tot odată și dovada filiațiunei lui Radu din Vlad Călugărul, cel fugit peste munți. Tratatul sună astfel: „Noi Radu, prin mila lui Dumnezeu domnul Munteniei recunoaștem prin această carte a noastră, că predecesorii noștri au fost totdeauna credincioși sfintei coroane și celor de fericită memorie regi, și că le-au făcut totdeauna slujbe credincioase și că țara noastră este numai o parte a domniei Ungariei. De aceea vroim a ne ținea pe urma predecesorilor noștri de fericită memorie, și mai ales a fostului nostru părinte Vlad Voevod *celui mort chiar acum de curând*, domnul acestei domnii transalpine”³.

Radu arătând, pe când erà domn, că tatul său murise de curând, reiesă că Vlad murise afară din scaunul muntean, anume în Transilvania unde căutase adăpostire după detronarea lui din partea fiului său.

Faptul că Radu vorbește, în tratatul cu Sașii, cu oare care pietate de memoria tatălui său, de și îl detronase, nu trebuie să ne mire. Tot așa vom vedea mai târziu pe Gheorghe Ștefan, de și alungă pe Vasile Lupu din scaun, pomenind într'un document cu destul respect despre domnul detronat de el⁴, la care s'ar putea adăogi și alte exemple.

Intoarcerea lui Radu al IV-lea cel Mare către Unguri, îndrumată încă din anul 1494, și care își găsește încununarea în tratatul cu Sașii, avuse de ațmăre, în afară de ordinul dat de

³ Engel, *Gesch. der Walachei*, p. 187: Nos Radul Dei gratia Waywoda transalpinus recognovimus per praesentes quod predecessores nostri sacre coronae divisaque regibus semper fideles fuerunt, fideiisque servitio ubique locorum semper exhiberunt et quod etiã in regnum nostrum est membrum regni Hungariae. Igitur volumus nos imitari vestigia divorum predecessorum nostrorum, praecipue quondam genitoris nostri Vlad Vovwodae *novissime defuncti* huius regni nostri transalpini dominus. Data tractatului este dată de Engel ca 1507 de sigur greșit, întru cât Vlad murise în 1496, după cum s'm văzut în nota 1.

⁴ Hrisovul lui Gh. Ștefan din 1656 în *Uricarul*, III, p. 279.

Vladislav tatălui lui Radu de a părăsi Transilvania, și cuprinderea domnitorului Munteniei în legăturile de alianță încheiate între regii Ungariei și Poloniei în anii 1499 și 1507, precum și marea îngrijire despre cece ar trebui făcut cu scaunul muntean, când se află despre boala cea grea a lui Radu⁵. Radu al IV-lea, temându-se de umările politicei sale anti-turcești, cătase sprijin în ambele puteri nordice care pe atunci puteau până la un punct să îndrăzniască a înfruntă furia muzulmană. În amândouă acele tratate se prevede câte un articol în care se spune, că „dacă s'ar întâmplă ca Turcii să năvăliască în Valahia, atunci noi Ioan Albert (regele Poloniei) cu numitul rege al Ungariei și marele duce al Litvaniei vom trebui să venim în ajutor voevodului ei”⁶.

Cum se face de regele Ungariei se uniă cu al Poloniei spre a apăra pe un domnitor român, ei care refuzaseră sprijinul lor lui Ștefan cel Mare, este ușor de înțeles. Dinnaintea capului lui Radu, adânc plecat sub picioarele lor, n'aveau de ce se teme, ba nici chiar a se mai certă al cărui supus să fie; căci știeau că n'aveau decât să doriască, pentru a-l vedea tăvălindu-se în pulbere înaintea amândorora. Dulce este însă numai rodul cel oprit.

Radu însă își luase în zadar toate măsurile spre a-și asigura domnia din partea Turcilor, căci alt dușman mai neîmpăcat, moartea, îl surprinse pe neașteptate în Aprilie 1508⁷.

Pe timpul lui Radu al IV-lea, istoria Munteniei devine interesantă, nu prin faptele ei politice, pe care le-am văzut cât sunt de josnice față cu Ungurii, pe când față cu Turcii tributul de sânge urmă înaintea a fi închinat, ci prin desvoltarea unor împrejurări privitoare la viața bisericească.

Anume patriarhul Nifon al Constantinopolei fusese destituit de Turci, fiindcă, după cum raportă niște anale chiar ale patriarhiei, s'ar fi dat fără drept ca rudă și moștenitorul predecesorului său, patriarhul Simion, care lăsase multe averi, întărind această înrudire a lui prin jurământul a trei martori falși, uneltire care, fiind descoperită de autoritățile turcești, adusesese mazilirea lui Nifon⁸. Radu, care poate petrecuse chiar în Constantinopole și avuse prilejul a cunoaște personal pe Nifon, văzându-l în nenorocire, se hotărî să-i vie într'ajutor cu toată hula aruncată pe el din partea Turcilor, căreia lumea creștină, tocmai din pricina părței de unde-i venia învinuirea, nu-i dădea crezare, și socotiă pe Nifon de martir și de sfânt. Radu Vodă

⁵ Regele Vladislav către Sași, 12 Martie 1508, Hurm., *Doc.*, XV, p. 180.

⁶ Doghiel, *Codex dipl.*, I, p. 99, anno 1499, Apr. 14.

⁷ 3 M.I 1508, Hurm., *Doc.* XV, p. 182, Vladislav scrie: „Fidelis noster, magnificus spectabilis Radu Wayvoda noster transalpinus mortuus est.”

⁸ Extract din *Bonduri Imperii orientalis libri VIII Parisiis 1711*, reproduc în *Mag. ist.* IV p. 373.

care erà de curând numit domn de Turci și prin urmare în bune relații cu dânșii, ceru pe Nifon din surgun de la Adrianopole la el în țară, ceea ce sultanul îi învoi.

Nifon erà Grec, și fără îndoială că el veni în țară însoțit de călugări greci. Aceștia începuseră a-și deschide calea către țările române încă de pe timpul celor întâi domni ai Munteniei care stătuseră în cele mai bune relații cu biserica din Constantinopole, și care aduseseră Moldova a se plecă acelei patriarhii odată cu suirea lui Alexandru cel Bun pe tronul acestei țări.

Adăpostirea lui Nifon cu marea lui vază de patriarh și de martir al păgânilor, în Muntenia, unde în curând se urcă în scaunul mitropolitan, dădu un nou avânt înrîuririi bisericeii și a clerului grecesc în această țară⁹.

Nifon, cum veni în Muntenia adună pe toți egumenii și pe tot clerul la un sobor, în care hirotonisi doi episcopi, rânduindu-le eparhii deosebite.

Patriarhul abuzând însă de a lui putere căută să încalce pe acea a domnului care nici odată n'a fost supus, în țările române autorității spirituale. Innălțarea fostului patriarh peste a tot puterea domnească trebui să displacă în curând lui Radu.

Necînțelegerea între el și mitropolitul Nifon se ivi cu următoarea împrejurare: Radu Vodă aveà o soră pe care voià s'o mărite după un boier de la curtea lui, numit Bogdan, care se vede subsemnat în tratatul lui Radu cu Sașii, ca „supremus cancellarius et secretarius”, ceea ce pe românește înșamnă că erà boierul cel mai de frunte al domnului, logofătul lui cel mare. Bogdan însă fiind înșurat, Radu făcu să se rostiască despărțenià între Bogdan și soția lui, după cât se pare fără nici un motiv, și dădu după aceea pe sora sa după favoritul său. Nifon se înfurie pentru această faptă nelegiuită, și el care nu găsise că erà lucru așa de nedrept a-și însuși averea patriarhului Simion, muștră cumplit pe sora lui Radu pentru că luase pe bărbatul alteia, și chiar pe Radu îl dojeni în fața, refuzând să recunoască tãria noiei căsătorii.

Românii care așuseseră în totdeauna așezământul despărțeniei, și abuzaseră de el după plac, în contra sexului slab, găsiră îndrăzneț și nepotrivit acest amestec al lui Nifon în deprinderile țarei. Radu deci îi spuse că el nu mai poate sta în Muntenia, întrucât ar strică obiceiurile ei, îi oferi o pensie pe toată viața lui, și-l rugă să se depărteze, spunându-i că în ceea ce privește căsătoria lui Bogdan, ea „a primit binecuvântarea de la alți prea sfinți arhieri”¹⁰.

⁹ Mai sus Vol. III capitolul *Biserica. Biografia patr. Nifon* în *Arh. ist.* I, 2, p. 137. Vezi și *Anonimul românesc* în *Mag. ist.* IV p. 234.

¹⁰ *Mag. ist.* IV, p. 239.

Nifon se duse în muntele Atos, unde muri puțin timp după aceea, în 1508¹¹. Cu moartea acestui „sfânt” nu se sfârșește însă influența lui asupra Munteniei, și oasele sale trebuiau să aibă asupra celei țări una mult mai mare de cum avuse via sa ființă.

După Nifon stă pe scaunul mitropoliei din București un călugăr sârb, neam cu regele Sârbiei, anume *Maxim*, pe care îl vom vedea mijlocind o pace între Radu al IV-lea și Bogdan, domnul Moldovei¹².

Mihnea cel Rău, 1507—1510. — Să cercetăm întâi cine eră acest nou domnitor? O însemnare din 10 Noemvrie 1508 de pe o Liturghie slavonă zice că s'a săvârșit această carte din porunca lui Mihnea, marele Voevod a toată Țara Românească și a părților de peste Dunăre, fiul marelui Vlad Voevod¹³. Că acest Vlad eră Vlad Dracul ne-o spune o scrisoare din 21 Iulie 1508 a regelui Vladisiav al Ungariei către Sigismund al Poloniei, în care îi spune, că Turcii au impus domu în Țara Românească pe „un fiu al răposatului Dracula numit Mihnea”¹⁴. Se știe însă că izvoarele ungurești numiau Dracula și pe Vlad Dracul și pe Vlad Țepeș, și e vorba acumă care din doi este tatăl lui Mihnea. Noi credem, că tatăl lui Mihnea trebuie să fie Vlad Țepeș și nu tatăl acestuia Vlad Dracul, de oarece, în un document din 1 Noemvrie 1508, Mihnea, după ce repetă titulatura lui de „fiul lui Vlad, marele Voevod”, adaogă mai jos, că „am văzut și cartea unchiului domniei mele Vlad Voevod Călugărul”. Este însă cunoscut că acest Călugărul eră fratele lui Vlad Țepeș¹⁵.

Acest Mihnea Vodă din familia Drăculească vine în tronul Munteniei, cu ajutor turcesc, în contra altui pretendent din familia rivală, Băsărăbească, fiul lui Țepeluș sau Basarab cel Tânăr, susținut de Unguri, și aici lupta între reprezentanții celor două familii devine interesantă, fiindcă se întrupează *de odată în doi compețitori*, care râvnesc tronul, unul sprijinit de Turci și celalt de Unguri. Câteva documente însemnate lămu-resc împrejurările: Așa mai întâi un ordin al lui Vladislav, regele Ungariei, către Emerik Czobor, Voevodul Transilvaniei, zice „că aflând regele c'a murit Radu, Voevodul Valahiei, și că boierii și toată țara Transalpină, fiind în mare credință către noi,

¹¹ Biografia lui Nifon în *Arh. ist.*, I 2 p. 140.

¹² Viața mitrop. Maxim, *Ibidem*, II p. 65. Ureche *Letop.*, I, p. 148 și numește: Maximian.

¹³ Odobescu, în *Rev. Română*, I, p. 819; reproducă prefața întreagă în *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, de I. Bianu și Nerva Hodoș I p. 6—7. Dobrogia cea adnosă de Radu al II-lea și stăpânită de Mircea (mai sus vol. III p. 69 și 83), nu fusese încă pierdută.

¹⁴ Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 574.

¹⁵ Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 12, și 251. (Vezi mai sus, p. 139).

ar dori să aleagă de voevod pe un fiu al lui Țepeluș, poruncind lui Czobor să meargă în apărarea lor de Voevodul ce Turcii ar voi să le impună¹⁶. Cine eră Voevodul impus de Turci, ne spune scrisoarea regelui Vladislav, adusă mai sus. Din ea aflăm, că „întru cât în aceste zile Voevodul din Țările Transalpine sau de peste munți, schimbase viața cu moartea, și întru cât toți boierii, după pilda înaintașilor lor, ne erau plecați și credincioși și nu voiau să sufere vre un voevod în mijlocul lor, de cât care ar fi ales cu consimțământul nostru, acei boieri au fost îngroziți, când au văzut că Turcii vin de odată cu un fiu al răposatului Dracula, numit Mihnea, pe care au fost nevoiți a-l primi și a i se supune. Noi aveam în Transilvania pregătită o oștire a noastră, și nu voiam cu nici un preț a îngădui un astfel de voevod acolo; dar el începù să se roage de noi cu stăruință, oferindu-ne în taină a favoriza pe Creștini, *de și este schismatic*, numai să nu-l scoatem din domnie. Apoi noi ne temem ca, în cazul când am alungă pe numitul voevod, Turcii să nu vree a-l ajuta”¹⁷.

Din aceste două acte autentice și mai presus de ori ce îndoiială, aflăm deci că un Basarab, fiul lui Țepeluș, eră sprijinit de Unguri în contra unui pretendent drăculesc, susținut de Turci, care și pune mâna pe coroană și caută apoi a se îmbunătă și cu Ungurii, spre a nu-și primejdui domnia din partea lor. De aceea și găsim o scrisoare a lui Mihnea către Brașoveni, în care el le aduce aminte despre vremea când m'am fost lăsat între voi și am locuit și trăit cu părinții mei, precum știu cei ce sunt mai bătrâni între voi, până ce a dat Dumnezeu de m'am făcut domn al Țării Românești”. Mihnea apoi se jăluiește că „a fost firitisit de toți vecinii de prin prejur, iar numai de la Sași nu i-a venit nici o vorbă prietenească”; ba mai mult încă, se plânge „că Brașovenii ar adăposti la ei pe cei ce sunt vrăjmașii și neprieteni noștrii”. Reiesă din această scrisoare, că Mihnea trăise în vremuri mai de mult în Ardeal, pe când tatăl său, Vlad Țepeș, se adăpostise acolo (înainte de 1476)¹⁸ deci cu mai bine de 30 de ani în urmă. De aceea și spune el, că bătrânii își mai pot aminti faptul. Se vede apoi că relațiile lui Mihnea cu Brașovenii nu erau din cele mai bune, și ele se îmbunătățiră numai cât mai târziu, când vedem pe Mihnea poftind pe Brașoveni să vie să cumpere ceară câtă vreau din depozitele dela Câmpulung¹⁹.

¹⁶ Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 573: „quendam filium Wywodae Chypelles”. Sub acest nume ne îndată Ungurii nu au înscmnat pe Țepeș cum vrea d. I. Bogdan (*Vlad Țepeș*, p. 69—72).

¹⁷ Huimuz ki, citat mai sus, în nota 14.

¹⁸ Vlad Țepeș trăise în Transilvania pe la 1475—1476 după ce scăpase din închisoare. Mai sus, p. 80.

¹⁹ Ambele scrisori ale lui Mihnea, în Bogdan, *Doc. și Reg.*, p. 138—140. Vezi o alta în Hurm., *Doc.*, XV p. 183.

Ce înțeles însă să aibă cuvintele „de și este schismatic” din scrisoarea regelui Ungariei către acel al Poloniei? Cu toate că termenul de schismatic, în izvoarele ungurești, însemnă de obicei ortodox, fără îndoială că nu acesta este înțelesul ce trebuie alipit de el, în documentul de care e vorba; căci nu putea să i se pară straniu regelui unguresc că domnul Munteniei să fie ortodox, de oare ce toți domnitorii acestei țări nu împărtășiseră nici odată altă religie, și mai ales nu fuseseră catolici, în cât să apară ortodoxul Mihnea o excepție în șirul domnitorilor munteni. Cuvântul schismatic și are alt înțeles sub pana lui Vladislav. Lui Mihnea îi ieșise vestea că se turcise, precum o face, fără îndoială coborătorul său, de mai târziu Mihnea Turcitul (1577—1583, 1585—1591), și că el își va fi dat arătarea de a trece la religia turcească, nu prea ar trebui să ne mire, când îl vedem, curând după ce vine în țară, că pentru a fi recunoscut domn de Unguri, se poate preface a trece cu aceeași ușurință la biserica romană, așa că un călugăr catolic care scrie pe la 1761 o istorie a mănăstirei catolice din Târgoviște, după ce spune despre Mihnea, că ar fi ucis pe mulți boieri, arată că „el a fost catolic și noi stăteam prea bine în acele timpuri”²⁰. Anonimul românesc adaugă că Mihnea „se făcuse papistaș”²¹. De și Mihnea se arată atât de plecat Catholicizmului, pentru a plăcea regelui unghuresc, el eră bănuț, că ar umbla să introducă în Țara Românească, o armată din Turcia, ca și legile și religia turcească”, cum spune o scrisoare a lui Vladislav, regele Poloniei, către Sigismund al Ungariei, din 1 August 1508²². Este absolut indiferent pentru înțelegerea pornirii boierilor în contra lui Mihnea, dacă aceste învinuiri erau adevărate sau nu; destul că ele existau și erau crezute; căci în desvoltarea evenimentelor, nu numai adevărul, ci și eroarea, calomnia și minciuna pot să devie pricinuitoare de fapte. Cu toate acestea Mihnea nu se îndepărtase cu totul de biserica ortodoxă, căutând să împace astfel și cerințele protegitorului unghur și pe acele ale boierilor săi. Bine înțeles că o asemenea politică cu două fețe, mai ales în o afacere așa de subțire ca religia, trebuia să nemulțamească pe toți și mai ales pe cei din lăuntru, întru cât ori ce concesii se făceau Catholicilor, nu puteau fi privite de Ortodoxi, de cât ca rupte din drepturile lor. Că Mihnea se îngrijă și de religia țarei, se vede lămurit din împrejurarea că el sfârșește tipărirea Liturghiei slavone, amintită mai sus²³.

Dar această abatere, măcar întru cât va a lui Mihnea Voevod, de la credința țarei, a fost numai o parte din păcatele,

²⁰ *Arh. ist.*, I, 2, p. 47.

²¹ *Mag. ist.*, IV, p. 247. „Se făcu Mihnea Vodă papistaș. Atunci jineau Ungurii și Sașii legea papistășerescă”.

²² *Hu. m., Doc.*, II, 2, p. 575.

²³ *M. i. sus.*, nota 13.

mult mai grele ce-i se puneau în samă. Cronicarii și anume autorul biografiei patriarhului Nifon, destul de bun cunoscător al întâmplărilor contemporane muntene, pe care le descrie, face din Mihnea Voevod unul din cei mai cruzi tirani. „Cum apucă domnia, zice el, îndată se desbracă lupul de pielea cea de oaie și-și astupă urechile ca aspidă și ca vasiliscul, iar arcul și-l încordă și găti săgeți de săgetat și sabia și-o fulgeră și mâna și-o întărtă spre rane. Și prinse pe toți boierii cei mari și aleși și-i munci cu multe munci cumplite și le luă toată averea și necinști jupănesele și fetele lor înaintea ochilor lor. Aci unora le tăie nasurile, și buzele, pe alții îi înneacă și pe alții îi spânzură”²⁴.

Nu am da crezare acestor crime puse în sama unui domnitor, știind ce ușor se încruntă pana cronicarilor pătimași — dacă însuși Mihnea nu le-ar fi întărit în parte prin pisană ce a pus să i-o sape pe mormântul lui, încă înaintea de a se cobori în el. În ea, Mihnea pare a ne spune, de dincolo de moarte, cum :

Acoperit domniam eu de cinste și multă și mare
 În a părintelui scaun cu strașnicul șchiptru în mână
 Toată-a mea țară, de mine, în tremur îmi sta în picioare
 Și se temeau de-al meu nume pân' și vecinele țări.
 Hoților moarte fusesem, tâlharii simțise al meu biciu,
 Tineam pulernic în mână, a cumpenei drepte greu palos
 Când mă aruncă din scaun cea gintă mult înșelătoare.
 Care pe Turci sprijinită mă 'ndepărtă la Săbiu²⁵.

Dar apoi măcelul boierilor este confirmat de o scrisoare a Brașovenilor către Săbieni și de un Minei păstrat la Sofia, în care se cetește notița că „s'a scris în anul 7017 când a ucis Mihnea Voevod pe boierii munteni”²⁶.

Care fuseseră însă motivele acestei asprimi a lui Mihnea? Tot biografia patriarhului Nifon va răspunde la această întrebare. Ea începe a povesti întâmplările acestei domnii, prin arătarea, că după moartea lui Radu, „boierii nu se puteau învoi pe cine vor pune domn; că unii ziceau să fie ceta, iar alții cela, și eră gâlceavă și ceartă între dânșii” din care spuse se vede că erau cel puțin două partide care susțineau candidații deosebiți din care acea ce susțineă pe Mihnea ieși învingătoare cu ajutorul Turcilor, apoi sprijinită și de Unguri. Se vede însă că în deosebire de ce se făcea altă dată, când boierii partidei protivnice închinău steagul, îndată ce simțiau bătălia pierdută, ei urmară

²⁴ *Arh. ist.*, I, 2, p. 140.

²⁶ Reprodușă de Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 193. Ea este redactată latinește. Iată două versuri:

Praedonum fueram domitor, furumque flagellum
 Iustitiam fortiter rigido ense colens.

²⁶ Iorga, *Studii și doc.*, III, p. XLIII.

de astă dată mai departe, și după întronarea lui, a dușmăni pe Mihnea, ceea ce aprigul domnitor le răsplăti cu foc și cu sânge.

Cine erau însă boierii nemulțumiți cu domnia lui Mihnea? Aici biografia patriarhului Nifon devine cu deosebire interesantă, „când ne destăinuște, „că ei se țineau de un neam, care eră mai ales și mai temător de Dumnezeu, cărora le eră numele de moși *Banoveși*, adecă *Băsărăbești*; pre ei i-a muncit cu felurite munci; pre unii i-a și omorât”. Această prigonire eră îmbinată cu una împotriva acelor ce bănuiau domnitorului sprijinul încuviințat Catholicilor, de oare ce aceeași cronică ne spune că „preoților de prin sate tuturor le-a tăiat nasurile, spre batjocura bisericeii, și se ispitia și se sfătuiă să ardă pe toți egumenii de la toate mănăstirile”²⁷. Arătarea, cu toate exagerările ei, trebuie să aibă un fond de adevăr, dacă ne gândim la mulțămirea Catholicilor cu domnia lui Mihnea.

Dar să vedem acuma de unde și ce eră această familie a Banoveșilor sau Basarabilor? Numele de Banovăț, diminutiv slavon din ban²⁸ ne îndreaptă numai decăt către banatul Craiovei. Această familie mai poartă în documente și cronicari alte două numiri, aceea de familia *Pârvulească*, de la unul din membrii ei cei mai de seamă, Pârvul cel Bătrân, banul Craiovei. Al doilea nume al ei se trage de la orașul în care ea trăia, și membrii ei erau cunoscuți sub numele de boierii *Craiovești*. La timpul când am ajuns, acești membri erau: *Barbu*, banul Craiovei, *Preda* vornicul, *Pârvu*, mare vornic, *Danciu* comis, *Radu* postelnic, *Neagoe* postelnic și *Drăghici*, fără titlu de boierie cunoscut. Ca membrii răposai, găsim amintiți în un document din 1501 pe *Barbu*, *Vlascan* și *Neagoe*. Acesta din urmă este arătat de alt document din 1588 ca tatăl celor 7 frați enumărați mai sus, de unde urmează că *Barbu* și *Vlascan* să fi fost sau bun și străbun sau unchi, frați de ai tatălui, *Neagoe*. Afară de acești naintași ai Craioveștilor din vremile lui Mihnea, documentul din 1588 mai amintește și de răposatul Pârvu, din vremea altor domni bătrâni²⁹, nu se știe pe când, dar în ori ce caz începătorul sau personajul acel însemnat care a dat numele întregii familii. Se vede, din această enumărare a membrilor în viață pe timpul lui Mihnea, că familia Pârvulească eră puternic înrămurată și

²⁷ *Arh. ist.*, I, 2 p. 140, citată, reproducă și în *Cronica anonimă*, în *Mag. ist.*, IV, p. 243. Căpitanul, *Ibidem*, I, p. 112. arată pe partidul boierilor nemulțumiți cu cuvintele: „Banul Barbu Craiovescul cu rudeniile lui și cu altă ceată de boieri”.

²⁸ Hașdeu, *Etym. magnum*, III, p. 2465. Se va miră poate cineva de un volum de 2465 de pagini; dar Hașdeu, în loc de a numeota paginile dicționarului său, tipărit în două coloane, numerotează coloanele.

²⁹ Asupra familiei Craioveștilor și a membrilor amintiți vezi documentele sprijinătoare în Nicolaescu, *Doc. slavo-române*; rezumatul de la pag. 325 și documentele aduse în sprijinul acestui rezumat la p. 10, 39, 61, 238, 239 și 254.

deci cu mare autoritate și înriurire, nu numai peste Olt, dar și în deobște, în Statul muntean; apoi ea eră așezată din vechime în banatul Craiovei, dând pe scaunul acestui ținut, vasal al Munteniei Mari, o succesiune de bani de Craiova.

Dar de unde luase această familie bănească din Oltenia numele de Băsărăbești? Dacă luăm în privire faptul că la 1241 cronicarul Fazel-Ulah-Rașid arată pe un Basarab ca ban al Olteniei și dacă mai tragem alătura și locul din Anonimul românesc, care vorbește de închinarea Băsărăbeștilor, adică a boierimei de peste Olt, către Radu Negru³⁰, am fi dispuși să primim ipoteza că familia Banoveștilor se trăgea din vechii Basarabi, stăpânitori ai Olteniei încă dinainte de descălecare. Chiar însă dacă ar fi așa, încă legătura de înrudire între familia Craiovească și coborătorii lui Dan I, se rupsesse cu totul. Dovada cea mai bună este faptul că Neaga, sora celor 7 frați Craiovești, se măritase cu Basarab cel Tânăr sau Țepeluș³¹. Căsătoria n'ar fi putut avea loc dacă Pârvuleștii ar fi fost rude cu Neagoe Basarab. De aceea noi am înclină a primi părerea că numele de Băsărăbești se dădu familiei Banoveștilor, nu din pricina originii lor, ci din pricina încuscrirei acestei familii cu Basarab cel Tânăr. Apoi nicăeri, în documentele cercetate până acum, nu se întâlnește nici cea mai ușoară arătare, că familia Pârvuleștilor s'ar fiinea de Basarabi.

Cu toate acestea, numele de Băsărăbești dat acestei familii s'a răspândit în întrebuințarea lumii, de oarece îl vedem păstrat și de tradiție. El nu este numai o împodobire a acestei familii, făcută de biograful patriarhului Nifon, pentru a o înălța în vază, ca una ce sprijineă pe domnul idealizat de acel biograf, evlaviosul Neagoe Basarab. Dovadă că Pârvuleștii erau în deobște cunoscuți și sub numele de Basarabi ne-o dă întâi Cronica anonimă, când vorbește de Băsărăbești ca boierime de peste Olt, strămutând, de sigur prin un anacronism, existența acestei numiri pe timpul lui Radu Negru; apoi o inscripție din 12 Sept. 1682 de la mănăstirea Bistrița din Țara Românească, spune despre spătarul Constantin, nepotul lui Brâncovanu, că, „s'ar trage din vechea dungă a Craioveștilor care și Băsărăbești se chiamă”³².

Familia Pârvulească slujise în vremuri mai vechi cu desulă credință tuturor domnilor Munteniei, fără deosebire de stirpea din care să trăgeau, fie ea drăculească sau băsărăbească. Așa, pe timpul lui Vlad Călugărul din linia drăculească, găsim

³⁰ Mai sus, Vol. II, p. 196 și 209 și Vol. III, p. 60 și 233.

³¹ Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, vezi mai sus, pag. 128, nota 20.

³² *Raportul* lui Gr. Toilescu asupra mai multor mănăstiri din Muntenia în *Analele Acad. Rom.*, VIII, 1888, p. 191 asupra încuscrirei lui Basarab cel Tânăr cu Craioveștii, vezi mai sus, p. 139.

în divanul domnesc în repetate rânduri membri din marea familie olteană, precum pe Barbu Craiovescul, arătat de un document din 20 Aprilie 1496 ca Barbu banul, pe care îl mai aflăm și în documentele din 31 Iulie 1487, 3 Iunie 1493, 10 Iunie 1493 și 16 Martie 1494. În acest din urmă document ieau parte la a lui întărire, afară de Barbu, încă și frații lui : Pârvu, Danciu și Radu³³. Tot așa se află banii Barbu și Pârvu Krlevski în divanul lui Radu cel Mare³⁴. Se întâlnesc, nu e vorbă, une ori boieri Craiovești răsvrățiți contra domniei. Așa chiar pe timpul lui Vlad Călugărul, sub care am văzut de mai multe ori pe boierii Craiovești întărind hrisoavele domnului, întâlnim o asemenea răsvrătire, arătată de un document ceva posterior, din 29 Decembrie 1523, în care se vorbește de niște moșii „Bărbățeștii și Brăneștii, partea Barbului ban și a fratelui său Drăghici, pe care le-ar fi pierdut cu viclenie de la Vlad Voevod, iar boierul jupân Vlaicu Cluceru l-a ajuns cu dreaptă și credincioasă slujbă de la Vlad Voevod”³⁵. Această răsvrătire însă poate să fi avut pricini speciale, nu caracterul unei împotriviri în contra unei dinastii domnitoare și sprijinirea alteia, cum prind a se arăta faptele pe timpul lui Mihnea cel Rău și de la el înaintea.

Avem de răspuns încă la o ultimă întrebare.

Cărei împrejurări oare să fie datorită această plecare a boierimei oltene către coborătorii lui Dan I? Zicem a boierimii oltene, căci cu toate că Pârvuleștii nu o constituiau ei singuri, însă ei, prin numărul și vaza lor, țarau după ei ceea ce unii croniciari numesc „și cealaltă ceată de boieri”. Noi nu credem a se putea găsi deocamdată altă explicație decât în ipoteza împărțirii domniei Țării Românești între cei doi Basarabi, Țepeluș și Laiot, pe timpul stăpânirii celui dintâi, unită cu căsătoria lui Țepeluș cu Pârvuleasca Neaga.

De aceea și vedem pe Pârvulești dând tot sprijinul lor fiului lui Țepeluș, pe care îl ridică în contra lui Mihnea, luând în ajutor pe Unguri în contra Turcilor ce ajutau coborătorului lui Vlad Dracul. Dar am văzut cum Ungurii, temându-se a nu supăra pe Turci, primesc închinarea ce le-o făcuse Mihnea Vodă și-l recunosc de domn al Munteniei. Atunci acesta începând o strașnică răzbunare în contra partidului băsărăbesc, reprezentat prin boierii Craiovești, „s’au ridicat o samă de boieri cu Banul Barbu Craiovescul și cu frații lui și cu alt neam al lui și au pribegit în Țara Turcească, care făcând jalbă la împăratul de răutățile ce le făcea Mihnea, l-a mazilit și a pus în locul lui

³³ Vezi rezultatul documentelor din domnia lui Vlad Călugărul, făcut de d. Al. Lăpădatu în articolul său *Vlad Călugărul* din *Conv. lit.*, XXXVII 1903, p. 1148—1154.

³⁴ *Sbornik*, IX, p. 347—355 citat de Cănduratu, p. 225. Cel doi bani trebuia înțeleși : unul fost și altul în ființă.

³⁵ Reprodus de Nicolaescu, *Doc. slavo-romn.*, p. 238.

pe Vlad Vodă, fratele Radului Vodă”³⁶. Mihnea se adăpostește în Transilvania. Aici însă dușmanii lui din familia bășărăbească, anume Danciu, fiul lui Țepeluș, și unul Albu visternicul, în unire cu un nobil sârb, înrudit prin căsătorie cu familia bășărăbească, Dimitrie Iacsih, îl urmăresc și îlucid, dar și Danciu este ucis de oamenii lui Mihnea³⁷. Omorul s'a petrecut în chip crud, cum numai vremile de atunci puteau să-l învoiască. Când Mihnea se întorcea dela biserică în ziua de 12 Marite, deci în plină lumină el fu atacat de Iacsih și de fiul lui Țepeluș, ucis și capul lui tăiat. Fiul lui Mihnea, Mircea, care venia tocmai la biserică să iee pe tatăl său acasă, îndată a sărit de pe cal și a alungat pe Danciu, tăindu-l în două, ucigând și pe toți tovarășii lui cu ajutorul Săbienilor care au închis porțile și împreună cu magistratul au sărit în ajutorul lui Mircea. Din acest măcel s'au ales trei morți: Mihnea, Danciu și Iacsih și o mulțime de răniți dintre orășeni.

Mihnea dusese cu el în Săbiu pe femeia lui Voica și pe copii săi. După moartea soțului ei, ea este luată sub protegierea lui Vladislav care poruncește cu strășnicie Săbienilor s'o apere și s'o îngrijască. Vlad Vodă dă voie femeilor ce însoțiau pe Voica, să se întoarcă în țară, iar doamna Voica mulțămește Săbienilor pentru buna ei tratare³⁸ — o notă blândă și omenească în sălbăticia acestui timp care arată tot așa de limpede ca și astăzi, cele două fețe ale omenirii, cea de fiară și cea dumnezească.

Vlad IV cel Tânăr (Vlăduț), 1510—1512. — Băsărabestii, de și alungaseră din domnie pe Mihnea, nu izbutiseră a pune în locu-i pe Neagoe Basarab, singurul fiu al lui Țepeluș, ce rămăsese după moartea lui Danciu: căci Turcii rânduiseră în scaunul muntean pe unul Vlăduț, fratele lui Radu cel Mare și deci fiul lui Vlad Vodă Călugărul, după cum se vede din inscripția de pe mormântul lui reprodusă mai jos. Afară de Constantin Căpitanul și de Biografia patriarhului Nifon, care, arătând această înrudire a lui Vlăduț, adaugă că el fu introdus în domnie de Turci, însuși Vlăduț mărturisește lucrul în o scrisoare către Brașoveni, în care spune că, „cu voia lui Dumnezeu și din porunca cinstiului împărat, sunt domn al Țării-Românești”³⁹. Vlăduț, pentru a tăia sprijinul pe care Neagoe Basarab l-ar fi

³⁶ Const. Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 112.

³⁷ 1510 Hurm., *Doc.*, XV, p. 197: „Danchul filii quondam Cypelles et Albwyster”. Altă relație a lui Ștefan, din Galații Ardealului către Bistrițeni, 15 Martie 1510, *Ibidem*, p. 199. *Istoria mân. catolice din Târgoviște* în *Arh. ist.*, I, 2 p. 47. *Chron. fucio-lupino ollardinum*, I, p. 43, zice de Iaksyh că eră „Rascianus”. Pentru amărunțimi vezi nota lui N. Iorga la p. 200 a *Doc. Hurm.*, XV.

³⁸ Bogdan, *Doc. și Regeste*, p. 144. *Arh. ist.*, I, 2, p. 141. Căpitanul, I. c., mai sus, nota 36. Scrisoarea Voicei din 9 August 1511, Hurm., *Doc.*, XV, pag. 212 [și Bogdan: *Doc. și Reg.*, p. 143—144].

³⁹ Eng., *Gesch. der Wah chey*, p. 197.

putut află în Unguri, se grăbește a le recunoaște supremația ; căci se găsește o diplomă latinească din 1511, în care Vlăduț spune că „noi Vlad din mila lui Dumnezeu voevod transalpin recunoaștem că domnul nostru prea îndurător, Vladislav, s'au milostivit a ne întări în domnia noastră părintească și de moștenire ⁴⁰.

Băsărăbeștii sub apăsarea împrejurărilor se fac că se împacă cu domnul din familia protivnică lor, legându-se prin jurământ.

Radu al IV-lea și soția lui Despina

„făcut înaintea lui Mahomed pașa al Dunărei, că atât ei să nu facă vicleșug și să slujască cu dreptate domnului nostru Vlad”, iar Vlad la rândul său „că nu va face nici un rău aceluia neam” ⁴¹.

⁴⁰ Doc. din 17 Aug. 1511. Hurm., *Doc.*, XV, p. 213.

⁴¹ Biogr. patr. Nilon, *Arh. Ist.*, I, 2, p. 141 :

[Basarabestii... făcură jurământ înaintea lui Mehmet pașa al Dunării și zise neamul Băsărăbeștilor : De vom umbla noi cu vicleșug și de nu vom sluji Domnului nostru Vladului-Vodă în dreptate, să piară neamul și numele nostru dintr'această țară de veci... Vlad-Vodă zise către Mehmet-pașa : De voi face eu acestui neam vre-un rău... sabia ta să taie capul meu cu mare rușine și să pierzi neamul meu dintr'această țară].

ambele jurăminte scrise pe apă, ca toate acele făgăduieli ce caută să acopere cu mantia prieteniei, învechite și îndărătнице dușmăni. Se vede că Neagoe Basarab, capul Băsărăbeștilor fu părât la Vlăduț, cu sau fără drept, că umblă după domnie, ceea ce împinse pe domn la gândul de a-l da morței. Neagoe prinde de veste la timp, fuge peste Dunăre, și revenind cu ajutorul Turcilor cari urgisiau pe Vlăduț, de când se închinase Ungurilor, îl bate și-l ucide. Lucrul este arătat de inscripția pusă pe mormântul lui Vlăduț: „In anul 1512 Ghenarie 23 au răposat robul lui Dumnezeu Iō Vlad Voevod, fratele lui Iō Radul Voevod, fiul prea bunului și marelui Iō Vlad Voevod și într'al 26 an al vârstei sezū pe scaunul domnesc. Și a venit domn Iō Basarab Voevod și, fiind luptă, au tăiat capul lui Vlad Voevod în cetatea București”⁴².

Băsărăbeștii ajunseră în sfârșit, după multă trudă, să aibă în tronul muntenesc un domn după inima lor.

Neagoe Basarab, 1512—1521.— Neagoe Basarab se întitulează pe un Evangheliar din 1512: „Iō Basarab marele Voevod fiul prea bunului marelui domn Iō Basarab Voevod”⁴³. Acest mare și bunul Basarab, tatăl lui Neagoe Basarab, nu poate fi decât Basarab cel Tânăr, după documentele aduse mai sus. Neagoe atât prin filiația lui, cât și prin numele ce-l purtă, eră vederat din familia băsărăbească.

Neagoe Basarab, după firea lui evlavioasă și plecată către sărbătorirea clerului și înfrumusețarea bisericilor, nu prea avea răgazul trebuitor pentru a se mai îndeletnici și cu alte afaceri, în cât domnia lui nu înfățișază decât o lungă urmare de ceremonii religioase. Cu toate că pus de Turci în domnie, el se pune bine și cu Ungurii. Așa îl vedem întâi în bune legături cu Șașii, după cum răsare lucrul din mai multe scrisori de afaceri, trimise de domnul Munteniei statului orășenesc din Brașov⁴⁴. Tot aceste scrisori dovedesc apoi și plecarea lui Neagoe Basarab către Unguri, de oare ce domnul spune în una din ele, că am jurat să „fîm domnului nostru, Innălțîmei sale Craiului Laeș (Lajos sau Ludovic), credincioși și drepti și cu dreaptă slujbă,.... căci domnul meu, Innălțîmea sa Craiul Laeș, m'a întărit în țara domniei mele și mi-a făcut dreptate întru toate”. Ba această închinare este îndreptată chiar în contra Turcilor, adăogând

⁴² Nicolăescu, *l. c.*, p. 5. Comp. vice-voevodul Ardealului către Săbieni, 17 Ian. 1512. Hurm., *Doc.*, XV, p. 217: In 14 Fevr. 1512 Viedislav înștiințează pe Săbieni despre uciderea lui Vlad(ul) și întronarea lui Ne goe. *Ibidem.* p. 218.

⁴³ *Bibliografia rom., veche*, I, p. 17. Titlatură identică într'un hrisov al său din 1512 „B s r a b Vodă fiul bunului B s r i b Vodă”, *Arch. ist.*, I, 1, p. 143. Nu se poate primi erăt rea lui Căpit nului că Ne goe ar fi fiul Părvului Vornicului nepot de frate al banului B r bu Craiovescui, *Mag. ist.*, I, p. 152.

⁴⁴ I. Bogdan, *Doc. și Reg.*, pag. 149—160.

mai departe, că „dacă s'ar întâmpla ca păgânii și vrăjmașii sfintei cruci și ai sfintei coroane să vree să treacă peste plaiuri, spre părțile ungurești, ca să prade, domnia mea și cu boierii domniei mele și cu toată țara, dacă ni se va părea că putem sta înaintea lor, să-i oprim și să stăm să o facem; iar dacă vom vedea că nu putem, să dăm de știre domnului nostru, Innălțimei sale craiului și Brașovenilor și Țării Bârsei”⁴⁵. Dar în același timp Neagoe cultivă pe Turci, așa precum se vede din arătarea unei alte scrisori în care spune că „a venit la mine un negustor turc cu marfă bună și multă și e un bun prieten al domniei mele”⁴⁶.

Boierii lui Neagoe Basarab sunt bine înțeleși Pârvuleștii și oamenii lor. Așa în scrisoarea cu plecarea către Unguri, enumeră Neagoe, pe boierii Barbu banul Craiovei, Calotă, Horvat, Dumitru. Un Document din 1512 adaugă pe Ioan, Drăghici, Hamza, Barbu și Radu postelnicu frațele lui Barbu banul⁴⁷.

Neagoe Basarab era ca și predecesorul său un principe foarte bigot care și întărise încă această plecare sufletească fiind în tinerețe „socotitorul” (secretarul) patriarhului Nifon,

Neagoe Vodă Basarab

acel care se refugiase în Muntenia.

⁴⁵ Bgd n, *Doc. și Rev.*, p. 151.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 154.

⁴⁷ Barbu Bmul și Pârva Vornicul sunt arătați ca cu deosebire aproape de domn în o scrisoare a lui Neagoe către Săbieni, 4 Dec. 1512. Hurm., *Dec.* XV, p. 221.

Un suflet atât de temător de Dumnezeu trebui să se căiască în curând de asprimea ce o arătase în primele momente ale izbânzei sale, ucigând pe Vlăduț și pe Bogdan. De aceea ne spune un cronicar, că „Basarab Vodă căindu-se de moartea lui Vlăduț, au chemat pe patriarhi, arhiepiscopi, episcopi și târgoveți, ca prin gătirea sfântului mir să îmblânzească mânia lui Dumnezeu”⁴⁸ Patriarhul Pahomie, „luând clerici și mireni (bine înțeles Greci), au mers în Valahia și în Moldova. Acolo l-au primit cu toată evlavie și prinții acelor țări și boierii și tot norodul”⁴⁹. Cu pri-tețul acestei înalte vizite a patriarhului, Neagoe pune să se sfințească de către el mitropolit pe Macarie⁵⁰.

Deabiă se sfârșise ceremonia aceasta, făcută pentru iertarea păcatelor lui Neagoe, și în mintea domnului se născu ideea unei alteia și mai pompoasă și minunată, împăcarea memoriei lui Nifon care fusese alungat cu ocară din Țara Românească și murise în surgun la muntele Atos. El își puse în gând să aducă moaștele sfântului înapoi în Muntenia. Trimise deci la Sfântul Munte pe mai mulți boieri cari, când ajunseră la mormântul sfântului, fură cuprinși, atât ei cât și călugării ce-i însoțiau, de o tainică groază, neîndrăznind nimeni să pună sapa în pământ, spre a desgropa moaștele. Unul din ei își luă inima, și începù a săpa până ajunse la moaștele sfântului, pe care le puse într'o raclă de lemn mirositor. Împreună cu oasele lui Nifon plecară spre Țara Românească și „kir Neofit și alți călugări dela mănăstire”. Neagoe adună clerul și boierii așteptând rămășițele părintelui său sufletesc. Când domnul văzu cosciugul, se repezi la el, îl cuprinse în brațe sărutându-l cu lacrimi de bucurie, și tot poporul plângea împreună cu el, emoțiune desigur sinceră, de și astăzi ne vine greu a ne-o închipui. Este curios însă de a constata, că un boier de la curtea lui Neagoe, nu sărută moaștele sfântului, dar neîndrăznind a da necredința lui pe față, se strecură cu meșteșug printre închinători, ca să nu-l bage nimeni în samă. Păcat că nu ni s'a păstrat numele acestui Volterian din Muntenia de la începutul veacului al XVI-lea. Domnul dete să se facă un sicriu de argint împodobit cu aur, mărgăritare și pietre scumpe, pe care puse să se zugrăvească chipul sfântului și al său, rugându-se lui în genunchi, și-l trimise la mănăstirea Dioniziat din Sfântul Munte, ca mulțămită pentru prețiosul dar al moaștelor lui Nifon⁵¹.

Călugării de la Sfântul Munte, văzând pe Neagoe atât de bine dispus în favoarea lor, nu întârziară de a-l cercetă cu

⁴⁸ Filștiș, în *Șincai*, II, p. 133.

⁴⁹ Malaxa în *Șincai*, II, p. 132.

⁵⁰ Anon. românesc, în *Mag. ist.*, IV, p. 251. Biogr. în *Arh. ist.*, I, 2, p. 143.

⁵¹ Descrierea aducerii moaștelor sfântului în Biografia lui Nifon, *Arh. ist.*, I, 2, p. 144—145. Am luat numai partea mai mult istorică, omițând minunile.

rugămintele lor, pentru deosebite înfrumusețări sau zidiri de trebuință, pe care Neagoe se grăbi a le îndeplini. Biografia patriarhului Nifon conține o lungă enumerare a darurilor, lucrărilor folositoare și de împodobire pe care Neagoe le făcù din banii Țării Românești la mănăstirile din Sfântul Munte. Vom aminti din ele pe cele mai de căpetenie.

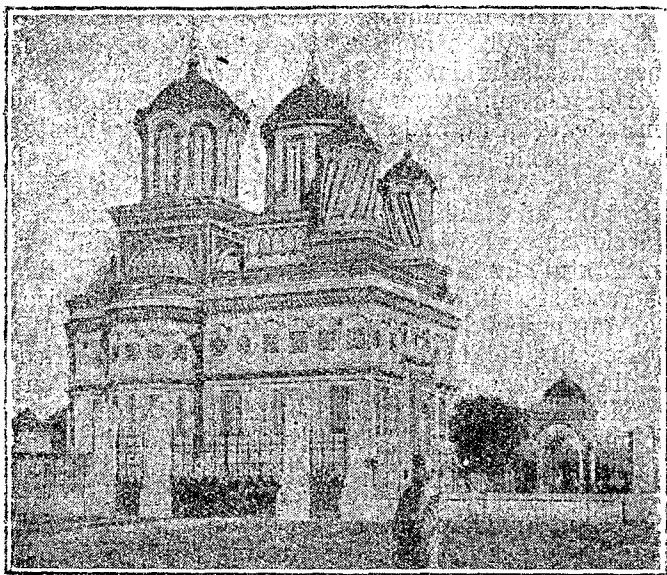
El săvârșește de zidit mănăstirea Coltumuzului, cea începută de Radu Vodă, care deveni marea lavră românească; zidește din temelie biserica Sfântului Neculai cu trapezare, pivniță, bolniță și ospătărie, chilia în jurul ei, grădină, etc; sapă un port în Ascalon la mare, întărind portul cu tunuri ca să fie de pază; la lavra Iverului aduce apă pe urloae depărtare de o milă de loc; deasemenea și la lavra Chilindarului. Pe toate aceste biserici zidite de dânsul, precum și pe celelalte, le împodobește cu icoane îmbrăcate în argint, cu vase de aur, cu vestminte cusute cu sirmă și la unele din ele mai face și mertic (dare anuală) câte o sumă de bani ⁵². „Și fu ctitor mare a toată Svetagora” sfârșește biografia lui Nifon enumerarea acestor lucrări, însemnate pentru acele timpuri. Și într'adevăr de mult nu dăduseră călugării din Sfântul Munte peste o mână așa de darnică de domnitor, care pentru ei sta pururea deschisă, nerefuzându-le nici o cerere.

Dar nu numai la muntele Atos întinse Neagoe Basarab îndurătoarea sa liberalitate. De dânsa se folosi și biserica sobornicească din Țarigrad, pe care o acopri toată de iznoavă cu plumb, reînnoi toate chiliile patriarhiei și o îmbogăți cu mai multe daruri. Nu mai puțin mănăstirile de pe muntele Sinai, acele din cetatea Ierusalimului cu muntele Sionului; apoi alte mănăstiri, cum exclamă cu entuziasm biografia patriarhului Nifon, „la toate câte sunt în Europa, în Tracia, în Elada, în Achaia, în Iliriu, în Cambania (?) în Elispont, în Misia, în Machedonia, în Titulia (?) în Sirmia, în Lugdunia, în Paflagonia, în Dalmația și în tote laturile, de la răsărit până la apus și de la miază-zi până la miază-noapte”. Frumoasă darnicie, dar mare risipă a banilor țării pentru interese străine! Dar ce eră țara pe atunci decât o porție din marele întreg care se numia Creștinătatea? De aceea încă înaintea de Neagoe Basarab, întâlnim de aceste lucrări făcute de domnii români la mănăstirile din Răsărit și mai ales la cele atât de slăvite din Sfântul Munte al Atosului. Așa am văzut mai sus că Radu Vodă cel Mare începuse să zidiască mănăstirea Coltumuzului, și câteva inscripții, cercetate de curând, arată că și Ștefan cel Mare ridicase mai multe construcții și

⁵² Enumerarea acestor lucrări în *Arch. ist.*, 1, 2, p. 147. O inscripție pe un turn al măn. Pavlovska din Sfântul Munte spune că în 1522: „Neagoe voev. și fiul său Theodosie voev. domnii țării Ungro-vlacliei au făcut acest turn”. Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 23.

făcuse dăruri la acele sfinte așezăminte ⁵³, toate însă întunecate și lăsate în urmă de bogata și părăduitoarea dărnicie a lui Neagoe.

Neagoe însă îngriji și de bisericile și mănăstirile țării. El acoperi cu plumb mănăstirea Tismana, împodobi cu prețioase daruri Nucetul, aducând aici cu multă cheltuială o icoană „făcătoare de minuni” din Constantinopole, împodobind-o cu cunună de aur bătută în pietre scumpe; zidi o mare mitropolie în Târgoviște unde strămută scaunul mitropolitan ce până atunci stătea în Argeș; în sfârșit ridică frumoasa mănăstire (din acest

Mănăstirea Curtea de Argeș

oraș, care strălucește și astăzi ca monumentul cel mai de fală a întregii noastre țări, mănăstirea de la Curtea de Argeș ⁵⁴.

În 1520 când fu să se sfințească această biserică, care eră privită chiar de neculții contemporani ca o adevărată minune ⁵⁵.

⁵³ M i jos, revenim asupra chestiei în vol. VI, cap. *Sporul înviuririi grecești*. Vezi și mai sus, p. 128.

⁵⁴ Asupra acesteia mai multe la sfârșitul vol. VI al acestei scrieri, sub capitolul „Arta”.

⁵⁵ Căpit: nul spune despre ea în *Mag. ist.*, I, p. 152: „în scurte cuvinte în lume nu se va mai afla alta ca aceasta”, iar biografia patr. Nifon adăogă: „și așa vom putea spune cu adevărat că nu este așa mare și sobornică ca Sionul care l făcuse Solomon, nici ca S-ta Sofie care o făcu Iustinian împăratul; iar ca frumusețe este mai pe deasupra decât acele”. *Arh. ist.*, I, 2, p. 148.

Că sfințirea s'a făcut în 1520, vezi pofțirea la această serbere din partea lui Neagoe Vodă către Brașoveni, 26 Apr. 1520. Hurm., *Doc.*, XV, p. 243.

Neagoe Basarab se hotări să facă iarăși o serbare strălucită, gășind prilejul de a mulțami din nou gustul său pentru ceremonii religioase. El pofti mai întâiu pe iubiții săi egumeni de la mănăstirile Atosului, prin o învitare îndreptată către Gavril Protul, autorul biografiei lui Nifon, de la care împrumutăm aceste prețioase amărunchimi; și „acesta chemă pre toți egumenii de la mănăstirile cele mari, de la Vatoped, de la Iver, de la Chilandar, de la Xeropotam, de la Caracal, de la biserica lui Alimpie, de la Collumuz care este lavră românească, de la biserica lui Filoteiu, de la Xenof, de la Zograf care este lavră bulgărească, de la Simenca, de la Dochiar și de la lavra rusească Pandocrator, de la Costamunit, de la Sf. Pavel, de la Dionisie, de la biserica lui Sf. Grigorie și de la Simion Petra. Acești egumeni toți veniră la ighemonul Neagoe în Țara Românească cu Gavril Protul care fu zis mai sus. De aici chemă domnul și pre Teolipt patriarhul Țarigradului, și cu dânsul pe patru mitropoliți: de la Serisin, de la Sardica, de la Midia și de la Mitilene, și chemă încă pe toți egumenii din Țara Românească, și cu tot clirosul împreună, la ighemonul Neagoe”⁵⁶. Dacă ne închipuim că toți aceștia, patriarh, mitropoliți, egumeni, preoți, nu veniau singuri ci însoțiți de oamenii lor de slujbă, cu atât mai numeroși cu cât rangul era mai mare, atunci nu vom găsi exagerat numărul de 1000 de fețe bisericesti ce se spune din tradiție că au fost față la sfințirea bisericei. Din aceștia o mare parte erau Greci, din care mai mulți fiind așa de bine tratați și primiți de Neagoe, rămaseră pe lângă el și după săvârșirea ceremoniei, cu toate că biografia lui Nifon ne asigură, că după ce se mântui târnosirea bisericei „ei se duseră toți care pe la locul său”⁵⁷.

De la acest domn mai ales credem că s'a introdus obiceiul de a se închină mănăstirile țării către acele din Răsărit, punându-se sub protecția unei mai mari sfințenii, împrejurare care atrase tot mai mult pe Greci în țările române, și aduse chiar înaintea de timpul Fanariotilor mai toate mănăstirile țării, cu uriașele lor averi, în mâinile călugărilor străini⁵⁸.

Rezultatul domniei lui Neagoe fu fatal Munteniei. Cheltuielile exagerate făcute cu trebile bisericesti sărăciau poporul, pe când în privința politică țara era într'o mare înjosire. Tributul de sânge urmă înaintea a se lua din țară, iar acel de bani se sporiă mereu. Către Turci slugărie înjositoare, către Unguri închinare, după principiul bisericesc, pe care-l practică cu toată

⁵⁶ *Arh. ist.*, I, 2, p. 149.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 150.

⁵⁸ Eng. a, *Gesch. von Servien und Bosnien*, p. 454. Despre scrierile lui Neagoe vom trata în vol. VII, sub capitolul: *Mișcarea intelectuală*.

osârdia evlaviosul Neagoe : „capul plecat sabia nu'l taie”. Rezultatul însă cel mai fatal al acestei domnii fu sporirea nemăsurată a înfriurii grecești, și anume pe calea aceea, prin care acest element se putea mai ușor alipi de sinul țărilor române, aceea religioasă.

Neagoe Basarab avea de soție pe *Milica* sau *Despina*, fiica lui Lazăr Brancovici despotul Serbiei. Ea trăia încă în 1538, când se găsește o reclamație a ei contra unui giuvaerghi din Săbiu, pentru o coroană ce-i dăduse să repare.

Este interesant de constatat că înainte de a se începe închinarea mănăstirilor române către cele din Răsărit, se obișnuia a se închină mănăstiri mai mici din țările române către altele mai mari tot de aici. Un doc. din 1490 dela Ștefan cel Mare arată că mănăstirea Horodnicul s'a închinat împreună cu moșia ei Bălășeștii, mănăstirii celei mari a Putnei și alt doc. din 1750 arată că schitul Cernica căzând „la mare scăpătăciune încât a fost lipsit de preot și de slujba sfintei liturghii, au închinat nepoții ctitorului acest schit către sfânta mitropolie pe timpul lui Șerban Cantacuzino Voevod”⁵⁹.

2. DELA MOARTEA LUI NEAGOE BASARAB LA ACEA A LUI RADU PAISIE 1521—1546

Teodosie, 1521—1522.— Puține zile trebuiă să domniască odrasla lui Neagoe Basarab. Teodosie, fiind minor, este episcopizat de un Craiovesc, vornicul Preda, care este dat de unele izvoare „drept fratele lui Neagoe Basarab”. Această înrudire, dată lui Preda, ar avea înțeles, numai dacă am primi spusele cronicarului Căpitanul, că Neagoe Basarab însuși n'ar fi fost decât „fiul vornicului Pârveu, nepot de frate Banului Barbu Craiovescul”⁶⁰, filiație ce am văzut că nu poate stă, întru cât Neagoe Basarab nu eră un simplu boier, ci fiu de domn, al lui

⁵⁹ 1490 Bartolomeu Măzăreanu, în *An. Acad. rom.*, II, tom. XVIII, 1911, p. 312 (70); 1750 Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 496.

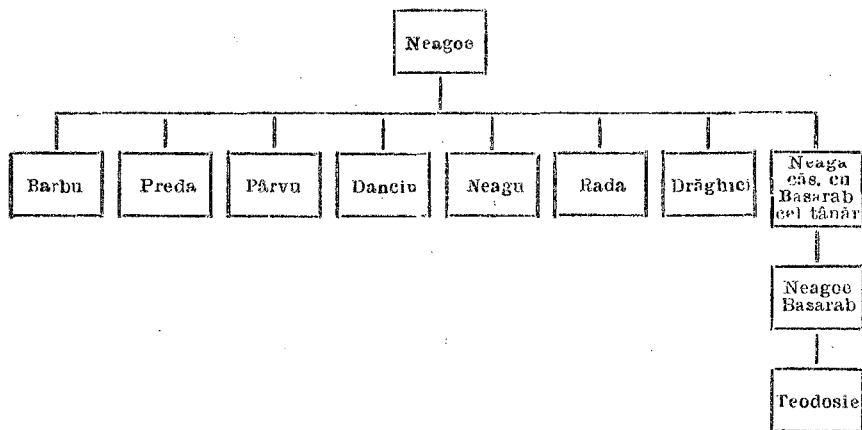
⁶⁰ „Preda ce zice să fi fost frate lui Neagoe Vodă”. Căpitanul, în *Mag. Ist.*, I, p. 158. „Uno fratello del padre di ditto Theodosio, nominato Pedra”. Raportul oratorului venețian din Pesta, din 10 Noemvrie 1521. *Hurm. Doc.* VIII, p. 51. Teodosie eră de 16 ani. Alt raport al aceluiaș din 30 Oct. 1521. *Ibidem*: pag. 50.

Basarab (cel Tânăr). Preda eră unchiul lui Neagoe, fiind frate cu muma lui, Neaga ⁶¹.

De abia însă se urcase în tron Teodosie, că boierii din partidul drăculesc, acei ai lui Vlăduț, acei care pribegiseră în Moldova, „auzind pofțita de dânsii moartea a lui Neagoe Vodă, au venit în țară, și împreună cu Buzoenii au rădicat pe alt domn, pe un Radu Vodă Călugărul și au mers de s'au bătut cu Preda care eră cu cealaltă ceată de boieri... Preda a pierdut și războiul și capul” ⁶². Războiul a fost la Târgoviște. Știrea cronicarului este adeverită în parte de un document. Anume o scrisoare din 1521 (luna ?) a regelui Ludovic către Săbieni, în care se spune, că „s'a dat ordin Voevodului Transilvaniei să restituie în scaun pe Teodosie cel alungat de Dragomir Călugărul” ⁶³.

Radu Călugărul al lui Căpitanul și Dragomir Călugărul al lui Ludovic sunt una și aceeași persoană. Acest Radu sau Dragomir Călugărul eră fiul lui Vlad cel Tânăr sau Vlăduț și deci din familia drăculească ⁶⁴. Căpitanul însă ne dă prețioase știri asupra boierilor pribegiți în Moldova pe timpul lui Neagoe, asu-

⁶¹ Vezi mai sus, pag. 186, lată arborele genealogic al Părvuleștilor mai noi :

⁶² Căpitanul *l. c.*, p. 158. Cron. anonim în *Mag. ist.*, IV, p. 267, spune că boierii au ridicat domn pe Radu Vodă Călugărul despre partea Buzăului. Comp. Ludovic al II-lea regele Ung. către Sigismund al Poloniei în Engel, *Gesch. der Walachey*, p. 200 : „Magnum quoque ex partibus Transalpinis nostrae Transilvaniae et toti regni periculum. Qui quidam Teodosius cum sit legitimus heres et per nos confirmatus voivoda, statuimus, ei in omnem eventum succedere”.

⁶³ Ludovic către Sibieni (ad Cibinenses), 1521. Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 375 : „Calager ille Dragomir calamitatem Teodosie Woyvode intulit”. Comp. alta către Sibieni, identică 24 Oct. 1521. *Ibidem*, XV, p. 254.

⁶⁴ Nicolaescu, *l. cit.*, p. 5 și 248. Socolile Brașovului numesc pe Călugărul ca și Căpitanul, Vlad. Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 388. Atragem luarea aminte asupra identității numelor Radu și Dragomir sau Tugomir, pentru a întări cele spuse despre Radu Negru descălecătorul Munteniei. Mai sus, vol. III, p. 31.

pra unirei lor cu boierii din Buzău, deci din Muntenia Mare, pentru a sprijini un domn din partida drăculească, cum eră Dragomir sau Radu Călugărul, și asupra luptei lor cu „ceata cealaltă de boieri” (Olteni) care încunjurau pe Teodosie și pe Preda. Lupta între cele două partide muntene pe bază teritorială reiesă în plin. De aceea și vede că Teodosie, când este atacat, se retrage spre Oltenia, și scrie către Brașoveni: „Să nu credeți cine știe ce, fiindcă m'am dus în ceea parte a țarei, la Slatina (pe Olt); m'am dus fiindcă țara e mâncată de *partea cealaltă* de acei vrăjmași, precum știți domnia voastră”⁶⁵. Din această scrisoare reiesă într'un chip învederat, că Teodosie (Bășărăbescul), când a fost lovit de pribegii drăculești și de Buzoieni, a căutat adăpost de *aceea parte a țarei*, în Oltenia, unde-i eră baștină și apărarea. Dragomir Călugărul însă fu în curând omorât de Turci cari veniseră să sprijine pe Teodosie, căci, spune o scrisoare din 27 Decembrie 1521 a regelui Ludovic, că „Mehmet-Bei, prefectul Turcilor, după ce a cunoscut cele ce se petrec în Transalpina, ca să îndatoriască pe Teodosie, a venit în ajutorul lui cu câte-va mii de Turci, și lovind pe dușman, a omorât pe acei care doriă domniă, iar pe copil cu muma lui l-a dus în Turcia împreună cu visteria lui și 32 de tunuri”. Adaugă însă scrisoarea, că Mehmet-Bei lucrase numai cu un gând ascuns, de oare ce, „după îndepărtarea lui Teodosie, Mehmet-Bei cu Turcii au pus mâna pe putere în Valahia, cu toate că Valahii turburau toată provincia prin răscoale și împerecheri lăuntrice”⁶⁶.

Acest Mehmet-Bei, care cu prilejul acestor turburări vrea să pună mâna pe tronul Munteniei, apucătură neobișnuită la Turci, eră un Român renegat trecut la religia turcească și ajuns la rangul de pașă în oștirea otomană. Despre el ne spune Ureche, că „se trăgea din scminția lui Basarab Vodă; că pentru legea lui cea întunecată oamenii s'au scărbit de dânsul”⁶⁷. Nu știm din care Basarab se coboră Mehmet-Bei; dar planul lui nu putea dispăcea Porței, care ar fi văzut cu mulțămire pe un pașă al ei apucând coroana Țarei-Românești, sub cuvânt că și-ar trage neamul din domniile vechi.

Primejdia eră mare. Nu numai țara, dar și legea eră amenințată. Și cu toate acestea, vom vedea cum zavistia și îndușmănirea partidelor muntene nu se curmă, nici față cu această primejdie, de a vedea țara căzută sub un pașă turcesc. În adevăr, apărătorul neatârării Statului muntean, Radu de la Afumași, are de luptat nu numai împotriva lui Mehmet-Bei, dar și împotriva însuși unui frate al său, Bădica Voevod, sprijinit la început

⁶⁵ I. Bogdan, *Doc. și Reg.*, pag. 161.

⁶⁶ Hum., *Doc.*, II, 3, p. 374. *Ibidem*, p. 381: „Valachiam enim Transalpinam Mehmetbeg occupavit et illi pro arbitrio suo dominantur”.

⁶⁷ *Letopisețele*, I, p. 154.

chiar de partida craiovească care nu voiă pe Radu. Asupra acestei împrejurări se abate gândul lui Luca Cârjă ambasadorul lui Ștefăniță la curtea polonă, când spune că, în ceea ce se atinge de Muntenia, Turcii o strică și puseră în capul ei pe un Turc, Mohamet, și tăiară boierimea, jupânese și copii. O samă de Munteni aleseră domn pe unul Radu Vodă; dar Mohamet îl alungă în Țara Ungurească”⁶⁸.

Radu de la Afumați, 1522—1523. — Radu de la Afumați este fiul lui Radu Vodă cel Mare și al soției lui Catalina⁶⁹. Filiația aceasta reiese din două documente, unul din 16 Iulie 1538, din care se vede că Radu de la Afumați era fratele lui Radu Paisie, iar Radu Paisie, care se mai numia și Petru din Argeș, în un alt document din 23 Februarie 1549, se dă drept fiul marelui Radu Voevod⁷⁰. Atât Petru din Argeș cât și Radu de la Afumați erau deci fiii lui Radu Voevod cel Mare și deci din familia drăculească, și de aceea el la începutul domniei este dușmănit de Pârvulești; căci spune Radu în o scrisoare a lui către Brașoveni, că „cu voința lui Dumnezeu am sosit în țară; dar *Pârvuleștii vor să se bată cu domnia mea* și foarte ne pregătim de războiu. Turci mulți nu au; dar se fălește Badea (adecă Bădică Voevod, fratele lui Radu de la Afumați, care Bădică lucră alături cu Pârvuleștii contra lui Radu), că va înduplecă pe sangiacul din Vidin și pe sangiacul din Nicopole să se lupte cu domnia mea, și dacă mi se va întâmplă vreo sminteală, ei vor veni împreună cu Badea până în țara Bârsei și până în țara Ardealului și la Brașov”. În urma acestor vești se roagă de Brașoveni să-i vină în ajutor⁷¹.

Radu de la Afumați avuse de susținut grele lupte cu Mehmet-Bei; fusese bătut în primele întâlniri și fugise cu mulți oameni în Brașov. Voevodul Transilvaniei Zapolia veni în Brașov, pentru a ajuta lui Radu⁷².

Nu știm ce însemnătate a avut ajutorul unguresc în crâncenele împotriviri ale lui Radu de la Afumați contra lui Mehmet-Bei; dar este netăgăduit că Radu a dus o luptă din cele mai înverșunate contra acestui Român renegat. Inscricția pusă pe mormântul lui, care, nu e vorbă, poate a umflat lucrurile, spune că a susținut lupte „la Glubavi, la Ștefani pe Neajlov, la Clejavi.

⁶⁸ Mai jos la capitoul: *Ștefan cel Tânăr*.

⁶⁹ Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 65.

⁷⁰ Citat de Nicolaescu, *l. c.*, p. 51 și 65. Cf. un doc. din 1526 M. I 18, publicat în *Conv. lit.*, XXXVI, 1902, p. 1036—1043.

⁷¹ I. Bogdan, *Doc. și Reg.*, p. 170.

⁷² Din socoteliile Brașovului pe 1522. Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 417 (pe la Sf. Gheorghe). Asupra acestor texte a atras luarea aminte d. Conduratu, *l. c.*, p. 246. Comp. un doc. din 1521 O. t. 25 *Ibid.*, XV, p. 255: *Vladissam Wayvodom omnino Mechemet bech cum servitoribus filius interfecisset*”.

la Ciocănești, la București, la Târgoviște, la râul Argeșel, la Alimănești pe Teleorman, la Grumazi, cel mai iute din toate războaiele, purtat cu 7 sangeacuri, la Nicopoli, la Șiștov, sub cetatea Poenărilor, la Gheorghiuța, iar la București, la Slatina, iar la București, la Rucăr ⁷³ și în sfârșit la Didrih". Apoi inscripția adaugă, ca și când Radu Vodă ar vorbi el însuși din mormânt : „Și atunci m'a dăruit Dumnezeu cu stăpânirea și schiptrul țării și m'a încins cu caftan mohorât și cu cunună m'a încununat și cu cinstea bogăției și cu multă mărire de dar aducătoare și cu mulțimea oștilor fiind încunjurat și la mulți am întins mână de ajutor cu îndurare. Acum zac singur aci într'acest mic mormânt, așteptând glasul Arhanghelului, cea de pe urmă trâmbiță, învierea a toată lumea și a stihiiilor primenire. Rog pe cei ce Dumnezeu îi va îngădui să vină după mine să păzească, acest mic loc de odihnă și casă a oaselor mele ca să fie nesticat" ⁷⁴. În o altă inscripție pusă în amintirea săvârșirii bisericei lui Neagoe, Radu adaugă că „m'a înălțat Dumnezeu pe scaunul domnesc și s'au năpădit Turcii cu multe greutăți și erau să iee țara noastră, și s'a ridicat domnia mea și cu boierii, multe războaie apărând, câte odată fiind goniți și câte odată gonind, până când puterea și ajutorul celui de sus ne-a dat biruință" ⁷⁵.

Și în adevăr în 1523 regele Ludovic scrie lui Sigismund al Poloniei, că „au venit vești din Rodos despre faptele și noroacele Cezarului cum și despre fericita întoarcere a voevodului Valahiei și de alungarea lui Mehmet-Bei săvârșită de domnul voevod vlah" ⁷⁶. După mult sânge vrărsat, Radu încheiase pace cu Turcii și fusese recunoscut în domnie ⁷⁷, de care foarte se bucurară Brașovenii care nu se mai temeau a fi expuși și ei la prădăciuni, din pricina încordărei dintre Radu și Turci. Bucu-

⁷³ Pentru lupta de la Rucăr, avem un doc. al lui Mihnea cel Rău care spune că Radu Voevod a dăruit lui Dragu spătarul satul Comanii pentru că l-a slujit cu vărsare de sânge la Bran (îngă Rucăr) când s'a fost lovit Radu Vodă cu Turcii", Nicolaescu, *l. c.*, p. 35.

⁷⁴ Piatra din 1529 pe mormântul lui Radu de la Afumați reprezintă pe domn călare, cu topuzul în mână și mantia fălfăind în vânt (mai jos, p. 192). *Biserica episcopală a mânăstirei Curței-de-Argeș*, București, 1886, p. 46. Cronicarul Căpitanul și Cron. anonim amintesc numai luptele de la Glubavi, Clejani și Grumazi (*Maq. ist.*, I, p. 160; IV, p. 268—269). Un alt doc. din 1569 spune că Radu a luptat cu Turcii păgâni, cu Mehmet-Bei ca să nu domniască Turcii în Țara-Românească, Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 278.

⁷⁵ *Biserica episcopală*, p. 45.

⁷⁶ Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 428.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 449 (din socotelile Brașovului): „item Mogoș boyaron referenti bonam pacem firmatam domini Radul waywodae Transalpinensis cum Caesare Thurcorum, prebono nuntio pannura datum pro flor, 3; cf. Conduratu *l. c.*, p. 247.

ria însă nu ținut mult; căci în curând sosi știrea că Radu fusese scos și înlocuit cu Vladislav Vodă ⁷⁸.

Vladislav al III-lea, 1523—1526.—Care să fi fost pricina acestei grabnice răsturnări a unui dcmn ce se măntinuse la început cu atâta energie în contra Turcilor, nu se poate ști, din lipsă deplină de izvoare ⁷⁹. Vladislav în 24 Iulie 1524 dă un hrisov prin care întărește ospitiului de bolnavi de la Sân-Mitreni și celui de săraci de la mînăstirea Argeșului, niște brânzeturii ce se conveniau domniei. Boierii ce adevăresc acest hrisov sunt: Pârvul mare Ban de Craiova, Jugureanu mare vornic, Teodor mare logofăt. Caipo vistier, Drăgan spătar, Bădica comis, Șarban stolnic, Drăgan postelnic și Trifu logofăt ⁸⁰. Se vede deci că Pârvul Banul eră în bune relații cu Vladislav, ca unul ce eră din ramura băsarăbească, fiu, nepot și strănepot al Vladislavilor Basarabi ce se perindaseră pe tronul Munteniei. Totuși prietenia aceasta eră numai aparentă, căci Căpitanul ne spune întâiu, că, „Pârvul banul Craiovei a venit cu oamenii săi de s'a închinat lui Vladislav Vodă ⁸¹; apoi că Vladislav Vodă, vrînd să puie alt Ban, a zis să facă pe Pârvu banul, postelnic mare, și să fie în toată vremea lângă dînsul la sfat”. Cronica anonimă însă dă pe față gîndul adevărat al lui Vladislav, anume că „a vrut să-și bată joc Vladislav de Pârvu banul și că acesta mîniindu-se a fugit cu oamenii lui la Craiova și peste scurtă vreme s'a gătit de oaste și a venit de s'a bătut cu Vladislav Vodă și a biruit pe domn și l'a gonit peste Dunăre” ⁸².

Faptele stau cam altfel: anume, în contra lui Vladislav, se scoală întâiu acel Bădică Radu, fratele lui Radu de la Afumați dușmanul lui și aliatul Pârvuleștilor de la începutul domniei. Acest Bădică Radu se arătase întâi mulțămît cu domnia lui Vladislav Vodă, „dcmn creștin de legea noastră; dar începînd (Vladislav) să omoare pe boierii cei de frunte și bătrîni ai Țării-Românești, ... n'au voit să se lase să le piarză capetele și l'au primit pe el Bădica să le fie dcmn. Mai departe spune Bădică în interesanta lui scrisoare către Brașovenii, că s'au închinat

⁷⁸ În 9 Măi 1523 vice-voevodul Ardealului scrie Brașovenilor despre primirea ce este a se face fugarului Radu Vodă, Hurm., *Doc.*, XV, p. 267; cf. *Mag. ist.*, I, p. 165. Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 449 și Nicolaescu 1523. *doc.* de la Vladislav Vodă, p. 253.

⁷⁹ *Anon. rom.* în *Mag. ist.*, IV, p. 270, spune că ducându-se Radu Vodă la Țarigrad ca să se împace cu Turcii, Sultanul l'ar fi reținut în închisoare, după pîra lui Mehmet-Bey și ar fi dat domnia lui Vladislav. Această știre contrazice însă toate documentele aduse despre împăcarea lui Radu cu Turcii.

⁸⁰ *Arh. ist.*, I, 1, p. 104. Bădica comisul este arătat de *Cron. anon.*, în *Mag. ist.*, IV, p. 268, ca „văr prea mare” (primar) al lui Basarab Voevod.

⁸¹ Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 165, *Cron. anon. Ibidem*, IV, p. 270.

⁸² Căpitanul, *ibidem*, p. 270. *Doc.* care constată filiația lui Vladislav în Nicolaescu. (în *Doc. Slavo-Rom.*, pag. 253—54).

înnălțimei sale craiului și părintelui său Ianoș Voevod (Zapolia), și a trimis și la împăratul turcesc pentru steag; dar iată că s'a rădicat nu de mult, din mijlocul și cu țaria voastră, un vrăjmaș asupra capului meu, Radu voevod (de la Afumați) și a venit să-mi piarză capul. Știu că va grăi multe vorbe rele și deșarte 'cătrecdmniile voastre, cum că dcmnia mea aș fi așezat pe Turci în Țara-Românească..., deci n'am adus noi pe Turci în țară, ci ei singuri au intrat, cum au intrat în alte țări mai puternice decât a noastră.... Lăsați pe acel vrăjmaș și nu-i mai dați ajutor... căci vom avea și noi ajutor, deacolo de unde știm că putem să avem" ⁸³.

Tot în același sens scriu și boierii lui Bădica Radu, în o scrisoare către Brașoveni: „Știți bine ce s'a întâmplat cu Țara-Românească și cu noi, până ce a venit de la Poartă Vladislav să ne fie domn. Noi am văzut bine atuncea, că eră înțeles cu Turcii să ne piarză capetele, ci știeam de mult printre noi un adevărat fecior de domn, pe Radu voevod (Bădica Radu) și l'am luat pe el să ne fie domn după lege... Dar este acolo între voi, Radul voevod (de la Afumați) și până acuma cât a petrecut el între voi, cu știința noastră a tuturor a petrecut, căci intrasem în mâinile vrăjmașului și ne gândiam numai cum aveam să ne mântuim de el; dar de când am scăpat cu toți teferi și am venit și ne-am adunat împrejurul domnului nostru..., (Bădica Radu) nu mai vrem nici de cum ca Radu voevod să mai petreacă între voi" ⁸⁴. Cât timp boierii se aflau sub tirania lui Vladislav Voevod, vroiau să recapete pe Radu de la Afumați. Bădica Radu care se află însă în Țara-Românească, ademenindu-i să-l iee de dcmn, ei nu mai au nevoie de Radu dela Afumați și cer dela Brașoveni să-l alunge dintre ei.

Și Radu dela Afumați arată lucrurile ca astfel petrecute, când spune, în o scrisoare către Brașoveni, că „mai întâiu a venit Vladislav Voevod în Țara-Românească, iar asupra lui s'a rădicat Bădica Voevod și a trimis pe boieri la Poarta împărătească să-i aducă steag și pace. Și i aduseră Turcii steag. Dar când eră să-și primiască steagul în mână, Turcii i-au tăiat capul și împreună cu el au tăiat și 10 boieri". În altă scrisoare adaogă că lui Radu de la Afumați „i'a venit răspuns de la Turci să meargă împreună cu boierii la vadul Giurgiului, să-i dee steagul; dar că el neavând încredere în păgâni, le-a răspuns că boierii s'au înspăimântat și nu pot veni" ⁸⁵.

⁸³ Bogdan, *Doc. și Regeste*, p. 167—169. Scrisoarea datată numai din 19 Ianuarie, este de sigur din 1526, nu cum o pune d. Bogdan din 1524, de oare ce în 1524, Iulie în 24, domniă în Muntenia Vladislav Vodă; vezi mai sus, p. prec. documentul lui Vladislav vodă din acea dată.

⁸⁴ Bogdan, *Doc. și Reg.*, p. 227.

⁸⁵ S risorile, în Bogdan, *l. c.*, p. 171—172. Confirmat de socotelile Săbîntului, Hurm., *Doc.*, XI, p. 846: „Turci ipso Badyca Vaywodac banderium imperatoris obtulissent et tandem idem Badyka per eosdem cum pluribus boyaronibus suis interemptus fuisset”.

Radu dela Afumați a doua oară. 1526—1529. — Radu văzând că nu e chip de redobândit altfel domnia decât prin Constantinopole, își ieă „inima în dinți” și se duce la sultanul. Iată cum povestește însuși Radu dela Afumați isprăvile lui în o scrisoare către Săbieni : „Prin voia lui Dumnezeu și prin curata Maica a lui Dumnezeu, Maria, și cu norocul măritului craiu și a sfintei coroane și a părintelui meu slăvitului domn al Ardealului, Ianoș Voevod, și cu norocul și cu rugăciunea și truda și bunătatea domniilor voastre, am mers la Poarta Turcească și am stat de față cu împăratul turcesc și cu toți domnii Țării-Turcești, ce-mi dăruî întâi Domnul Dumnezeu, după aceea și împăratul turcesc, mie domnia română, și iar m'am întors la domnie cu viață și sănătate, împreună cu toți boierii câți au fost cu mine, și m'am așezat în tronul și domnia română”. Se roagă de Săbieni să deie voie boierilor ce fugiseră cu el înaintea lui Vladislav Vodă, să se întoarcă în țară ⁸⁶. Cu toată această plecare a lui Radu către Turci, el făgăduiește în ascuns ajutor Creștinilor și cu acel prilej nunciul Burgio care rapoartă acest scop al domnului Munteniei, bagă de samă că „domnul român, când e puternic Turcul, ascultă de el, dar cu toate aceste fiind creștin, nu lipsește de a da știri și de a ajuta pe Unguri pe sub mână. Când este regele Ungariei mai puternic, se supune lui, dar slujește și pe lacomii Turci” ⁸⁷.

Cu prilejul reînturnării lui în scaunul muntean, Radu dela Afumați începe și o cu totul altă politică launtrică. El caută să împace pe Părvulești cu domnia lui, și pentru a obține lucrul, el se căsătorește cu Ruxanda fiica lui Neagoe Basarab. Asupra acestei înscămate căsătorii avem o dovadă în socotelile Săbiului care aduc la 15 Ianuarie 1526 știrea, că „s'a dat un vas de vin, 20 de boi grași și opt măsuri de lemne la nunta fetei celei mai mici a lui Basarab, logodnica domnului voevod al Transalpiniei”. În 17 a aceleiași luni se dă un vas de vin trimișilor voevodului transalpin cari veniseră aici (la Săbiu) pentru a lua pe fata lui Basarab” ⁸⁸. De aceea și cronicile vechi muntene dau amândouă pe Radu dela Afumați ca ginere al lui Neagoe Basarab ⁸⁹, ceea ce ar putea să ne facă să credem, că Radu eră gine-rele lui Neagoe încă din timpul vieții acestuia, lucru ce nu este

⁸⁶ Nicolaescu. *Doc. slavo-române*, p. 31. Nunciul Burgio către Radul Vodă : „che priere al nostro et novamente si e fitte del Turcho, era andato al Turche ai presente e tornato in Transalpina”. Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 153.

⁸⁷ Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 497.

⁸⁸ Hurm., *Doc.*, XI, p. 849. Și d. Nicolaescu *Doc. slavo-române*, p. 174, spune, că Radu dela Afumați a luat în căsătorie pe Ruxandra fata lui Neagoe în 11 Ianuarie 1526, uitând însă să aducă documentul doveditor, în contra bunului său obicei de a-si dovedi totdeauna sprjiniirile sale. Zipolya în 2 Ianuarie 1526, Hurm., *Doc.*, XV, p. 286, arată această căsătorie ca apropiată.

⁸⁹ Căpitanul, *Mag. ist.*, I, p. 154 și Anonimul, *Mag. ist.*, IV, p. 270.

însă astfel. Radu este numai ginerele său postum, și anume după ce vine a doua oară în scaun. Altfel nu se înțelege dușmănia dela început a Pârvuleștilor în contra lui. Radu devenind înrudit cu Pârvuleștii, înțelegem cum se face că Vladislav revenind din nou să'l supere în domnie, el trimite în jud. Mehedinți pe Pârvul banul care bate pe vrăjmaș, îi taie capul și aduce „în mâna lui Radu toată oastea competitorului”⁹⁰.

Radu de la Afumați

arată mai lămurit, că Radu dela Afumați a fugit la Banul Pârvul din Craiova⁹².

Pe Drăgan postelnicul l-am întâlnit în divanul lui Vladislav⁹³.

⁹⁰ Scrisoarea lui Radu către Brașoveni, Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 38.

⁹¹ *Mag. ist.*, I, p. 166. În niște socoteli ale Săbiului găsim în 4 Ian. 1529 o însemnare pentru trimiterea unui om la Cluj, „ratione trucidationis Raduli Vayda et filii”. Hurm., *Doc.*, XI, p. 852. Niște notițe contemporane 1529 Ian. 4 spun: „Radul Vayda transalpinensis cum suis per seos dolosè truncatus est capite”. Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 645.

⁹² *Mag. ist.*, IV, p. 270.

⁹³ Mai sus, p. 189.

Asupra lui Neogoe Vornicul, deși nu posedăm nici o arătare prin documente, trebuie să fi fost și el un partizan al Drăculeștilor.

Radu dela Afumați ca ginere al lui Neogoe sfârșește începătura socrului său, zugrăvind mănăstirea Argeșului pe care Neogoe nu apucase a o isprăvi. El a fost numit după moarte *Radu cel Viteaz* supranume ce i se cuvine cu dreptul⁹⁴ după crâncenele lui lupte cu Turcii prin care a scăpat țara lui d'a fi prefăcută în pașalâc.

În acest răstimp se rostește trecerea rivalității celor două mari familii muntene, din o stare personală în una teritorială; căci boierii din Oltenia în frunte cu marea familie a Pârvuleștilor, dau sprijinul lor domnilor din ramura bărsărăbească, pe când cei din tabăra Drăculeștilor găsesc ajutor în boierimea Munteniei Mari. Așa vedem întâi pe Mihnea în luptă cu un competitor din familia Basarab, Danciu fiul lui Țepeluș Vodă sau Basarab cel Tânăr. Dușmănia merge atât de departe, că se urmărește chiar după ce Mihnea pierde tronul și nu încetează între aceste două fețe, decât atunci când încetează ori ce porniri omenești, sub crunta lovitură a morții. Bărsărăbeștii însă nu izbutesc a pune un partizan de ai lor pe scaunul Țării-Românești, în care Turcii așază pe Vlăduț. Bărsărăbeștii siliți de împrejurări se prefac a se împacă cu noul domnitor, pe când în umbră ei uneltiau rădicarea lui Neogoe Basarab, fratele mortului Danciu. Neogoe amenințat cu moartea de Vlăduț cel săpat de el, fuge la Turci și revenind cu ajutor, bate și ucide pe Vlăduț, luând el domnia. Sub Neogoe Basarab stă la putere partidul Bărsărăbeștilor. Fiul lui Neogoe, Teodosie cel epitropisit de boierul craiovesc, Preda vornicul, este lovit și răsturnat împreună cu epitropul său de boierii drăculești pribegiți în Moldova, uniți cu cei din Muntenia Mare, din județul Buzău, cari rădică la domnie pe Radu sau Dragomir Călugărul din partida drăculească. Un neam de domn din partidul bărsărăbesc, însă turcit, Mehmet-Bei, lovește pe Dragomir Călugărul, sprijinind chip pe Teodosie, dar după ce bate pe protivnicul acestui din urmă, vrea să pună el singur mâna pe domnie. Se scoală atunci un domn din familia drăculească, care de și ieă apărarea țării contra unei mari amenințări din partea păgânilor, este totuș dușmănit de Craiovești pe cari nu'i poate îmblânzi decât căsătorindu-se cu o femeie din neamul pârvulesc. Acesta este Radu dela Afumați. Pârvuleștii cari văzuseră ce rău fuseseră tratați de Vladislav, se alipesc de domnitorul ce se încuscrise cu ei, și când se ridică din nou vechiul pretendent Vladislav, Radu dela Afumați însărcinează pe un craiovesc, pe vornicul Pârvu, cu răpunerea lui.

⁹⁴ Așa îl numește un doc. de la Mihnea Turcicul din 1588. Nicolaescu în *Rev. pentru Istorie*, 1909, p. 81.

Inverșunarea boierilor Munteniei Mari contra domnului lor care trecuse prin căsătorie în partidul Băsărăbeștilor, se vede în fapta lor silnică, care pune capăt zilelor lui Radu dela Afumați.

Este invederat că prin aceste fapte străbate seria obștească a rivalității celor două partide din Muntenia, sub o nouă formă, acea rezemată nu numai pe legăturile personale dintre pretendenți și boieri ce'i susțineau, ci pe înjghebările teritoriale ale tagmelor boierești din Muntenia Mare și din Oltenia.

În timpul domniei a doua a lui Radu dela Afumați se petrecu un mare eveniment care trebuia să aibă urmări însemnate asupra soartei Țării-Românești. Anume Turcii zdrobiseră armata regelui unguresc Ludovic al II-lea, la Mohaci, în 1526, unde, împreună cu acest rege pieri și viața neatârnată a poporului maghiar. În locul Ungariei, acelei țări la care, în vreme de nevoie, domni Munteniei găsiu un sprijin în contra Turcilor, se întemeiază de acum în Ungaria, propriu zisă, un pașalâc turcesc (dela 1541 înainte), iar în Transilvania un principat, supus și tributar sultanului, aruncat ca mărul discordiei între Împărăția Turcească și cea Germană, trecând după coloarea principilor săi, când la politica germană, când la cea turcească, și determinând astfel și curente schimbătoare ale politicii din Muntenia. Această stare nesigură dela nordul ei și prefacerile neîncetate întâmplute în relațiile dintre Transilvania, Germania și Turcia au o îniriure de tot distrugătoare asupra mersului domniei în Țara-Românească. Domni cari până acum începuseră a se schimba cu o mare repejune, sunt răpiți de un adevărat vârtej care îngroapă tot mai mult Muntenia sub stăpânirea otomană. Banii încep a juca un rol din ce în ce mai mare la numirea domnilor, și în curând Turcii nu vor mai vedea, în înlocuirea acestora, decât un mijloc de îmbogățire. Atunci va ajunge domnia munteană o adevărată jucărie în mâinile Otomanilor, și folosindu-se de această împrejurare, competiții la domnie vor putea să-și poarte intrigile cum le va veni mai bine la socoteală, îngrijind atâta numai, ca ele să fie totdeauna sprijinite pe sume însemnătoare care să sature lăcomia turcească. Astfel se va îndruma jugul de fier al stăpânirii otomane asupra Munteniei întâi, din care apoi va trece în curând și asupra Moldovei.

Efectul cel dintâi ce'l avu bătălia dela Mohaci asupra mersului trebilor din Țara-Românească fu de a desface treptat, însă tot mai mult, proaspăt înjghebată rivalitate teritorială a Drăculeștilor și a Dăneștilor, în una iarăși personală. Stadiile acestor desfaceri ne vor fi date de domniile ce se vor perindă de la moartea lui Radu dela Afumați până la Mircea Ciobanul, sub care jocul celor două partide muntene este cu totul sfărâmat de precumpenirea turcească.

Moisi, 1529—1530. — La moartea lui Radu dela Afumați se scoală un Basarab al cărui nume de botez nu ne-a fost păstrat, pentru a pune mâna pe tronul muntean. Acest Basarab este însă arătat, de o scrisoare din 6 Ianuarie 1529 a nației săsești către împăratul Ferdinand, prin care cere ajutor, ca „fiul celui din urmă Basarab”⁹⁵, deci ca fiu al lui Neagoe. O dovadă indirectă a încercărilor lui ne este dată de socotelile Săbiului, cari spun, sub data de 16 Martie 1529, că „s’a trimes Ion Kinezul în Valahia spre a vedeà pe noul voevod (Moisie), a cercetă cugețele boierilor asupra domnitorilor și ce gând au Turcii cu voevozii existenți”; iar la 30 Aprilie se trimite acelaș personaj în Muntenia, spre a vedeà „dacă Turcii s’au dus dela Moisi voevod”⁹⁶.

Notița vorbește de doi voevozi, fiindcă al doilea erà acel Basarab care fusese ucis în curând, fără îndoială de aceeași boieri care pusese capăt zilelor lui Radu⁹⁷.

Moisi, protegitul Turcilor, rămâne deci singur domnitor. El este fiul lui Vladislav Vodă din 1524, după cum o arată ambele cronicile muntene, și după cum se adeverește lucrul dintr’un document al lui Moisi din 1529 Mai în 12, în care el se dă drept fiul marelui și prea bunului Vladislav Voevod⁹⁸.

Moisi este în rele relații cu Sașii Ardealului, care refuzaseră închinarea lui Zapolia, omul Turcilor. Voevodul trimite chiar o expediție peste munți, pentru a ocupa două cetăți: Vințul și Vurparul (Börberék). La această expediție se abate gândul lui Moisi într’o scrisoare către Brașoveni în care le spune: „Dar domniile voastre n’ați voit nici cum să vă închinați craiului Ianoș (Zapolia). Astfel am făcut domnia mea, după porunca împăratului turcesc, și am trimis domnia mea pe boierii și oastea domniei mele în ținutul Ardealului și mult rău și pradă au făcut”⁹⁹. Boierii pe care îi trimisese Moisi împotriva Sașilor erau Neagoe Vornicul și Drăgan Postelnicul, acei ce’i deschiseseră calea spre tron prin uciderea lui Radu dela Afumați. După ce însă expediția turcească îndreptată contra Vienei la 1529 cade, Moisi se pleacă către Ferdinand ceea ce’i slăbește poziția lui la Poartă. Boierii drăculești între care tocmai Neagoe și cu Drăgan,

⁹⁵ Colecția de documente a lui Schuller în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*. XXVI, 1894, p. 628.

⁹⁶ Hurm., *Doc.* XI, pag. 852.

⁹⁷ Nu cum crede d. Iorga *Studii și doc.*, III, că pe acest Basarab „îl vor fi tăiat Oltenii”, de oare ce nu este de crezut ca un Basarab să fie ucis de Olteni.

⁹⁸ Căpitanul *Mag. ist.*, I, p. 166 și *Cron. Anon. ibidem*, IV, p. 271. Documentul în *Arh. ist.*, I, 1, pag. 39.

⁹⁹ Bogdan, *Doc. și Reg.*, p. 174. Acest Vladislav, tatăl lui Moisi, nu poate fi Vladislav II, domnul dintre anii 1449—1551, căci este prea îndepărtat în timp pentru a’i fi tată. Acest Vladislav este de sigur domnitorul efemer dintre cele două domnii ale lui Radu de la Afumați.

se folosesc de această schimbare pentru a porni uneltiri contra lui Moisi. Acesta atunci strânge iarăși legăturile cu boierii craioveni, dând pe sora lui în căsătorie după Barbu Banul Craiovei și ucide la masa nunței pe cei doi boieri trădători¹⁰⁰. Întorcerea lui Moisi către partida bășărăbească căreia el aparține prin nașterea lui, îndeamnă însă pe ceilalți boieri drăculești ce nu fuseseră măcelăriți, să alunge pe Moisi din Muntenia. Fugind la Brașov el revine cu o oaste; dar e bătut și ucis de Vlad, la Vișoara, împreună cu cumnatul său, Barbu banul Craiovei¹⁰¹.

Vlad al V-le Innecatul, 1530—1532. — Vlad este fiul lui Vlăduț, domnitorul dintre 1510—1513, după cum ne spune un document din 26 Iunie 1588, în care Mihnea Voevod spune că „a trecut în pomelnicul mănăstirei din Deal și pe Vlăduț Voevod, părinte¹ lui Vlad Voevod Innecatul. Alt document, din 12 Februarie 1583, întărește această filiație¹⁰². Dar acest Vlad nu domnește mult timp și moare din o întâmplare, înecându-se în Dâmbovița în 1532, de unde i se trage supranumele lui osebitor¹⁰³.

După Vlad Innecatul veni un alt *Vlad*, cunoscut cu supranumele de *Vintilă*.

Vlad al VI-le Vintilă, 1532—1535. — Asupra acestui domnitor avem știre că eră din oraș din Slatina. Cronicele chiar ne spun, că „Vintilă eră județ din acel oraș”¹⁰⁴.

Vlad Vintilă eră fiul lui Radu cel Mare, de oarece, într'un document al său din 29 Decembrie 1532, el vorbește de moșul

¹⁰⁰ Socotelile Săbiului în Hurm., *Doc.*, XI, p. 853 : „Belliductoribus Transalpinensibus Nago Vdwornyk et Dragan pozhelnik”. Comp. Ostermayer, *Kronik*, în *Deutsche Fundgruben* von G. I. Kemény, 1839, p. 15. Căpitanul, *Mag. ist.*, I, p. 166 și *Anonima Mag. ist.* IV p. 271 nu cunosc relațiile de la început între boierii ucigașii ai lui Radu dela Afumați și Moisi, și spun că Moisi ar fi ucis pe acești doi boieri spre a răzună moartea lui Radu, ceea ce este cu totul necexact.

¹⁰¹ Cronicele citate. O scrisoare a lui Marcus Pemflinger către Martin Sydonius din 6 Noembrie 1530, întărește spusele cronicarilor, *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, XXVIII, 1898, p. 302 : „und Maylad folkh mit sambt dem ausgetriebenen Moyzes Wayda in die Walachey gezogen und Moyzes Wayda wiederumb in das Regiment einsetzen haben vellen, da sind die Walachen, der neu Wayda und die Boieren mit den ganzen Land aufgebenes und mit Hilf der Türken, und haben den Moyses Wayda erschlagen”. (Colecția de documente a lui Schuller). Asupra lui Moisi vezi monografia d-lui Ursu publicată în *Analele Acad. române*, 1913.

¹⁰² Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 247 și 262.

¹⁰³ Ostermayer, *Kronik*, l. c., p. 195 : „Als der Vlad Wayda sich einmal voll gesoffen, ist er in Waser samt dem Ross ersoffen”. Mort în Dec. 1532, Socotelile Brașovului, Hurm., *Doc.*, II, 4, p. 37.

¹⁰⁴ Cron. anon., *Mag. ist.*, IV, p. 271 și Căpitanul, *Mag. ist.*, I, p. 168.

(bunul său) Vlad Voevod Călugărul, după cum se știe, tatăl lui Radul cel Mare¹⁰⁵. În două documente, unul din 22 Februarie 1531 și celălalt din 12 Septembrie 1534 și pe peceti, el se întituează : *Io Vlad Voevod, fiul lui Radu Voevod și domn*"¹⁰⁶. Vlad Vintilă eră deci fără îndoială dintre Craiovești, cauza pentru care găsim în hrisovul lui, din 12 Februarie 1573, pe „Hamza ca marele ban al Craiovei"¹⁰⁷, nume cu totul neobișnuit în familia Părvulească și care lasă a se înțelege că bănia fusese zmulă de la deținătorii ei obișnuiți și dată unui boier cu totul nou în Oltenia. Curând însă după aceea, vedem pe Vlad Vintilă reîntorcându-se către Craiovești, de oare ce în documentul său din 3 Aprilie 1534, enumără între boieri întăritorii, pe lângă Toma banul și pe jupân Barbu, fiul lui Preda, mare ban de Craiova"¹⁰⁸. Cronicarul anonim, pe cât și Căpitanul, ne mai spun că Vintilă merse într'un rând la o vânătoare, în spre Craiova, pentru a vână cerbi și alte vânături. Această preumblare a lui Vintilă către Craiova poate fi înțeleasă ca o întărire a împăcării lui cu Craiovești.

Boierii Munteniei Mari începând a „murmurisi” (rostire împrumutată dela un cronicar moldovean) și domnul înțelegându-se cu Craioveștii ca să facă și ei o tătare, precum făcuse la început în rândurile Craioveștilor — boierii Munteniei Mari apucă înainte și, tocmai la vânătoarea aceea pe care o organizase, nu fără scop, Vintilă Vodă în părțile Olteniei, vânează ei pe marele cerb în pădurea întunecată a rivalităților pierzătoare de țară. Astfel pieri Vlad Vintilă în 1534 sau 1535¹⁰⁹.

Petru Paisie. 1535—1546. — Cele petrecute cu prilejul întronării acestui nou domnitor și a luptelor ce avu de susținut pentru a dobândi tronul, vin să întăriască mersul domniei lui Vlad Vintilă, început cu Drăculeștii și sfârșit cu Băsărăbeștii.

Dar acest Petru Paisie se înfățișează în istorie și sub alt nume, al cărui raport către aceeași persoană trebuie limpezit, pentru a se socoti tot asupra lui știrile conținute în documentele cu cele două nume ale sale. El eră călugăr, egumenul mănăstirei Argeșul, și din călugărie se numiă Paisie, iar numele lui de botez mirenesc eră Petru, dar în domnie i s'a schimbat numele și i

¹⁰⁵ Reprodus de Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 238—239.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 242, 247 și 261.

¹⁰⁷ Nicolaescu, *l. c.*, p. 264. Acest Hamza banul este amintit în o scrisoare a lui Vlad Vintilă, din 1533, Febr. 12., N. Iorga, *Studii și Doc.*, III, p. XL.

¹⁰⁸ Nicolaescu, p. 4.

¹⁰⁹ Socotelile Brașovului, 12 Iunie 1535 : „Vlad esse interemptum” Hurm., *Doc.*, II, 4, p. 91.

s'a zis Radu Vodă¹¹⁰. Afară de cronicarii care raportează că el ar fi fost călugărul Paisie, acest fapt mai este întărit și de un document din 15 Maiu 1615, dela Radu, fiul lui Mihnea, care spune că „schitul Stănești fusese zidit de niște boieri încă din zilele răposatului Petru Vodă ce s'a numit pe călugărie Paisie”¹¹¹. Că acest Petru Voevod se numia și Radu, o spune el însuș într'un document din 23 Fevruarie 1540, că „a fost poreclit Radu Voevod și că e fiul marelui Radu Voevod”¹¹², deci frate cu Radu dela Afumați, cu Bădica Radu, cu Vlad Vintilă și, cum vom vedea, și cu Mircea Ciobanul.

Acest Petru Voevod Paisie cum vine la domnie, caută să se răzbune pe boierii Munteniei Mici, cei amenințați de Vlad Vintilă pe care l'am văzut că, deși Drăculesc, se dăduse în partea Băsărăbeștilor. Petru Paisie taie deci și el, dintre Craiovești, pe Toma banul și pe Vlaicu logofătul. Socotelile Săbiului spun și ele că au fost trimiși „doi iscoditori din Transilvania în Muntenia, spre a cercetă vuetele despre răscoala intervenită între ban și voevod”¹¹³.

Partida Băsărăbeștilor fugi în Ardeal, de unde se întoarse în curând împreună cu un pretendent la domnie din tabăra lor, *Laiot Basarab*, cu mai mulți pribegi, precum Stroia, Manole și Mihalcea, care alungă pe Petru Paisie din scaun și-l fugăresc până la Nicopole, de unde el, întorcându-se sprijinit de Turci, bate și ucide atât pe competitorul său la tron, cât și pe acei ce-l susțineau, la locul numit „Fântâna Țiganului”¹¹⁴. Se vede că odată cu această năvălire a nemulțămiiților din Ardeal, s'a răscolat și Șărban banul care urmasa în bănie lui Toma, cel ucis de Paisie și care urmare în boieria olteană, după cum se vede, nu fusese recunoscută de Paisie, căci un document din 15 Iunie 1543 arată pe Șărban banul, ca pierzând un sălaș de Țigani

¹¹⁰ Cauza schimbării numelui la unii domnitori, atât munteni cât și moldoveni (Petru Stolnicul numit din domnie Alexandru), va fi atinsă mai jos la domnia lui Alex. Lăpușneanu, Vol. V.

¹¹¹ Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 56.

¹¹² *Ibidem*, p. 65. Mai vezi și un doc. din 1655. *Ibidem*, p. 244.

¹¹³ Hurm., *Doc.*, XI, p. 856: „rumoribus persecutandis ratione sedicionis que intercessit inter banum et voivodam”.

¹¹⁴ Ostermayer's *Kronik*, p. 29. Anno 1544: „Umb diese Zeit ist ein walachischer Vayda aus Karansebes namens Basaraba Vayda in die Walachey mit Hussaren und Trabaten auf den Radul Vayda gezogen und ihn aus dem Land vertrieben; aber dieser Radul ist mit vieler Turken und Tatern auf den Bassaraba kommen und jenen samt seinen Volk erschlagen”. Comp. *Anonimul în Mag. ist.*, IV, p. 272 și Căpitanul *ibidem*, I, p. 169. Și socotelile Săbiului, l. c., vorbesc de trecerea Dunărei de către Paisie și de întoarcerea lui îndărăt în 1539, când este felicitat de Săbieni.

„atunci când el se ridicase peste capul lui Paisie”¹¹⁵. Atacul din Transilvania raportat de cronicari este însă adevărat de două documente: unul din 23 Octomvrie 1544, în care Petru Paisie, ce-și dă încă în documente numele său de domn, de Radu, „fiul marelui și prea bunului Radu vodă”, dăruiește lui Radu vistierul mai multe sate, pentru a lui credincioasa și dreapta slujbă întâmplată în bătălia dintâi cu Stroe Pribeagul, când ne biruise Stroe și învinsese oștirile noastre și împreștiindu-se ai noștri, deteră dosul, lăsând vistieria domniei mele, de începuseră dușmanii a prăda vistieria domniei mele, stricând căruțele; iar vistierul Radu nu lăsă atunci vistieria domniei mele și o scapă prin hărbăția sa, reîntocmi căruțele și aduse toată vistieria la domnia mea, la Turnul de la Nicopole”¹¹⁶. Al doilea document este din 12 Octomvrie 1586, dela Mihnea Vodă care întărește lui Ivașcu satele, câștigate de tatăl său Radu, marele clucer, pentru dreapta și credincioasa lui slujbă, când își vărsase sângele în bătălia dela *Fântâna Țiganului*, unde s’a luptat Rădu Vodă (Călugărul=Petru sau Radu Paisie, fost egumen de Argeș), cu Stroe Pribeagul”¹¹⁷. Această concordanță deplină a cronicarilor munteni cu documentele, pune într’o lumină favorabilă raportul cronicilor și le dă crezare și atunci când nu pot fi adevărate prin mărturii documentale.

Această lovitură pe care Drăculescul Petru Paisie o primi dela coborâtorul lui Basarab este adevărată și de Nicolae Olahul, vestitul episcop catolic ungar de origine Român. În o scrisoare a lui din 1536, el spune, că „Mahomed a numit pe Petru din Argeș (așa numește Olahul pe Petru sau Radu Paisie) domn al Valahiei, care nu se așezase bine în scaun și s’au rădicat asupra lui unul din cealaltă parte”¹¹⁸. *Din cealaltă parte* însemnează fără îndoială din partea Craiovei, după cum am văzut mai sus pe Teodosie că atunci când fugi spre Oltenia, dușmanul lui Dragomir Călugărul spune „că s’a dus spre cealaltă parte”¹¹⁹. Domnia lui Radu Paisie care ține neobișnuit de lung (10 ani) are multe complicații cu Transilvania și cu Zapolia, care vor fi atinse la istoria lui Petru Rareș. Radu este la sfârșit disgrațiat de Turci și moare în Egipt.

¹¹⁵ Nicolaescu, *l. c.*, p. 62—63.

¹¹⁶ Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 1, p. 49. Documentul însă este pus cu data greșită, 1546, întru cât vom vedea că, încă în 1545, Petru Paisie fusese înlocuit cu Mircea Ciobanul.

¹¹⁷ *Ibidem*, I, 1, p. 49.

¹¹⁸ Reproduș de Șincai, *Tronica*, II, p. 170. Engel, *Geshichte der Walachey* p. 214.

¹¹⁹ Mai sus, p. 185.

Din cercetarea de mai sus reiese că în istoria Munteniei, în această perioadă, se întâmplă nu o simplă alungare și înlocuire de ambiții personale ci o luptă crâncenă și încăpăținată între două mari partide de boieri care voiau să aibă pe tron reprezentanții intereselor lor. Această luptă își are originea încă dela suirea lui Mircea cel Mare în scaun, ajuns la domnie în urma fratelui său Dan¹²⁰, fost după toate probabilitățile mare ban de Craiova, și al cărui urmași, Băsărăbeștii, se mântin până târziu în acel ducat, mai curând vasal decât încorporat în Statul muntean. Lupta dintre urmașii lui Mircea, Drăculeștii și Dăneștii, nu este decât partea întâi a acestei rivalități, care și ea trebuie să-și aibă rădăcinile ei în năzuința coboritorilor lui Dan, de a scoate din scaunul țării pe coboritorii lui Mircea. Așa am văzut cum Dan al II-lea fiul lui Dan I, alungă din scaun pe fiu lui Mircea, Mihail. După o luptă trecătoare între Dan al II-lea și fratele său Radu al III-lea, rivalitate curat personală care vine să mai complice încă peripețiile domniei muntene, Dan al II-lea reprezentantul Băsărăbeștilor este scos de al doilea fiu al lui Mircea, Vlad^{*} pronumit Dracul. Acesta este detronat în rândul său de Dan al III-lea fiul lui Dan al II-lea, care este iarăși dat afară de Vlad Dracul. După o reîntoarcere a lui Dan al III-lea în scaunul ucisului Dracul-fiul lui Dan, Vladislav al III-lea, este iarăși scos de reprezentantul cel mai energic al Drăculeștilor, Vlad al IV-lea Țepeș¹²¹.

Pe timpul lui Ștefan cel Mare, înriurirea covârșitoare pe care eroul Moldovei o exercită asupra întregii lumi ce se atingeă de mica lui domnie, făcū și în Muntenia ca partidele Dăneștilor sau Băsărăbeștilor și a Drăculeștilor să nu mai determine schimbarea domnilor. Tronul Munteniei nu mai ascultă de jocul partidelor rivale, ci de acela mult mai cumplit al luptei lui Ștefan cu Turcii. Așa domnul Moldovei scoate din domnie pe Vlad Țepeș, și după aceea și pe Radu cel Frumos, fratele lui, cel rânduit de Turci, și-l înlocuește cu Laiot Basarab fiul lui Dan al III-lea, încât s'ar părea că Ștefan cel Mare, dând afară pe un domn din partida Drăculeștilor, și înlocuindu-l cu unul din acea băsărăbească, s'ar fi dat în partea acesteia, cu atât mai mult că vedem pe Ștefan apărând pe Laiot contra întreprinderilor lui Radu cel Frumos. Murind însă Radu cel Frumos, și Laiot Basarab trecând în partea Turcilor, el este scos de Ștefan și înlocuit cu Vlad Țepeș. Din această schimbare se vede că Ștefan își căută de interesele sale în lupta cu Turcii și nu de acele ale partidelor Munteniei. Alt Basarab, Țepeluș, venind în domnie, împreună cu Laiot

¹²⁰ Mai sus, Vol. III, p. 96.

¹²¹ Mai sus, Vol. III, p. 95, capul *Urmașii lui Mircea*.

(acesta în Oltenia după cât se pare), este alungat de Ștefan cel Mare în bătălia dela Râmnic în 1481, și el pune în scaunul muntean pe fiul lui Dracu Vlad Călugărul — zădărnică încercare de a orândui Muntenia sub a lui ascultare, căci și Vlad Călugărul se întoarce către Turci. S'ar părea că tot Ștefan cel Mare ajutase fiului acestuia, Radu cel Mare, a detrona pe tatăl său, întru cât găsim pe domnul moldovean în bune relații cu acela al Munteniei care dă lui Ștefan ajutor în lupta lui cu Polonii din pădurea Cosminului ¹²².

După moartea lui Ștefan, țările române intrând iarăși în viața lor normală, zdruncinată în timp de 50 de ani de valul cel înalt ridicat în ele de mâna lui Ștefan cel Mare, jocul partidelor Munteniei începe a se resimți în viața acelei țări. Tronul începe din nou a se clătina între Dănești sau Băsărăbești și urmașii lui Vlad Tepeș. Așa am văzut cum după moartea lui Radu al IV-lea, fiul Călugărului și nepotul lui Vlad Dracul, deci din partea Drăculească, urmează Mihnea cel Rău vărul lui Radu, din aceeași partidă, care fiind combătut de boierii Olteni, partizani ai Băsărăbeștilor, aceștia atrag pe capetele lor urgia domnului. După valuri de singe vărsate de domn spre a înăbuși mișcarea, ea tot izbutește a-l răsturna, și un partizan al familiei Basarabilor pune chiar un capăt violent zilelor lui Mihnea, care căutase scăparea în Săbiu. Băsărăbeștii însă de și răsturnaseră pe Mihnea, nu izbutesc a pune de îndată în scaun pe un domn din partida lor, ci urmează tot unul din acea a Drăculeștilor, Vlăduț, care este impus de Turci în contra voințe Băsărăbeștilor.

Am observat și mai sus că alternarea puterii între partidele muntene suferea adese ori zdruncinare, din pricina inriuririi turcești, care mai constantă și mai îndelungată decât domnia lui Ștefan, care și el provocase aceeași turburare, izbutește la sfârșit a strămuta cu totul acea alternare, a nimici acel flux și reflux care aducea pe rând în tronul Munteniei domni din aceste două partide.

După Vlăduț însă, Băsărăbeștii vin la putere cu Neagoe Basarab și anume cu ajutor unguresc, care mai tot deauna îi sprijinise în contra Drăculeștilor mai adese ori ajutați de Turcii. La moartea lui Neagoe, boierii Munteniei Mari alungă pe Teodosie, fiul său, cel epitropisit de familia Pârvulească, voind să pună în tron pe Radu sau Dragomir Călugărul, probabil fiul lui Vlăduț. Turcii cari veniseră în ajutorul lui Teodosie, vroind să pună domn pe comandantul lor, un boier băsărăbesc trecut

¹²² Mai sus, p. 95.

la religia păgână, Mehmet-Bei, care ucide pe Radu Călugărul, boierii ambelor partide spăimântați aleg pe Radu dela Afumați¹²³ care, după ce răspinge prin un șir de lupte sângeroase pe Turcii și pe omul lor, când se duce la Constantinopole spre a se împăca cu Turcii, este pus de ei la închisoare. Turcii simțând însă că încercarea lor de a prefăce Muntenia în pašalâc se lovia de mari greutăți, se leapădă de planul întronării lui Mehemet-Bei și rânduiesc de domn pe Vladislav Vodă. Boierii olteni și mai ales însemnata familie a Pârvuleștilor se prefac a-l primi de o cam dată, dar dușmănindu-l în ascuns, această a lor purtare împinge pe domn a cercă să scoată pe acea familie din banatul Craiovei, spre a desrădăcină opoziția din cuibul de peste Olt. Pârvu atunci să răscoală și alungă pe Vladislav, iar Radu dela Afumați ginerele lui Neagoe Basarab, revine în scaun. Abia însă reîntors în domnie, și că boierii Munteniei Mari se pornesc în contra lui, îl răstoarnă și-lucid.

După cât se vede ei vroiau să pună domn pe un fiu al lui Vlad al IV-lea (Vlăduț), Vlad al V-lea, Turcii însă, câștigați prin dare de bani de către Moisi, rânduiesc pe acesta în domnia Țării Muntenesti, în contra voinței partidei Drăculeștilor. Moisi caută atunci un sprijin în partida boierilor de peste Olt, care'i ajută spre a veni la tron, și apoi după ce e răsturnat de Vlad, tot prin ei caută Moisi a redobândi puterea. Aici se vede cum a-tot-puternicia Turcilor, începe a strică jocul firesc al partidelor muntene. Impunând ei pe domn, se putea întâmplă, cum se petrecuse tocmai lucrul cu Moisi, ca membrii însuși ai partidei din care el se ținea să nu vree să-l primiască, și atunci rânduitul care avea o mulțime de mijloace de captivare a voințelor, căută un sprijin în partida adversă, ceea ce tocmai se vede a fi fost cazul cu Moisi, al cărui tată fusese răsturnat de partida băsărăbească, iar el când este alungat de Vlad, se sprijine pe dânsa pentru a cercă redobândirea scaunului. După Moisi vine Vlad partizan al Drăculeștilor; apoi Vintilă cu toate că din Slatina de peste Olt, totuși Drăculesc, fiu al lui Radu al V-lea. După el Radu fost egumen de Argeș, fiul lui Radu al IV-lea, iarăși dintre Drăculești, care ucide pe Toma banul Craiovei.

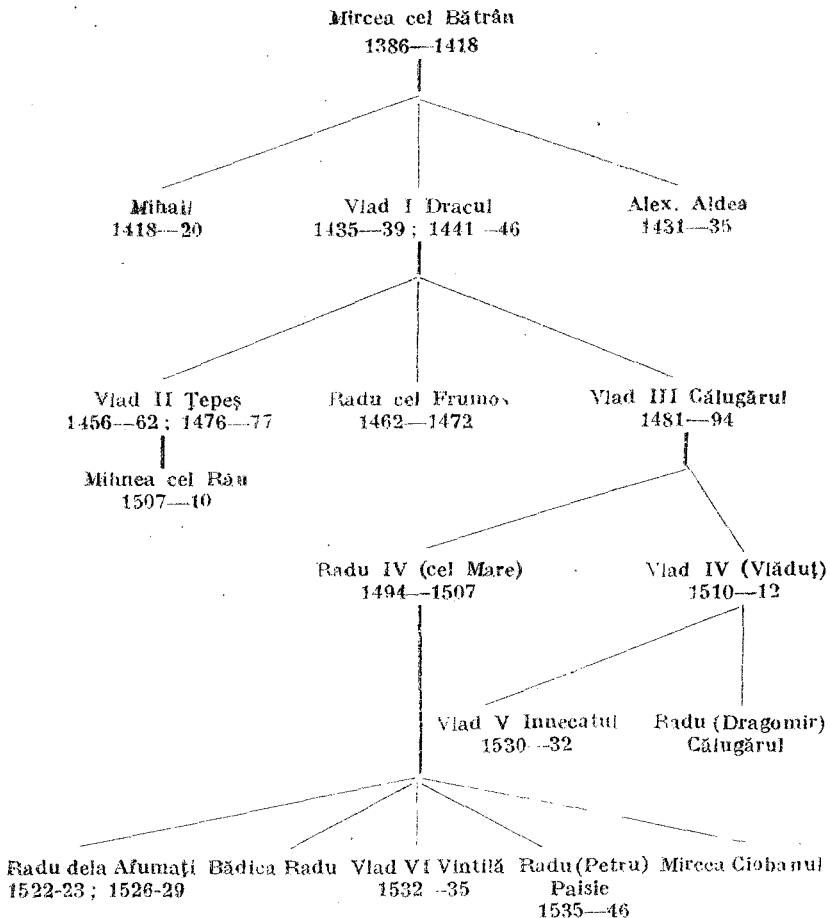
Cu toate excepțiile ce le întâlnim tot mai dese, și provocate din ce în ce mai mult prin amestecul Turcilor, nu se poate tăgădui că în această perioadă a domniei muntene, schimbările domnilor se fac mai mult după provocările interne datorite rivalității celei înverșunate între partida Drăculeștilor și acea a Bă-

¹²³ Sunt două comune cu numele de *Afumați* în Muntenia, una în jud. Ilfov și alta în acel al Doljului: Vezi Frunzescu, s. v., Noi credem că Afumați din care eră Radu, ginerele lui Neagoe, a fost aceea din județul Doljului.

sărăbeștilor, de care se folosesc atât Ungurii cât și mai ales Turcii, spre a se amesteca tot mai mult în desfășurarea vieții poporului muntean. Căderea Ungariei sub Turci și urmările fatale ale acestei întăriri a poziției lor asupra stărei Munteniei, aduce o precumpenire tot mai deplină a lor în împărțirea scaunului lui muntean, și sub această apăsare urieșă se desface și se strămută tot mai mult jocul partidelor muntene, până ce încetează cu totul, făcând loc pur și simplu compețirilor personale ¹²⁴.

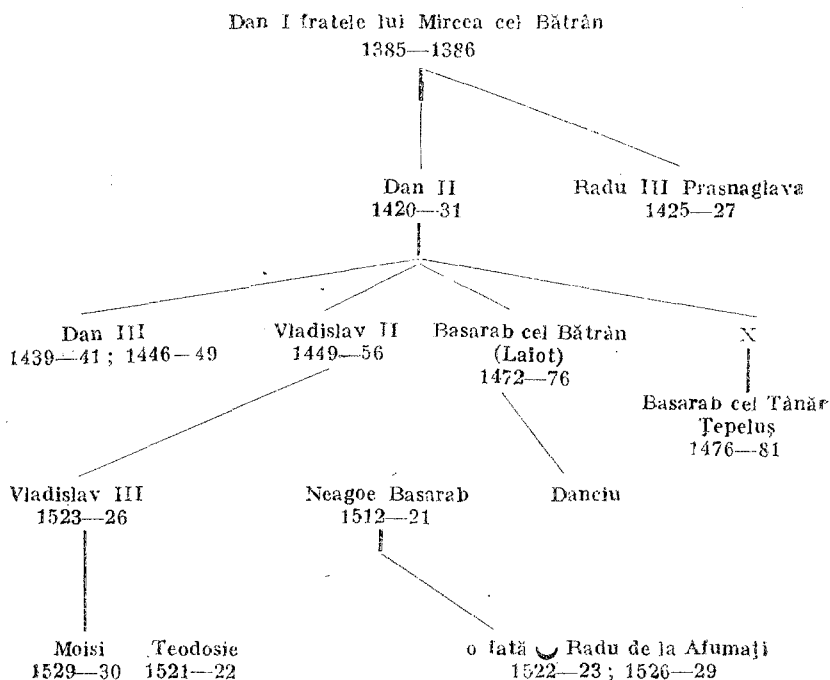
¹²⁴ Reconstituim tabela geneologică aproximativă a celor două familii rivale :

1. Drăculeștii :

Din pricina acestor intrigi și rivalități neîncetate de la ocuparea scaunului, istoria Munteniei rămâne și în acest răstimp de jumătate de veac care desparte moartea lui Ștefan cel Mare de cea a lui Petru Rareș, ca și pe timpul marelui domn, mult mai puțin însemnată decât cea a Moldovei. De și avuse domni de o netăgăduită valoare personală, precum Mihnea cel Rău și Radu dela Afumați, însușirile lor nu se putură desfășura, fiind aruncați din scaun puțin timp după întronarea lor. Dimpotrivă în Moldova vom vedea mănținându-se încă năzuința după nea-tárnare, năzuință păstrată în sinul poporului Moldovei prin proaspăta amintire a lui Ștefan cel Mare, al căruia odrasle o stăpâniau, precum și prin domni mai îndelungate.

2. Băsărabesti:

ISTORIA MOLDOVEI

DE LA MOARTEA LUI ȘTEFAN CEL MARE LA ACEA A LUI PETRU RAREȘ

1504—1546

1. BOGDAN INCRUCIȘATUL

Bogdan al III-lea, 1504—1517, singurul dintre fii legiuiți ai lui Ștefan cel Mare care i-a supraviețuit, fusese asociat la domnie încă de tatul său, după obiceiul de atunci, de a face să se deprindă viitorul oblăduitor cu sarcina ocărnuirei. Astfel ambasadorul trimis la Veneția în 1503 pentru a căuta un medic lui Ștefan, postelnicul Teodor, apare aici ca „din partea lui Ștefan și a fiului său”¹. Aceasta se făcuse de Ștefan cu atât mai curând, cu cât boala lui îl siliă să-și iee un ajutor, și Bogdan ajunsese încă pe la 1502 în vârstă de 25 de ani. Am văzut cum la moartea lui Ștefan, boierii începură a se certă dela cine să-i fie urmașul, căci unii din ei țineau a Ștefan nepotul lui Ștefan cel Mare, fiul fiului acestuia Alexandru, care nepot petrecea la Constantinople. Știm însă și cum Ștefan cel Mare făcuse să se respecte voința lui, de a lăsa tronul fiului său celui mai mare și născut din legitimă însoțire cu fiica domnului Munteniei, Radu cel Frumos².

Cum se așează în scaun, Bogdan se gândește a se încuscri cu regele Poloniei, cerând în căsătorie pe sora lui *Elisabela*. Pentru a-i dobândi mâna, el dăruiește cetățile *Tismenicia* și *Cesibiciul* din *Pocuția*, care rămăseseră neînnapoiate de tatul

¹ Exarhu, *Colecția lui Marin Sanudo*, IX, Veneția, 21 Dec. 1503, p. 96 : „Da parte di ditto Walacho et suo fiol”. In o scrisoare trimisă din Făgăraș Brașovenilor de către castelanul Budei, se spune : „Bogdan a domnit împreună cu fiul său”. Regele Vladislav confirmă Ciceul lui Ștefan și fiului său Bogdan în 1503, citate de I. Marinescu, *Bogdan cel Orb*, p. 22.

² Mai sus, p. 129. Alți pretendenți, vezi în Marinescu, *l. c.*, p. 23.

său Poloniei, după părăsirea Pocuției de Ștefan în anul 1503³. El speră să iee înapoi toată această provincie ca zestre a Elisabetei. Muma fetei însă se opune, Bogdan fiind ortodox. Și totuși atâta frică inspirase Polonilor ultimul războiu cu Moldovenii, că ei nu îndrăzniră să respingă propunerea pe față, ci mulțumind lui Bogdan pentru darul făcut (al celor două cetăți) îi dederă în privința căsătoriei un răspuns îngăimat⁴.

Murind însă regina mumă, și Bogdan crezând că cu dânsa dispăruse și piedica ce se opunea însoțirii sale, trimite a doua oară să pețască pe Elisabeta. Fata însă atunci se opune, fiind că Bogdan era încrucișat⁵. Atunci Bogdan furios pentru acest refuz, și tot odată pentru că, în speranța căsătoriei proiectate, el dăruise cetățile Polonilor, intră cu o armată în Polonia și o prădă cumplit, ceea ce Polonii vroind să răzbune, pustiesc și ei Moldova⁶. După aceste dușmăni mutuale, regele Alexandru, constrâns de Bogdan, consimte la căsătorie, cu condiție ca „Bogdan să învoiască clădirea unei biserici și primirea unui episcop catolic, și să trimită la supremul pontifice o declarație, că această căsătorie s'ar face pentru binele Creștinătăței și unirea puterilor contra păgânilor, pe care el ar contractă-o cu principii creștini”⁷. Ureche deci greșește când spune că între condiții era și aceea că Bogdan să devină catolic; tot atât de puțin pomeneste actul ceva despre o închinare a lui Bogdan către regatul polon, despre care vorbește același cronicar. În deobște vom vedea că legăturile ce existau între Polonia și Moldova, nu numai în timpul lui Bogdan, dar și sub Ștefăniță, Petru Rareș și fiii săi, până la Alexandru Lăpușeanu, sunt tot acele stabilite de Ștefan cel Mare prin tratatul său din 1499. Domnii Moldovei

³ Mai sus, p. 110.

⁴ Cromer, p. 454: „Nec tamen repulsa irritare placebat hominem et ex amico hostem facere. Itaque pro munere quidem gratiam actam Bogdano; de conjugio vero ambiguum responsum datum”. Cf. Bielski, p. 448.

⁵ Bogdan nu era „orb de un ochiu” cum spune Ureche (*Lelepiselele*, I, p. 147), căci atunci după obiceiul ce predomină, nu ar fi putut ocupa tronul, fiind om *insemmat*, adică cu semn. Astfel Anonimul românesc pune pe boierul Bogdan să spună domnului Munteniei Radu al IV-lea: „Doamne eu am înțeles că Neagoe vrea să te scoată din scaun; iară tu nevoește să-i sfărâmi capul sau să-i tai nașul, sau să-i scoți un ochiu” (*Mag. ist.*, IV, p. 248—49), ca să-l împiedece astfel de a năzu la tron. Pricina pentru care un om *insemmat* nu putea ocupa tronul, era că domnul trebuia să fie neatins de lipsuri firești. Cf. Graziani, *De Ioanne Heraclide Despota*, libri tres, p. 23. Orichovius continuatorul lui Dlugosz, spune: „Solo Iolda ad infamiam affectati principatus naribus mutilato, quod ita notati apud Dacos infames habeantur, et ad principatum nequeant adspirare”. Bogdan fiul lui Ștefan cel Mare, putea fi numai încrucișat. Discuția dacă Bogdan era chior de un ochiu vezi în Marinescu, *l. c.*, p. 24.

⁶ În 1509 hatmanul Kamenitei, Stanislau Bejel jinu un lung discurs în limba latină pentru a preamări izbânda regelui contra „neamului murdar al Moldovenilor sălbateci”. N. Iorga, în *Conv. III.*, XXXV, 1901, p. 328.

⁷ *Inventarium*, p. 140, în extract, Actul dat din Lublin. 1506, publicat în extenso în *Acta Tomiciana*, Reprodus și de Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 724.

rămân până atunci „prieteni cei iubiți” ai regelui polon, și amintirea închinării și a legăturilor de vasalitate este cu totul înlăturată. Tocmai Alexandru Lăpușeanu face să îngenunche iarăși țara sub crăia Poloniei. Cât despre obligația lui Bogdan de a zidi o biserică catolică, și a întreține un episcop al aceluia rit, ea se explică din aceea că episcopatul întemeiat de Lațcu în orașul Siretin, și apoi transferat la Bacău pe timpul lui Alexandru cel Bun⁸ căzuse în părăsire și că era deci de trebuință reînnoirea lui.

În 19 August 1506 moare însă regele polon Alexandru. Consilierii scaunului, temându-se ca Bogdan să nu considere tratatul ca răsuflat și poate chiar să reînceapă dușmăniile, trimit îndată o solie la el, prin care îi cer ca să respecte tratatul existent, spunându-i între altele, pentru a-l dispune mai bine în favoarea Poloniei, că „după moartea părintelui său Ștefan, voevodul muntean Radu al IV-lea trimisese la regele Alexandru un sol cu multe daruri și făgădueli, cerând să-i ajute Polonia la cucerirea Moldovei și la răsturnarea lui Bogdan, dar că regele răposat refuzase să dea ascultare unor asemenea stăruinți”. Tot prin acest document, pentru a se pune și mai bine în inima lui Bogdan, îi fac Polonii onoarea a-l considera ca pe un membru al regatului lor, care trebuia să iee și el parte la alegerea noului rege. În scrisoarea trimisă lui Bogdan, se spune între altele că „purtarea lui prietinoasă către Poloni, nu numai va întări buna voință a consilierilor care duceau trebile Poloniei după moartea lui Alexandru, ci va dispune și pe regele „pe care cu ajutorul lui Dumnezeu după vechiul obicei împreună cu tine îl vom alege, ca să se arate către tine bine voitor și prietenos”, adăogându-se mai jos că Bogdan va fi înștiințat de ziua hotărâtă a alegerii, pentru că „împreună cu sfernicii poloni să procedă la alegerea noului rege”⁹. Aceasta era însă numai un mijloc de a câștiga prietenia domnului Moldovei, care nici nu știm de se va fi crezut prea onorat prin poftirea de a săvârși acest act de vasalitate neîndoielnică către regatul polon, acuma când tatul lui Bogdan, Ștefan, învățase pe Poloni a mai mărgini pretențiile lor față cu Moldova. Nici odată un asemenea drept nu fusese pus în lucrare de domnii Moldovei; nici odată ei nu luaseră parte la alegerea regelui polon, precum o mărturisesc scriitorii poloni mai desinteresați în cauză¹⁰, decât documentele și ambasadele

⁸ Mai sus, voi. III, p. 113.

⁹ *Acta Tomiciana*, I, p. 5—6. Reprodus, în trad. română de *Arch. ist.* I, 1, p. 59.

¹⁰ Simonis Starovolci, *Polonia*, Wolferbuti, 1656, p. 86: „Tres praecipue vasali sunt regni Poloniae, dux Russiae dux Curlandiae et princeps Valachiae, qui omnes etiam regem tanquam regni feudatarii superiores agnoscunt et honoraria pensionesque debitas in signum subjectionis statis temporibus praesentent, non sunt tamen viva membra regni ut caeteri incolae Poloniae, non veniunt

regești. Tot așa vom vedea mai târziu pe Unguri spunând, că ar fi fost totdeauna rezervate în dieta Transilvaniei, scaune pentru vasalii lor, voievozii țărilor române, fiind și aceasta tot atât de adevărat ca și participarea domnilor Moldovei la alegerea regelui polon.

Radu al IV-lea nu avuse atâta în gând cucerirea întregii Moldove, cum spun Polonii în ambasada lor, cât redobândirea ținutului Putnei, cel răpit dela Munteni de Ștefan cel Mare, pentru care se și iscase între Radu și Bogdan un războiu care se sfârși prin interpunerea călugărului Maxim, viitorul mitropolit al Munteniei, care mijloci pacea între Radu și Bogdan în 1507¹¹. Această pace fusese însă încheiată și prin intervenirea Ungurilor, către care se îndreptase cu cereri de ajutor atât Bogdan, prin solul, părcălabul Bernhard, cât și Radu¹².

Sigismund, urmașul lui Alexandru în tronul Poloniei, refuză însă a încuviința căsătoria, ceea ce provoacă noue lupte și devastări mutuale în cursul a doi ani de zile, 1508—1510. Bogdan devastează Pocuția și ajunge până înaintea Lembergului, pe care-l asediază; iar Polonii năvălesc cu mare furie în Moldova, pustiesc toată țara prin foc și omor, și reduc în cenușă orașele Cernăuți, Dorohoiu, Botoșani, Ștefănești, Hotin și altele din Moldova de sus, unde se întinseseră prădăciunile lor. Aproape numai Suceava rămase neatinsă, neputând-o lua din cauză că le lipsea artileria de asediu. Când Polonii se retrăgeau din Moldova și treceau riul Nistru, Românii îi atacară, dar fură bătuti, lăsând în mâinile dușmanului ca prinși pe logofătul Humienic, Cârstea vistier și pe boierii Petrică și Dobroștef. Este curios că ziua în care Polonii, repurtară această izbândă contra Moldovenilor, 4 Octomvrie, ziua sfântului Francisc, a fost după aceea sărbătorită totdeauna în Polonia¹³. Se vede deci că asemenea victorii nu prea fusese până atunci lucru obișnuit de oare ce Polonii prăznuiau câștigarea uneia.

Ungurii, interpunându-se între ambii războitori, mijlocesc încheierea unei păci în 17 Ianuarie 1510. Introducerea tra-

ad comitia regni ut principes consiliarii, non habent suffragia in electione regis, nec partem in gubernatione regni, nec pro dominis naturalibus habentur sed pro extraneis sicut vere sunt, quia deficientes in illis prole mascula (Valachia excepta) principatus ille ad coronam directe tanquam membra ad suum corpus adjunguntur. Non item iam Moldaviae seu Valachiae populi, quia principes ipsorum Turcam potius supremum dominum recognoscunt, non ut ante Polonum".

¹¹ [Mai sus, p. 169.

¹² Ambasada lui Bernhard. *Col. lui Traian*, 1874, p. 28. Acea trimisă de Radu în *Sanudo*, II, p. 147, citat de Picot. *Chronique d'Ureche*, p. 231. Numele de Bernhard al părcălabului lui Bogdan arată că era străin, de origine germană.

¹³ Stanislau Gorski, în rezumatul faptelor războiului după acte oficiale, *Arh. ist.*, I, 2, p. 185. Reproducem locul privitor la serbarea aniversării victoriei asupra Moldovenilor: „Accidit ea pugna IV Octobris, qui dies erat sacer dies Franciscus et ob victoriam eo die partam, dies sancti Francisci solemnis in Polonia agi ceptus est”.

tatului subsemnat sună: „Intre noi Sigismund regele Poloniei și *amicul nostru* magnificul domn Ioan Bogdan, voevodul țării Moldovei, s'au convenit următoarele”¹⁴. Cuprinsul său este în scurt astfel:

Răpirile de la bisericile din Polonia să fie înapoiate de Bogdan. — Domnul Moldovei se leapadă de căsătoria cu Elisabeta. — Pentru despăgubirile de războiu să hotărască regele Ungariei. — Tot Ungurii să hotărască dacă Polonii trebuiau să mai adăpostiască pe un pretendent, Petru (Rareș). — Prinșii să fie înapoiați și daunele uitate. — Pentru Pocuția să hotărască o comisie compusă din 4 Unguri, 4 Moldoveni și 4 Poloni. — Ambii domni își făgăduiesc ajutor mutual contra Turcilor, nici odată contra Ungurilor. — Se stipulează pentru Bogdan un refugiu în Polonia la caz de nevoie. — Libertatea comerciului și înființarea de tribunale comune la marginea țării, pentru judecarea daraverilor internaționale.

Tratatul fusese încheiat prin ambasadori; din partea Moldovei logofătul *Tăutu*, pârcălabul *Toader*, pârcălabul de Roman *Isac* și boierii *Ivanču* și *Petrică*. El fu ratificat în Iași, în același an, 1510.

Regele Ungariei trebuind să hotărască chestiile date în arbitrajul său, ambele părți trimit ambasadori în Ungaria. Polonia pe *Tomiczki* care stăruiește mai ales ca să nu se primiască alungarea pretendentului Petru, prin opoșirea căruia în Polonia, regele putea tot deauna țineă în frâu pe Bogdan. Motivele pe care ambasadorul polon le puneă înaintea pentru a împiedeca alungarea lui Petru, erau că dacă el ar fi depărtat din Polonia, ar putea să meargă la Turci sau la Tătari, să-i răscoale pe aceștia, și să periclitize împărățiile vecine, căutând astfel să intereseze și pe Ungaria la Nealungarea lui Petru. Ambasadorul moldovenesc, al cărui nume nu ne-a fost păstrat, dar care pare a fi fost tot *Tăutu* logofătul, combate cu izbândă toate aceste argumente, și face pe rege să hotărască toate chestiile în favoarea Moldovei, anume ca Bogdan să nu plătiască cheltueli de războiu, pretendentul Petru să fie alungat din Polonia, și să se trimită cei patru comisari pentru chestia Pocuției.

De abia se sfârșise războiul provocat prin planurile matrimoniale ale lui Bogdan, și iată că Moldova este supusă la o nouă sângerare, mult mai cumplită decât cea provocată prin lupta cu Polonia.

¹⁴ Doghiei, I, p. 607: „Nos Sigismundus rex Poloniac... inter nos et *amicum nostrum* magnificum dominum Ioannem Bogdanum voivodam terrae Moldaviae. etc.”. *Vezi*, în exemplarul tratatului rămas la Bogdan, în *Hurm.*, *Doc.*, supl. II, 1, p. 6, expunerea interpunerii Ungurilor pentru încheierea păcii. Exemplarul „moldovenesc” e scris în limba polonă. Originalul latin păstrat de Sigismund se află publicat în extenso în *Hurm.*, *Doc.*, II, 2, p. 613.

Tătarii nu mai năvăliseră în Moldova de la a doua expediție turcească, întâmplată pe timpul lui Ștefan cel Mare în 1476, fiind de atunci încoace în bune relații cu Moldova, prin purtarea înțeleaptă urmată de Ștefan cel Mare față de ei. Se vede că Bogdan, în timpul războiului cu Polonia, neîngrijise de legăturile cu Tătarii care, pentru cea mai mică pricină erau gata la năvăliri ce le aduceau avuții, și așa în anul 1510, îndată după încheierea păcii cu Polonia, ei fac în Moldova o cumplită năvălire amintită astfel de Ureche în cronica lui : „In anul 7018 (1510) Bet Gherai fiul hanului au intrat în Moldova de au prădat țara până la Iași, și au ars târgul și ținutul Cârligătura ; au ajuns și până la Dorohoiu și până la Ștefănești, iar alții au prădat în jos la Lăpușna și la Tigheciu și de sârg vrând să iasă cu robi, multe suflete în Nistru s'au înecat, și robi de ai săi”¹⁵. Numărul robilor răpiți de Tătarii din Moldova este dat de Wapovski la 74.000¹⁶. Bogdan ceruse ajutorul Polonilor pentru a răspinge năvălirea. Aceștia însă, temându-se de a nu supăra pe Tătari și a-i atrage și asupra țării lor, se mărginesc a ordona lui Lanczkorovski căpitan de Cămenia și lui Chodocz palatinul Podoliei a se înțelege cu Bogdan asupra modului de apărare. Căpitani poloni, în loc de a trimite ajutorul cerut în cea mai mare grabă de Bogdan, muștră pe trimisul moldovenesc, pentru că Bogdan nu ar fi combinat un plan împreună cu Polonia. Intre aceste Tătarii prădaseră Moldova, și ieșiseră din ea. Sigismund însă, pentru a-și face față, arată lui Bogdan părerile sale de rău pentru nenorocirea suferită. Bogdan trimite atunci la regele Poloniei, stăruind să dea libertate unui principe tătar care era reținut în Polonia, și să favorizeze pretențiile sale la chanatul Perecopului, spre a stărni astfel Tătarilor greutatea în însuși țara lor, și a-i împiedeca de a reînnoi asupra Moldovei scenele de grozăvie cărora fusese expusă. Sigismund răspunde acestei solii cu cuvinte dulci, fără a da nici o urmă cererilor lui Bogdan. La atâta numai se hotărăște, de a trimite o ambasadă polonă alăturată pe lângă cea moldovenească către țarul Moscovei, spre a-l scula contra Tătarilor, care solie ajunge acolo pe la 15 Fevruarie¹⁷.

În Noemvrie aceluiași an Tătarii fac o nouă pregătire de năvălire. Sigismund de și înștiințază pe Bogdan despre aceasta,

¹⁵ Ureche, *Lelopisele*, I, p. 150. [În anul 7018 Bet-Gherai feciorul hanului, fără de veste cu mulțime de Tătari, pe trei locuri au intrat în țară și au prădat dela Orhei până la Dorohoi și pe Prut în sus de au făcut multă robie și plean, mai apoi sultanul fiind săgetat foarte rău a murit.

¹⁶ Wapovski, ap. Picot, *Cronique d'Ureche*, n. 244 : „Septuaginta quattuor milia hominum ex Moldavia immanissimi Tărtari in servitutum perpetuam abduxerunt”. Comp. Vladislav către Săbieni, 20 Maju 1510, Hurm., *Doc.*, XV, p. 202. Alte p. 204—208.]

¹⁷ Pentru această expunere a relațiilor între Polonia și Moldova vezi *Acta Tomiciana*, I, p. 103—105, 123, 125, 127, 153. Comp. 1511 Sig. c. Bogdan. Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 11.

o face numai pentru ca domnul, pregătindu-se din vreme, să o poată răspinge, ca să nu ajungă și pe marginele Poloniei. Inșă regele polon se gândește numai la apărarea Statelor sale, și concentrează oștirea lui numai în jurul Lembergului, pretextând că Podolia care eră mai aproape de Moldova, nu ar putea hrăni o armată¹⁸. Apoi răceala Poloniei către Moldova se vede din mai multe acte de neprietenie făcută de cea dintâi contra celei de a doua.

Astfel regele polon oprește pe preoții rusești de a mai primi hirotonia în Moldova, motivând această măsură prin aceea, că „ei ar obișnui a face excursii în Moldova și în alte părți străine, povestind acolo *dușmanilor*, felurite lucruri despre starea Poloniei, trădând astfel regatul”¹⁹. Apoi el refuză a da lui Bogdan plumbul pe care îl cerea pentru a repara acoperământul unei biserici „pentru că atunci seninătatea ta ar întrebuița acel plumb în răul și dauna noastră, pe când noi ți-l vom fi dat spre a-ți împodobi biserica”. Pe de altă parte găsim pe Bogdan mărind cu 6 aspri taxele vamale ale mărfurilor din Polonia, încât vedem că relațiile între Polonia și Moldova se înăspriau²⁰.

Dacă însă până acum Tătarii amenințaseră Moldova numai cu prădăciunile lor, o împrejurare intervine care schimbă din partea lor pericolul pustietor în unul politic, îndreptat în contra existenței chiar a Statului Moldovan. Anume *Selim* fiul sultanului Baiazet al II-lea, revoltându-se contra tatălui său, este bătut de el la Ciorli, și scapă în Crimeea la socrul său Mengli Gherai care-i făgăduște ajutor contra părintelui său (1511 August)²¹. Hanul tătăresc își pune atunci în minte să cucerească Moldova, și să facă din ea baza operațiilor sale contra tatălui ginerelei său. Un pericol mare se apropie de Polonia; anume prin cucerirea Moldovei, Tătarii ajungeau vecinii ei nemijlociți. Regele Sigismund la auzul acestei știri, se sperie, și scrie căpitanului de Camenița, în 7 Iunie 1512: „Acuma vedem că voevodul Valahiei se poartă cu noi mai după dreptate decât înaintea. De aceea el trebuie reținut în credința și prietenia noastră, și la nevoie nu trebuie lipsit, de ajutorul nostru”. Fiind că interesul Poloniei eră acum în joc, de îndată regele ei se convinsese că Bogdan s'ar purta cu prietenie către el, și vroia să i deie ajutor! Se trimite într'adevăr lui Bogdan un corp de 4.000 de călări²². Tătarii însă sunt întorși dela năvălirea lor asupra

¹⁸ *Acta Tomiciana*, I, p. 154 și în Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 15. Reprodus în traducere de Hasdeu, în *Arh. ist.*, I, 1, p. 8.

¹⁹ *Acta Tomiciana*, I, p. 154—55. Comp. două acte din Hurm., *Doc.*, II 3, p. 13 și p. 15.

²⁰ Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reichs*, II, p. 562.

²¹ *Acta Tomiciana*, I, p. 197. Vezi și Sig. c. regele Ungariei, 1511. Hurm., *Ibid.*, p. 24.

²² Wapowski, p. 547 ap Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 250

Moldovei, prin atacul pe care o altă oardă de popoare semi-nomade, Tătarii Nogai, o face asupra Crimcei. În retragerea lor pripită peste Nistru, Bogdan îi lovește și le ucide o mulțime de oameni (Maiu 1512). Sigismund mulțamește lui Bogdan, îi învoește aducerea de plumb din Polonia, și-l poștește la nunta lui ²³. Scăpând Tătarii de năvălirea Nogailor, se pregătesc iarăși de a cuceri Moldova. Selim răpește dela tatăl său stăpânirea Chiliei și a Cetăței-Albe, prin care Tătarii devin vecinii apropiați ai Moldovei. Bogdan cere iarăși grabnic ajutor la Poloni. Regele Poloniei neîndrăznind să plece singur contra Tătarilor, trimite de sârg să îmbie și pe Vladislav al Ungariei la expediție, rostindu-i temerea, că „Bogdan, adus la disperare, să nu facă pace cu Tătarii și să ne fie dușman, precum a fost mai înainte, când va vedea că noi în ajutorarea apărării lui stăm la îndoială sau întârziem” ²⁴.

Bogdan însă nu eră să facă pace cu Tătarii, ci să urmeze o politică mult mai înțeleaptă, ca una ce eră fatală și neapărată, acea recomandată lui de tatul său pe patul lui de moarte; eră să se închine Turcilor. Avuse el doară timpul, cu prilejul năvălirilor tătărăști, să se convingă despre adevărul conținut în spusesele lui Ștefan, că principii creștini ar gândi numai la interesele lor, și că nu s'ar putea aștepta nici odată de la ei un ajutor serios. Apoi relațiile cu Turcii se schimbaseră așa fel, încât nevoiau numai decât sau o luptă cu dânșii sau o supunere sub autoritatea lor. Anume ienicerii revoltându-se, siliră pe Baiazet să abdice și să cedeze domnia fiului său, răsvrătorul Selim. Acesta care începuse dușmăniile asupra Moldovei, pe când eră refugit în Crimeea, eră să se urce ca mare padișah pe tronul Otomanilor. Bogdan pentru a preveni dușmăniile tătărăști, încheie cu Tătarii și cu Selim un tratat pentru siguranța Moldovei, tratat ce neliniștește mult pe Poloni ²⁵. După ce Selim ajunge sultan (în Aprilie 1512), eră firesc lucru ca împăcarea pe care el o făcuse cu Moldova de pe când se află în Crimeea să fie mântănită mai departe, și de aceea Bogdan trimite în 1513 pe logofătul Tăutu la Constantinopole, cu un dar de 10 pungi de bani, oferind Turcilor închinarea de bună voie a țării Moldovei ²⁶.

²³ *Acta Tomiciana*, I, p. 199—200; II, p. 11—12.

²⁴ *Ibidem*, II, p. 43.

²⁵ Mai multe doc. din 1511 și 1512 în Hurm., *Doc.*, I, 3, p. 30 și urm. Mai ales p. 59.

²⁶ Chestia închinării Moldovei sub Turci a provocat mai multe cercetări ale tinerilor istorici: C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, 1908; N. A. Constantinescu, *Inceputurile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, 1914 și cel mai nou Gh. Zagoritz *Stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, *Conv. lit.*, XLVIII, 1914. Giurescu, face să înceapă supunerea Moldovei sub Petru Aron în 1456 și să continue sub Ștefan cel Mare și sub urmașii săi. Constantinescu, făcând o deosebire între starea de tributar și de vasal, pune începutul suzeranității toemai sub Petru Rareș 1538. Zagoritz, bazându-se mai ales pe tradiția că

Se spune că cu acest prilej următoarea anecdotă asupra primirii lui Tăutu la Constantinopol: Bietul boier moldovan trebui să lase să i se tragă cismele din picioare, spre a se pune turcește pe divanul vizirului, și dându-i-se cafea, nu știa cum să o bea, și „au început a închinare să trăiască împăratul și vizirul și, închinând, au sorbit felegeanul ca altă băutură”²⁷. Selim cere de îndată împăcarea lui Bogdan cu Tătarii, ceea ce domnul îndeplinește, cu atâta mai mult că pe atunci el nu se află în bune relații cu noul domn al Valahiei, Mihnea²⁸.

Polonii atacați la rândul lor de Tătari, cer ajutorul lui Bogdan, lucru ce el nu mai putea încuviința. Însă după ce Polonia izbutesc a bate pe Tătari, le trimite un ambasador, pe Luca Dracea, care să-i feliciteze pentru izbândă²⁹, precum altă dată când Moldova fusese prădată, Polonia îi trimisese arătări de părere de rău. Sigismund muștră prin o scrisoare pe Bogdan, la care domnul, pentru a se îndreptăți, răspunde în 1514 că „el a fost ordonat de Selim-bey ca să facă pace cu Tătarii din Perekop”³⁰. Aceasta înviderează că închinarea către Turci se făcuse mai înainte.

Textul hatîșerifului dat de Selim Moldovei a rămas înfundat în arhivele turcești, și nu s'a dat încă la lumină. El trebuie însă să fi existat și în hârțile Moldovei. Se spune de unii croniciari, că pe timpul când regele Poloniei Ioan Sobieski cuceri Moldova, și veni până la Iași, unde era pe atunci în 1686 scaunul țării, a cerut să vadă hatîșeriful de închinare, „și aprins fiind de ură nespusă ce avea asupra Turcilor, au poruncit ca să se arză în mijlocul târgului, zicând, cum că Moldova nu va avea mai mult trebuință de acest hatîșerif, bun de nimica, prin răz-

logofătul Tăutu ar fi zidit biserica din Băniliești, 1499, (inscripția bisericii din acel an, vezi *Bulet. monum. ist.*, IV, 1911, p. 212), cu darul ce i'l oferise sultanul din tributul Moldovei dus de el la Constantinopol, strămută solia lui Tăutu pentru închinarea Moldovei sub Ștefan cel Mare chiar, și anume în 1497 când cu lupta contra Polonilor. Noi credem că trebuie făcut o deosebire între starea de tributară intermitentă, cum a fost Moldova înainte de Bogdan al III-lea, și aceea de tributară statornică, ba încă și supusă la amestecul Turcilor în punerea și scoaterea domnilor, cum s'a întâmplat cu Petru Rareș și cu urmașii lui. Se înțelege că supunerea Moldovei sub Turci a urmat o evoluție care a început cu Petru Aron, trecând în restimpuri și sub Ștefan cel Mare ajungând la deplinătate sub Petru Rareș. Lanțul intermediar a fost Bogdan al III-lea. La argumentul d-lui Zagoritz că tributul ar fi fost urcat dela 2000 de galbeni sub Aron, la 4000 sub Ștefan, și la 8000 sub Rareș, observăm că chiar Ștefan cel Mare a plătit într'un rând 8000 de galbeni (mai sus p. 98, nota 10). Vezi și G. Marinescu, *Bogdan cel Orb*, p. 5—7.

²⁷ *O samă de cuvinte* de Ioan Neculcea, *Letopiseșe*, II, p. 200.

²⁸ *Acta Tomiciana*, II, p. 52—53.

²⁹ *Ibidem*, II, p. 112.

³⁰ *Acta Tomiciana*, II, p. 93: „Voevoda Moldaviae profitetur se tanquam jussus esset a Selimbegh quod pacem cum Tartaro Precopensi fecerit”. 1512.

boaele ce câştigă Creştinii asupra Turcilor, şi cum că Leşii era prea de ajuns a o apăra de dânşii”³¹.

Neculai Costin însă ne-a păstrat cel puţin înţelesul punctelor convenite între Moldova şi Poarta Otomană. Aceste sunt :

„Poarta cunoaşte pe Moldova de pământ slobod şi nesupus. — Legea creştinească care se ţine în Moldova nu va fi nici odinioară călcată sau turburată, ci încă norodul va avea slobode bisericile sale ca şi înaintea. — Poarta se îndatoreşte de a apăra Moldova de toţi cei ce ar putea să o calce, păzind-o în starea întru care au fost mai înaintea, fără a i se face vre o nelegiuire, sau să sufere ca să i se facă vre odinioară cea mai mică desbinare sau despărţire. — Moldova va fi stăpânită şi ocârmuită după pravilele şi canoanele sale, fără să se amestece Poarta cât de puţin. — Domnii vor fi aleşi de norod şi întăriţi de Poartă, ca să stăpâniască în cât vor trăi. — Domnii vor fi ocârmuitorii a tot pământul Moldovei, şi vor putea să aibă întru stăpânirea lor ostaşi cu plată dela sine, până la 20.000 pământeni sau oameni străini. — Moldovenii vor putea ţine şi cumpăra o casă la Țarigrad, pentru şederea capuchihailor lor, unde vor putea face şi o biserică. — Turcii nu vor putea cumpăra pământuri în Moldova, ori a avea, sau a se aşeza, nici a avea sau a face geamii nici într'un chip. — Domnul împreună cu tot norodul, pentru sema de supunere, va avea purtare de grijă a trimite pe tot anul, prin doi boieri ai Moldovei la Poartă, 4000 de galbeni turceşti, adică 11.000 de lei, 40 de şoimi şi 40 de iepc fătătoare. Aceste toate cu numele de peşcheş adecă dar. — În vreme de oştiră, domnul Moldovei asemenea, după cum i s'ar porunci dela Poartă, va fi ajutor cu oştile sale la slujba împărătească”³².

Cantemir rezumă astfel tratatul Moldovei cu Turcii : „În tot anul să dea Porţei 4000 de galbeni, 40 de cai şi 24 de şoimi, dar nu ca tribut ci ca dar, în semn de feudă ; iar când sultanul va merge însuşi în persoană în vre-o expediţie războinică, atunci să trimită în castrele turceşti 4000 de Moldoveni, care să fie pentru deschisul căilor şi repararea podurilor”³³. Se vede din redarea într'un chip cam schimbat a unora din condiţii, că principele Cantemir culesese ştirile sale din un alt izvor, decât Neculai Costin. Concordanţa în principiu a spuselor lui Cantemir cu acele ale lui Costin asupra acestui punct, însuflă încrederea că şi celelalte condiţii aduse de Costin, vor fi adevărate.

³¹ Din izvoarele răposatului Neculai Costin ce a fost veş logofăt, în *Arhiva românească* a d-lui Kogălniceanu, II, p. 266.

³² *Arhiva românească*, II, p. 264—266. (Acelaş izvod al lui Neculai Costin). Vezi şi Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iaşi, 1777, p. 14. Când Neculai Costin (1712) redă valoarea a 4000 de galbeni prin 11.000 de lei, el lea de normă valoarea galbenului pe vremile lui, adică de mai bine de 2½ lei, nu cum eră pe la 1513, de sigur mai puţin.

³³ Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 118.

Și apoi se află până la un punct un mijloc de control al existenței acestor alcătuiți, anume aplicarea lor în urmă, cum am văzut aceasta mai sus, la închinarea lui Mircea, în privirea alegerii domnului³⁴. Apoi condiția că Turcii n'au voie a se așeza în țară, a cumpără pământ și a face geamii, a fost înfrântă numai foarte rar, și totdeauna Turcii au recunoscut că nu aveau asemenea drepturi asupra țărilor române, cu toată deșădătoarea robie în care ele căzuseră la sfârșit față cu Poarta Otomană. De asemenea condiția ca domnii să se aleagă de țară a

Sultanul Selim

fost de mai multe ori pusă în aplicare, chiar în timpul dominației turcești.

Că au trebuit să existe niște alcătuiți scrise între Poarta Otomană și Moldova, precum au trebuit să se afle de acestea și pentru Muntenia, se mai vede încă și din faptul că în toate tratatele mai noue ale Porței cu Rusia, și apoi cu puterile europene, ea recunoaște că au existat *capitulații* încheiate de ambele țări române cu Poarta Otomană. Așa în tratatul de Adrianopol art. 5, *hatiseriful* din 1834 și Convenția din Paris din 1858 art. 2.

Cum am spus-o și la istoria Munteniei, textul preciz al condițiilor închinării țărilor române către Turci, este încă ne-

³⁴ Mai sus vol. III, p. 90.

noscut. Existența acestor texte este însă mai presus de ori ce îndoială, și înțelesul stipulațiilor lor nu poate fi altul decât acel dat de Neculai Costin și Fotino.

După ce își întocmește astfel afacerile politice, Bogdan se însoară cu o principesă *Ruxanda*, pe care o conduse la altar

Bogdan fiul lui Ștefan cel mare

în 15 August 1513³⁵. În timpul petrecerilor nunței, Tătarii năvălesc în Moldova. Sigismund, spre a-și răzbuună contra lui Bogdan, pentru lipsa de ajutor în care-l lăsase în anul trecut, când Tătarii irupseseră în Polonia, îi trimite o scrisoare de mângâere, scuzându-se că nu l-ar fi putut ajuta, căci și dânsul ar fi fost în poziția aceea în care se aflase Bogdan, când regele îi ceruse ajutor, anume încheiese un armistițiu cu Tătarii. Pe când domnii însă se păcăliau mutual, popoarele suferiau toate grozăviile acelor neomenoase năvăliri³⁶.

În 1514 Bogdan este turburat din altă pricină. Un agent al lui Petru Rareș, *Trifăilă*, năvălește în Moldova; este însă bătut și ucis. Polonii, după tratatul cu Bogdan din 1510, însemnase lui Petru Rareș ca loc de petrecere cetatea Marienburg, unde Sigismund îi trimite în 12 Noemvrie 1514, următoarea scrisoare: „Nu suntem mulțumiți că tu din locul acela unde te așezasem ca să stai sigur și liniștit, faci excursii dăunătoare oamenilor pe ici

³⁵ *Acta Tomiciana*, II, p. 226—227. Un document din 1515, Aprilie 20 (*Arh. isl.*, I, 1, p. 58), pomenește pe „doamna noastră Ruxanda și copiii noștri Ioan, Ștefan, Petru și Iliăș”. Bogdan fiind însurat la data acestui document de abia de un an și 8 luni, urmează că cel mult acei doi mai mici, Petru și Iliăș, pot fi copii legiuși, născuți cu Ruxanda. : ceilalți doi, Ioan și Ștefan, sunt copii naturali. De unde va fi fost această principesă Ruxanda, nu se știe.

³⁶ Imprejurare adevărată de mai multe doc. din 1513. Hurm., *Doc.*, II, 3 p. 98. Asupra loviturii tătare în timpul nunței lui Bogdan, *ibidem*, p. 106.

și pe colea. Ni s'a referit anume că tu te-ai pune în legătură cu oameni de aceia ce obișnuesc a comite omoruri"³⁷. Această scrisoare fu adresată lui Rareș, în urma tânguirii lui Bogdan, că niște hoți puși de Rareș ar fi cercat să-l omoare.

De și Bogdan scapă de acest pericol, el nu trebuia să mai trăiască mult. Moartea veni pe neașteptate și-l cosi în floarea anilor.

Bogdan moare în 20 Aprilie 1517, după cum se vede aceasta de pe inscripția pusă pe mormântul lui, la mănăstirea Putna³⁸.

2. ȘTEFAN CEL TÂNĂR

Ștefăniță (Ștefan al V-lea), 1517—1527. — Ștefan, al doilea fiu al lui Bogdan, eră de 11 ani la moartea tatălui său³⁹. Prin urmare fusese născut între 1505 și 1506, tocmai pe când am văzut că tatul său umblă să dobândiască însoțirea cu sora regelui Poloniei. Prin urmare, neputând fi însurat Bogdan în acea vreme, rezultă numai decât că Ștefăniță eră un fiu natural al lui.

Fiind minor, statul țării adevăratul conducător îl conducea, având în el *Luca Arbore*, hatmanul, cea mai mare autoritate. Acesta și este arătat de Ureche că „în tinerețile lui Ștefan toată țara ocărmiuă, unde mulți vrăjmași i s'au aflat"⁴⁰. *Arbore* însă aveă o autoritate morală, nu legală mai mare, ca a celorlalți boieri. Nu eră el instituit ca regent sau episcop peste minorul principe, după cum se vede aceasta dintr'un document chiar din anul suirei lui Ștefăniță în tron, 1517, pentru o danie făcută de boierul Cosma Șerpe postelnicul, mănăstirei Neamțului. *Luca Arbore* se vede înșirat cu dregătoria de portar al Sucevei și prin urmare și hatman⁴¹ printre ceilalți boieri care întăresc documentul, și anume, după mai mulți alți boieri, în următoarea ordine: „panii Isac, Petru vornic, Șandru, Negrilă, Grimcoviici, Talabă pârăcalab de Hotin, Costea, Condrea de la Neamț, Petrică și Toader pârăcalabii cetăței Noue, *Luca Arbore* portarul Sucevei, Hreanu spătar, Ieremia vistiernic, Săcuianu paharnic, Stercu

³⁷ *Acta Tomiciana*, III, p. 252.

³⁸ Reprodușă în *Arh. românească*, II, p. 307.

³⁹ *Acta Tomiciana*, IV, p. 60: „Significavit dominus capitaneus Camenensis Maestati regie post mortem olim Bohdani voivode Moldavie Stephanum eius filium undecim annos natum omnium illius terre consiliariorum et nobilium consensu ad voevodatium esse adscitum" (1517). Mama lui Ștefăniță se numia *Stana*. 1513 Wickenhauser *Bisthum Radautz*, p. 13.

⁴⁰ Ureche, în *Letopisele*, I, p. 154. N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 608 susține că *Arbore* nu s'ar fi numit *Luca*, așa cum este el iscălit în doc. din *Arh. ist.*, I, 1, pag. 27.

⁴¹ Ureche, în *Letopisele*, I, p. 104: „Hatman, pârăcalab și portar de Suceava, ispravnic peste toate oștile țării”.

stolnic, Cățăleanu comis”⁴². Din această înșirare a lui Arbore la o laltă cu ceilalți boieri și în urma chiar a mai multora, se vede că el nu se deosebiă în chip legal nici într’un mod în sfatul țării, și că autoritatea de care el se bucură în timpul minorității lui Ștefan, eră datorită vazei sale personale. Documentul este dat în numele lui Ștefan, de și eră un copil, și la sfârșit se pune : „credința domniei mele mai sus scrisul Ioan Ștefan voevod și credința prea iubitului frate al domniei mele Petru și credința panilor (înșirați mai sus)”. Se vede deci că chiar în vremea minorității, tot domnul figură ca stăpânul țării; că nu se instituiă o regență anumită, ci că sfatul boierilor conducea afacerile. De aceea și Ștefan, cu toate că minor, „este miruit de Teoctist mitropolitul în târgul Sucevei”⁴³. Cantemir adaugă că la încoronarea lui Ștefăniță, sultanul trimise pe „mai marele comis al palatului în chip de sol care să-l hiritisască pentru venirea la domnie și să-i aducă însemnele stăpânirii : cozile de cal, sandjagul (steagul) cuca, toga cea mare și calul împărătesc”⁴⁴.

Moldova, de și închinată Porței, eră încă într’o poziție cu totul deosebită de acea îngenunchiată în care se află Muntenia, care, încă de pe atunci, încăpuse față cu Poarta într’o adevărată robie, trebuind să dea pe timpul lui Neagoe, contimporan cu Ștefăniță, 500 de copii în corpul ienicilor. De aceea și vedem cum cu toată închinarea pe care Moldova o făcuse către Turci, sfatul boierilor, după îndemnul lui Luca Arbore, încheie în 1518 un tratat cu Polonia. Introducerea acestui tratat, în care Polonia urmează înainte a respecta neatârnrarea dobândită de Moldova după lupta din pădurea Cosminului, sună : „Fiindcă magnificul domn Ioan Ștefan voevodul Moldovei, *prietenul nostru cel sincer iubit*, au apucat scaunul părintesc, a magnificului Ioan Bogdan și au cerut dela noi prin nobilul său *Luca Cârjă* ajutorul contra marelui puteri a dușmanilor Creștinătăței”, apoi se stipulează că : 1) să se ajute unul pe altul contra dușmanilor ; 2) prietenii unuia să fie și ai celuilalt ; 3) să nu se adăpostiască pretendenți la tronurile lor în țara cealaltă ; 4) Ștefan la caz de izgonire să fie primit în Polonia ; 5) să-și denunțe unul altuia dușmanii ; 6) „În cazul când noi am vrea să facem o expediție generală contra împăratului turcesc, Ștefan voevod va trebui să iasă în persoană cu toată țara sa moldovenească împreună cu noi. Nici Ștefan, nici Petre fratele lui, nu vor da ajutor Turcilor, ci pe cât vor putea mai mult le vor fi dușmani”⁴⁵.

⁴² *Arh. ist.*, I, 1, p. 27.

⁴³ Ureche, în *Letopisele*, I, p. 153.

⁴⁴ Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 66.

⁴⁵ Doghiescu, I, p. 610 : „Quia cum magnificus dominus Ioannes Stephanus voevoda Moldaviae amicus nobis sincere dilectus, sedem patris magnifici olim Ioanni Bohdani voevodae assecutus, a nobis per suum nobilem Lucam Kirza oratorem et officialem suum postulasset, propter in invamentum in dies magis hostium Christianorum potentiam, etc.”.

Din acest tratat se vede întâi : că relațiile între Moldova și Polonia rămăseseră până acuma tot pe piciorul acela, pe care le așezase Ștefan cel Mare prin tratatul său din 1496 ; apoi că Ștefan, adevărsfatul său, se îndreptă cu cerere de alianță către Poloni și în sfârșit că, cu toată închinarea către Turci, Moldova nu urmă mai puțin o politică dușmănească acestora, pe care Turcii căutau s'o înlătore prin o purtare prietinoasă către copilul ce apucase coroana țării.

În acest an însă Tătarii năvălesc în Moldova, probabil după întetirea Turcilor care vor fi vrut să o pedepsească indirect pentru alianța ei cu Polonia. Ei vin până la Ștefănești, unde sunt întimpinați și bătuți de vornicul de țară de jos *Petrea Cărăbăț* ⁴⁶. Istoricii poloni spun că, în această luptă, Moldovenii să fi fost ajutați de 3000 de călăreți poloni ⁴⁷.

Politica lui Arbore eră întemeiată pe prietenia Poloniei. Cât timp el conduse trebile, izbuti a o păstră, și a o întoarce în folosul Moldovei. Așa Polonii privigheau pe Petru Rareș care nu încetă de a pândi momentul când ar fi putut încăpăa în tronul moldovenesc. În 1512 vice-cancelarul Tomiczki scrie palatinului dela Inowraclaw ca „să trimită pe Petru Valacul din castelul său, căci nu ar aveă încredere în el Maiestatea Sa” ⁴⁸. Luca Arbore la rândul său informă pe Poloni despre mișcările Tătarilor ⁴⁹.

În 1522 însă Ștefăniță în vârstă de 16 ani, luând în mână conducerea trebilor, se supără pe Poloni pentru adăpostul ce'l dădea unor boieri pribegi, Isac și Bârlan, care se vede că susțineau pretențiile lui Rareș la domnia Moldovei. În curând un al treilea boier, Cosma Șerpe, emigrează și el în Polonia, sporind nemulțămirea lui Ștefăniță ⁵⁰. El face remustrări Polonilor pentru această călcare a tratatului încheiat. Regele care, temându-se de un atac al Turcilor contra țării sale, doriă să mențină legături prietenoase cu Moldova, îi răspunde că nu ar aveă cunoștință despre aflarea acelor boieri în Statul său, și că în ori ce caz nu va favoriză întreprinderile lor, trimitând, pentru a asigura pe Ștefăniță, un sol anume la el ⁵¹. Domnul vroind apoi să iee de soție pe o fiică naturală a lui Sigismund, regele nu știm

⁴⁶ Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 153. Cron putneană, în *Arh. ist.*, III, p. 10.

⁴⁷ Wapowski, p. 571 ap. Picot, *Chron. d'Urechî*, p. 262.

⁴⁸ *Acta Tomiciana*, V, p. 143. La 1521 întâlnim prin Veneția pe unul Duca Ion de Moldavia care se dă drept frate al domnului alungat de câțiva ani de acolo. Hurm., *Doc.*, VIII, p. 49. Cine să fie ?

⁴⁹ *Acta Tom.*, V, p. 272.

⁵⁰ *Ibidem*, VI, p. 24. Com. Ureche, *Letopisețe*, I, p. 154.

⁵¹ *Acta Tomiciana*, VI, 24 și 54.

din ce pricină refuză ceruta încuscire⁵², lucru ce bine înțeles duce la culme supărarea lui Ștefăniță în contra Polonilor.

Tocmai pe când se turburau astfel relațiile între copilul pus în fruntea Moldovei și regele Poloniei, Muntenia cădeă în pericolul de a intra cu totul sub stăpânirea turcească, prin acel Basarab turcit, Mohamed-Bei, care ucigând pe Radu Călugărul, ceruse de la sultan domnia pe sama lui.⁵³ Arbore însă care vedeă în căderea Munteniei semnul căderii însuși a Moldovei, și care nu găsiă altă scăpare în contra unei asemenea putinți, decât a sta în bune legături cu Polonia, trece peste aceste supărări personale ale domnului său, și trimite în 1523 pe Luca Cârjă, acel ce negociase tratatul din 1518, la regele Sigismund în solie, pentru a reînvi legăturile de prietenie. Luca Cârjă în cuvântarea elocventă care ne-a fost păstrată, expune regelui nevoia unei alianțe comune în contra Turcului. Boierul moldovean vorbiă bine înțeles, ca trimis din partea domnului și în numele acestuia, de și el nu îndepliniă decât voința, și reproduceă gândurile lui Arbore.

„Domnul meu Ștefan vodă, prietenul Măriei voastre, începù ambasadorul, precum în rândurile trecute astfel și acuma, vă trimite vorbă și amintire despre păgâni, cum bat Creștinătatea, cum o apasă, cum îi răpesc pământuri, lovesc și cuprind orașe, pe când noi Creștinii nici ne gândim la uneltirile lor”. După aceea arată cum Turcii au luat Belgradul din cauza neunirei Creștinilor, în August 1521. „Ambasadorul domnului meu se află la curtea sultanului tocmai atunci când acesta se gătiă cu războiul asupra Belgradului. Mai înainte de a-l slobozi, vorbitu-i-a Peri-pașa în următorul chip: spune domnului tău Ștefan, ca să execute ori ce poruncă îi va da sultanul, și numai așa se va bucura de grația împărătească. Înțelegând foarte bine ce scop pot aveă unele atari cuvinte, domnul meu și cu tot divanul stătură pe gânduri ce e de făcut, apoi în grabă strânseră oastea și o trimiseră contra Tătarilor, pentru ca astfel Măria Sa să aibă cuvânt înaintea sultanului de lipsa oamenilor. Curând după aceea sultanul se mișcă spre Belgrad, trimițând la domnul meu un olăcar, să-i deie știre, și scriind în scrisoare așa: „iar tu Ștefan vovod, să îngrijești, năvălind asupra țării Secuești dimpreună cu Basaraba domnul muntenesc și cu Mohamed sangiacul Nicopolei. Mult se mâhni și se turbură domnul meu și cu divanul său, și începură a se gândi la chipurile de a scăpă din năpaste. D’întâi răspunse Măria Sa că țara stă în războiul cu

⁵² *Acta Tomiciana*, VI, p. 119. De aceea nu poate fi adevărat că Ștefan să-și fi luat „doamnă” cum spune Ureche, după lupta cu Tătarii, întâmplată în 1518 (*Letopisește*, I, p. 154) cu atâta mai mult că în acel an Ștefăniță eră numai de 12—13 ani.

⁵³ Mai sus, p. 186—188.

Tătarii; apoi orbi pe trimisul turcesc cu daruri, caftane, bani, cai; nimic nu cruță pentru Creștinătate. Acum vodă își concediase oastea și plecase la Suceava, de unde după o ședere ca de două săptămâni, purcese spre Hârlău. Aici în drum, tocmai lângă podul Siretului, îl ajunge un ămblător dela vornicul țarei de jos, aducându-i vestea despre venirea unui ambasador turcesc. Auzind aceasta, domnul meu expediă în pripă porunci domnești *pe la boieri și pe la țărani*, chemându-i la oaste contra Tătarilor, Turcul fu trăgănat în cale, cu una, cu alta, încât sosi după strângerea unei părți de oaste, și dete domnului următoarea scrisoare dela sultanul, plină de o strașnică mânie: „E trădător cine se abate dela voința împărătească; prin urmare nu cumvă să cutezi a nu ascultă, ci din contră fără zăbavă, sub ochii și privegherea acestui al meu credincios și cinstit *Sinan Celebi*, să ocupi, să prăzi, să supui Țara Secuiască”. Mult se întristă domnul și cu divanul la aceste vorbe, și după fel de fel de încurcături, fu silit a răspunde deadreptul sultanului: „Nu mă pot bate cu Secuții, d'întâi pentrucă avem legături de pace cu regele unguresc; al doilea pentru că regele unguresc fiind nepot regelui polon; apoi Polonia ține cu Ungaria, iar Litvania ține cu Polonia și ne vor cotropi țara, văzându-ne în Secuime; al treilea pentru că ne amenință și Tătarii. Fi-va plăcut sultanului să ni se pustiască și să ni se piardă țara? dar atunci cine-i va plăti tributul? Inșă ambasadorul turcesc nu se plecă la aceste cuvinte. Domnul meu trimise atunci în secret la solul *Sinan Celebi* pe vtori-logofăt și pe vtori-vistier ca să se înțeleagă. D'întâi Turcul se făcèa surd, dar mai pe urmă zise așa: voi luă eu toată greutatea de pe capul vostru asupra spetelor mele; numai să ne dați 100.000 de piastri peste celelalte daruri. Stătură la mijloc acei doi boieri, și făcură să fie numai 60.000 de aspri și 500 de cârłani, peste celelalte daruri, adecă caftane aurite, patru sute de aspri, cai și blăni. Și astfel cu mila lui Dumnezeu și cu norocul Creștinilor ne-a scăpat din nevoie acel *Sinan Celebi*, care și el eră Moldovan de naștere, din neam boieresc, prins rob din țara de jos. După aceea sangiacul Silistrei, al cărui autoritate se întinde dea lungul Dunărei în fața Țarei Românești și a noastră, trimise la domnul meu un sol, purtător unei scrisori dela sultanul, cerând să'i dee ajutor și să'i se învoiască trecerea prin țara noastră ca să meargă spre țara Măriei Voastre, ci domnul meu nu se înduplecă, ci trimise tânguiri la Constantinople pe vornicul Iurie care, după multe alergări, și după ce plătise la patru pași câte 30.000 de aspri la fiecare, izbuti cu mila lui Dumnezeu ca să facă a se destitui acel sangiac. Ce se atinge de țara și de domnia muntenească, apoi știm că Turcii o stricară, o vătamară și o răsipiră, și-i puseră în cap un Turc, pe unul Mohamed, și tăiară boierimea, jupănese și copiii, și robiră averile, arseră și devastară satele”.

După această expunere a rolului de până acuma al Moldovei, în dușmăniile dintre Turci și Creștini, ambasadorul mai caută a interesa cu deosebire pe Poloni la cererile sale, spunându-le despre o misiune secretă a Turcilor în Moldova, în scopul de a afla relații asupra puterilor Poloniei, ceea ce ar pune în perspectivă un apropiat războiu al Turcilor contra acelei țări — de sigur un meșteșug întrebuițat de ambasador pentru a speria pe Poloni, și a-i face mai plecați a primi propunerile Moldovei. El sfârșește prin o călduroasă perorație, îmbiind pe regele polon să înjghebe împreună cu papa o mare ligă contra păgânilor. Să vă mai spun Măriei Voastre, că domnul meu, amicul Măriei Voastre, ținū acuma sfat cu consilierii săi despre regii și domnii creștini, pentru ca să hotărască, care din ei ar fi atât de vrednic și înțelept încât să fie în stare de a începe, de a întocmi, de a conduce marea afacere a împăciuirii Creștinilor contra dușmanilor păgâni ai Creștinătăței; și nici domnul meu nici consilierii săi nu se putură dumeri de a găsi un rege și domn atât de vrednic și înțelept pentru această treabă, afară numai pe Măria Voastră. In fine rugăm pe Măria Voastră de a băgă în samă cuvintele noastre, gândindu-să bine mai înnaite de toate să nu se piardă Creștinătatea tocmai în zilele Măriei voastre; căci dacă astăzi Dumnezeu va pedepsi țara noastră, Moldova, să nu vă îndoiiți Măria Voastră că mâne are să vină rândul și pentru alte țări creștine. Nu treceți cu ușurință asupra ambasadei noastre, fiind de cea mai mare importanță. Măria Voastră aveți o domnie mare și un divan mare și numeros; consultați-vă și chibzuiți!"⁵⁴.

Acest „monument al elocvenței politice a străbunilor noștri”, este înscmnat și pentru dibăcia cu care este alcătuit, și pentru prețioasele destăinuiri istorice ce conține. Toate mijloacele, spaima de Turci, amenințarea Poloniei de ei, curtenirea regelui, sunt puse în joc de ambasador pentru a izbuti. Toate silințele sale fură însă zadarnice, nu atât din pricina Polonilor care poate s'ar fi înduplecat de astă dată a nu mai sta nepăsători față cu primejduirea Moldovei, ci din cea a lui Ștefăniță care se înfurie cumplit, când auzi de ambasada trimisă la *dușmanii* săi, fără a lui învoire. Nu e vorbă, ambasadorul care veniă în aparență din partea domnului Moldovei, pune în socoteala lui toată acea înțeleaptă purtare, prin care Moldova izbutise pentru un scurt moment a se substrage dela îndatorirea, luată prin închinarea făcută de Bogdan Turcilor, de a le veni în ajutor cu oștile sale la vreme de război. Este însă invederet că la toate acele fapte enumerate de Cârjă, domnul său care aveă abii pe atunci, 1521, vârsta de 14—15 ani, nu putuse lua o parte hotărâtoare. De aceea Cârjă nu uită a pomeni tot deauna, alături cu domnul, și divanul țarei care într'adevăr, sub insuflarea lui Arbore,

⁵⁴ *Arh. ist.*, 1, 1, p. 9—13.

condusesse toate afacerile. Regele Sigismund răspunde acestei solii, trimitând la Ștefăniță pe George Krupski să-i spună că a ascultat pe Cârjă (Kirza) și i-a dat hrisovul tratatului întărit cu jurământ, cerând ca și voevodul să dea solului său un hrisov cu același cuprins întărit cu jurământul său și acel al sfetnicilor săi ⁵⁵.

Acuma însă Ștefăniță devenise domn, și eră cu totul îndrăzneț din partea lui Arbore, a vroi să urmeze înaintea față cu Polonii politica cea de pace și de înfrățire, patronată de el, când stăpânul său se află ofensat personal de ei, și când în el fierbea gândul de răzbunare. După ce Sigismund refuzase lui Ștefan mâna fetei sale, și se schimbase pentru aceasta o corespondență îndestul de înveninată între el și Ștefan, acesta să trimită din propria lui inițiativă o ambasadă așa de curtenitoare aceluia care îl ofensase?

În încercarea făcută de Arbore de a conduce tot prin sine destinele patriei sale, și după ce copilandrul pe care-l povățuise până atunci apucase în mâni ocârmuirea țării, și vroia să-i imprime o îndreptare conformă cu simțimintele sale personale, însă protivnică intereselor ei; în durerea aceasta de țară, care făcea pe ministru să nu cate la inima stăpânului, și să stee numai cu gândul pironit asupra primejdiei căreia țara eră expusă — în aceste împrejurări stă pe deoparte mărimea lui Arbore, pe de alta și explicarea rațională a tragicului său sfârșit.

Ureche raportează că pricina pentru care Ștefăniță a tăiat pe Arbore, „nici judecat, nici dovedit” ar fi că „l'a aflat cu viclenie” ⁵⁶ fără a preciza însă cu ce fel de viclenie ar fi umblat Arbore. S'ar putea gândi la o sprijinire a pretențiilor lui Rareș care împinse pe mai mulți boieri la pribegiri în Polonia. Aceasta însă este cu totul neprobabil. Arbore care fusese a-tot-puternic în timpul copilăriei lui Ștefăniță, și care credea că va putea păstră și acuma, după ce el luase trebile în mâni, conducerea tânărului principe, să vree a-l răsturnă, pentru a aduce în locu-i pe un om făcut care nu i-ar mai fi lăsat nici o fărâmă de autoritate?

Moartea lui Arbore pe care boierii o socotiau nedreaptă, ca fiind făcută fără judecată, împinse pe mulți din ei să pribegiască în Polonia. Unul din ei, Șerpe, prevăzând catastrofa ieșise în Polonia încă înaintea de tăierea lui Arbore ⁵⁷. Sigismund stăruiește în 1523 la Ștefăniță să ierte pe pribegi și să-i reprimiască în țară ⁵⁸, de sigur însă fără izbândă, de oarece în 7 Septembrie 1524 găsim pe boieri că se răscoală contra domnului.

⁵⁵ *Acta Tomiciana*, IV, p. 152. Tratatul la p. 153.

⁵⁶ Ureche, I, p. 154. Moartea lui Arbore s'a întâmplat în Aprilie 1523. Prin urmare ambasada lui Cârjă care este din același an, fără dată lunară, trebuie să fie din Ianuarie sau Februarie.

⁵⁷ Ureche, *Letopiseșe*, I, p. 154.

⁵⁸ *Acta Tomiciana*, VI, p. 284. Huron., *Doc.*, XV, p. 273 (fuga boierilor).

Dar Ștefăniță chemând în ajutor milițiile țărănești, înăbușă rezmirița boierilor care, văzându-se bătuți, își scapă viața fugind în alte țări. Pe câți însă au apucat a-i prinde, precum pe Costea parcălabul, pe Ivașcu logofătul, pe Sima vistiernicul și pe alții încă, le-au tăiat capetele în târg în Roman. Pe Troțușan îl puse în închisoare. Spusele lui Ureche asupra răscoalei boierilor lui Ștefăniță, sunt adevărate prin trei documente toate dela Petru Rareș. Prin unul din 1528, domnitorul sechestrează satul Stăroșieștii al lui Maxim Udrea și satul Stăbărcenii al lui Secuianu paharnicul „pentru hiclenie când se ridicase cu alții necredincioși asupra nepotului domniei noastre Ștefan Voevod”. Al doilea document este din 1530. Prin el Petru Rareș dă mânăstirei Tazlăul satul Pașcanii „sechestrat pentru crima trădării dela Sima vistiernicul când acesta s’a fost revoltat contra nepotului nostru de frate Ștefan Vodă cel Tânăr”. Al treilea document din 1534 confiscă moșiile lui Luca Arbore însuși Socășanii, Tofilanii și Greceanii „pentru viclenie sub Ștefan Vodă”⁵⁹.

Arbore fiind ucis și boierii cei mai de samă împrăștieți, Ștefăniță putea să dea liber curs urei sale contra Polonilor. Aceștia se temeau foarte, ca el să nu se arunce în partea Turcilor. Polonii încearcă deci a recâștiga bunelii lui dispoziții, trimițând pe Laurentius Miedzileski, episcop de Camenița și pe Gheorghe Krupski, castelanul de Cracovia, ca să împace pe Ștefan cu boierii săi, spre a’l îndruma astfel încet iar către alianța polonă. Ștefăniță pune însă pe episcop la închisoare⁶⁰. Boierii spăimântați de apucăturile din ce în ce mai silnice ale domnului, roagă pe regele polon să intervină, căci la dimpotrivă, ei se vor da Ungurilor sau chiar Turcilor⁶¹. Sigismund cere atunci intervenirea nepotului său, regele Ungariei Ludovic al II-lea. El îi scrie : „Ai putut înțelege din relațiile ambasadorului tău cele ce se fac în Moldova ; că acel voevod, prin insolența și nebunia lui, se pierde pe dânsul și pe ai săi. Noi temându-ne, în aceste împrejurări critice, ca nu prin răzbuirea noastră, acea țară să încapă mai curând în puterea dușmanului nostru comun, suntem ținuți a trece cu vederea grelele injurii căror am fost expuși”⁶². Ștefan aflând de încercarea regelui Poloniei, de a-i arunca în spate pe acel al Ungariei, amenință de a dreptul pe Sigismund cu alianța turcească, cerând cu mare stăruință pe pribeagul Cosma Șerpe care sfătuisse pe Sigismund să convoace pe toți pribeगीii din Polonia și din Ungaria și să’i întrebe pe cine voese a avea donm și pe acela să-l sprijine, fiind că dacă nu va face

⁵⁹ 1528 *Uricarul*, XIV, p. 78 ; 1530 *Arh. ist.*, I, 1, p. 132 ; 1536. *Iorga Studii și doc.*, V, p. 212.

⁶⁰ *Acta Tomiciana*, VI, p. 284, 307 și 308

⁶¹ *Ibidem*, VI, p. 308.

⁶² *Ibidem*, p. 308.

aceasta, boierii vor fi nevoiți, să se îndrepte către Turci ⁶³. Consilierii poloni temându-se ca faptele să nu urmeze amenințării lui Ștefăniță, sunt de părere a îndepărta pe Șerpe din regat. Sigismund totuși se sfătuește cu boierul moldovan, ce ar fi de făcut cu acest nebun care amenință liniștea lumii întregi. Șerpe îi răspunde că dacă Polonii și Ungurii nu vor face începutul unei interveniri, Turcii ar intra numai decât, căci lui Ștefăniță nu-i rămâne altă cale decât a-i chema. El adaugă că regele ar face bine să întruniască pribegii, și să aleagă împreună cu ei un alt candidat la tronul Moldovei. Tot de această părere erau și boierii pribegiți la Brașov, după cum află Sigismund prin un agent al său Tomșa, trimis în acea parte ⁶⁴. Regele Ungurilor recomandă însă cumpătarea și lăsarea de o cam dată în pace a lui Ștefăniță, spre a nu-l provoca la ruptură, ceea ce era cu atât mai înțelept cu cât Turcii năvăliseră în Podolia și Rusia, și puteau prea lesne trece în Polonia. Se vede însă că Ștefăniță nu era așa de nebun precum îl credeau Polonii și Ungurii, căci când sosi momentul hotărâtor, când Turcii respinși de Poloni se retrăgeau către Dunăre, domnul Moldovei în loc de a le da ajutor, îi atacă și-i bate cumplit, răpindu-le toată prada făcută ⁶⁵. El întrebunțase deci amenințările sale de alianță cu Turcii, numai apărându-se speria pe Poloni; dar pentru ca ei să nu creadă că și-ar fi schimbat gândul față cu dânșii prin ajutorul ce le dăduse la răpunerea Turcilor, în scrisoarea ce o trimite lui Sigismund spre a-i vesti izbânda, îl insultă, tratând pe Poloni de trădăvi ⁶⁶. Din cauza acestei purtări necuviincioase, apropierea între Moldovenii și Poloni, care părea îndrumată prin izbânda lui Ștefăniță asupra Turcilor, iarăși se risipește, și neîncrederea în el din partea Polonilor își urmează cursul său mai departe.

În 1526 Ștefăniță atacă pe Radu dela Afumați, și pradă cumplit Muntenia, întorcându-se înapoi fără a suferi nici o împotrivire ⁶⁷. Această lovitură dată Țării Românești poate să fi fost, tot spre a se răzbună pentru adăpostirea unor boieri pribegi care se știe că umpluseră lumea, după stângerea răzcoalei.

După cât se vede însă Polonii, pentru a pune odată capăt temerei lor, ca Ștefăniță într'un moment al furiei care-l stăpâniă obișnuit, să nu se lege cu Turcii în contra lor, se hotărăsc să-i

⁶³ N. Iorga, *Studii și doc.*, I, p. 2.

⁶⁴ *Acta Tom.*, VI, p. 323—324 și 325.

⁶⁵ Wapowski, p. 558 ap. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 275. Ștefăniță face aceasta cunoscut lui Sigismund prin o scrisoare din 1524, *Acta*, VII, p. 43.

⁶⁶ *Acta Tomiciana*, VII, p. 61: Scrisoarea lui Tomiczki către Luca Gorski din 22 August 1524: „Ex hoc incluso exemplo responsionis moldavicae vestra Magnificentia facile cognoscet quo in pretio apud ipsum Moldavum simus, ob ignaviam nostram que modum et facultatem defensionis nobis admitit”.

⁶⁷ *Ureche, Letopisețe*, I, p. 156.

pună capăt zilelor și determină pe însuși soția lui să-i dea otravă. „Zău de treabă jupâneasă moldovancă, să-și omoare bărbatul” ! exclamă Căpitanul, raportând acest eveniment din istoria Moldovei ⁶⁸.

Astfel se sfârși din viață, în vârstă abia de 21 de ani, acest principe care și el ca și tatăl său Bogdan, sămăna lui Ștefan cel Mare, însă prin părțile cele rele ale caracterului său: iute și pornit, crud în mânie, autoritar și nesupus. Însă pe când la Ștefan cel Mare asemenea însușiri periculoase slujiau ca substrat de energie pentru elementele cele bune ale sufletului său, în fiul și mai ales în nepotul lui, desbrăcate de orice nobile și înalte avânturi, ele manifestau la lume uricioasa lor ființă numai prin porniri sângeroase și apucături nebunești.

3. PETRU AL IV-lea RAREȘ ÎNTĂIA DOMNIE

Petru al IV-lea Rareș, 1527—1538. — Fiul natural al lui Ștefan cel Mare umblă de mult după domnie. Indată după suirea fratelui său Bogdan în tron, Rareș trece în Polonia pentru a fi mai în apropiere de coroana pe care o pândeă. În tratatul dintre Bogdan și Sigismund din 1510, se vorbește de un pretendent Petru. În 1514 găsim pe Sigismund regele Poloniei scriind lui Petru că e nemulțumit că părăsise locuința pe care i-o însemnase ca reședință; în 1516 regele scrie unui castelan al său că ar dori bucuros ca Petru să ajungă domn în Moldova, dar că e reținut prin tratat de a-i da sprijin ⁶⁹. În 1517, la moartea lui Bogdan, Petru Rareș, după cum aflăm din o scrisoare a lui Petru Tomiczki către palatinul de Sandomir, „se roagă cu stăruință ca regele să-i învoiască să meargă la marginile regatului, căci sperează să poată în curând câștiga buna voință a oamenilor din țara Moldovei, și astfel să devină stăpânul acelei țări” ⁷⁰. În același an găsim că năzuințele lui Petru face propășire în mintea regelui, întru cât el invită pe cancelarul său să se sfătuiască cu alte persoane cum s’ar putea da un ajutor pretendentului Petru care voește să scoată din domnia Moldovei pe fiul lui Bogdan ⁷¹. Pe la 1522 se văd mai mulți boieri din partida lui Petru emigrând în Polonia, și în sfârșit când emigranții propun regelui a înlocui pe Ștefăniță cu *alt pretendent*, fără îndoială că ei aveau în vedere tot pe Petru Rareș.

⁶⁸ Ureche, *ibidem*. Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 162. Ștefăniță moare în 12 Ianuarie 1527. Vezi inscripția de pe mormântul lui la mănăstirea Putna în *Arh. românească*, II, p. 309. Ureche (I, p. 156). pune din greșală data morții lui la 20 Sept. 1526.

⁶⁹ Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 183 și 248.

⁷⁰ *Acta Tomiciana*, IV, p. 69—61.

Aceste stăruinți atât de încordate fură în sfârșit încununate de izbândă, la moartea lui Ștefăniță. Intorcându-se boierii pribegi care se vede că erau în număr însemnat, veniră cu candidatul lor din Polonia; iar acci din țară adevărind și ei că Petru eră „din osul lui Ștefan Vodă, cu toții l'au ridicat domn”⁷². Ștefăniță fiind ucis în 14 Ianuarie 1527, iar un document de la Petru Rareș datând din 15 Martie același an⁷³, urmează că el apucă domnia în răstimpul de două luni, dela 14 Ianuarie până la 15 Martie al anului 1527, El fu proclamat domn în Hârliu orașul nașterii sale⁷⁴, unde se reîntornase, probabil pentru a revedea pe muma lui.

Petru care trăise atâta timp adăpostit în Polonia, trebuia la început cel puțin, să urmeze o politică prietenoasă față cu această țară. În 13 Decemvrie 1527 găsim un tratat încheiat de el cu Sigismund, al căruia introducere este asemenea celor ce am cercetat mai sus, dela 1499 încoace. El începe prin cuvintele: „Fiind că magnificul domn Ioan Petru, voevodul țării Moldovei, *prietenul nostru cel sincer iubit*, a apucat tronul părintelui său Ioan Bogdan și a nepotului său Ioan Ștefan voevod, mort de curând”, și conține aceleași condiții ca și tratatul cu Ștefăniță, fiind îndreptat tot în contra Turcilor. Se adaugă însă o clauză mai favorabilă domnului român, anume aceea că „dacă împăratul Turcilor singur în persoana lui ar constrânge pe Petru prin silă și arme a-i da ajutor în contra țărilor noastre, el neputându-se împotrivi unei așa de mari puteri, să nu se strice alianța dintre noi din această pricină”⁷⁵.

Petru Rareș se puse bine cu Polonii și din altă pricină. Evenementele ce se desfășurau peste Carpați atrag în curând întreaga lui luare aminte, întru cât îi dădeau puțința de a se lăți prin cuceriri, în acea parte, și a mulțami astfel înboldirea lui launtrică pe care o moștenise dela tatăl său, și nevoia de întindere a restrânsului său Stat. Spune Ureche despre Petru că se nevoia „să lățiască ce au apucat, că nimica după ce s'au așezat la domnie n'au zăbovit, ci de războaie s'au pregătit și la toate îi mergea cu noroc”⁷⁶.

Anume după bătălia dela Mohaci, 1526 și moartea regelui Ludovic, Soliman detras prin o răscoală din Cilicia în Azia, dela urmărirea cuceririi Ungariei, părăsește expediția și se întoarce peste Dunăre. Ungaria rămânând fără rege, se ivese doi pretendenți cu partidele lor, care prin o luptă civilă, împing

⁷² Ureche, *Letopisele*, I, p. 156—157.

⁷³ Melchisedek, *Cronica Hușului*, p. 17.

⁷⁴ *Cronica putneană*, în *Arh. ist.*, III, p. 11. *Cron. moldo. polonă* în I. Bogdan, *Vechile cronici mold.*, 1891, p. 230.

⁷⁵ Doghiel, I, p. 613—615. *Tratatul încheiat de Petru în anul 1527* p. 11.

încă mai departe în cădere pierduta Ungarie. Ioan Zapolia, voevodul Transilvaniei, care se bucură și de simpatiile lui Soliman, este ales de partida sa ca rege, în ziua de 10 Noemvrie 1526. În contra lui însă se răscoală Ferdinand, locoșitorul de împărat (al lui Carol al V-lea din Germania), fratele Mariei, soția reposedatului rege Ludovic al II-lea, care Ferdinand eră sprijinit în Ungaria de o partidă, în fruntea căreia se află palatinul Ștefan Batori. Ferdinand intră cu o armată în țară, bate pe Zapolia la Tokai în 27 Septemvrie 1527 și-l alungă din Ofen, silindu-l să se retragă în Transilvania, și după aceea se coronează el însuși ca rege de Ungaria, în 3 Noemvrie 1527. Zapolia constrâns se aruncă în brațele Turcilor, trimițând pe Laski la Constantinopole, care să ceară supunerea sub Turci și apărarea din partea lor contra Germanilor ⁷⁷. În acest răstimp Ferdinand, pătrunsese cu armatele mai departe spre lăuntru Transilvaniei, pentru a scoate pe Zapolia și din această parte. Atunci Petru Rareș se hotări să intervină.

Acesta își gândise astfel planul său : Să se prefacă a ajuta lui Zapolia, sprijinind un principe bine văzut de sultanul în contra dușmanului Turcilor, și cu acest prilej să mai capete câteva stăpâniri în Ardeal, peste acele ce le posedă ca moștenire dela Ștefan cel Mare (Ciceul și Cetatea de Baltă). Ca pretext pentru a îndreptăți intrarea sa în Transilvania, el puse înainte tocmai apărarea stăpânirii acelor cetăți, amenințate de armatele lui Ferdinand. Paul Giovio celebrul istoric al veacului al XVI-lea, contimpuran, cu domnul moldovan, spune că Petru Rareș ar fi pretins că „se teme a pierde orașele Ciceul și Küküllö, și că nu-i vine la socoteală de a vedea pe tronul Ungariei pe regele Ferdinand, vecin prea puternic și prin urmare prea periculos, prin simpatiile Germaniei, și prin forțele frăține-său împăratul Carol. Giovio adaugă că adevăratul său scop eră mulțămirea „ambției lui celei mari de a-și lăți țara ; el visă cucerirea Transilvaniei, folosindu-se de anarhia în care fusese aruncată Ungaria” ⁷⁸.

Petru Rareș fusese foarte curtenit de Ferdinand pentru a-l atrage pe partea lui, și Rareș se plecase întâi către locoșitorul de împărat al Germaniei. După fuga lui Zapolia însă, Rareș înțelese unde-i stătea adevăratul interes și părăsind politica

⁷⁷ Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reichs*, II, p. 654 și urm. I. Ursu. *Die auswärtige Politik Peter Rareș*, 1908, p. 12 pune alegerea lui Ferdinand la 17 Dec. 1526.

⁷⁸ Pauli Iovis (Giovio) *Novocomensis, Opera*, Basileae, 1578. Reproduse locurile relative la Petru Rareș în *Arch. ist.*, II, p. 31—32. Ureche, spune numai atâta că Petru Rareș ar fi *prădat* Ungaria, fără a pomeni năic despre scopurile sale politice (*LetopiseŃe*, I, p. 157).

germană, ică apărarea voevodului Transilvaniei și se rostește pe față contra lui Ferdinand ⁷⁹.

În 28 Dec. 1528 găsim pe Brașovenii scriind Săbienilor, Sași și unii și alții și înclinați deci către Ferdinand, că rivalul său, Zapolia, sperează în ajutorul Moldovenilor și al Muntenilor contra regelui lor (Ferdinand). Sașii auziseră la acea dată despre scopurile lui Rareș. În 4 Februarie 1529 vice voevodul Transilvaniei scrie Săbienilor despre primejdia din Moldova, și Brașovenii înștiințază pe Săbieni despre intrarea lui Petru Vodă și pustiirea ținutului Secuilor.

Petru Vodă se prefăcea a nu cunoaște scopurile dușmănești ale Germanilor din Transilvania și cerea niște pietrari dela Bistrița pentru reîntocmirea Cetăței Neamțului. El izbutise apoi, prin groază, a pleca pe Secui în partea lui ⁸⁰; după aceea părăsește Transilvania și reintră în Moldova, de unde el însă pătrunde din nou peste munți, de astă dată însă pe la Bistrița, pe unde ieșia la cetatea lui, Ciceiu, și putea avea un punct de razim al expediției sale ⁸¹.

Părându-se imperialilor că Bistrițenii speriați, ar șovăi, generalul de Zegerma îi muștră și-i amenință cu asprime (15 Iunie). În 24 Iunie Moldovenii sub Danciu pârcălabul și Barbovski portar de Suceava, erau în Ciceu. Petru Rareș somează pe „iubiții și înțelepții săi supuși cetățeni din Bistrița să predea pârcălabului său din Ciceu, cetatea Ungurașul în ziua de 1 Iulie, iar în 15 aceleiași luni el înștiințează pe Bistrițeni că *regele său* Ioan (Zapolia) i'a dat Bistrița și castelul Balványos. Urmează mai multe scrisori cu Bistrița, până când la 22 August Petru Rareș o amenință cu o soartă grozavă, anume că o va da focului și va tăia pe oameni în patru bucăți împreună cu copiii lor mai mari sau mai mici, dacă nu vor fi ascultători. Săbienii erau protivnicii cei mai aprigi ai lui Petru, imbiind și pe Bistrițeni la statornicie către împăratul Ferdinand.

Între aceste căpitanii lui Moisi, domnul Munteniei care, de teama Turcilor, sprijinise și el pe Zapolia, anume Drăgan postelnicul și Neagoe Vornicul, încheie cu Ardelenii un tratat prin care își juruesc un fel de neutralitate, până când „Dumnezeu va arăta căruia din doi, se va cuveni domnia” (4 Sept.). Mai stăruiește Petru în zadar ca Brașovenii și Săbienii să i se supună de bună voie. Ei refuză neconținut supunerea, până la lupta dela *Feldioara*, unde Petru Vodă, lovindu-se cu armata lui Fer-

⁷⁹ Negocierile cu Ferdinand în Ursu, *Auswärtige Politik Peter Rareș* p. 21, și urm.

⁸⁰ Gerendy Török scrie în 15 Iunie 1529, Hurm., *Doc.*, XV, p. 320 : „Quod ad Siculos attinet, speramus nos bene composituros”. Același în 24 Iulie 1529, *ibidem*, p. 326 : „licet credamus Siculos ad saniozem mentem redituros”.

⁸¹ Petru reintrase de la Secui în 8 Februarie și ieșise spre Bistrița în 18 Iunie, *ibidem*, p. 313 și 322 : „ad castrum Chycho festinans”.

dinand, prin un atac năprasnic o sparge cu totul, răpindu-i 50 de tunuri mari de spijă⁸². „Înmăndrit prin această izbândă, Petru Vodă nu vroi ca alții să culeagă roadele victoriei sale, și se socoti deci a cuceri el singur Transilvania, punând speranța lui mai ales pe artileria dobândită dela dușman”⁸³.

Lupta dela Feldioara se întâmplase în 21 Octomvrie 1529, tocmai pe când Soliman încunjură Viena, încât Petru își acoperiă cu atât mai bine planurile sale față cu Turcii, cu cât el putea să le apară ca un aliat și ajutor⁸⁴.

Rareș după ce impune Brașovului o contribuție de războiu de 4000 de florini pe care locuitorii o răspund în mai multe rate⁸⁵, vroește să pună mâna pe Bistrița, spre a-și asigura astfel o mulțămită mai strălucită a ostenelelor sale. După ce Brașovul cade în stăpânirea lui, Sașii din Bistrița urmând înainte a împotrivi, el le trimite o a doua scrisoare în care le spune : „Credem că nu ignorați că castelul Bálványos, ne-a fost dat în stăpânire de către regele nostru prea milostiv, și de acolo ostașii noștri au venit la voi la Bistrița, spre a o lua în stăpânire. Dacă cumva vă veți împotrivi, atunci viile voastre vor fi zinulse din rădăcini, și cetatea voastră va fi laută; iar pe voi împreună cu copiii voștri vă vom tăia și spintecă prin castelanii noștri, și nici nu va trece anul, când capetele voastre vor intra pe mâinile mele”⁸⁶.

În o altă scrisoare către Brașoveni, Petru Rareș se jălueste de uelțirile acestora, spunându-le foarte hotărât că, pentru țara Ardealului voi știți că am dobândit-o cu sabia și nu voi da-o

⁸² În niște socoteli ale Brașovului dintre anii 1529 - 1532 găsim adevărită această răpire a tunurilor armatei germane de către Petru Rareș în 1529. „Præzonis et funibus ad bombardas emptis dum voevoda Moldaviensis irupit, in quo miserimo conflictu. ne dicam fuge turpi, bombardæ omnes pariter cum gentibus nostris periere et per Moldavienses abductæ sunt; tantam cladem Bureia nunquam vidit sibi illatam”. (Reproduse în un articol al lui Teutsch, *Honterus und seine Zeit in Aethi für sieb. Landeskunde*, XIII, 1876, p. 131).

⁸³ Glövio, în *Arh. ist.*, II, p. 32.

⁸⁴ Analele săpate în biserica din Brașov, reproduse de Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, III, p. 212, spune : „Pugna ad oppidum Marienburg (pe ungurește Földvár--Feldioara) în terra Barezensi cum Moldavis gesta die mille Martyrum. Petrus voevoda Moldaviae oppido Fraszmar ignem subiecit pridie Simonis et Iudæ; tandem obsidet civitatem Coronensem, atque postidie Simonis et Iudæ arcem Coronensem igne expurgat et diripit, 1529”.

⁸⁵ În socotelile Brașovului (vezi mai sus, nota 82 articolul lui Teutsch, p. 133), sub anul 1530 găsim : „Iohannem Fux et Martinum Dread in Moldaviam prima hebdomada quadragesimæ profecti et per nos missi ad Voivodam fuissent. duxerunt. domino Voivodæ in solutionem 4000 florenorum quos ex pacta pace debebamus, fl. 800”. El duc tot odată boierilor mai multe daruri : pîntenî, scări de 10 fiorini, 14 aspri, 14 pălării, 15 perechi de mănuși și 14 legături de cușite.

⁸⁶ *Transilvania*, 1874, p. 120 : „vos una cum pueris vestris detruncari ac decollari castellani nostri debeant”. O variantă publicată în Hurm., *Doc.* XV, p. 339 (31 Oct. 1529). Altă amenințare către Bistrișeni din 5 și 29 Noembrie 1529, *Ibidem*, p. 342 și 345. Bistrița se supuse pe la începutul lui 1530. *Ibidem*, pag. 349.

nimăruj. la nici un rege, nici lui Ferdinand craiul"; apoi pentru a-și acoperi jocul, el adaugă că, „numai lui Ianoș craiul am s'o dau, căci îmi este frate bun și prieten”⁸⁷.

Zapolia crezând că acțiunea lui Rareș în Transilvania este în folosul său, sfătuește pe Bistrițeni să se supună, ceea ce și fac, așa că Rareș începe în stăpânirea acestei cetăți care-i opusesse până atunci o împotrivire atât de îndărătnică⁸⁸.

În urma supunerii Bistriței, vistiernicul Matei cere dela orășeni 30 de cară de proviant pentru armata lui Rareș care s'ar afla la Rodna. Tonul scrisorii se vede cu totul altul, ea îndreptată către niște supuși și nu către niște răsvrătitori. Ea este blândă și prietenos concepută: „Cunoscând voi că stăpânul nostru cel prea generos este acum lipsit la Rodna de cele trebuitoare, mai ales de pâine și de vin, vă cerem în numele lui, nu mai puțin însă vă însărcinăm și vă ordonăm ca, îndată ce veți vedea aceste rânduri, să trimiteți 30 de cară cât mai curând, spre a duce proviziile ce se vor vedea a fi trebuitoare. Să nu cumva să faceți altfel de cum vă scriu, fiind că știți bine că domnul nostru cere atât dela noi cât și dela voi, cea mai credincioasă slujbă, și de aceea trebuie s'ăi slujim cu toții cu credință. Dat în castelul Balványos în 22 Iulie 1530. (Iscălit) Noi Matei vistiernicul sau tesaurariul prea generosului principe Petru, voevod de Moldova”⁸⁹.

Rareș se purtă către Zapolia în aparență cu cel mai mare respect și cu cea mai mare credință. În realitate însă căută pe de o parte să câștige simpatiile popoarelor din Transilvania, pe de alta să mențină Bistrița în a lui stăpânire. De aceea îl vedem stăruind la Zapolia pe care-l numește „domnul său prea milostiv”⁹⁰ ca să ierte purtarea Brașovenilor. Zapolia care, la început, circumvenit de Rareș, nu numai că-i mulțămise călduros pentru izbânda dela Feldioara, dar îl ajutase chiar la supunerea Bistriței, se răzgândește în curând, văzând că Rareș își întinde stăpânirea asupra aproape întregii Transilvanii și, temându-se ca domnul Moldovei să nu lucreze mai mult în interesul lui propriu decât în al său, roagă pe Rareș să părăsască Transilvania și să-i restituie țara. Petru răspunzând cu îngăimeală și rugând pe Zapolia să-i lese Bistrița, ca și cum numai de ea ar fi fost

⁸⁷ Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 155 (scrisoarea trebuie să fie din 1530)

⁸⁸ Asupra luptelor cu Bistrița și răpunerea ei vezi Ursu, *l. c.*, p. 65—66.

⁸⁹ Transilvania, 1874, p. 121. Reprodus și de Hurm., *Doc.*, XV, p. 358. Ilicu, *Chronique d'Ureche*, p. 289, presupune că Petru ar fi fost bătut, și de aceea ar fi adresat el acea scrisoare, „dans des termes assez humbles, qui contrastent singulièrement avec les deux lettres que nous avons reproduites plus haut” Dacă Petru ar fi fost bătut de Bistrițeni, cum le-ar fi putut el cere, chiar în termeni supuși, proviant fără plată? Apoi tonul scrisoarei, de și prietenos, este cu toate aceste îndeștul de energie. Explicarea adevărată este cea dată în text.

⁹⁰ Petru Rareș către Zapolia, 2 Aprilie 1531. Hurm., *Doc.*, XV, p. 362: „Dominum nostrum graciosissimum”.

vorba, Zapolia îi amenință cu pără la Soliman, ceea ce face pe Petru Rareș să părăsească Bistrița și chiar Transilvania, și să se retragă în Moldova, încărcat cu o pradă nenumărată, mai ales de vite ⁹¹.

Domnii cei mari și însemnați ai Moldovei înțeleseră în curând, că cu țara lor, în marginile în care se află, nu se va putea isprăvi nimic. De aceea îi vedem neconținut la pândă asupra chipului de a întinde hotarele ei. Ștefan cel Mare spre a lăți Moldova către sudul ei, atacase Chilia lui Vlad Țepeș. Câțiva aui după aceea el deslipește de Muntenia ținutul Putnei, și-l adaugă Moldovei. Tot el dobândește dela Matei Corvin dăruirea a două importante cetăți în Transilvania, din ținuturile mărginașe. Tot așa face și Petru Rareș, când se amestecă în luptele dintre Ferdinand și Zapolia. Și el avea în gând întinderea granițelor țării. De și nu putem admite, cum spune Giovio, că el să fi avut de scop, dela început chiar, cucerirea întregului Ardeal, de sigur că el vroia, prin stăpânirea Bistriței și a ținutului de prin prejur care se atingeă cu acel al Ciceului, să-și lătasă stăpânirea în țara de peste munți, și odată această întindere dobândită, pofta lui mulțămită nu s'ar fi oprit acolo. Această mărire a țărilor mici este neapărată, dacă ele vroesc a jucă un rol în istorie, cu atâta mai mult în acele timpuri de războaie și mișcări fizice, în care nu se puneă nici un preț pe dezvoltarea intelectuală. Țările care au putut ajunge mai curând la o stăpânire teritorială mai întinsă, au și început a avea un rol activ și hotărât în determinarea destinului lumii. Așa a fost Prusia în veacul trecut, care, până la cucerirea Sileziei, putere mică, se urcă între cele mari de acolo înaintea.

Această nevoie neapărată a Moldovei, unită cu caracterul îndrăzneț și războinic al figurilor principale ce au stătut în scaunul ei, explică îndeostul întreprinderile cuceritoare încercate de dânsa.

Petru Rareș, pentru a se despăgubi în Polonia de neizbânda planurilor sale asupra Transilvaniei, îndată după întoarcerea lui din această țară, cere lui Sigismund regele Poloniei restituirea Pocuției, pretinzând că Polonia ar deține fără drept acea provincie ce fusese dată de fratele său Bogdan voevod regatului polon ca condiție a contractării căsătoriei lui cu Elisabeta, căsătorie care nu se îndeplinise. După un schimb de scrisori

⁹¹ D. Ursu, *l. c.*, p. 76, lasă chestia ieșirii lui Rareș din Transilvania neîlamurită, susține chiar că atacul Pocuției ar fi fost o urmare a izbânzilor lui Rareș de peste munți și nu cum a fost în realitate, cercarea de a dobândi o compensare pentru pierderea Transilvaniei.

tot mai aspre între Rareș și Sigismund, domnul Moldovei atacă Pocuția ⁹¹.

De și Petru datorită Polonilor recunoștință pentru adăpostul cel lung în țara lor, și pentru sprijinul pe care i-l dăduseră la alegerea lui de domn din partea pribegilor, totuși el, ca un adevărat cap politic, știu să pună la o parte toate simțimintele, și ascultând numai de glasul interesului, nu stătutu la îndoială de a încălca țara polonă. Petru Rareș, trimițând mai multe corpuri de armată în Pocuția spre a o cuprinde, ele sunt bătute de Poloni, care întorc dușmănia lui Petru, înbizând țara lor comericiului moldovenesc, ceea ce trebuia să pricinuiască mari daune Moldovei, care-și trăgea venitul ei mai ales din exportul ce-l făcea către Polonia, și prin ea către alte țări din dărăptul ei ⁹². Moldovenii punând mâna pe cetățuia Gwozdziec, sunt aruncați și de aici de dușman, ceea ce motivează intervenirea lui Petru care aleargă în ajutorul oștirilor sale răspinse. „Puține zile stătuse aici Tarnovius, comandantul suprem al Polonilor, și începuse a se retrage, când auzi că Petru domnul Moldovei cu o mare armată de 21000 de oameni și cu multe tunuri, se apropiă cu mare repejune, și intrând în hotarele regatului, își întocmise lagărul nu departe de acolo. Generalul polon nu avea decât 4000 (?) de ostași călări și pedestri, care puteri erau de sigur destul de mici față cu acele ale dușmanului. Cei mai mulți deci erau de părere ca, fără a aștepta pe Moldoveni și părăsind tunurile regești, să se retragă în marș grabnic spre Nistru și Haliciu, și astfel să se feriască de dușmanul ce venia asupra lor cu o mare furie. Tarnovius însă bărbat cu suflet înalt, care nici odată nu a știut ce este frica înaintea dușmanului, răspinse propunerea de a se retrage. Departe de mine, spuse el, de a părăsi tunurile regești încredințate pazei mele. Chiar dacă palatinul Moldovei vine cu toate puterile lui, noi trebuie sau să-l învingem, sau să

⁹¹ Corespondența între Rareș și Sigismund la Ursu, *l. c.*, p. 76. Să se observe că pretențiile lui Rareș asupra Pocuției se dau pe față în 1530 după întorcerea lui din Transilvania. Vezi și I. Nistor *Die Moldauischen Ansprüche auf Pokulien*, 1910. Petru Rareș socotea de neapărat pentru întărirea granițelor moldovene, stăpânirea Căminței, cetate nu departe de Hotin. El obișnuia a spune că „sau Cămința va înghiți Hotinul sau acesta Cămința”. Vezi *Descriptio hcteris et novae Poloniae* 1585, sub cuvântul *Cholin* (cartea nefiind paginată). „Ideo Petrum Valachiae palatinum ferunt dictitasse aut Căminice Chotinum, aut Chotinum Cămineciam deglutiet”. (Bibl. acad., col. Sturdza, No. 2297). Și Petru Rareș nu vroia ca cetatea polonă să înghiță pe cea română.

⁹² Într'un document din 20 Febr. 1532 (Tralan, 1869, p. 308), Sigismund muștră pe unul Andrei Careacandela Grecul că : „etiam mercibus woywodae Moldaviensis hostis nostri et subditorum ejus non solum negociari in ipso regno nostro non vercaris, sed etiam quam plurimas res in eodem regno nostro ad usum et necessitatem eiusdem woywodae comparare et ad illum in Moldaviam transmittere non formides contra publicum edictum nostrum quo cautum est, ne qua commercia ultro citroque inter eundem Woywodam ac subditos ejus subditosque nostros, pro quibusvis rebus et mercibus, haberentur”.

murim. Polonii însufleșiți prin aceste cuvinte, se pregătiră de luptă cu mare înfocare: începură a-și întări lagărul parte cu șanțuri și valuri, parte cu încunjurime de cară. Pedestrima se așeză înaintea carălor, călărima cea grea și cea ușoară stătea în mijloc. Ioan Tarnovius nu încetă de a înimimă pe ai săi, pe când Petru palatinul Moldovei cu o strașnică pregătire războinică și cu puteri uriașe, începū să se apropie, și să-și întocmiască lagărul în fața Polonilor. El își așeză aproape 50 de tunuri, acele răpite la Feldioara, în un lung șir, și nu părea a avea altă grijă decât ca nu cumva Polonii spăimântați de numărul trupeilor sale, să scape prin fugă. De aceea oștirile sale fură împărțite în mânănciuri, și înșirate în jurul castrelor polone. După aceea au început a bate castrele polone, și tunurile bubuiau cu un vuet îngrozitor; însă loviturile cele mai multe dădeau greș din pricina comandantului lor, un preot catolic, care eră probabil înțeles cu coreligionarii săi, Polonii. Numai după ce Rareș îl amenință cu pierderea capului, îndreptă el cum se cuvine bătaia tunurilor⁹⁴. În timp de cinci oare castrele polone fură bătute, însă cu mult mai mare peire în Moldoveni decât în Poloni, tunarii acestora fiind mai meșteri și prin lovituri mai sigure zdrobind pe Moldoveni. De asemenea și infanteria cea așezată dinnaintea carălor ucidea o mulțime de dușmani, și de la un timp Moldovenii începură să dec îndărăpt și puterea a le slăbi ceea ce văzând Tarnovius, aruncă o ceată de călări asupra dușmanului. Moldovenii primiră pe Poloni ce se repeziau în ei, nu cu mai puțină inimă. Se aprinse o luptă înverșunată, căzând mulți de ambele părți. Tarnovius trimetcă neconținut ajutoare luptătorilor, arătându-se căpitan deosebit și puternic oștean. Lupta stătū aproape o oară și jumătate nehotărâtă, când Tarnovius făcând cea de pe urmă silință, aruncă toată rezerva sa asupra dușmanului, pe care de altă parte tunurile îl loviau cu o putere îndoită. Moldovenii nu putură suportă acest atac furios al Polonilor; cu încetul începură a se retrage, și după aceea prorupseră în fugă fățișă și pripită. Polonii învingători nu încetară de a urmări și a ucide pe fugari, și pieirea în limpul lugei lor fu foarte mare. Domnul stătea pe un colnic înalt, așteptând rezultatul luptei. Când văzū că nu poate opri armata lui, întoarse calul și o rupse el însuși de fugă. Puțin chiar a lipsit (cu atâta foc îl urmăriau Polonii), ca și dânsul să fie prins de Poloni. Calul său se afundase în o mocirlă; totuși scăpă prin ajutorul oamenilor și iuțea fugarului. Castrele Moldovenilor fură luate și dărâmate; toate tunurile începură în puterea Polonilor. S'a întâmplat această victorie strălucită a Polonilor asupra Moldovenilor la satul *Obertin*, în 22 August. În noaptea de înainte apăruse pe cer o cometă

⁹⁴ I. Ursu, *Bătăliile dela Gwzdziwe și Obertin* și *An. Acad. rom.*, II, Tom. XXXV, 1913, p. 436 (8).

strălucitoare care a dispărut a doua zi după victorie, încât se putu crede că ea fusese spre izbânda Polonilor și spre peirea și groaza Moldovenilor, și prevestise redobândirea Pocuției”⁹⁵.

De și fără îndoială că istoricul polon exagerează lucrurile, reducând numărul armatei polone numai la 4000 de oameni, când atunci nu prea înțelegem de unde putea să-și iee neconținut ajutoare spre a le aruncă asupra Moldovenilor, ba încă să le mai rămână și o rezervă care, intervenind la sfârșit, să hotărască soarta bătăliei, totuși ne pare învederat că Moldovenii au fost mai numeroși decât Polonii, și că tocmai această superioritate în număr fu cauza căderii lui Petru. Căci mai întâiu ea insuflă Moldovenilor o încredere așa de mare în izbânda lor, încât ei nu luară toate măsurile trebuitoare pentru a asigura victoria. Apoi Wapowski ne spune că Moldovenii se împărțiseră în părți mici, vrând să încunjure castrarele polone, spre a nu scăpa pe dușman din mâni. De și Moldovenii erau mai mulți decât Polonii, ei nu erau în număr așa de mare încât să-i poată încunjuură cu succes. Se res-

Petru Rares

⁹⁵ Wapowski, p. 605—606 ap. Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 292—294. Eminentă lucrare a d-lui Picot mi-a fost de cel mai mare ajutor, prin bogăția nespusă a izvoarelor ce conține, la expunerea istoriei politice a Moldovei, de la începutul ei până la Aron Tiranul. Altă relație polonă a luptei dela Obertin 1531, N. Forga, *Acte și Frg.*, I, p. 9—12. Un doc. polon din 12 Aug. 1531 vorbește de „Valahii multo numerosiores”. Hurm., *Doc., Supl. II*, I, p. 34. Armata polonă numără în realitate 8000 de oameni. Ursu, *l. c.*, p. 83. D. I. Ursu hănuiește că Rares ar fi fost trădat de boierii săi în această bătălie, *l. c.*, p. 11—13.

firară deci trupele moldovene pe o linie prea subțire, sau se împărțiră în grupuri prea îndepărtate, care putură fi ușor tăiate în două de Poloni. Dacă mai adăogim la aceasta și superioritatea tunarilor poloni asupra celor moldoveni, care erau deprinși a mânuși, după cum se vede, mai mult tunurile cele mici de fier cu mai multe tuburi, decât cele mari de spijă, precum erau acele răpitate de Petru Rareș dela Ferdinand în bătălia dela Feldioara, atunci avem pe deplin lămurită pricina pierderii bătăliei dela Obertin de către Petru Rareș, cu toată superioritatea în numărul armatei sale.

Petru cu toate acestea își făcuse datoria nu numai de general, dar chiar de ostaș. Când văzū că ai săi slăbesc, el se aruncă însuși în mijlocul lor, îmbărbătându-i, și căutând să-i oprească. „Insuș Petru, spune un alt istoric contimporan, Paul Giovio, carele combătând ca un viteaz, a fost zdrobit aproape tot primul rând al cavaleriei polone, fu rănit și fugi cu puținii călări aleși”, pierzând toate tunurile”⁹⁶.

Am arătat mai sus cum victoria repurtată de Poloni asupra Moldovenilor pe timpul lui Bogdan făcū să se prăznuiască aniversarea câștigării ei, ca o serbare națională⁹⁷. Nu mai puțin rășunet avū aceasta dela Obertin în sinul nației polone. O sumă de scrieri, poezii, și alegorii o celebrară și o cântară⁹⁸.

Polonii pentru a răzbună pustiirea țării lor, pătrunseră în Moldova spre a o prădă; fură însă răspiși cu pierderi. Regele Ioan Zapolia al Ungariei propuse mijlocirea lui pentru împăcarea părților războitoare, și trimise pe episcopul Ioan Statilius la Petru Rareș, spre a-l hotări să ceară pacea. Se vede că pe atunci se restabiliseră bunele relații între Zapolia și domnul Moldovei; de oare ce ei își făceau în același timp slujbe mutuale; căci pe când ambasadorii lui Zapolia se interpuneau la Poloni, spre a se încheia pacea cu Petru Rareș, acei ai domnului moldovan luau parte la conferința ținută între reprezentanții Imperiului German și acei ai lui Zapolia, sprijinind delegații moldoveni cu multă căldură interesele regelui Ungariei, spre a-și putea redobândi hotarele sale⁹⁹.

⁹⁶ Paul Giovio în *Arh. ist.*, II, p. 35.

⁹⁷ Mai sus, p. 208.

⁹⁸ Câteva din ele enumerate de Picot, *Cronique d'Ureche*, p. 294. Multe raporturi laudăroase pentru Poloni, asupra acestei bătălii, în Hurm., *Doc., Supl.*, II, 1, p. 27, și urm. Comp. și 2 scrisori ale regelui Sigismund din 1531. *Ibidem* II, 1, p. 79—80.

⁹⁹ Vezi scrisoarea regelui Ferdinand către Carol al V-lea, din 11 Ianuarie 1532, în limba spaniolă. Vorbind de conferința ținută între reprezentanții săi și acei ai lui Zapolia, Ferdinand spune fratelui său: „en la qual se han de juntar todos, assi los de mi parte como de Iuan de Scepusio (Zapolia), y con allos los dos woybodes de Walaquia y Moldavia, los quales vienen con ynomcio de dicho Iuan de Scepusio para dar mas calor y animo a los Ungaros, prometiendo que las ayudaran a cobrar los confines, para atraellos por esta via a su devocion”. *Mon. Hung. hist., diplomataria*, I, p. 151.

Innaintea însă ca să se fi putut pune ceva la cale, armata polonă făcând o nouă năvălire în hotarele Moldovei; dar oştirile moldovene o loviră lângă Tărășăuți, „de n'au scăpat nimeni din ei”¹⁰⁰. Intervin niște tratări tot atât de lungi pe cât și de zadarnice între Rareș și Poloni, la început pentru un armistițiu pe care Rareș nu voia să-l primiască cu nici un preț, pe termenul de un an. Pentru încheierea păcii, Rareș cerea sau restituirea Pocuției sau, dacă regele polon voia să rețină provincia, să contribuie cu 6000 de galbeni pe an la tributul Moldovei către Poartă. Ne ajungându-se la nici o înțelegere statornică, prădăciunile mutuale urmară mai departe. În una din aceste, Polonii pierdură în Moldova vreo 2000 de oameni și un mare număr de prinși între care nobilii Wezłinski, Jilecki și Wlidesz¹⁰¹. Petru se arătă foarte îndârjit pentru redobândirea Pocuției. În o convorbire cu el relatată de un sol polon, acesta pune în gura lui Petru cuvintele: „Dacă regele nu o sfârșește cu mine, nu voi înceta și mă voi răzbuna până la moarte; nu voi părăsi răzbuțul meu, chiar dacă lumea întreagă s'ar prăbuși asupra capului meu”¹⁰².

Misiunea lui Gritti. — Văzând Polonii că nu mai pot hălădui din pricina Moldovenilor, se hotărâră a se plânge împotriva acestora la suzeranul lor, împăratul turcesc.

Ei aleseră de mare sol pe Kratkonski, castelanul Brescului, pe care îl însărcinară să spună sultanului, că de nu va depune pe Petru, îl vor alunga ei cu armele, întru cât nu mai pot suferi strâmbătățile lui. Soliman temându-se ca Polonii, dând urmare amenințărilor lor, să nu cuprindă Moldova, însărcinează pe un venețian, *Alois Gritti*, cu regularea daraverilor moldovenești. Acest Gritti era fiul fostului ambasador venețian din Constantinopole, mai pe urmă dogele Andreas Gritti. El își câștigase, prin talentele și întinsele sale cunoștințe în treburile europene, încrederea marelui vizir, Ibrahim pașa, așa că ajunsese a-totputernic la Poarta Otomană. Vrednic fiu al acelor timpuri, era foarte corupt, încât cu bani puteai obține tot de la el. Pe dânsul îl câștigase Laski, când fusese trimis de Zapolia în misiune la Constantinopole, și izbutise a obține, nu numai asigurarea ajutorului turcesc, dar și domnia lui Zapolia în Transilvania, fără plata unui tribut¹⁰³.

¹⁰⁰ Spusele lui Ureche în *Letopisețe*, I, p. 160, sunt întărite prin mărturisirea istoricului polon, Wapowski, p. 607, ap. Picoi, *Chronique d'Ureche*, p. 297.

¹⁰¹ O serie de acte Hum., *Doc., supl.*, II, 1, p. 43 și urm. Mai ales p. 64: „que votre Grâce contribue avec 5—6000 florins par an au tribut” (trad. din limba polonă).

¹⁰² Jskryziki către Petru, 1533. Hum., *Doc., supl.*, II, 1, p. 76.

¹⁰³ Zinkeisen. *Gesch. des Osm. Reiches*, II, p. 660.

Gritti, însărcinat cum am spus cu punerea la cale a trezătorilor Moldovei, merge de a dreptul în Valahia în anul 1532, unde pe atunci domnia Vlad al VI-lea ¹⁰⁴. După ce acest domn îi făcui o primire strălucită, el trecu în Moldova. Trimisese de mai înainte pe paşa de Silistra către regele Poloniei, să-l roage să trimită delegații săi la granița Moldovei, spre a regula puntele de pricină. După ce intrase în Moldova ca ale de două zile călare, i se spuse să nu înainteze, căci Petru î-ar fi pregătit o cursă, în care avea de gând să-l omoare. El părăsi deci misiunea lui către Moldova, și trecu în Transilvania unde dieta din Vizakna îi recunoscu titlu de locotentent general al regelui unguresc ¹⁰⁵.

Gritti, întorcându-se la Constantinopole, nu lipsi de a arăta sultanului purtarea lui Petru Rareș față cu el, ceea ce puse pe pađișah în o strașnică pornire contra domnului Moldovei. Marele vizir, crezând că după o asemenea faptă Petru va fi trebuit să părăsească scaunul și să treacă în Polonia, scrie regelui Sigismund, pentru a-l cere mort sau viu ¹⁰⁶.

Petru care stătea rău cu Polonii, se stricase și cu Turcii, El trebuia numai decât să-și caute un sprijin aiurea, în contra furtunei care-l amenință de la nord și de la sud. El se îndreptă de o cam dată către țarul Moscovei, trimițând pe un sol al său *Iuşcu*, rugându-l să-l apere de Sigismund regele Poloniei și de marele kneaz al Litvei, și să stăruiască la sultanul ca și acesta să iee apărarea lui ¹⁰⁷. Se pare că încercarea lui Petru Rareș rămase fără nici un rezultat. Vom vedea că neizbutind la Păsărit, el se îndreptă către Apus, unde erau mai multe interese vii în legătură cu Turcii, și aduse o apropiere între dânsul și învinsul de la Feldioara, locuitorul de împărat, Ferdinand.

Gritti, întors la Constantinopole, fu însărcinat în curând de marele vizir cu o a doua misiune în țările de la Dunăre. Anume Turcii încheieseră cu Ferdinand o pace în 1533, în care printre mai multe puncte, eră mai ales regularea granițelor dinspre Germania. Gritti fu trimis spre a pune în rânduială și această dăruveră care amenință pururea să devină o pricină de discordie. Înaintea lui Gritti însă venise în Ungaria vestea că însărcinatul turcesc avea scopuri ascunse, că el ținea a aduce pe capul său

¹⁰⁴ Mai sus, p. 196.

¹⁰⁵ Wapowsky, p. 607. Cu toate acestea, în Transilvania se răspândise vestea că Gritti însoțit de ajutor moldovenesc și muntenesc, eră să atace țara, îndreptându-se asupra Săbiului. Scrisoarea din Pojor, 23 Maiu, 1532 în *Mon. Hung. hist., diplomataria*, I, p. 156: „Turca praemisit Aloisium Gritti cum Moldaviensibus et Valachis in Transylvaniam ad expugnandum civitatem Cibinium et occupandam totam Transylvaniam”. O altă scrisoare de cuprins identic a lui Thoma episc. Agricii către Frederic comitele palatin din 23 Maiu 1532, *Ibidem* pag. 158.

¹⁰⁶ Inventariem, p. 146.

¹⁰⁷ Corespondența dintre marele Kneaz al Moscovei și Petru Rareș din 1532 și 1533 reproducută de Codrescu, în *Uricariul*, III, p. 101.

averile lui Gritti Moldovenilor. În zadar făgădui Gritti Moldovenilor, amintindu-le că el eră reprezentantul sultanului. Îndată ce Ungurii puseră mâna pe el, îl întrebară pentru ce ucisese pe episcopul Țibac. El răspunse că nu comisese un astfel de omor; că vroise într'adevăr să-l prindă, spre a-l pune să dea samă pentru ce răsculase pe poporul din Transilvania. Gritti încercă și aici cu aceeași amenințare cu care vroise să sperie pe Moldoveni, însă în zadar; el trebuia să moară. Soldații Unguri cereau aceasta cu strigăte înfiorătoare: Gritti văzându-se pierdut, ceru să i se dea voie să iee comunicătura, spre a muri creștineste. I se învoi această favoare. Când fu la executare însă, nici un soldat nu vroia să iee asupra-și meseria de călău. Atunci se sculă un căraș care spuse, că dacă i se vor da lui cismele pe care Gritti le avea în picioare, îi va tăia capul", și astfel muri fălosul Italian (28 Sept. 1534)¹¹⁰. Cărașul calculează bine; în cismele victimei se găsiră o mulțime de pietre scumpe pe care Gritti, crezând că va scăpa, le ascunsesse de lăcomia răpitorilor.

Moldovenii și Petru Rareș domnul lor luaseră o parte hotărâtoare lauciderea lui Gritti. Capul lui împreună cu cei doi fii ai săi fură trimiși lui Rareș care înneacă pe unul și tăie capul celui-lalt. Cauza acestei împărțări atât de activă la moartea trimisului sultanului, lasă a se presupune că ambițiosul Italian, avuse de scop a se face pe sine domnul Ardealului, și a așeză pe ambii săi fii în tronurile Munteniei și a Moldovei.

Petru Rareș se compromisese cu desăvârșire în ochii Turcilor. Văzând că la țarul Moscovei nu izbutise în nimic, el se apropie de al doilea rege al Ungariei, Ferdinand, căci la Unguri erau pe atunci, ca altă dată în antica Spartă doi regi, cu deosebire numai că pe când aceia erau înțeleși, aceștia erau rivali. În 1535 Rareș încheie un tratat cu Ferdinand, în care acesta spune: „Noi Ferdinand încredințăm că credinciosul nostru, respectabilul și magnificul Petru voevod al Moldovei, ne-a făgăduit a ne sluji până la sfârșitul vieții sale contra dușmanilor republicii creștine, și noi i-am lăsat în stăpânire cetățile Ciceul, Kükküllö, Balványos și Bistrița”¹¹¹. Fiind că tocmai pe atunci Ferdinand trimisese soli la Zapolia, spre a încercă o împăcare, apoi Petru Rareș trimite și el acolo pe vistiernicul Matei¹¹², acela

¹¹⁰ Relațiunea lui Francesco della Valle în *Magyar történelmi Tár*, III, p. 9—60 Comp. Șincai, II, p. 168. Există o descriere contimplurană și de senzație asupra morții lui Gritti sub titlul. „*Wahrhafte Geschichte wie Herr Ludovico Gritti von Constantinopole in die Walachey ankommen und in Siebenbürgen erschlagen is den 28 September 1534*. Din această curioasă relație se află un exemplar în Bibl. acad. col. Sturdza, No. 2190.

¹¹¹ Katona, *Historia critica regum Hungariae* XX, 2, p. 941 și 1289 reprodus în Hurm., *Doc.*, II, 1, p. 91.

¹¹² Șincai, II, p. 171, după Verantius și analele Secuiești.

pe care l-am văzut mai sus cerând pentru domnul său proviant dela orășenii din Bistrița ¹¹³, ca să stăruiască în contra împăcării ambilor regi ai Ungarici. Despre acest sol al lui Petru, iată ce scrie episcopul de Lund ambasadorul lui Carol al V-lea suveranului său : „Se află aici vistiernicul voevodului moldovenesc, principe fără îndoială foarte puternic. Acest vistiernic adesea ori mă vizitează în taină, și solicitază de a nu se încheiea pacea cu Ioan Voevod. Promite că la ori care cerere a mea, domnul său va veni cu 33000 sau 40000 de ostași aleși, și va supune

Soliman al II-lea

Transilvania, sub ascultarea regelui Ferdinand; iar dacă Maiestatea Voastră va întreprinde ceva pe uscat contra Turcilor, domnul se va prezintă la serviciul Maiestatei Voastre cu 60000 până la 80000 de ostași foarte bine pregătiți. M'am dat în mare amicie cu acest vistiernic, și ne-am învoit a avea tot deauna o regulată corespondență. În adevăr el este un bărbat foarte bun și mai ales prudent, și atât de ager în trebi precum nici nu se află

¹¹³ Mai sus, p. 231.

altul în Ungaria. Se silește a-și sfârși mai curând misiunea și nimica alta nu-l preocupă”¹¹⁴.

Destituirea lui Rares de Soliman. — În răstăinutul acestor tratări, regele Ferdinand se siliă a pune la cale pe Petru cu Sigismund în privirea Pocuției. Se făcuse chiar un proiect de tratat din partea Poloniei, care este răspus de Rares. Într’un moment de supremă încordare între Polonia și Moldova, Rares scrie regelui: „Dacă chiar voi fi învins de Maiestatea Voastră, voi fi răpus de un mare rege stăpânul atâtor cetăți; iar dacă Maiestatea Voastră va fi dat rămas, atunci va fi bătut de micul voevod moldovan, și mai la urmă pot cere ajutorul sultanului”¹¹⁵. Se păși atunci dela amenințări la fapte și într’un rând se întâmplă o ciocnire mai grea în Moldova, lângă Siret, în care mor vre o 800 de soldați și vre o 40 de nobili poloni¹¹⁶. Polonii se jăluiesc sultanului care, ne uitând încă uciderea lui Gritti și nepătirea tributului pe care Rares se lăudă că-l va rescumpără prin arme¹¹⁷, sporă necontent în ură și dușmănie contra lui Petru, când o ultimă înpejurare trebui să împingă vulcanul la izbucnire, și să arunce lava lui a tot pustietoare asupra Moldovei și prea îndrăznețului ei domn. Anume o scrisoare a domnului Moldovei către Ferdinand fu surprinsă de Zapolia, poate chiar în timpul tratărilor cu vistiernicul Matei, și transmisă sultanului, după cum ne arată un document prea interesant, ce se află în biblioteca ambrosiană din Milan, care conține relația unei ambasade a lui Stefan Voevod fiul lui Rares, următor în tronul fratelui său Ilie, către regele Ferdinand din anul 1552, în care între altele îi spune că: „încă tatul său, mișcat de simpatii, după obiceiul predecesorilor, pentru Maiestatea sa regească și pentru toată Creștinătatea, a fost trimis către acest rege un ambasador cu o scrisoare. Dar scrisoarea fu surprinsă de regele Ioan și comunicată Turcului, ceea ce înfurie pe sultan încă și mai mult asupra lui Petru”¹¹⁸.

Către toate aceste motive, care ar fi fost prea îndestulătoare spre a porni pe Turci asupra Moldovei, se mai adaug și plângerile unor boieri, nemulțămii cu donia lui Petru care, după caracterul său aspru și violent, eră de sine purtat a comite nedreptăți. Verancius, scriitor bine informat și contimporan lui Petru Rares, ne spune că eră nedrept în purtarea lui, atât către nobili cât și către popor, greu de apropiat, mândru, neînduplecat și gata a pedepsi în chipul cel mai aspru chiar pentru greșelile

¹¹⁴ *Mon. Hung. historiae diplomatavia*, I, p. 367 reproduc și tradus de *Arch. ist.*, I, 1, p. 48.

¹¹⁵ Multe doc. din 1531—33. *Horn., Doc.*, II, 1, la anii arătați. Locul citat la p. 147.

¹¹⁶ *Horn., Doc., Supl.*, II, 1, p. 103.

¹¹⁷ Paul Giovio în *Arch. ist.*, II, p. 36.

¹¹⁸ Publicată pentru întâia oară după o copie comunicată de V. A. Ureche, în *Arch. ist.*, I, 2, p. 152.

cele mai neînsemnate. Pe mulți boieri îi scoase din boieriiile (funcțiile) lor, pe alții îi ucise, nu ofensat pentru purtarea lor, nici spre a-i pedepsi pentru vre o crimă, ci așa numai spre a-și mulțumi apriga lui natură. Intre altele el ucise pe un frate al său, pentru ca mai liniștit să poată domni. Boierii, văzând această domnie atât de crudă și de arbitrară, trimiseră la Soliman o deputăție care îi făgădui că, dacă va veni în Moldova spre a-i scăpa de acel tiran, îi vor da pe mâini toate orașele, castelele și întăriturile. Soliman primind propunerile boierilor, trimite un ordin către logofătul Teodor, ca să-l prindă pe Petru și să-l trimită legat la Constantinopol. Boierii răspund însă că nu ar putea îndeplini asemenea cerere, și atunci Soliman se hotărăște a porni în persoană asupra Moldovei”¹¹⁹.

Sultanul scrie în 1538 către regele Poloniei: „Ne scrieți despre neleguirile Valahului al căruia stărpire ne rugați a face, voi de dincolo și noi de dincoace operând. Ne-am hotărât a merge contra celui fâlhar, având cu noi o armată pe care pământul abia o poate țineă. În ceea ce privește însă armata voastră, nu credem tocmai de trebuință ca ea să treacă hotarele acestei țări, ci numai să stea în Ukraina și alte părți, pentru ca acel hoț să nu scape”¹²⁰.

Se vede că Turcul nu avea încredere în Poloni, și nu vroia ca ei să cuprindă Moldova; de aceea mai întâiu vroia să-i spăimânte, spunându-le că oștirea lui ar fi așa de mare de nu ar putea-o cuprinde pământul, și apoi îi îndemnă numai să se ațină la graniță, spre a prinde pe hoțul de domn al Moldovei, și că nu ar crede de nevoie că ei să treacă hotarul în această țară. Pe atunci anume Turcii își însușiseră în teorie, asupra ambelor țări române, un drept deplin de stăpânire. Sultanul Soliman scrie regelui Poloniei, ca voevozii Munteniei și ai Moldovei precum și acel al Transilvaniei erau robii și tributarii săi și țările lor sunt

¹¹⁹ Antonius Verancius, *Monumenta Hungariae historica, scriptores*, II, p. 72—78. Compară M. Bruti. *Ungaricarum rerum libri, Mon. hung. hist., scriptores* XIV, p. 27: „Petrus eludendo pari fallacia arbitratus in praesentia collaudat ac sequi se, et deinceps obliteratis offensionibus de se omnia bene sperare iubet. Inde converso animo, et boionibus quos principales conjurationis fuisse et desertionis auctores constant, iussos causam dicere, rapiendos damnatos ad supplicium et plectendos capite curavit”. Mai vezi și o scrisoare a lui Longolius către Ioan Henckel parochul din Schweidnitz din 1531, în *Mon. Hung. hist., diplomataria*. XXV, p. 146: „Turcarum Caesar Waywodae Moldaviensi plenas minarum litteras scripsit nisi is provinciam oblatam Poloniae regi una cum damnis datis restitueret, mandasse se eiusdem boiaris, ut eo interempto caput ad se adferrent. Quod ni facerent se ita vastitutum esse Moldaviam omnem, ut ne aves quidem supervolantes vel locum hospitio commodum vel cibi quicquam sint reperimentae. Has tantas minas contemnere dicitur barbarus. Quam Poloni vim contra eum parant et collectis ex omni regno militibus armatis hostem aggredientur”. Și Ureche *Letopiseșe*, I, p. 161 amintește despre păra boierilor, făcut împotriva lui Rareș la Soliman.

¹²⁰ Scrisoarea din Iulie 1538 în Hurm., *Doc. Supl.* II, I, p. 108.

înrupate în Statul meu ca și Bosnia și Semendria; că ei nu au voie a trimite ambasadori în Polonia și nicăiri aiurea, precum și nici un ambasador nu trebuie să meargă la ei; ci toate afacerile lor sunt de tratat prin mijlocirea Porței”¹²¹. Se vede deci cât de timpuriu se ivise în mintea Turcilor ideea că ei erau stăpânii desăvârșiți ai țărilor române. Cum se face de nu le-au redus în pašalâcuri vom vedea mai târziu. Aiurea ei repetă aceleași ară-tări, după alungarea lui Petru Rareș, spunând că: „Țara Moldovei e a sultanului și locuitorii ce stau în ea sunt supușii lui, ca și acei ai Turciei sau ai celorlalte State ale mele”¹.

Această interpretare turcească a dreptului de suzeranitate se pusese chiar în practică, și de mult timp, asupra Munteniei. Venise acuma și rândul Moldovei de a resimți urmările ei.

Sultanul Soliman pleacă deci în persoană în 1538, asupra Moldovei, împrejurare care arată ce valoare dădeau însuși Turcii supunerii lui Rareș, și adeverește apretuirea episcopului de Lund, că domnul Moldovei ar fi un domn puternic și temut. Armata pe care sultanul o ducea asupra Moldovei eră mare, ca acele ce de obicei întovărășiau expedițiile personale ale împăraților otomani. Ea număra cel puțin 150000 de oameni. În același timp sultanul răpede pe Tătari asupra Moldovei, și Petru văzându-se atât de greu amenințat, se grăbește a se împacă cu Polonia, renunțând la stăpânirea Pocuției, pricina vajnicei neînțelegeri între Polonia și Moldova. Dar tratatul nu avu timpul de a fi pus în lucrare de Petru Rareș care trebui să fugă înaintea lui Soliman, și acest tratat este primit și întărit de Ștefan Lăcustă domnul impus Moldovei de sultanul turcesc¹²². Moldovenii văzând șivoaele cumplite ce amenințau să le înghită moșia, se sfătuiră, boieri și țărani, ce ar fi de făcut, „ca să poată hălădui de atâtea nevoi ce s’au ațîțat în țară și risipă asupra lor. Aceste toate dacă au intrat la urechile lui Petru Vodă și mai vartos Hărea chelarul, i-au spus cum și țara (adecă milițiile țărănești) se vorovesc ca să-l părăsească, multă scârbă au intrat în inima lui și în cotro vrea întoarce oastea mai întâiu nu putea cunoaște; că Leșii veniseră cu țările, puterea Turcilor mare, mulțimea și iuțimea Tătarilor neoprită; acești din untru slabi și plini de vicleşug. De care lucru împăratul mai vartos a socotit să-l scoată pe Petru, ca să nu se lipiască la alte părți să-i închine țara. Văzând Petru Vodă că l’au împresurat vrăjmașii din toate părțile, și ai săi l’au părăsit toți, lăsat-au scaunul și s’au dus spre munți,

¹²¹ Soliman al II-lea către regele Sigismund, Apr. 1531. Hurm., *Doc., Supt.* II, 1, p. 26.

¹²² Acelaș, 1538. *Ibidem*, p. 112.

¹²³ Tratat între Sigismund și domnii Moldovei, Petru (Rareș) și Ștefan (Lăcustă) ca și când ar fi fost încheiat cu ambii deodată, 1533 febr. 20. Hurm., *Doc., Supt.*, II, 1, p. 118. Comp. scrisoarea lui Sigismund din 10 Sept. 1538, Hurm., *Doc.*, II, 1, p. 136.

unde cunoscând că nici acolo nu se va putea mistui, au socotit să treacă în țara ungurească. Și așa aflând cale deschisă prin târg prin Peatra, a trecut pe lângă mănăstirea Bistriței¹²⁴, și lăsându-se ca să poată cevași odihni în munte, deasupra mănăstirei, văzut'au unde ca un roi din toate părțile încunjurată mănăstirea, ca să'l poată prinde. Deci cunoscând el aceste, a încălecat pre cal, și singur a fugit să hălăduiască, în 18 Septembrie, intrând în munte într'adânc. Fără drum, fără povață au dat la strimtori, ca acele ce nu erau nici de cal nici de pedestru, ce i'au căutat a lăsare calul. Și așa în șese zile învăluindu-se prin munte, flămând și trudit, a nimerit la un pârâu în jos și a dat de niște pescari, care dacă i'au luat seama, cu dragoste l'au primit.

Petru Vodă înfricoșându-se de ei, s'a spăimântat iar ei cu jurământ s'au jurat înaintea-i cum îi vor fi cu dreptate și nimic să se teamă. Petru le-au dat lor 70 de galbeni bani de aur, și văzând și galbenii, cu bucurie i-au luat, și l-au dus la otacul lor de l-au ospătat cu pâine și cu pește fript, ospăț pescăresc de mâncău și ei. Și dacă a înserat, l'au îmbrăcat cu haine proaste de ale lor, și i-au dat comănac în cap, și l-au scos la Ardeal, și fiind oaste ungurească de strajă la margine i-au întrebat pe dânșii ce oameni sunt. Ei au zis : suntem pescari. Și așa a trecut prin straja ungurească și nimeni nu l-a cunoscut. Deci pescarii l-a dus la casa unui boier unguresc carele a fost având prieteșug mare cu Petru Vodă, ci pre boier nu l-a aflat acasă, numai pre jupâneasa lui, și pre taină spuseră ei de Petru Vodă, care înțelegând de dânsul cu dragoste l-a primit în casă ei, și i-a făcut ospăț. Un voinic oare cine ce fusese aprod la Petru Vodă prilejindu-se într'acel sat, fiind scăpat și el dintr'acele răutăți, aflând de Petru Vodă, a venit de i-a sărutat picioarele. Atunci văzând Petru Vodă pe credincioasa slugă lui, mult s'a bucurat și s'a mângâiat, și multe cuvinte de taină a vorovit, și îmblânzindu-i-se inima a adormit puțintel. Nici zăvabă multă făcând, până ce

¹²⁴ Un hrisov al lui Petru Rareș din 1546, adeverește trecerea lui pe la mănăstirea Bistrița. *Uricarul*, IV, p. 421. În el domnul spune : „că am miluit și am întărit mănăstirea Bistriței cu satul Mojești din ținutul Covuruiului, fiind că și eu am fost miluit când se pornise mânia lui Dumnezeu asupra mea și pre țara noastră a Moldovei, și împăratul Tarigradului Soliman sultan, s'a pornit ca să vie cu toată puterea sa în pământul nostru, pentru păcatele noastre, iar mai vărtos ale mele. Atunci am văzut că nu voiu putea să li stau împotrivă, și lăsând ostile mele am fugit și am ajuns la mănăstirea Bistriței, și intrând în sfânta biserică am căzut la pământ înaintea sfintelor icoane, și mult am plâns, așisderea și egumenul și tot soborul plângea împreună cu mine cu fierbinți lacrimi, și am dat făgăduință lui Dumnezeu și prea curatei lui Maice, că de mă voiu întoarce la scaunul meu cu bine și biruitor, atunei din temelie voiu înnoiesc mănăstire... și m'am despărțit de dânșii și m'am dus prin locuri pustii și am venit la Ciceu (Codrescu a cetit gresit : Iași), și cu mila lui Dumnezeu lăruind am luat iarăși scaunul meu, și mi-am adus aminte de făgăduința mea”. (Hrisovul este reprodus după *Condicia mănăst. Bistriței*).

Mult poate un om mare chiar cu o țară decăzută și stricată. El scoate armatele pentru a zice astfel din pământ, și istoria Românilor ne arată și o asemenea figură, în chipul lui Mihai Viteazul. Când omul însă lipsește, poporul cel mai mare rămâne o masă inertă. Iar când se întâlnesc amândouă: un element sănătos și o minte genială, atunci izbânda trebuie să încunune silințele sale. Așa a fost în părțile române de două ori în decursul secolilor, pe timpul lui Mircea cel Bătrân și mai mult încă pe acel al lui Ștefan cel Mare.

4. ȘTEFAN LĂCUSTĂ, ALEXANDRU CORNEA ȘI A DOUA DOMNIE A LUI PETRU RAREȘ, 1538—1546

Ștefan al VI-lea Lăcustă, 1538 — 1540. Soliman pedepsi și țara Moldovei pentru necredința domnului ei, dând-o în prada sălbatecelor sale trupe. Boierii văzând prăpădenia ce venise asupra țării, se întruniră la satul Rădăuți lângă Suceava, sfătuiindu-se ce ar fi de făcut în grelele împrejurări în care se aflau. Se hotărîră a trimite un sol la sultanul Soliman care, după ce arsesese Iași, cuprinsese Suceava, spre a-l ruga de iertare. Aleseră deci pe boierul Trifan Ciolpan care să meargă la sultanul și să-i ceară numirea unui domn pe placul lui. Rugămințile lui îmblânziră inima împăratului turcesc, care trimise către boieri în dărăpt pe Ciolpan, împreună cu un ceauș purtător unor scrisori, prin care cu toții erau chemați înaintea lui, la Suceava. „Boierii veniră și se aruncară la picioarele sultanului care îi primi și îi iertă ca pe niște robi. Și le-au pus domn pe Ștefan Vodă feciorul lui Alexandru Vodă”¹³⁰. Astfel se coborîră și Moldovenii în starea aceea de înjosire sub Turci, ca să li se impună un domn fără alegerea țării, în contra glăsuirei hatîșerifului din 1513. Cât de iute ajunsese Moldova pe sora ei mai mare, Muntenia, în valea plângerilor, către care ambele fuseseră aruncate, spre a se afunda acolo pentru mulți ani, pentru secolii, în mocirla tuturor mizeriilor!

Acest Ștefan poreclit de popor *Lăcustă*, „pentru multele *lăcuste* ce pustieră țara în vremile lui”, ce și așa rămăsese pustie dela Turci, este arătat de Ureche ca fiul lui Alexandru Vodă. Bielski întărește spusele cronicarului, numindu-l *Ștefan Alexandrovicz*. Alexandru nu poate fi altul decât fiul cel mai vârstnic al lui Ștefan cel Mare, care, după cum am văzut, fusese însurat încă din timpul vieții tatălui său, de oare ce l-am găsit având

¹³⁰ *Ureche Letopisește*, I, p. 164.

un fiu Bogdan care murise în 1480¹³¹. Alt fiu al lui Alexandru pomenit acuma pentru prima oară, este acest Ștefan.

Ștefan Lăcustă cum se așază în scaun, încheie un tratat de prietenie cu Polonia în 10 Februarie 1539, în care și el, ca și predecesorii săi, este numit de Poloni, „prietenul nostru cel sincer iubit”¹³², o rămășiță a situației câștigată în 1499. Turcii intervin la Poloni pentru a regulă daraverile rămase nelimpzite încă de pe vremurile lui Rareș¹³³.

În timp ce Ștefan al VI-lea domnia, sprijinit pe puterea Turcilor care-i dăduseră domnia și care stăpâneau în adevăr țara, având chiar în sfatul ei câțiva Turci¹³⁴, Petru Rareș închis

în Ciceu, duceă o viață plină de primejdii; căci mai întâi însuși pârăcalabul acelei cetăți moldovenești, rânduit de mai înainte acolo de Petru Vodă, un boier numit Simion și un episcop Atanasie care nu știm cu ce împrejurare se află lângă domn în Ciceu, concepă ideea de a-l da pe Petru Vodă, viu sau mort, pe mâinile lui Ștefan Lăcustă. Petru însă aflând de viclenia lor, îi înșală și-i scoate afară din Ciceu, închizând porțile după ei. De abia se mântuise de trădători, când Ioan Zapolia

Ștefan al VI-lea Lăcustă

care se stricăse cu Petru dela încercările acestuia de a se da, în partea Nemților, „se grăbi a-l asedia crezând timpul sosit pentru a-și răzbună trecutele ocări, făcând tot odată o însemnată slujbă lui Soliman, și îndatorind și pe noul domn moldovenesc Ștefan care, mulțămît de coroana ce dobândise și liniștit prin protegurea sultanului, eră mai bun vecin pentru Transilvania, decât turburătorul și nestatornicul Petru Vodă”¹³⁵. Asediul ținu patru luni de

¹³¹ Mai sus, p. 115. Paul Giovio, (*Arh. ist.*, II, p. 37). Comp. Nicolaescu, *l. c.*, p. 185. Istvanfi, p. 221 și Anton Verancius (*l. c.*, p. 85), fac din Ștefan Lăcustă fratele lui Petru, deci fiul lui Ștefan cel Mare, ceea ce nupoate fi exact, întru cât nu am întâlnit nici un copil al lui Ștefan purtând numele tatălui său *Codicele Ossolinski*, manuscris citat de Engel, *Gesch. der Moldau*, p. 185, îl face fiul „de după gard” al lui Bogdan, adevărat îl confundă cu Ștefaniță domnul Moldovei, mort în 1527.

¹³² *Doghiel*, I, p. 617.

¹³³ *Inventarium*, p. 147.

¹³⁴ 1539, Hurm., *Doc.*, II, 4, p. 190.

¹³⁵ Paul Giovio, *Arh. ist.*, II, p. 38.

bucată așezată către nordul celei dintâi, constituind-o în sângiac. Neîndrăznind a preface întreaga Moldovă în pašalâc, umblaseră ca în Ungaria, unde așezaseră pașă în Buda, lăsând Transilvania tributară, și constituiseră și aici un pašalâc mârghaș în Tighinea (Bender cu numele turcesc), iar pârcălăbia moldovenească care fusese strămutată în 1484 din Chilia se așeză în Soroca.

Despre acest fapt prea însemnat al desmădulărei Moldovei, fac dovadă mai multe izvoare: întâiu o scrisoare din 1540 a unor boieri moldoveni către regele Poloniei în care spun că „Ștefan Lăcustă cedase împăratului pământul țării și voiă să-i deă toată coasta dela Dunăre până la munte precum și Nistrul întreg. Țara atunci a cunoscut că voevodul eră mai cu priință Turcilor decât nouă, și de aceea l'am ucis”. Sultanul întărește spusele boierilor, când se jăluște regelui polon, că supușii otomani ar fi prădat ținuturile din vecinătatea Cetăței Albe și a Tighinei. Apoi cronica moldo-polonă vorbește de luarea sub stăpânire a Tighinei de către Turci și a unei jumătăți de țară, afirmare repetată de Miron Costin, când spune că Soliman a luat Tighinea. Tot așa arată și analistul turc când laudă pe Soliman că ar fi întins hotarul împărăției până la Prut, ceea ce confirmă și Veranciu, Giovio, și alții.

Prin intrarea celor două porturi mari ale Moldovei în stăpânirea turcească, comerțul ei fu ruinat și se ridicară mai târziu alte puncte de comerț în țările române: Brăila și Galați.

Această desmădulare a Moldovei pune începutul deosebirei țării în două părți, una românească și alta turcească, asupra cărora se întinse tot mai mult spre nord numele regiunii dunărene de Basarabia sau Bugeagul, întindere ce avu urmare fatală pentru viitor. Chiar în tratatul de Kuciuc-Kainargi, Rușii după ce renunță la anexarea țărilor române, pretind a reține Benderul, cu atâta mai mult că această cetate ne aparținând acestor provincii, ci *Basarabiei*, nu poate fi cuprinsă în restituirea lor”¹⁴².

Boierii însă, cu toate că uciseseră pe Ștefan Vodă, nu vroiau cu nici un chip să revină la Petru Rareș, precum în deobște „poporul de jos doriă întoarcerea lui Petru Vodă, iar boierii care îl uriau peste măsură, preferau pe oricare alt principe”¹⁴³. Boierii nu-l urau pe atâta, pe cât se temeau de răzburarea lui, fiind că nu numai îl părăsiseră pe timpul venirii lui Soliman, ci umblaseră chiar să-l deă pe mâinile lui.

¹⁴² Pentru documentarea acestor desmădulări ale Moldovei, vezi și N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 194 și urm. Comp. același, *Acte și Frag.*, II, p. 56. (Regele Prusiei către Zepelin, 22 Dec. 1771).

¹⁴³ Giovio, în *Arh. ist.*, II, p. 39: „multitudinis studia in Petrum vertentur: et contra nobilitas ei vehementer infensa, quemcumque alium praefendum putaret”...

Alexandru al III-lea Cornea, 1540—1541. — Răsculații chiamă deci la tron pe unul Alexandru Cornea. Acesta pretindea și el a fi de neam domneasc, după cum spune Paul Giovio, fără să arate însă din al cui sânge se trăgea. Va fi fost un fiu natural sau un pretins fiu natural al unui domn anterior. În ori ce caz este însemnat că până aici se respectă principiul, că domnia nu se cuvinea să o aibă decât acei ce erau din viță de domn.

* Petru Rareș, aflând la Constantinopole despre turburările din Moldova, cere dela Soliman să i se încredințeze iarăși domnia acelei țări, bine înțeles sprijinind noua sa rugămintă prin noue daruri, și mai bogate decât acele date pentru reîntrirea lui în grațiile sultanului. Alexandru Vodă trimițând și el soli la Poartă spre a fi întărit în domnie, Petru Rareș se silește în toate modurile a i combate, „rugând mai ales pe pașale să nu de crezământ originei celei domnești a înșălătorului, om cu totul de rând, simplu instrument prin care boierii vriau să l despoaie pe el de domnie”¹⁴⁴. Văzând Alexandru și cu boierii că nu izbutesc la Poartă, trimite o solie la Carol al V-lea și la regele Ferdinand, făgăduind închinarea și cerând vre o 10000 de ostași pedestri; căci ei având 40000 de cavalerie moldovenească, ar putea susține năvala unei armate turcești, ori cât de mari. Spionii lui Petru Vodă, aflând de această ambasadă a lui Cornea, o raportară domnului lor, care se grăbi a o pune în cunoștința Porței. Soliman, văzând în Alexandru un trădător al intereselor turcești, se grăbi a încuviința cererea lui Petru, și a-l numi domn în Moldova¹⁴⁵. Ferdinand pe de altă parte răspinse și el propunerile lui Cornea.

Astfel rămăsese Alexandru Cornea și boierii să lupte singuri contra lui Rareș care venia către Moldova, întovărășit de o puternică oștire turcească. Boierii îndată ce aflară despre întoarcerea lui Petru, părăsiră în mare parte pe Alexandru, lângă care rămaseră numai acei ce-l aduseseră din Polonia, hatmanul Mihai, logofătul Troțușanu, și boierii fără boierii Pătrașcu, Crasneș și Cozma. Petru orându-i armata lui spre luptă, și plecă în contra lui Alexandru. De îndată ce el se apropié, toți partizanii lui Alexandru îl părăsiseră, afară de Pătrașcu care muri împreună cu stăpânul său Alexandru sub securea călăului lui Rareș. Numai unul s'a găsit dintre boierii moldoveni care să se hotărască a împărtăși cu domnul său și soarta nefericită, și nu-l părăsi ca ceilalți, spre a se închina soarelui ce răsăria. Atâta se corupsese încă de pe atunci simțământul onoarei la boierii moldoveni! Petru se prefacă a se împăcă cu boierii, și jură chiar înaintea mitropolitului că va iertă pe acei care îi greșiseră, și apoi iea în stăpânire scaunul Moldovei pentru a doua oară, în

¹⁴⁴ Paul Giovio, în *Arh. ist.*, p. 39—40.

¹⁴⁵ Idem, p. 40. N. Costin, notă la Ureche, *Lelopisele*, I, p. 168, nota 1

chizul de Brandenburg, *Joachim*, cu comanda supremă a oștirea sculate contra necredincioșilor ¹⁵⁰.

Marchizul de Brandenburg se gândi îndată, pentru a da întreprinderii sale toți sortii izbânzei, a atrage în legătură contra păgânilor pe domnul Moldovei, Petru Rareș, care avea o reputație făcută de principe puternic ¹⁵¹, pe lângă cunoștința ce el trebuia să o aibă despre afacerile turcești. Rareș îmbiet de comandantul suprem german la o alianță contra Turcilor, de și supus al lor și restituit de ei în scaunul Moldovei, nu putea refuza această legătură din mai multe cauze: Mai întâiu el știe bine că protegierea Turcilor nu eră decât o robie; apoi dacă Germanii ar fi izbutit în contra Turcilor, în ce poziție critică l'ar fi pus refuzul său de a luă parte la alianța ce ei îi propuneau? In sfârșit se mai gândia el că față cu Turcii, cei mai îndepărtați și mai puțini iscoditori în trebile politice, va izbuti a ascunde manoperile sale, încât va putea acoperi poziția lui față cu ambii dușmani, până la momentul ce ar hotări soarta războiului într'o parte sau în alta.

De aceea Rareș care începuse a se plecă către Nemiți, îndată ce fusese reintrodus în scaunul Moldovei ¹⁵ încheie în 1 Martie 1542 un tratat cu electorul de Brandenburg, în care el motivează, pe fapte nu prea exacte, trecerea lui în partea Creștinilor. El spune, că „tiranul turcesc împăratul Soliman a năvălit ca un dușman în anii trecuți în țările noastre cu putere și cu oaste mare, și pre noi legându-ne ne luă cu sine la Constantinopole (?) și ne puse la închisoare și ne despoie și ne lipsi de bunurile, castrele și posesiile noastre, și aceea ce și mai mult ne doare pe noi și pe poporul nostru, ne supuse sectei sale mohametane” (!!) Această expunere neexactă a unor împrejurări astfel petrecute căută să justifice, poate până și în ochii lui Petru, trădarea pe care el o pune în lucrare față cu sultanul care-l restituise în scaun. Petru se obligă către marchizul ca în tot cursul războiului, să țină în anumite locuri iscoditori care să pândească planurile și să raporteze puterile Turcilor, „și dacă împăratul Turcilor ar veni singur în persoană, și noi cu supușii noștri și cu alți câțiva pe care îi vom putea trage în partea noastră se va întâmplă să fim cu Turcii, și timpul ni se va părea a fi oportun, atunci noi împreună cu supușii noștri, precum și cu ceilalți ce vor fi cu noi, vom întoarce toate puterile și oastea noastră, și vom trece în partea oastei creștine, și-i vom da ajutor, și de va fi numai prin putință, *pre însuși împăratul Turcilor în persoană, viu sau mort*,

¹⁵⁰ Zinkcisen, II, p. 848.

¹⁵¹ Hurm., *Doc.*, II, 4, p. 129: „Moldavum ingenti manu in Transilvaniam irruere vellit”; 1542, *ibidem*, p. 325: „tamque validum hostem populandum”.

¹⁵² Două rapoarte ale lui Laski c. Ferdinand 1541. *Ibidem*, II, 1, p. 218o

il vom da pe mânila prea lumnatei domniei sale căpitanului suprem al războiului"¹⁵³. Marchizul se obligă la rândul lui către Petru ca să-i răspundă „după terminarea afacerii, într'un timp hotărât, o sumă însemnată de galbeni ungurești în aur, de greutate bună și dreaptă, așa precum mai pe larg se cuprinde în cartea prea lumnatei domniei sale, care se află în păstrarea noastră”. Afară de aceasta marchizul se mai îndatoră a „lucra la Maiestatea Sa împăratul Romanilor și la celelalte Statuti ale sacralui imperiu, ca noi și țările noastre să fim uniți, legați și intrupați pentru totdeauna cu sacralul Imperiu Roman, și purtând noi și urmașii noștri sarcinile imperiului să câștigăm Stat și scaun în Imperiul Roman, vrednice de starea noastră”. Această condiție pune mai ales în lumină dibăcia lui Rareș. El nu intră în vasalitatea împăratului german, ci în legătura cea mai slabă aceea a federației germane, în care el știe că nu va pierde neatârnrarea ce pe fie ce zi eră tot mai rău știrbită prin uzurpările Turcilor. În sfârșit se mai obligă Petru Rareș ca să procure armatei imperiale 30000 de capete de vită, „cu preț drept și cuviincios”, și marchizul îi făgăduie că se va interpune spre a împăcă daraverele neisprăvite ce se aflau între Polonia și Moldova.

Cu toate că, prin tratatul încheiat, se vede că marchizul făgăduise lui Petru o sumă de bani însemnată, vedem că el se împrumută dela domnul Moldovei, cu cifra îndestul de mare pentru acele timpuri, de 200000 de florini ungurești, declarând că i-a primit, 100000 în bani, iar 100000 în vite, care vânzându-le prin credinciosul său în Iaroslavia, le-au prefăcut în bani. Obligația lui Ioachim pentru această sumă către Petru este puternic legată, îndatorindu-se marchizul a răspunde, la vreme de neplată, cu toate bunurile sale și acele a lor săi, și chiar cu trupurile lor, a renunța la ori ce excepții, precum aceea că banii nu s'ar fi numărât, sau acceptilația, sau novația, sau soluția, sau înveiala de a nu răspunde datoria, îndreptățind pe Petru din cauza îndepărtării a putea și vinde la vreme de nevoie obligația către ori cine¹⁵⁴.

Am văzut că marchizul se legă, prin tratatul său, a răspunde lui Petru o sumă de bani „după terminarea afacerii”, precum se cuprinde în cartea deosebită a marchizului. Afacerea eră prinderea și trădarea sultanului în mânila împăratului. Ca mulțămită pentru această slujbă, Ioachim se îndatoră a răspunde lui Petru printr'un act din 29 Iunie 1542, suma însemnată de 300000 de galbeni, și în curând după aceea găsim o altă

¹⁵³ Documente extrase din Arhivul secret din Berlin în Papiu, *Tesaur*, III, p. 14: „et quantum possibile ipsum Turcarum imperatorem suae illustrissimae dominationi ut supremo belli capitaneo, vel vivum vel mortuum, personaliter praesentabimus”.

¹⁵⁴ Obligația din 24 Iunie 1542 în Papiu, III, p. 16—19.

obligație din 6 Iulie, în care marchizul se obligă către Petru, „în caz când oare care lucruri vor izbuti sau vor aduce nu puțină siguranță Imperiului German și Creștinătăței”, să-i răspundă suma într'adevăr uriașă de 500000 de galbeni. Prin această de pe urmă obligație marchizul se mai legă a plăti lui Petru. în bani sau panură, vitele ce acesta le va trimite armatei, a-l face să fie primit în confederația germană și a-l împăca cu Polonii ¹⁵⁵.

Este inviderat că obligația de 500000 de galbeni, a înlocuit pe cea de 300000 și că ambele aceste erau o datorie a marchizului către Petru, condiționată prin trădarea lui Soliman de către Petru în mâinile Germanilor.

Obligația cea dintâiu conținea din contră recunoașterea unui împrumut făcut, parte în bani, parte în vite lui Ioachim. De aceea în procesul ce se naște după moartea lui Petru Rareș, pentru plata datoriei către domnul Moldovei, vedem figurând numai obligația cea de 200000 de florini, și nu celelalte care rămăseseră fără cauză, de oarece sultanul nu fusese prins de Rareș ¹⁵⁶.

Incercarea lui Petru de a scutura jugul turcesc prin o legătură cu Nemții nu ajunsese însă la nici un capăt. Expediția Germanilor se compromise cu totul la asediul Pestei, și puterea Turcilor iarăși se întinse a-tot-stăpânitoare pe întreaga Ungarie.

Folosindu-se de încurcăturile Transilvaniei, Petru Rareș, urmă chiar în timpul tratărilor cu Nemții, jocul său dublu în privirea Turcilor, pe care-l putea acoperi chiar față cu Nemții, prin aceea că ar trebui să păstreze încrederea dușmanului, spre a putea îndeplini urieșa îndatorire luată asupra'si, de a tradă pe sultanul însuși viu sau mort în mâinile nemților. Plecarea lui reală către Creștini se vede din scrisoarea lui către Statutele Transilvaniei în care „sfiătuește pe locuitorii acestei țări să-și ascundă vitele în desisul pădurilor, iar ei că nu se teamă de nici o primejdie, nici copiilor; să rămână la locurile lor siguri și fără grijă, căci voim să vă apărăm ca vecini iubiți” ¹⁵⁷.

Dar el face în 1541, în timpul expediției lui Soliman contra Budei, împărăției Turcești o însemnată slujbă, cu prinderea voevodului de Transilvania, *Mailat* care se revoltase contra urmașului lui Zapolia și deci și în contra Turcilor, și vroia să dea Transilvania regelui Ferdinand. Pe când Turcii sub Mohamed pașa mergeau către Buda, spre a despresura cetatea de asediul lui Ferdinand, Petru Rareș împreună cu Radu Paisie. ajută lui Ahmet sangiacul Nicopolei ca să pătrundă în Transilvania, spre a stămpără răscoala. Mailat se încheie în Făgăraș

¹⁵⁵ Aceste două obligații, deosebite de aceea din 24 Iunie, sunt: cea de 300.000 de galbeni din 29 Iunie 1542, și cea de 500000 din 6 Iulie același an. Vezi *Papiu*, III, p. 19—23.

¹⁵⁶ *Papiu*, document din 1564, *Tesaur*, III, p. 23.

¹⁵⁷ Petru Vodă către Statutele Transilvaniei, 17 Sept. 1542. *Harm., Doc.*, II, I, p. 231.

Petru Rareș pătrunde pe la Oituz în Transilvania și ajungând sub zidurile cetății, trimite la Mailat niște vorbitori care să-i propună pacea, spunându-i că Soliman el însuși ar înainta asupra Budei, și că deci ar fi mult mai înțelept pentru el de a intra în grațiile sultanului, decât a cere să se împotrivească neînvinsei sale puteri. Mailat cere atunci ca siguranță, să-i se trimită ca ostateg, fiul sangiacului Ahmed. Petru se scuzaază că nu ar putea-o face, fiind că ar fi destinat slujbei lui Soliman, dar că-i va trimite doi pași, acel din Vidin și acel din Silistra, care fuseseră distinși de însuși Soliman. Turcii însă trimit în cetate pe doi oameni de rând îmbrăcați în haine aurite, încinși cu spade îndoite, de asemenea împodobite cu aur; și astfel induc pe Mailat a veni în lagărul turcesc. Aici Petru Rareș, vechiu cunoscut, îl poartă la sine pentru a-l ospăta. Mailat înfierbântat prin petrecere, fu zădărit de tovarășii lui Petru prin vorbe mușcătoare; apoi trecură la atâta necuviință și bătae de joc încât Mailat, om din fire iute, sări dela masă furios, punând mâna pe sabie. Moldovenii se aruncară asupra lui și îl legară. Pe când Mailat se zbuciumă, supraveni Ahmet, care, mascându-și mulțămirea, se prefăcu a dojâni pe Petru Vodă, pentru că ar fi înfrânt legile ospetiei, și ar fi expus morței pe floarea Turcilor trimiși ostategi în Făgăraș. Petru Rareș însă îi răspunse cu un prefăcut dispreț, că prinderea lui Mailat avea cauze foarte grave, și că el va fi trimis neatins la Constantinopol, „unde într'adevăr vocvodul fu și expedit, și-și duse restul mizerabilelor sale zile în închisoarea celor șapte turnuri”¹⁵⁸. Fără îndoială că această cursă fusese convenită între sangiacul turc și domnul Moldovei. Cunoscând meșteșugul lui Rareș, pus odată în aplicare la prinderea lui Gritti, nu vom sta la îndoială a atribui lui Petru iscoada acestei trădări.

Petru Rareș se întorsese astfel către Turci, văzând că de slab duceau Nemții lupta contra păgânilor. După ce expediția germană cade cu totul la asediul Budei, în 1542, Petru Rareș își îndreptă purtarea lui în totul conform intereselor turcești. Anume episcopul Martinuzzi vroia să răpiască la el toată puterea ce era împărțită de o cam dată cu regina mumă și cu sfetnicul Petrovici. Martinuzzi începă a se aplecă în partea Nemților, spre a căpăta un sprijin în contra influenței turcești. El nu mai trimite tributul de 10000 de galbeni, pe care Ardealul îl răs-pundeă Turcilor.

Petru Rareș primise dela sultanul, ca mulțumită pentru prinderea lui Mailat, îndărăt cetățile sale transilvane, de care

¹⁵⁸ Istvanfi, p. 243, combinat cu Paul Giovio (*Ath. isl.*, II, p. 28), care însă pune greșit această prindere a lui Mailat în 1528, în domnia întâi a lui Petru Rareș. Mai vezi și Zinkeisen II, p. 844. Ureche (*Utopisele*, I, p. 170), spune că Mailat ar fi fost prins în urma unei bătălii pierdute de el contra lui Petru Vodă.

el fusese deposedat în urma întâmplărilor din 1538. Isabela însă, cu tot ordinul sultanului, refuză a i le înapoia. Domnul Moldovei pretextând a apăra interesele sultanului, și a pedepsi pe Ardeleni pentru neplata tributului, în realitate însă spre a-i sili la restituirea cetăților sale, năvălește către sfârșitul anului 1542 peste munți. Că Petru Rareș se supăraseră pe Unguri pentru nerestituirea cetăților sale, cu tot ordinul sultanului, se vede de pe aceea, că atunci când el iese din Suceava, jură „că nici odată va mai vroi binele Ungurilor trădători și perfizi, ci mai curând stăpânului său prea milostiv, împăratului Turcilor și poporului său, care ei nu sunt păgâni ci adevărați Creștini”¹⁵⁹.

Guvernul Transilvaniei, văzând cumplitele pustiiri făcute de Petru în țară, se hotărăște, în 1544, a-i restitui posesiunile ce-i aparținuseră; dărâamă însă cetățile Ciceul și Cetatea de Baltă, și i le înapoiește numai astfel, împreună cu ținuturile înconjurătoare¹⁶⁰.

Cu toate acestea Petru știu să deie incursiei sale în Ardeal o astfel de culoare, încât să nu se strice cu Nemții. Este probabil că purtarea îndoielnică a lui Martinuzzi care, în același timp pe când cerea ajutorul lui Ferdinand contra Isabellei și a partidei turcești, eră în corespondență cu Soliman și se scuză către el că nu ar putea porni în contra lui Ferdinand, din cauza năvălirii lui Petru Rareș¹⁶¹, înlesni acestuia întreținerea bunelor relații cu Impărăția Germană. Astfel la măritarea fiicei lui Ferdinand, Elisabeta de Austria, cu Sigismund August, în 1543, un ambasador moldovenesc apare cu daruri la curtea Austriei¹⁶².

Petru Rareș se întorsese însă pe deplin la supunerea turcească, văzând încercările sale de a scutura jugul lor cu ajutorul german ieșite la nimic. În 1545 îl găsim trimițând pe doi boieri *Cosma Șeptelici Ghengea*, jîtniceriul de Suceava și *Nicolai Burlă*, stăroste de Șipin, la Moscova ca să cumpere de acolo „blăni de samur, dinți de pește, și alte lucruri, menite a îmblânzi prin daruri pe sultanul turcesc”¹⁶³. Marele duce al Litvaniei dă solilor lui Rareș cartea pentru libera lor trecere prin Statele sale, face dreptate și la alte cereri ale lui Petru, precum pentru punerea în judecată a doi neguțitori litvani care nu voiau să plătiască prețul de 3000 de galbeni, datorit pe 1000 de boi; se folosește

¹⁵⁹ Document din 1542 comunicat în extract de Hașdeu, în *Columna lui Traian*, 1874, p. 129. Vezi tot acolo și alte extracte care confirmă această expediție.

¹⁶⁰ *Analele secuști* în Șincai, II, p. 183. Asupra restituirii cetăților vezi Hurm., *Doc.*, II, 4, p. 243 (1540) și 284 (1542).

¹⁶¹ Simigianus în Papiu, introducere la doc. din Berlin, *Tesaur*, III p. 11.

¹⁶² *Fontes rerum austriacarum, scriptores*, I, p. 360, citat de Picot, *Cronique d'Urechi*, p. 351.

¹⁶³ Relația despre ambasada lui Petru Rareș la Sigismund August, mare principe al Litvaniei din 1545, în *Arh. Ist.*, I. 1, p. 34.

însă de prilej spre a se plânge lui Petru, că ar împiedeca pe neguțitorii Armeni și Evrei ce ar trece prin Moldova cu caii turcești, și le-ar lua caii. Petru văzând bunele dispoziții ale marelui duce către sine, trimite curând după aceea pe un umblător al său, Avram Banilovski gramaticul, „dorind și cerând cu stăruință ca supușii săi fugiți din Moldova în urma mai multor fapte rele și care se ascundeau în Litvania, anume *Gliga* fiul lui *Arbore* și *Ioan Crasneș*, fugiți din Moldova cu două călugărițe, *Văscan* nepotul de frate al lui *Șerpe* cu tovarășul său *Toader*, *Tăutul* fiul lui *Pătrașcu* cu tovarășul său *Văscan* și *Vlad* om de jos”¹⁶⁴, să fie predați pe mâna celui Avram, omul voevodului. După cât se vede această rugămintă a lui Petru nu fu îndeplinită, din cauză că nici Petru nu dăduse urmare cererei marelui duce privitoare la neguțitorii de cai turcești. Trimițind marele duce în 16 Ianuarie 1546 pe un sol al său Vilamovski, cu o scrisoare prin care ducele se tânguia pentru nedreptățile suferite de supușii săi în Moldova, Petru îl pune la opreală, pretextând că tot astfel ar fi fost tratați și solii săi în ducatul Litvaniei¹⁶⁵; însă aceste începuturi de neînțelegeri nu au mai departe urmare, căci Petru Rareș moare în Septembrie 1546¹⁶⁶.

Petru Rareș este fără îndoială o puternică odraslă a lui Ștefan cel Mare, acela dintre urmașii lui, care moștenise mai mult din firea tatălui său. Neastâmpărul, care frământă întregă această familie, se vede sădit și în sufletul lui Petru Rareș. În tot decursul domniei sale nu a avut un moment de liniște. Necentenit ocupat cu planul de a-și mări țara, el provocă dușmănia Ungurilor, Polonilor și a Tătarilor. Pe când însă tatul său știuse meșteșugul de a înșiră pe acești dușmani unul după altul, și a-i bate pe rând, Petru mai puțin dibaciu, îi stârni deodată pe toți împotriva lui, și căzù sub povara înmulțitei lui urgii. Pe lângă că el se arată mai puțin politic, îl aflăm și mai slab general, încât fără îndoială că planurile sale erau mai mari decât mijloacele sale personale. Dacă însă îi lipsiau însușirile cele mari ale tatălui său — înfloriau în sufletul lui cu o splendoare neau-

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 35 (alt. doc.).

¹⁶⁵ Scrisoarea lui Sigismund August către Petru Rareș din 16 Ianuarie 1546, reprodușă în extract de Șincai, II, p. 184.

¹⁶⁶ Ureche, *Letopiseșe*, I, p. 172. Engel pune, nu știm după ce izvoare, luna Aprilie (*Geschichte der Moldau*, p. 187). Inscripțiile mormântale de la mânăstirea Pobrăta, unde Petru este îngropat, nu dau data morței. Vezi Melchisedec, *Notițe istorice și archeologice adunate de la 48 de mânăstiri și biserici antice din Moldova*. București, 1885, p. 154. Data lui Engel Aprilie 1546 este neexactă. Se află încă acte de la el în Sept. acest an. Hum., *Doc.*, XV, p. 454. În Noembrie însă găsim pe fiul său Iie. *Ibidem*, p. 455. Vezi nota 2 a lui N. Iofga de la p. 454 *Ibidem*.

zită, cruzimea, călcarea cuvântului, ipocrizia și înșelarea. El aplică adese ori în viața lui metodele piezișe pentru a ajunge scopurile sale, și trădarea fu pentru el adese ori preferabilă unei lupte fățișe. Așa a făcut cu Gritti, așa cu Mailat, așa cu boierii cărora le jurase iertare în mâinile mitropolitului. Ureche face despre el un portret cam lingușit, când spune că : „eră cu adevărat feciorul lui Ștefan Vodă celui Bun, că întru tot sămână tătâne-său ; că la războaie îi mergea cu noroc, că tot au izbândit, și multe lucruri bune și dumnezești apucase de făcea. Țara și moșia ca un părinte o socotia ; judecata cu dreptate o făcea. Iar la sfat eră om cuvios și la toate lucrurile îndrăzneț, și la cuvânt gata a da răspuns, de-l cunoșteau toți că-i harnic să domnească țara”¹⁶⁷. Cu toate acestea, Petru Rareș eră un domn cu o mare vază în lumea politică orientală. Am văzut că atunci când Turcii vroise să-l doboare, însuși sultanul Soliman nu găsește de prisos a se pune în fruntea expediției sale, și căud liga creștină vroeste să se înjghebe în contra Turcilor, tot la Rareș ea trebui să recurgă. Apoi episcopul de Lund, când spune despre Petru că e un domn foarte puternic, reproduce opinia întregii Ungarii despre el, din care o parte, Transilvania, simțise în repetite rânduri ascuțișul acestei puteri. Moldova pe timpul lui Rareș nu eră departe de Ștefan cel Mare, și puterea dezvoltată în ea de marele domn eră încă în picioare ; apoi reputația pe care acesta o lăsase țării sale se răsfrângea încă asupra urmașilor.

Petru Rareș fu însurat de două ori : întâiu ținu pe *Maria*, despre care nu știm din ce neam eră. Este probabil că el o luase încă înaintea de a fi domn, căci ea moare doi ani numai după suirea lui în tron, în 28 Iunie 1529, și este înmormântată la mânăstirea Putna¹⁶⁸. A doua soție a lui fu *Elena*, fiica lui *Ioan Eraclide* coboritor din *Ggeorghe Eraclide* principele Serbiei¹⁶⁹. Despre dânsa am văzut cum Ureche spune, că fiind sârboaică, scrie din cetatea Ciceului, pentru bărbatul ei ; o scrisoare pe limba sârbească către sultanul Soliman.

Cu *Maria*, Petru Rareș. avu un singur fiu, al cărui nume s'a păstrat : *Bogdan*, amintit în mai multe brisoave dintre anii 1528—1534¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Ureche, *Letopisețe*, I, p. 172.

¹⁶⁸ Vezi inscripția ei mormântală în *Arh. românească*, II, p. 398.

¹⁶⁹ Vezi Genealogia lui Iacob Eraclide Despotul în *Arh. ist.*, I, I, p. 99.

¹⁷⁰ Pomenit în documentele din 4 Martie 1528 (Melchisedek, *Cron. Rom.*, I, p. 162), 22 Martie 1528 (Papiu, III, p. 47), 3 Martie 1530 (*Arh. ist.*, I, I, p. 132) 11 Aprilie 1533, (Wickenhauser, p. 78), și 1534 (*Idem*, p. 80).

Elena născu lui Rareș 5 copii: trei băieți și două fete. Băieții sunt:

Ilie și Ștefan, citați totdeauna împreună în toate diplomele, și care ambii domniră după Rareș¹⁷¹.

Al treilea fiu, *Constantin*, citat în diplomele din 1546, alături cu *Ilie și Ștefan*, și despre care episcopul Veranciu, solul regelui Ferdinand la Constantinopole, ne spune că trăind la Constantinopole, dat de Petru ca ostatec după reîntegrarea lui în domnie, fu otrăvit mai târziu la 1554 în vârstă de 17 ani, după uneltirile lui Alexandru Lăpușeanu. Veranciu spune în epistola pe care o scrie în ziua de 30 Iunie acel an către regele său, că pe când îl petreceau la mormânt un mare număr de Greci, Turcii se repeziră, zmulseră pe mort din mâinile Creștinilor, pretinzând că ei au drept a-l îngropa după legea turcească, întru cât el ar fi făgăduit că la majoritatea lui va trece la religia mahometană¹⁷².

Fiicele sunt: cea mai mare *Ruxandra* arătată ca fiică a lui Petru Rareș de genealogia lui Iacob Heraclide, de cronicari și de o inscripție de la mănăstirea Secul pusă de ea pe mormântul fratelui ei, Ștefan, care sună: „doamna Ruxanda, fiica lui Ioan Petru Voevod, iar doamnă lui Alexandru Voevod (Lăpușeanu) au înfrumusețat acest mormânt fratelui său Ștefan voevod, care s'a strămutat la veșnicie la lăcașuri în anul 7070 Sept. 1 (1551)”¹⁷³. *Despina* sau *Kiajna* (acest din urmă nu este decât traducerea slavonă a numelui grecesc al Despinei) care se vede a fi fost fiica lui Petru, din genealogia lui Petru Rareș întocmită de un pretins nepot de fiu al lui Petru Rareș, născut în Ungaria, Wolfgang voevod¹⁷⁴.

În afară de acești urmași legiuinți ai lui Petru, izvoarele ne-au mai păstrat și numele unui fiu natural, care domnește mai târziu sub numele de *Iancu Vodă Sasul*, care se găsește într'un document din 1580 drept fiul răposatului Petru Voevod, care nu poate fi altul decât Petru Rareș¹⁷⁵. Acesta nu eră Sas cum spun cronicile noastre, ci fusese născut de Petru cu o Săsoaică din Brașov, în timpul incursiilor sale în Transilvania. Mai mulți Sași contemporani încredințază lucrul în *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, care spune că „Iancul fusese crescut din copilărie în cetatea Brașovului, având de părinte, după cum se credea, pe unul *Weiss Jörg*, curălar; alții vroiau ca tatăl său

¹⁷¹ Pomeniți în documentele din 22 Martie 1535 (Melchisedek, *Cron. Hușilor*, p. 10), 14 Maiu 1546 (Idem, p. 22), 1546 (Idem, *Chron. Rom.*, I, p. 175), 27 Maiu 1546 (Wickenhauser, I, p. 83), 30 Maiu 1546 (*Uricarul*, II, p. 251).

¹⁷² *Monumenta Hungariae historica*, reproduc de Papiu, III, p. 48.

¹⁷³ Melchisedek, *Notițe istorice și archeologice*, p. 27.

¹⁷⁴ Asupra acestuia și a pretenției sale coborîri din un fiu al lui Rareș *Bogdan Constantin*, neadeverit prin nici un document, vezi Papiu III, p. 47—49.

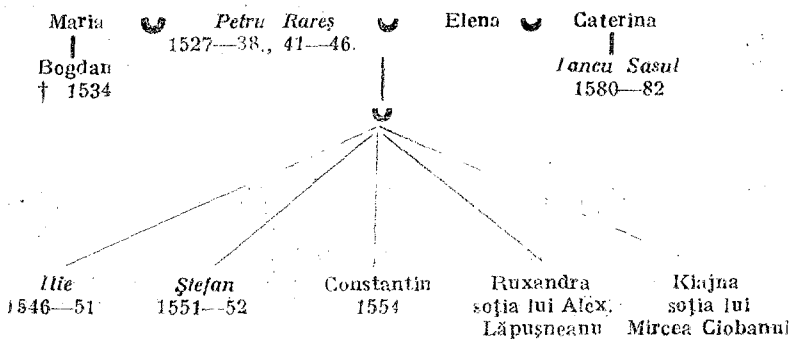
¹⁷⁵ *Arh. ist.*, I, 1, p. 127.

să se fi numit *Mysen Thyssen Hannes*, al căruia măiestrie o și învățase. Iancu când ajunsese vrăstnic, aflând pe corpul său oare care semn, i se spuse de muma sa *Caterina* că eră fiul unui voevod, lucru pe care dânsul aflându-l, și deschizându-i-se mari perspective, învoi să fie exclus de la moștenirea părintească, spre a-și căuți norocul sămănat în leagănul lui. Plecând la Constantinopole el arată semnele, și după mai mult timp a fost ridicat la principatul Moldovei¹⁷⁶.

Cu Petru Rareș se sfârșesc luptele care căutau să *măntină* neatârnamarea țărilor române, începute de primii lor domni. De la el înainte se înmormântă și neatârnamarea Moldovei, sau mai adevărat încă, această frântură din osul lui Ștefan cel Mare o duse el la mormânt. În șirul acestor lupte, cu atât mai însemnate cu cât mai restrânsă eră întinderea poporului ce le purtă. Muntenia căzuse cea dintâi, încă de mult, de sub Mircea cel Bătrân care se plecase Turcilor în 1411, și acuma sub Petru Rareș, mai bine de 100 de ani după aceea, venise și rândul Moldovei. Nenorocirea vroi ca aceste două țări să lupte pe rând în contra puterii otomane, și să fie zdrobite una după alta, în loc de a-și da mâna spre o comună împotrivire. Singura dată când aceasta s'ar fi putut întâmpla, pe timpul lui Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș, unirea fu zădărnicită prin o nenorocită dușmănie. Nu numai atâta, dar Vlad Țepeș, fiind înlăturat din tron pentru a face loc altora, aceștia puseră puterile Munteniei în slujba Turcilor, tocmai spre a răpune Moldova, încât astfel, în loc de unirea țărilor surori, întâlnim la începutul existenței lor ura și dușmănia desbinându-se și pornindu-le una asupra celeilalte.

Cât timp trebuia să treacă până să ajungă ele a se convinge că alipirea lor într'un singur gând, mai apoi într'un singur corp, eră singurul lor liman de mântuire!

¹⁷⁶ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum*. Coronae 1847. I, p. 71. Iată tabloul familiei lui Petru Rareș.

Am văzut pe Ștefan cel Mare că, după ce pierde Chilia și Cetatea Albă în mâinile Turcilor, se silește să le recâștige. Așa făcură și țările române. De și căzute la pământ nu scăpaseră spada din mâni, și trebuiau să o mai ridice încă de două ori, odată în fie care din ele, spre a *redobândi* pierduta neatârnavare. Intreprinderea eră invederat mult mai grea, decât a păstră ceea ce avuseră. Totuși, pentru onoarea neamului românesc, și această ultimă datorie fu încercată, de Ioan vodă cel Cumplit în Moldova, în Muntenia, într'un chip mai măreț încă, de Mihai Viteazul.

După ce această de pe urmă lance va fi frântă pe mormântul libertăței țărilor române, vuetul armelor va amuți pentru lungi seculi, sau dacă va mai răsună va fi, nu spre a păstră, ci numai spre a distruge și ceea ce mai rămăsese.

ADAU SE

STABILIREA DATEI PRECISE A AȘEZĂRII LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN SCAUN

Stabilirea preciză a datei când se urcă Ștefan cel Mare în scaun este importantă din mai multe puncte de vedere, dar mai ales din acele al relațiilor sale cu domnul Munteniei, și de aceea vom cerceta cele privitoare la stabilirea acestui punct. Concordant cu dată primită de 1457, avem întâi mai multe inscripții puse de Ștefan. Așa cea dela Războieni, care spune că anul când ordonă Ștefan să se sape acea inscripție, Noemvrie 7004. *eră al 40-lea an curgător al domniei sale.* Tot în această inscripție se spune că bătălia de la Războieni, întâmplată în 6984 Iulie. dată identică ca cea însemnată de Ureche, ar fi avut loc în anul *al 20-lea curgător al domniei lui Ștefan*¹. Ștefan moare în sfârșit în 7012 Iulie 2, după o domnie de 47 de ani, 2 luni și 3 săptămâni, arătată atât de Ureche cât și de cronica putneană. Al 40-lea și al 20-lea an *curgător* înseamnă deci că trecuseră, la 7004 și la 6984, 39 și 19 ani, dela suirea lui Ștefan în scaun, fără a se împlini al 40-lea și 20-lea, de oare ce eră curgător. Adăogind către 6965, data suirei lui Ștefan în scaunul țarei Moldovei, numărul de 39 sau 19, căpătăm datele puse de inscripția dela Războieni anume 7004 și 6984. Dacă calculăm acuma răstimpul dela 12 Aprilie 6965 până la 2 Iulie 7012, găsim exact 47 de ani, 2 luni și 3 săptămâni. Din toate aceste calcule matematice deosebite, dar concordante, ar rezultă o siguranță deplină asupra epocii când Ștefan cel Mare pune mâna pe scaunul Moldovei, dacă alte câteva izvoare, nu s'ar părea că vin în contra acestei stabiliri.

Prinul document ce pare a contrazice data de 1457 și o pune în 1456 este o pretinsă corespondență a lui Ștefan cel Mare

¹ Melchisedek, Inscripția de la mănăstirea Războieni în *Conv. lit.* XVI, pag. 366.

cu Dorotciu arhiepiscopul Ohridei. Dar această corespondență s'a dovedit a fi falsă.

Un document ce contrazice data de 1457, este conținut în Inventariul cracovian și sună: „Ștefan palatinul Moldovei, după stăruințele regelui, dă voie la trecerea lui Michail Logofătul și fraților săi Duma și Theodor, dat în Suceava 28 Iunie-1456”³. Înainte de acest extract, este unul din 1455 dela Alexandru al II-lea; apoi după dânsul doue documente dela Petru al III-lea Aron, unul din 5 Iunie și altul din 26 Iunie 1456, acest din urmă conținând jurământul lui Petru Aron și dat din Suceava. Cum este cu puțință de admis că în ziua de 26 Iunie, Petru Aron să fi stat liniștit în Suceava, ocupându-se cu datorii de vasalitate, a doua zi în 27 să fi ieșit la războiu, tocmai la Joldești în ținutul Botoșanilor, să fi fost bătut de Ștefan întâi acolo și apoi la Orbic în ținutul Neamțului⁴, iar a treia zi în 28 să vină și Ștefan în Suceava, și să se ocupe cu învoirea de liberă trecere a unor boieri? Este deci evident că, din eroare, acel ce a făcut catalogul documentelor, a pus în acest document numele lui Ștefan. Și în adevăr dacă consultăm documentul original din arhivele Moscovei⁵, găsim că acea carte de liberă trecere n'a fost eliberată boierilor Mihail și fraților săi de Ștefan palatinul Moldovei, ceea ce nici nu ar avea înțeles, ca Ștefan să învoiască libera trecere a unor boieri prin Moldova, adecă prin țara lui și a lor, ci de Cazimir regele Poloniei, care învoia acelor boieri de a putea trece fără supărare prin Polonia, încât numai o eroare învederată a celui ce a inventariat documentele a putut atribui acest act lui Ștefan.

Al treilea document, care conține un act de danie al lui Ștefan cel Mare către mănăstirea Bistrița, înfățișază alt soi de greutate. El este datat 8 Sept. 6965⁶. Dacă am scădea anii dela facerea lumii 5508 am avea 1457. Luna încă fiind *Septemvrie* 8, se susține în de comun că anul dela facerea lumii începea ca

² I. Bogaan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în *Bul. Com. ist.*, vol. I, 1915, p.

³ *Inventarium*, p. 138: „Stephanus palatinus Moldaviae, ad instantiam regis, dat saluum conductum Mihaeli logophoto et fratribus ejus Duma et Theodoro. Datum Soczaviae die 28 Iunii, anno 1456”.

⁴ Frunzescu, *Dicționar*. Vezi mai sus data adevărată a bătăliilor de la Joldești și Orbic, p. 13.

⁵ Ulianitzki, p. 92: *Salvus conductus et securitas Michalo cancellario, Dumae et Theodori data a Cazimiro rege*: Kazimirus rex... significamus nobiles et generosi Mihul cancellarius Moldaviae Duma et Theodor ratres eius terrigenē boiari et subditi nostri de terris Moldaviae... volentes ne illos aliqua in regni nostri dominiis manendi insecuritati detineat ambiguitas, eisdem... ubique in regno nostro signanter autem in terris civitatibus que Russie videlicet Camyenyecz, Colomia, Drahobuz... ubi et quocienscunque placuerit illis standi, morandi, pausandi, veniendi. datum Cracoviae die dominico conductus Pasche, anno D. 1456”.

⁶ *Arch. ist.*, I. 1, p. 154.

și acel indictional dela 1 Septemvrie, și se sfârșia la 31 August. Așa dar el începea cu 4 luni înaintea modului cum calculăm noi anii, dela 1 Ianuarie, încât pentru a reduce datele erei vechi în acele ale erei noue, trebuie ca îndată ce data anului vechiu cade după 1 Septemvrie (anul vechiu fiind sporit cu o unitate, pe când cel nou tot urmează cursul său până la 1 Ianuarie) să scădem 5509 în loc de 5508 din anii dela facerea lumii, spre a avea anii dela Hristos, de îndată ce întâlnim lunile dela Septemvrie până la Decemvrie ⁷.

Ar trebui deci scăzut din data documentului 6965 Septemvrie 8, cifra de 5509, și atunci aflăm iarăși data cea de 1456.

Incurcătura se desleagă, dacă constatăm că regula ca anul dela facerea lumii să fi început, în cronologia veche, la 1 Septemvrie nu se păzia în Moldova în veacurile al XV-lea și al XVI-lea. Se găsesc dovezi *invederate* că anul începea, pentru vremile anterioare veacului al XVII-a, la 1 Ianuarie.

Așa dacă analizăm inscripția citată mai sus a bisericii din Războieni, care poartă în ea doue date, 7004 *Noemvrie*, indicat ca al 40-lea an curgător al domniei lui Ștefan, și 6891 *Iulie* ca al 20-lea curgător, atunci scăzând din aceste doue date vechi, 5509 la data cu Noemvrie și 5508 la cea cu Iulie, căpătăm 1495 și 1476, din care scăzând anii domniei sale 39 și 19, căpătăm două arătări deosebite pentru începutul domniei sale: 1456 și 1457, *date de aceeași inscripție, ceea ce este invederat absurd*.

Une ori însă izvoarele vechi ne dau însăși ele mijlocul de control, când pun pe lângă data dela facerea lumii și cea dela Hristos, cum bună oară N. Costin care spune că „Dabița Vodă muri când fu cursul anilor 7174 iar dela Hristos 1666 Septemvrie în 11 iar revolta lui Hâncu se întâmplă în anul 7181 sau dela Hristos 1612 Noemvrie ⁸. Este inviderat că în ambele cazuri trebuie scăzut numai 5508 de și avem înaintea Septemvrie în 11 și Noemvrie. Ștefan cel Mare a murit apoi în 7012 Iulie în 2. Inscripția pusă însă de Bogdan pe biserica din . . . . . spune că Bogdan Vodă după moartea lui Ștefan a rădicat începuturile tatălui său și a sfârșit de zidit biserica în 7012 Septemvrie. Dacă am aplică regula scăderii de 5509 de la începutul lui Septemvrie până la Decemvrie, ar urma că Bogdan a sfârșit de zidit biserica în 1563 înaintea morței tatălui său când inscripția spune tocmai dimpotrivă ⁹.

⁷ Următoarea tabelă va lămuri chestiunea :

După era veche am avea	7005 Ian.-Sept.	7006 Sept.-Dec.	7006 Ian.-Sept.
După era nouă	1497 Ian.-Sept.	1497 Sept.-Dec.	1498 Ian.-Sept.

Nr. de scăzut p. a opera reduc	5508	5509	5508
--------------------------------	------	------	------

⁸ Citate de Giurescu *Cronicele Moldovei în An. Acad. rom.*, II, tom. XXX, 1907, p. 292.

⁹ Vezi asupra acestei chestii Giurescu, *Asupra cronologiei vechi românești. Conv. lit.*, XXXIV, 1900, p. 695.

Ceva mai curios este însă că une ori anul vechiu începea la 1 Martie. Așa un document din 7136 a lui Ioan Alexandru Voevod spune apriat „în a șaselea zi a *lunei dintâiu care este Martie*, dat în cetatea noastră, în București”¹⁰.

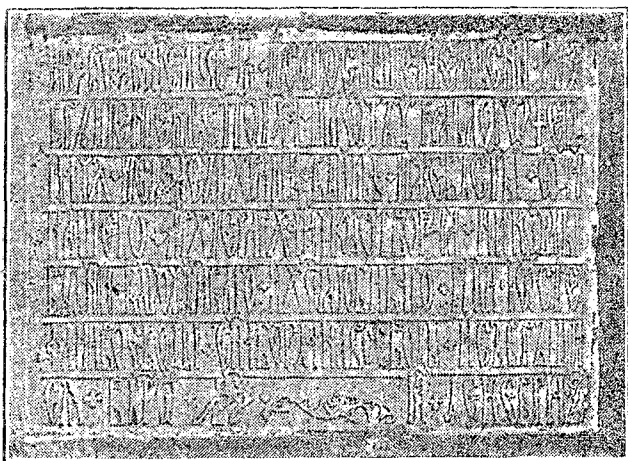
Rezultă deci încheierea că nu totdeauna cei vechi începeau a număra anul dela 1 Septemvrie și că în unele regiuni ei îl socoteau ca începând la 1 Ianuarie, și că deci nu trebuie totdeauna scăzut 5509 când luna este Septemvrie-Decemvrie. Aplicând excepția sau mai bine zis regula pentru datele anterioare veacului al XVI-lea la doc. din 6965 Sept. 8 adică scăzând 5508 cu toate că 1 Septemvrie căpătăm data exactă de 1457.

¹⁰ Doc. nepublicat *Arh. Academiei* păstrat XX, p. 273. D. Onciul (*l. c.* mai sus p. 349), spune că această numărare de la 1 Martie s'ar afla de mai multe ori, N. Docan, *Despre elementele cronologice în doc. rom.*, în *An. Acad. rom.*, XXXV 1910, p. 401 (49). D. Docan susține că numărarea dela 1 Ianuarie se obișnuia în Moldova înaintea veacului al XVII-lea.

II

INSCRIPȚIA DIN BĂNILEȘTI

(Adaos la nota 26 p. 286)

TRADUCEREA INSCRIPȚIEI

Cu vrerea tatălui și cu ajutorul fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, Dumnealui Ioan Tăutul logofăt a început și a zidit acest hram întru numele al lui între sfinți părintelui nostru arhierarul și făcătorul de minuni Nicolae, în zilele bine credinciosului și de Hristos iubitorul domn Io Ștefan Voevod fiul lui Bogdan Voevod. Și s'a săvârșit în anul 7007 (1499), luna Decemvric 6, (Lepădatu. *Inscripțiile bisericeii din Bănilești în Buletinul Mon. istoric*, IV, p. 212).

Tradiția că biserica din Bănilești ar fi fost zidită de logofătul Tăutu cu banii peșcheșului oferit de el Sultanului în numele Moldovei, bani pe care sultanul i-ar fi dăruit a fost păstrată de Ureche. (*Letopiseșele*, I, p. 146). Dacă legenda ar reproduce un fapt real, el fiind cu totul extraordinar ar fi trebuit să-și găsească un răsunset în inscripția bisericeii lui Tăutu, lucru ce nu se vede.

NOTE LA VOLUMUL IV

DE

I. VLĂDESCU

EPOCA LUI ȘTEFAN CEL MARE

N O T E

I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 464.

În 11 capitole și un al 12-lea de bibliografie se studiază pe larg întreaga domnie a lui Ștefan cel Mare.

1) Luptele pentru ocuparea și consolidarea tronului. 2) Luptele pentru emanciparea Moldovei de tributul turcesc. 3) Luptele cu Polonia. 4) Noi încercări de emancipare a Moldovei de tributul turcesc. 5) Relații încordate cu Polonia. 6) Colaboratorii. 7) Concepția de stat. Funcțiunile principale administrative și judecătorești. 8) Oastea. 9) Țara. 10) Familia. 11) Personalitatea. 12) Bibliografia.

La fiecare fapt din domnia lui Ștefan cel Mare trebuie avut în vedere în totdeauna acest studiu, care pornind, de obicei și mai ales la partea politică și militară, dela izvoarele de mână întâia, este bine informat. Deseori se rectifică lucruri de amănunt, uneori se propun păreri noi care nu totdeauna pot fi primite.

Cartea este scrisă și cu nemărginită dragoste față de personalitatea eroului a cărei activitate o studiază.

Foarte multele și scurtele paragrafe în care sunt împărțite capitolele, fac ca ea să poată fi citită cu ușurință și de ne-specialiști. Stilul de asemenea. Capitolul al 6-lea despre „Colaboratori” începe astfel :

„Cu tot geniul, puterea de muncă, simțul politic, vitejia și spiritul de sacrificiu, Ștefan n'ar fi putut obține atâtea victorii, și domni atât de strălucit, dacă n'ar fi avut colaboratori capabili și devotați. Cu puterea lui de sugestie a concentrat energiile și le-a canalizat spre țintă. Toți supușii s'au închinat geniului și voinței sale. Țara s'a adunat în jurul eroicului Domn cu toate energiile ei. Fiecare și-a îndeplinit rolul, în vremurile grele, cu

acelaş spirit de sacrificiu, pe care l'au văzut la marele lor Domn. După exemplul acestuia, toţi supuşii s'au arătat gata să-şi facă datoria cu preţul vieţii...."

Cu privire la concepţia de stat (cap. 7) se afirmă că „Statul se confundă pe vremea aceea cu Domnul. Ţara eră considerată ca o proprietate privată a lui. Toţi bărbaţii, care făceau parte din dinastia domnitoare, se considerau moştenitori legitimi ai tronului. Toţi membrii bărbăteşti ai dinastiei aveau putinţa să ajungă la stăpânirea tronului. Ţara avea să aleagă pe unul din numeroşii membrii ai dinastiei”.

„De către Ştefan tronul a fost ocupat în realitate cu armele, ţara a recunoscut doar şi a legitimat, prin alegere, faptul îndeplinit. El se consideră ales al „divinităţii şi şi-a dedus puterea dela Dumnezeu”, de aceea nu avea de dat seamă nimănui de faptele sale decât lui Dumnezeu. Nimic nu-i contrabalansă atotputernicia. Consiliul (divanul) nu eră decât expresia voinţei lui, fiind numiţi de el şi rămânând în consiliu cât voia el.

Suveranitatea eră personificată în domn. Funcţionarii erau delegaţi şi reprezentanţi lui. Dintre aceştia, cei mai importanţi erau *Părcălabii* cetăţilor, „care aveau puteri administrative, judecătoreşti şi militare pe tot cuprinsul cetăţii şi a teritoriilor dependente de ea. Ei erau un fel de mici suverani, cari aveau pe teritoriile încredinţate lor, toate puterile şi nu dedeau socoteală de faptele lor decât Domnului, pe care îl reprezentau.

În documente ei sunt citaţi în frunte, de cele mai multe ori fără titluri.

Logofătul, pare că eră locţiitorul domnului în consiliu. În actele externe el e citat în frunte. Vin apoi *părcălabii*, *vornicul*, *spătarul*, *vistiernicul*, *postelnicul*, *paharnicul*, *stolnicul* şi *comişul*. Ei erau şi funcţionari publici şi privaţi, nefăcându-se deosebire între Stat şi Domn.

Moldova eră împărţită în vre-o 15 ținuturi administrative de *părcălabi*, cari aveau ca ajutoare pe *staroşti*, guvernatorii cetăţilor mai puţin importante, pe *globnici* (incasau amenzile), *pripăşari* (incasau amenzile pentru vitele de pripas), *pererubfi* (conduceau pe oameni la lucru la cetăţile domneşti, la mori, etc.) *osluhari* (luau amenzile dela cei ce n'au executat poruncile domneşti) şi *ilişari* (strângeau ilişul). Oraşele erau organizate după modelul celor din Ardeal şi Polonia, cu un primar (*soltuz*) şi consilieri (*părgari*).

Judecătorul suprem eră Domnul, iar cel mai mare magistrat eră *marele vornic*.

În ținuturi şi oraşe justiţia se făcea şi de toţi ceilalţi funcţionari care aveau misiuni şi administrative şi fiscale.

Cei ce se ocupau mai ales cu pricinile dintre oameni erau *judecătorii* sau *judeţii* şi *vornicii*. Domnul judecă în ultima instanţă.

Veniturile Domnului care erau destul de însemnate, proveneau din domeniile sale, pe care creșteau turme de vite și oi, se cultivau cereale și stupi de albine. Vânzarea produselor aducea un venit însemnat.

Dela carele cu pește exportate în Polonia, iarăși aveă un venit mare. Exportul cerii, monopolizat de Domn, formă un alt venit. Produsele domnului erau scutite de vamă la export.

Cel mai însemnat venit, al vistieriei îl dau *vămile*, care aveau caracter mai mult fiscal. *Dările* aduceau iarăși un însemnat venit. (Birul sau dașdea, ilișul, podvada, posada, joldul apoi *Dijmele* dela locuitori (din stupi, porci, varză, pește, ceară, etc.)

Ocnele aduceau iarăși un venit mare și erau proprietate domnească.

Moștenirea averilor celor fără moștenitori aducea iarăși însemnate venituri ca și confiscarea moșilor boerilor vicleni.

Amenzile (gloabe) și taxele de judecată (tretina) formau tot venituri importante.

Ca stare socială în frunte eră mitropolitul cu episcopii, apoi boierii din consiliu, care formau clasa cea mai puternică din țară, aveau funcțiunile cele mai importante și aveau și stăpânirea celor mai multe sate în care erau și judecători. Boerii ca proprietari ai satelor aveau drept la dijmele din produsele sâtenilor, la corvezi și monopol la moară.

Orășenii n'aveau îndatoriri decât către vistierie.

Țăranii au ajuns cei mai mulți dependenți de boeri, proprietarii satelor, cărora le dau dijma din produse și trei zile de lucru pe an. Plăteau dările către vistierie, făceau corvezi, străji și mergeau la oaste.

„Cu toate aceste dări și prestații țărănimea n'a fost de sigur, în acea vreme, în o stare insuportabilă. Boerii erau ținuți în frâu de Domn și abuzurile nu puteau să fie mari în timpul domniei cu mâna de fier a marelui Domn”.

Robii, foarte numeroși, erau Țigani și Tătari. N'aveau libertate personală. Erau vânduți sau dăruți. Munceau încontinuu moșiile stăpânilor, plăteau bir și dau o parte din produsele muncii lor.

În cap. 8-lea „Oastea” se afirmă că „Funcționarii dela curte, consilierii, ca și ceilalți funcționari ai Domnului erau, în caz de războiu, comandanți de ostași. Toți funcționarii și toți locuitorii capabili să poarte armele, erau obligați în caz de războiu, să-și ia armele și caii și să plece la luptă. Nimeni nu se putea sustrage dela suprema datorie de a apăra țara în contra inamicilor. Toate energiile erau mobilizate, țara întreagă eră pusă pe picior de războiu, căci oastea se confundă cu poporul, iar acesta cu oastea”.

Oastea se compunea din :

1) *Viteji*, călăreți de elită, soldați permanenți, cari formau

garda Domnului. Erau plătiți cu leafă (jold) sau cu moșii și erau recrutați din țărani sau boeri cari se distinsese pe câmpul de luptă.

2) *Boierii cei mari*, formau tot cavaleria de elită și anume cavaleria grea. Erau îmbrăcați în cuirasă sau haină de in, prin care nu pătrundeă sabia și nu le lipseă de sigur nici coiful. Armele lor erau lancea, arcul, ghioaga sau sabia iar pentru apărare aveau scutul și coiful.

3) *Feciorii*, recrutați din boerimea mică, din locuitorii orașelor și din țărani formau pedestreimea ușoară.

4) *Oastea cea mare. Glotașii*, recrutați din țărani formă elementul principal al oastei. Aveau ca arme: arcuri, sulite, coase, ghioage, își duceau cu ei hrana de acasă,

5) *Husarii*, erau feciorii cavaleri și formau cavaleria ușoară.

Ca arme, pe lângă sulită, săbii, arc, ghioagă, coasă, scut, coif și cămașe de zale, ale pedestrașilor și călărașilor, Ștefan a avut și tunuri mici și mari de cetate, și care pentru a purta artileria și să întărească forturile.

Ca unități eră *ceata* comandată de un boer. Mai multe cete formau un pâl. Fiecare unitate își avea steagul ei.

Ca măsură de strategie defensivă eră devastarea sistematică a țării. În felul acesta inamicul departe de țară și neputându-se aprovizionă, eră slăbit mult și demoralizat.

„Strategia lui Ștefan a consistat în ocolirea luptelor mari în loc deschis, cu taberile față în față și atragerea inamicului în un defileu în care eră pus în imposibilitate să-și desfășoare forțele și să manevreze. Atacul îl dădea atunci în mod fulgerător în mai multe locuri deodată. Atacă cu forțe mai puternice flancul și spatele, ca să-i taie refragerea”.

Cetăți erau la toate frontierele Moldovei, care serveau ca sprijin în lupte. În timp de războiu ele erau întărite cu munițiuni și garnizoane puternice, iar oștile mari de manevră erau în munți și păduri, așa că pe când dușmanul eră ocupat cu asediul cetăților, Ștefan îl atacă pe la spate.

Cetăți întărite la graniță erau: Hotinul, Soroca, Orheiul, Cetatea Albă, Chilia, Crăciuna, Suceava, Cetatea Neamțului, Romanul, iar în interior Dorohoiul, Iașul, Vasluiul și în Transilvania Ciceul și Cetatea de Baltă.

„Aceste cetăți formau o rețea menită să apere țara contra invaziunilor. Dacă inamicul izbuteă să intre în interior, eră prins de rețeaua de cetăți din interior. Toate drumurile mari comerciale și militare erau presărate astfel cu cetăți cari împărțeau Moldova în trei rânduri de cetăți formate din linia Siretului, linia interioară Dorohoi-Iași-Vaslui și linia Nistrului”.

Un paragraf vorbește despre „Indatoririle militare” iar altul despre „Calitățile militare ale Moldovenilor”.

Bogățiile Moldovei (cap. 9-lea) erau : caii, boii, oile, miera, ceara, peștele.

Comerțul de transit datorită așezării între orașele comerciale dela Marca Neagră și centrele comerciale din Polonia, eră foarte mare.

Căile comerciale erau : între Lemberg și Turcia prin : Suceava, Roman, Bacău, Adjud și Putna, Silistra, Constantinopol ; o alta prin Suceava, Târgul Frumos, Vaslui, Bârlad, Tecuci, Galați, Isaccea, apoi pe țărmul mării la Constantinopol. Dela Lemberg la orașele dela Marea Neagră se mergea prin : Suceava, Hârlău, Iași, Lăpușna, Tighina, de unde plecă spre Cetatea Albă iar alta la Oceașcov și Caffa. Dela Hotin dealungul Nistrului eră o cale până la Cetatea Albă. Dela Lăpușna la Chilia.

Spre Bistrița în Ardeal se mergea prin Suceava spre Câmpulung, Moldavița prin pasul Suhard spre Rodna și apoi Bistrița sau din Suceava la Baia, Neamț, prin pasul Tulgheș la Bistrița.

Spre Ardeal cu carele se putea merge din Suceava prin Roman, Bacău, Adjud, Troțuș prin Oituz la Brașov.

Exportul constă din produsele pământului : grâu, orz, ovăz, seară și hrișcă ; din vite, pește, miere, ceară, vin.

Importul constă din instrumente pentru munca câmpului și luptă, ulei, postav, salitră, argint, catifea, pânzeturi, mătăsuri, articole orientale.

Vămile cu tot venitul erau ale Domnului și se plăteau sau după valoarea mărfurilor sau după greutate sau după numărul obiectelor.

Erau două feluri de vămi : *Vama cea mare* care se plătiă o singură dată la Suceava, după valoarea mărfurilor. *Vama cea mică*, care se plăteă după tranzit în diferite orașe, după valoarea mărfurilor sau după greutate.

Comercianții. Cel mai mare comerciant eră Domnul, vânzând pe lângă produsele sale, peștele prins din Dunăre, din mare, și ceara. După domn erau boierii, apoi mănăstirile, și apoi comercianții ceilalți, cei mai mulți români. Mai toți erau comercianți ambulanti cu carele din sat în sat și apoi la târgurile anuale din orașe.

Banii erau groșii, grivna sau marca (nu eră o monetă ci unitatea prin care se stabilea valoarea groșilor), rubla de argint, zloții tătarești, zloții ungurești, zloții turcești, asprii, dinarii.

Măsuri și greutateți. Cotul pentru pânză, berbânța pentru miere, butia, vadra, litrul pentru vin, clodul pentru cereale, cântarul sau maja pentru greutateți mai mari, carul sau căruța tot pentru greutateți mari, piatra (cămana) pentru ceară, falcea și fertalul pentru vii.

Drepturi. Obiceiuri. Pe vremea lui Ștefan eră legea scrisă, care formă norma după care se făceau judecățile. Femeia aveă

drept ca și bărbatul la stăpânirea pământului. Copiii de ambele sexe aveau egal drept la moștenire. Donațiunile nu se puteau revoca. Omorul se putea răscumpăra prin bună învoială. Răpirea fetelor era socotită ca una din cele mai mari crime.

Biserica a fost pentru Ștefan pârghia pentru consolidarea țării. Între stat și biserică a fost o legătură ca între trup și suflet.

Manifestarea puternicului său sentiment religios, s'a văzut în zidirea de lăcașuri sfinte pentru înzestrarea lor. Astfel, mănăstirile : Bistrița, Neamțul, Zografu, Probota, Putna, Voroneț, Horodnic, Homor, Tazlăul, Dobrovăț. A clădit bisericile din Pătrăuți, Bădăuți, Sf. Ilie de lângă Suceava, m-rea Voroneț, biserica din Vaslui, Sf. Nicolae din Iași, biserica din Hârlău, biserica din Borzești, Sf. Nicolae din Dorohoi, biserica din Huși, m-rea dela Răsboieni, biserica Sf. Nicolae din Păpăuți, m-rea Tazlăul, biserica din m-rea Neamțul, biserica din Piatra, m-rea Volovăț, biserica din Răuseni, m-rea Dobrovăț, biserica din R.-Sărat, biserica Albă din Baia, biserica din Chilia, m-rea din Vad lângă Dej (poate), a refăcut m-rea Zografu din Sf. Munte, etc.

Culturii i-a dat un imbold și prin copierea și scrierea în mod artistic a cărților sfinte dăruite mănăstirilor și prin scrierea analelor.

S'a scris artistic evanghelia slavonă dela Homor, dela Putna, sbornicul dela Putna, Listvița (Putna) un mineiu slavon, cuvântările lui Ioan Gură de aur, un tetravanghel pentru m-rea Zografu, mitropolitul Teoctist a scris o evanghelie pentru Neamț, episcopul Ioanichie din Rădăuți a dispus scrierea unui mineiu pentru Putna, logofătul Tăutu a pus să se scrie un mineiu pentru mănăstirea Adormirea din Iași. Analele țării au fost scrise tot sub imboldul lui, unele în cancelaria domnească (Bistrița) altele în mănăstiri (Putna).

Personalitatea lui Ștefan în cap. XI.

Talent militar și vitejic, putere de muncă și spirit de sacrificiu, talent diplomatic, simț al realității, mândrie și demnitate, iuteală în acțiune, sentiment religios, cunoaștere a oamenilor, voință de fier. Ca revers. cruzime. caracteristică vremilor de atunci.

„Prin vitejia și geniul arătat în războaie, prin sacrificiile excepționale făcute pentru apărarea pământului țării și a creștinătății, prin calitățile sale de bărbat de stat, cari au consistat în profunzimea cunoaștere a oamenilor și împrejurărilor, prin voința de fier, talentul diplomatic, puterea lui excepțională de muncă, energia lui rară, iuteala lui în acțiune și imboldul dat culturii și artei, el merită să fie așezat cum a spus și cronicarul Dlugosz, printre eroii și oamenii mari ai omenirii.

Căpitan Radu R. Rosetti. *Incercări critice asupra războaielor din anii 1475 și 1476 dintre Ștefan cel Mare și Turci.* București, 1914, p. 44.

„Reiese următorul învățământ, în cece privește conducerea unui războiu defensiv de către o armată mult inferioară numericeste celei atacate :

Concentrarea armatei la o distanță atât de mare în interiorul țării, încât dușmanul să fie slăbit din însăși cauza înaintării sale, și apoi lupta cu toate puterile pe o poziție tactică aleasă dinainte, luptă în care, după ce fixează inamicul cu o mică parte a forțelor, îi atacă, cu masa forțelor, flancul sau spatele”.

General R. Rosetti. *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare.* (Analele Academiei Române Mem. Sec. Ist. seria III tom. IV memoriu 9.

Autorul pornește dela concepția că fiecare popor își are „chipul său deosebit de a purta războiul” după cum își are poezia populară, arta, etc. Sub Ștefan cel Mare a fost epoca când felul de a purta războiul Moldovenii s'a manifestat cel mai mult.

În capitolul prim se studiază pe larg armamentul (scuturi, îmbrăcăminte defensivă, ghioage, topoare, seceri și coase, săbii, sulii, arce cu săgeți, arbalete, arme de foc) ajungându-se la concluzia că „Moldovenii și vecinii lor aveau, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, un armament mai cu seamă potrivit luptei corp la corp”.

Armele de care dispuneau pentru lupta depărtată le îngăduia a arunca câteva lovituri izolate (arme de foc și arbalete) până la circa 900 metri și a bate eficace, cu o ploaie relativ deasă de proiectile (gloanțe și săgeți) o zonă de circa 200 m. înainte și pe flancurile liniei lor de bătaie; această zonă însă nu putea fi bătută decât un timp relativ scurt (cauza micii cantități de săgeți de cari dispuneau trăgătorii și încetinelei de tragere a tunurilor).

Deși armamentul — în cea mai mare parte cel puțin — se fabrică în Moldova, mai era nevoie totuși a se recurge pentru aprovizionarea lui, și la vecini.

Armamentul vecinilor — afară de al Tătarilor — era în genere mai puternic (mai ales cel defensiv la Unguri și Poloni și artileria la Turci, Poloni și Unguri) și mai numeros (la Unguri și Turci) în arbalete și arme de foc ca acel al Moldovenilor.

Capitolul al II-lea „Organizarea” pornește dela premisa că „organizarea forțelor armate derivă din organizarea socială și politică” care arătându-se sumar care era se afirmă pentru organizarea militară următoarele :

„Din faptul posesiunii sau folosirii solului de către toți, reiese principiul de bază al formării oștirii, căci era un principiu, admis în întreg Evul Mediu, că posesiunea sau folosirea unei părți de pământ avea drept consecință obligativitatea apă-

rării moșiei din care făcea parte. Toți Moldovenii, fiind proprietari sau uzufructuari perpetui ai solului, aveau îndatorirea de a lua parte la apărarea Moldovii”.

Obligativitatea aceasta începea, de când tânărul putea mînuși arma și se isprăvea când nu mai putea lupta sau când încetă posesiunea solului.

În timp de pace armata are ca scop paza Domnului, a granițelor și a cetăților și asigurarea liniștei din țară.

În timp de pace armata se compunea din :

1) Curteni sau viteji, personal legați de domn și formau paza domnului.

2) Lefegii sau oameni cu plată, formau paza domnului și a cetăților.

3) Locuitorii din cetăți și ocoalele lor care păzeau cetățile.

4) Locuitorii satelor de margine, care păzeau granițele. În războiu, grosul armatei îl formă toată populația validă chemată sub arme.

Unitatea obișnuită (localnică) eră ceata, iar cea superioară ei eră pâlcul.

Conducătorii lor erau dregătorii teritoriali sau marii proprietari locali sau chiar clericii.

Hrana și-o aducea fiecare de acasă. Oastea lui Ștefan se ridică la 50.000—60.000 de oameni, din care 40—50.000 numai țărani. Mulțimea țaranilor explică cum de Moldova a putut rezista altor țări mai mari și îndârjirea Moldoveanului la luptă.

În cap. III-lea se studiază principiile tactice ale Moldovenilor și vecinilor. Pentru Ștefan eră :

1) Alegerea poziției și întrebuintarea terenului.

2) Întrebuintarea fortificației.

3) Folosința stărei vremii.

4) Lupta pe jos.

5) Forma bătăliei. Împărțirea forțelor.

6) Lupta de fixare și de uzare a vrăjmașului.

7) Contra-atacul.

8) Cum se conducea lupta (la început cel puțin, șeful stă la o parte).

9) Exploatarea succesului. Urmărirea.

Toate aceste principii se rezumă la sfârșit astfel :

a) A face marșuri lungi și repezi.

b) A avea un bun serviciu de siguranță atât în marșuri cât și în timpul staționării.

e) A alege pentru bătălie un teren acoperit și tăiat care să împiedice pe adversar a se folosi, fie de superioritatea sa numerică, fie de cavalerie, și a lupta, pe terenul ales; mai întâiu cu armele pentru lupta depărtată, apoi după uzarea și dezorganizarea dușmanului, prin șocul oastei tocmită.

d) A urmări pe dușman cu energie.

Privitor la epoca lui Ștefan cel Mare dau și sfârșitul capitoului „Art Moldave sous Etienne-Le-Grand” de N. Iorga, din „L'art roumain” de același și G. Balș (Paris, 1922).

„Commencant son règne sous les auspices les moins favorables, les boïars étant partagés entre plusieurs factions et le pays rudement éprouvé par leurs luttes fratricides, Etienne, qui l'éteignait, le 4 Juillet 1504, dans sa résidence de Suceava, n'avait pas seulement rendu la paix intérieure à son pays en lui assurant une indépendance de fait à laquelle les Turcs mêmes, devenus suzerains de nom par sa volonté, dans le but d'avoir un allié assez puissant pour résister aux concupiscences polonaises et hongroises, n'osèrent pas toucher pendant longtemps. Il sut employer les revenus importants d'un commerce européen qui passait à travers la Moldavie pour créer de sa munificence royale tout un art, dans les différents domaines de la civilisation byzantine, qui a bien un cachet roumain, correspondant aux conditions du climat (toit fortement penché, revêtement de briques émaillées), aux matériaux fournis par la terre moldave, aux aptitudes de la race, amoureux de la couleur, mais capable d'orienter son penchant d'après les règles d'un goût discret, et enfin au caractère géographique d'une région qui attirait en même temps les influences de l'Orient et de l'Occident. Le prince dont les bâtisses s'étendaient de la Chalcidique aux forêts des Carpathes galiciens et des vallées de la Transylvanie centrale aux rochers du Dnister et aux rivages de la Mer Noire méritait sous ce rapport aussi le surnom de Grand qui lui fut donné par ses contemporains eux-mêmes”.

G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în „Buletinul comisiunii monumentelor istorice” anul 18-lea p. 332. București 1925.

Lucrarea este o dezvoltare a capitoului despre „Arhitectura religioasă moldovenească” din „L'art roumain” de N. Iorga și G. Balș.

Se dau planurile și vederile tuturor bisericilor din vremea lui Ștefan cel Mare, ale celor mai vechi și ale celor din vremea urmașilor lui Bogdan și Ștefăniță, ca fiind o urmare firească a celor dintâi. Cartea se împarte în XI capitole și un rezumat în limba franceză.

1) Cercetarea înrâuririlor. 2) Descripția bisericilor. 3) Formele. 4) Cercetarea amănunțelor. 5) Materialele întrebuințate și metodele de construcțiune. 6) Mormintele. 7) Zugrăveala. 8) Clopotele. 9) Meșterii. 10) Concluzii. 11) Anexă.

Dela început se afirmă că vremea lui Ștefan cel Mare este cheia întregii probleme a arhitecturii bisericicești moldovenești, de oarece atunci stilul se găsește alcătuit în liniile lui principale și „dacă n'are încă dezvoltarea lui desăvârșită, a căpătat deja formele sale caracteristice”.

În privința înrăuirilor streine, „în primul rând sunt cele bizantine și gotice”. Influența bizantină, adusă prin diferite căi, se simte hotărât în planul bisericii, așa cum eră firesc să fie. cererile cultului fiind aici predominante. Ele sunt cele ce dau, — cum s'ar zice, — programul construcției, la care trebuie să se potrivească posibilitățile constructive și tendințele ornamentale.

Separatiunile clasice în altar (cu anexele sale proscomidia și diaconicul), naos și pronaos se regăsesc la noi ca în tot domeniul arhitecturii bizantine.

De asemenea boltirile decurg din arta constructivă bizantină. Arcurile sunt în plin cintru, nu găsim arcuri frânte—zise ogivale—decât în detaliile de ornamentație; boltile sunt în calote și nu — afară de foarte rari excepții — construite pe nervure după metoda gotică.

Și caracteristica boltirii moldovenești, cu arcuri piezișe suprapuse celor patru arcuri ale naosului nu are de asemenea nici o relație cu arta gotică.

Influența bizantină se mai vedește prin absidile laterale ale naosului, care împreună cu absida altarului, alcătuiesc așa zisul plan trilobat sau triconch. Această formă, care există mai în tot răsăritul creștinesc, nu se găsește însă ca regulă normală în afară de țara românească decât în trei regiuni din domeniul bizantin la muntele Atos, la Meteori și în Serbia.

Se crede că din Serbia ar fi venit prin meșteri.

O altă înrăuire este cea gotică venită din Polonia și Transilvania, care se manifestă prin: „mai marea înălțare a clădirii, această simbolică elansare a bisericilor gotice, în opoziție cu concentrarea în sine — orientală — a proporțiilor bizantine; apariția contraforturilor exteriori, principiu apusean, romanice și gotic, contrar spiritului bizantin care închide în interiorul zidurilor bisericii, toate părțile constructive menite să anuleze împingerea boltilor, modul în fine, cum e tratat tot ce e piatră cioplită, profilele soclurilor, tabletele contraforturilor dar mai cu seamă chenarele ușelor și ale ferestrelor.

Așa încât s'a putut caracteriza biserica moldovenească ca fiind un plan bizantin executat de mâini gotice și după principii în parte gotice.

O altă influență, cea armenească, s'ar constata în arcurile piezișe ale cupolei naosului. Zugrăvelile sunt bizantine în factura ca și în iconografia lor, cu oarecare urme de elemente streine.

Clima a înrăurit și ea la acoperiș „cu pante mari și streșini proeminente” și la lipsa tencuelii.

La studiul formelor bisericii se face o clasare în cinci grupe, avându-se în vedere, „considerații pur constructive”. Clasarea „concordă cu datele cronologice și permite a distinge diferitele maniere, diferiți meșteri sau școli cari au lucrat la aceste biserici”.

Analizându-se elementele decorative se ajunge la concluzia că „fațadele erau de materiale îngrijite, cărămidă aparentă, smălțuită, rotocoale împodobite, nu puteau în nici un caz să fie acoperite cu tencuială.

„Iar ca să fi fost restul zidului tencuit și aceste părți decorative lăsate văzute, iar nu se poate admite căci sunt așezate în planul zidului precum sunt și fețele pietrelor cioplite. Și modul neregulat cum se termină cozile colțarilor, și cum se întâlnesc cu discurile smălțuite ne arată imposibilitatea unei tencuieli parțiale.

„Este deci un fapt care nu se mai poate contesta că fațadele bisericilor din vremea lui Ștefan cel Mare erau cu materiale aparente și că tencuielile și frescurile care acoperă azi unele dintre ele au fost adăugite mai târziu.

Studiindu-se zugrăveala se afirmă că :

Toate aceste frescuri au — cu rezerva celor spuse pentru portrete, — o înfățișare cu desăvârșire bizantină și legăturile acestor zugrăveli cu sudul Balcanilor sunt evidente.

Din nefericire ne lipsesc puncte de comparație cu Muntenia, din această vreme.

Studiul iconografic aduce la concluziuni concordante, cu toate că s'a relevat unele înrâuriri apusene, înrâuriri de altminterlea care s'au găsit și la Sf. Munte — poate mai accentuate.

„Toate probabilitățile sunt deci că meșterii zugrăvi să fi venit dela miază-zi (cum par a arăta documentele). Dar este de presupus că nu s'a pictat într'un timp relativ așa scurt atâtea biserici, fără ca să se fi format și zugrăvi locali. Și persistența acestui stil de pictură, deosebit de cel rusesc, deosebindu-se și întru câtva de cel atonic, ne permite să conchidem la existența unei școli moldovenesti”.

În privința meșterilor se spune că cei dintâi cari au lucrat la noi ar fi fost Galițieni și au introdus între alte elemente, aceste ferestre mici la clădirile ce le-au ridicat în primul veac al istoriei Moldovei, clădiri care nu s'au păstrat sau care nu ni s'au păstrat decât modificate.

„Dela un moment care ar putea coincide cu începerea stăpânirii lui Ștefan, în Ardeal, la Ciceiu și Cetatea de baltă, adică pe la 1476, au început a veni și meșteri ardeleni a căror înrâurire se manifestă prin introducerea ușei mediane cu chenar dreptunghiular și baghete încrucișate”.

În pronaos se introduc ferestre mai mari.

„Dar acești meșteri apuseni erau executanți; nu puteau concepe și planul bisericii. Aicea interveneau clerul și vătaful domnesc, de sigur nu lipsiți și ei de pricepere, care impuneau dispozițiile cerute de religie sau dorința Domnului”.

Rolul meșterului străin ni se va părea ceva redus și chiar destul ca să nu putem să-i aducem lui cinstea de a fi autorul

bisericeii. Zmgravii ar fi fost bizantini „venind din părțile de sud ale Balcanilor”. E probabil că s’au format și elevi moldoveni dintre clerici sau laici.

Concluziile ultime sunt următoarele :

„Când a descălicat, țara, Bogdan și a vrut să zidească, de sigur că nu a putut aduce în țara lui cea nouă și încă sălbatică, din Galiția sau din Transilvania, în acest moment unde arta romanică eră învinsă de cea gotică, meșteri cei noi și căutați — gotici — ci cel mult cei mai modești și fără lucru ai școalei pârșite.

Pe urmă, sub Alexandru cel Bun, care zidește dejă în mod pur gotic biserica dela Baia, sosesc în țară mii de emigranți Armeni, pe care-i așează în șapte orașe.

Printre toți acești emigranți se vor fi găsit vreunii meșteri zidari, și lor le putem atribui introducerea arcurilor piezișe de origine iranică.

Adăogând aceste arcuri naosului bisericeii din Siret, ne apropiăm mult de aceia din Pătrăuți, ale cărei sâhuri reproduc în exterior arcadele oarbe de la Siret.

Așă ne putem explică geneza stilului nostru. Dar tot odată am văzut și influența climei și a materialelor locale în alegerea formelor și în împodobirea zidurilor.

Din contopirea acestor elemente, s’au născut aceste biserici, care la început mai simple, relativ scunde, se înfrumusețază, se înalță, se lungesc, așă că la moartea marelui voevod stilul e perfect încheșat și și-a căpătat formula definitivă.

De atunci înaintea el va mai evoluă, biserica se va mai înalță, se va lungi și mai mult, i se vor adăogă încăperi, dar aceste modificări nu mai sunt decât inovațiuni de detaliu. Nu este un alt stil ce se alcătuește, este continuarea stiului lui Ștefan cel Mare, care se prelungește până la sfârșitul veacului al XVI-lea când se arată primele senne ale decadenței.

Calitățile mai de seamă ale acestui stil al lui Ștefan cel Mare sunt deci rațiunea, bunul simț, cumpătarea, ingeniozitatea în soluțiunile tehnice și în general echilibrul în tot întregul clădirei“.

General R. Rosetti, *Hotarul Moldovei la Sud, sub Ștefan cel Mare*, în Revista istorică, X 1924, p. 186—190.

Moldova stăpâneă de fapt, dacă nu de drept, chiar înainte de 1482 tot teritoriul până în Milcov și Putna. Anexarea Putnei la 1482 ar fi numai confirmarea în drept recunoscută și de Munteni a stărei de fapt.

G. I. Brătianu, *Lupla dela Baia*, Revista istorică anul V (1919), p. 216—224.

Analizând isvoarele ungurești se ajunge la concluzia că

„prin tăcerea lor semnificativă, prin expresiile lor ciudate, ele confirmă înfrângerea” (Ungurilor).

P. P. Panaitescu. *Știri venețiane contemporane asupra bătăliei dela Baia*, în *Revista istorică*, VIII, (1922) p. 47—50.

Se arată că la Veneția în 1468 se știa de înfrângerea lui Matias, că Ștefan ar fi încercat să taie retragerea lui Matiaș în munți, că Matiaș ar fi fost rănit nu numai de săgeată, ci și de lance, că Venețienii se bucură de înfrângerea lui Matiaș.

N. Iorga. *Unchiul lui Ștefan cel Mare*. *Revista istorică*, anul V (1919) p. 367—370.

P. P. Panaitescu, *Iărăși „unchiul” lui Ștefan cel Mare*, în *Revista istorică*, VIII (1922) p. 45—47.

Se identifică Ioan Țamblac Paleologul cu Kydonide sau Tzemplakon care în 1459 ajută pe Toma Paleologul, despotul Moreii, în luptele împotriva fratelui său. E numit „prea iubitul unchiu al soției sale”.

Victor Motogna, *Stăpânirea lui Ștefan cel Mare asupra Ciceiiului*, în *Revista istorică*, VIII (1922), p. 128—136.

Ar începe prin cedarea sa cu 60 de sate și a Cetății de baltă de către Matiaș Corvinul la 1484 în urma pierderii Chilieii și Cetății Albe de către Ștefan.

Victor Motogna, *Un notar necunoscut al lui Ștefan cel Mare*, în *Revista istorică*, VIII (1922), p. 197—198.

Magistrul Anthonius de Thancz, episcop de Baia, după 1503, ar fi fost notar, neidentificat încă al lui Ștefan cel Mare.

Dr. N. D. Chiriac. *Ctitoriile lui Ștefan cel Mare*, Cămpulung 1925, p. 86.

Se dau A) Ctitoriile religioase (32). B) Celelalte ctitorii nereligioase (5). C) Ale boierilor lui Ștefan (12). D) Cele religioase atribuite lui Ștefan (5) și apoi altele sigure (7), altele atribuite (6) lui Ștefan cel Mare.

CAP. IV

ISTORIA ȚĂRILOR ROMÂNE

DELA MOARTEA LUI ȘTEFĂN CEL MARE PÂNĂ LA ACEEA
A LUI PETRU RAREȘ

NOTE

Alex. Lăpădatu. *Politica lui Radu cel Mare*, (1495—1508) în „Lui Ion Bîanu” — amintire, București, 1916, p. 191—223.

Bune relații cu Ardealul și politică de echilibru între Unguri și Turci. Recunoaște suzeranitatea Ungariei și face omagiu de vasalitate. „Singurul rezultat pozitiv al politicii de alipire a lui Radu cel Mare către Ungaria a fost acesta : liniștea domniei, prin îndepărtarea dela hotare și netolerarea în ținuturile de peste munți a pretendenților ce s'ar fi putut ridica oricând printre Ardeleni împotriva-i, unelțind, amenințând și turburând țara”. Regele Ungariei îi dădu ca fond Geoagiul.

Prin politica sa a urmărit : liniștea domniei și siguranța țării din spre primejdiile ce i-ar fi putut veni, fie de peste munți fie de peste Dunăre. Și acest rezultat a fost pe deplin ajuns. Căci, precum din spre Turci, tot așa din spre Ungaria, Radu cel Mare nu avu nimic de deosebit a suferi în tot timpul domniei sale. Doisprezece ani, oști turcești n'au călcat cu scop vrăjmaș, pământul țării sale și nici pretendenți domnești nu s'au ridicat împotriva-i. Afară de războiul cu Moldovenii, provocat de Bogdan Vodă, și curmat de Radu cel Mare, Țara Românească s'a bucurat, în tot acest timp, de cea mai deplină liniște. In acest timp de liniște, își săvârși opera de cultură și organizare”.

„De un secol aproape, dela Mircea cel Bătrân, țara nu mai văzuse o domnie atât de tihnită și de bogată în lucrări bune și folositoare. De aceea, e de admis ca epitetul de „cel Mare” dat Domnului nostru, nu vine numai dela cei câțiva călugări scriitori ai vechilor anale ale țării, ci și dela mulțimea cea mare a contim-

poranilor, și nu privește numai opera lui de cultură și organizare, ci și politica lui cuminte, de echilibru asigurător între cele două mai mari puteri vecine, Turcii și Ungurii.

Alex. Lăpedatu. *Mihnea-cel-Rău și Ungurii 1508—1510* în „Anuarul de istorie națională” I (1921—22) p. 46—76.

A căutat să aibă aceeași politică ca Radu cel Mare, predecesorul său dar „lipsit de înțelepciunea și autoritatea morală a aceluia, el căzu victimă însăși acestei politici”.

„...Ajuns în domnie cu concursul Turcilor, el socoti, că pentru a-și putea păstra cât mai mult și mai sigur această domnie, e nevoie să se apropie, ca și predecesorul său, de Unguru, recunoscând pretențiunile de suzeranitate ale acestora. Necuprinzând însă adevărata valoare a factorilor politici și militari pe cari avea să se sprijine și neavând nici autoritatea morală a lui Radu cel Mare, înlăuntru față de supuși, în afară față de amici și de dușmani, Mihnea Vodă nu fu în stare ca și acesta, să se apropie de Unguri, fără a se depărta, în acelaș timp de Turci. Dimpotrivă, pe măsură ce se apropie de cei dintâi, se depărta de cei din urmă. Astfel abandonă o forță reală, acea a Pașilor dunăreni, pentru una iluzorie, aceea a Coroanei ungare, fără chiar s'o fi putut câștiga cu totul pe cea din urmă.

„Această greșeală politică îi fu fatală întru cât în momentul când conflictul cu dușmanii din lăuntru s'a declarat,— dușmani ce găsiseră mijlocul de a câștiga de partea lor pe Turci, fără a pierde pe Unguri,— Mihnea cel Rău rămas absolut izolat, trebui să-și părăsească Scaunul domnesc fără serioasă împotrivire și să se refugieze la niște vecini în mijlocul cărora nu putu găsi nici măcar mântuire proprie. Căderea aceasta, ca rezultat al politice sale, e pentru istoric așa de evidentă, încât el poate afirma cu certitudine, că dacă nenorocitul fiu al lui Vlad Țepeș și-ar fi sprijinit domnia numai pe Turci, acțiunea rivalilor din lăuntru ar fi fost mult mai mică, iar primejdia unei răsturnări din Ungaria cu desăvârșire exclusă. Și în astfel de condiții, negreșit, Mihnea Vodă și-ar fi putut menține mai mult și mai bine domnia”.

St. Nicolaescu. *Domnia lui Neagoe Basarab Voevod (1512—1521)*. O danie la mănăstirea Hilandarul din Sfântul munte Athos. București, 1924, p. 14.

Cu ocazia publicării unei danii din 1517 se vorbește despre mănăstirea din Argeș în deosebi pe baza lui Gavril Protul.

I. Palade. *Radu dela Afumați* (Ianuarie 1522—Ianuarie 1529). Ploești, 1923, p. 80.

După un capitol introductiv despre „Țara Românească și împrejurările externe dela moartea lui Neagoe Basarab până la Radu-dela-Afumați” se studiază în altul „Lupiele pentru

domnie” și apoi „*Domnia lui*” ajungând la concluzia că „Întreaga lui domnie afară de răstimpul cât fiul său se găseă ostateg la Turci, n’a fost decât o luptă continuă pentru a păstră neatâr-narea țării sale și a apăra cauza creștină”.

...Prin atitudinea sa Radu-dela-Afumați ocupă în istoria poporului nostru, un loc de cinste, alături de cei mai de seamă voievozi ai noștri.

„Prin moartea lui, armata creștină numără un soldat devotat și destoinic mai puțin, iar principatele noastre, pierzând încă un viteaz, căzură din ce în ce mai mult sub stăpânirea turcească, de care nici ultimele eforturi ale lui Ioan Vodă cel Cumplit în Moldova și nici bravura lui Mihai Viteazul, în Țara Românească, nu le-au putut scăpa”.

V. Bogrea. *Numele lui Alexandru cel Bun și al lui Petru Rareș*, în *Revista istorică*, VI, p. 226—228.

Bun, dela Alexandru, nu înseamnă bătrân, ci are înțelesul obișnuit.

Rareș, e probabil „Spânul”.

N. Iorga, *Ștefan Lăcustă nu e fiul lui Ștefan cel Mare*, în *Revista istorică* (Nov.-Dec. 1915), p. 213.

Ștefan Lăcustă ar fi nu fiul ci nepotul (prin fiul Alexandru) al lui Ștefan cel Mare.

N. Iorga. *O descoperire privitoare la Ilie Rareș*, în *Revista istorică*, II (1916) p. 179—180. Se dă în traducere un pasagiu din discursul unui călugăr din secolul XVI în care se vorbește despre părăsirea credinței de către Ilie.

N. Iorga. *Pretendentul „Iani rege al Moldovei”* (1516—1521), în *Revista istorică*, I, (Februarie 1915), p. 25—26.

Se crede că acest Iani Ἰάνης Μπαγδανίας care figură între școlarii gimnaziului grecesc din Roma, întemeiat la 1516, ar fi un fiu al lui Alexandru (Sandrin), fiul lui Ștefan cel Mare, care a murit ca ostateg la Constantinopol.

D. Nichita. *Contribuții asupra părcălăbiei în Moldova, până la sfârșitul secolului al XVI*, în *Arhiva din Iași*, XXXII (1925) p. 90—98.

Se crede că ar fi o influență polonă în Moldova. Studiul e în continuare.

I. Ursu. profesor la Universitatea din București, *Petru Rareș*, în *Biblioteca istorică*, București, 1923, p. 144.

Scrisă pentru a contribui la „desvoltarea gustului pentru citirea cărților de istorie și la cunoașterea trecutului nostru”

s'a evitat în general notele dar, după cum se afirmă „n'am înțeles să sacrific cât de puțin obiectivitatea, indispensabilă cărților de istorie, adevărul istoric și baza strict științifică”.

Cartea se împarte în 14 capitole :

Cap. I. Oscilare între Habsburgi și Zapolya ; cap. II. Expedițiile Moldovenilor în Ardeal ; cap. III. Războiul cu Polonia ; cap. IV. Alianța cu Ferdinand ; cap. V. Căderea lui Rareș ; cap. VI. Schimbarea politicii. Impăcarea lui Rareș cu Turcii ; cap. VII. Ștefan Lăcustă ; cap. VIII. Petru Rareș în domnia a doua ; cap. IX. Colaboratorii lui Rareș ; cap. X. Oastea ; cap. XI. Țara. cap. XII. Cultura ; cap. XIII. Personalitatea lui Rareș ; cap. XIV. Bibliografie.

Capitolul al II-lea sfârșește astfel :

„În realitate Rareș eră stăpân pe toată partea de răsărit și centrul Ardealului. Ținuturile dela Ciceu, Cetatea de Baltă și Bistrița erau direct sub stăpânirea lui, pe când Țara Făgărașului, Țara Bârsei, Târnavele și Țara Secuilor, erau *sub protecția și influența lui*. În acelaș timp (1530) Muntenia a ajuns cu totul sub influența lui Rareș, care a isbutit astfel să aducă sub ascultarea lui toate țările locuite de Români, realizând — după formele de atunci — *cea dintâi unire a celor trei țări locuite de Români*”.

În capitolul al V-lea se afirmă că :

„Rareș a căzut astfel victimă încrederii în Habsburgi, cari nu s'au grăbit să-l ajute la timp, ci l'au lăsat să cadă.

„Astfel jertfele lui Rareș, pornite din inima lui de erou, au rămas zadarnice. Boerii, prin trădarea lor, l'au împiedicat să-și realizeze visul, care l'a chinuit toată viața, iar Habsburgii l'au lăsat fără ajutor în momentele cele mai grele. Marele Domn a pătimit și s'a jertfit pentru idealul din vremurile sale, care eră *mântuirea creștinătății de Turci*. Vlăstar al Marelui Ștefan, el s'a frământat tot timpul domniei să scuture jugul turcesc. Ca și Mihai Viteazul mai târziu, el nu s'a gândit că are țară mică și armată puțină, ci încălzit de nobilul ideal și de inima lui de viteaz, s'a pregătit de luptă, gata să învingă sau să moară. Din nefericire însă, Polonia și boierii i-au zădărnicit împlinirea visului. El însă rămâne pentru noi eroul și martirul, care a pătimit și s'a jertfit pentru idealul mântuirii țării sale de Turci și pentru idealul creștinătății din vremurile sale.

„Din nefericire vecinii creștini ai lui Rareș și aliații săi n'au avut sufletul eroic al acestuia. În loc să ridice sabia în chip eroic contra Turcilor, după un plan chibzuit, ei au preferat să se unească cu Turcii”.

În capitolul al IX-lea, ocupându-se colaboratorii lui Rareș se spune :

„Acest consiliu e o instituție fără multă putere Căci Domnul concentrase în mâinile sale toată puterea și boierii din consiliu

trebuiau să se plece voinței sale. Din izvoarele timpului rezultă că Rareș a fost foarte autoritar. Dar nu aceasta a fost, după cât se pare, cauza fundamentală a nemulțumirilor boerilor.

„De sigur că purtarea autoritară a Domnului n'a avut darul să evite nemulțumirile. Acest fel de purtare eră însă în spiritul timpului și al locului și intrase în obiceiul pământului. Căci după concepția de atunci, țara eră considerată ca moșia Domnului și acesta aveă puteri nelimitate asupra supușilor și averilor lor.

„Cecace a contribuit în măsură mai mare la nemulțumirile boerilor a trebuit să fie faptul că Rareș a luat apărarea țăranilor și a claselor de jos contra împilării și lăcomiei boerilor. Mulți dintre țăranii liberi și-au pierdut pământurile, cari au trecut la boeri. Aceștia au ajuns stăpâni pe mari întinderi de pământ. Instinctul lor de întindere teritorială nu mai puteă fi dominat. Lăcomia de pământ, avere și putere, nu mai puteă fi înfrântă. Boerii amenințau să rupă echilibrul în proprietate și să reducă la servie marea masă a țăranilor. Rareș a căutat să pună frâu acestei lăcomii și tendințe de asuprire a țăranilor, ajutând clasele de jos contra boerilor.

„El a urmărit menținerea echilibrului social.

„Pe lângă faptul că a fost ținută în frâu și împiedicată dela exploatarea poporului, boerimea a fost nemulțumită din cauza războaelor dese, la cari trebuia să ia parte. Ajungând stăpâni pe mari întinderi de pământ, boerii preferau să fie lăsați să se bucură în liniște de averile lor. În general marii proprietari evită ostenelile războiului. Ei preferă viața liniștită și comodă. Războiul devine pentru ei o sarcină neplăcută.

„Cum Rareș a avut aproape în fiecare an câte un războiu sau expediție, eră firesc să nu-l aibă la inimă.

„Ei ar fi preferat, de sigur, un Domn, care să-i lase liniștiți la vetre. Rareș le cereă continue sacrificii, și ascultare necondiționată. Faptul acesta a contribuit în largă măsură la nemulțumirile boerilor, nemulțumiri, cari au fost exploatate în chip metodic și sistematic de levantinul Mihul, în sufletul cărui, nu pare să fi ars candela iubirii de țară. El s'a pus în legături secrete cu Turcii și Polonia și a urzit firul trădării săpând o prăpastie între Domn și boeri“.

În capitolul al XII-lea, despre „Cultură” se spune :

„Prin porunca, care a dat-o lui Macarie ca să scrie faptele domniilor trecute ca „să nu rămână învăluite în mormântul uitării”, Rareș a făcut să se scrie cea dintâi cronică moldovenească și să se dea naștere unei școli de cronicari, cari formează gloria gândirii românești din secolul al XVI-lea și XVII-lea. „Și mai departe :

„Precum a fost un mare sprijinitor și îndrumător al cărturarilor, tot așa Marele Domn a fost un zelos întemeietor de mânăstiri și biserici, și călduros sprijinitor al operelor de artă.

(Căci cu toate că a trebuit să stea aproape tot timpul cât a domnit cu sabia în mână, totuși viteazul Domn a găsit, ca și marele său tată, timpul necesar pentru construirea așezămintelor necesare recreerii sufletului său sbuciumat și pentru încurajarea operelor de artă”.

„Toate aceste mănăstiri au fost înzestrate cu diferite odore scumpe.

„Cusături prețioase au fost lucrate de însăși soția lui Rareș, dela care s'a păstrat un acoperământ de mătase dăruit mănăstirii Putna.

„Numeroasele picturi murale, în cari se recunoaște influența bizantină și noul sistem de clădire a mănăstirilor ne dovedesc că în timpul lui Rareș, Moldova a făcut progrese mari pe terenul artelor”.

„Dacă se adăugă pe lângă acestea sculpturile artistice în lemn din cari ni s'a păstrat jețul lui Rareș, masa și tetrapodul din biserica Probota, cari sunt singurele resturi cu privire la sculptura în lemn din veacul al XVI-lea, ce ni s'au păstrat, putem să considerăm epoca lui Rareș ca una din cele mai importante din istoria veche a Moldovei pe terenul artistic și cultural”.

Față de felul cum este privit Petru Rareș de către Xenopoldau și pe acesta rezultat din studierea amănunțită a subiectului:

„Pentru ca să putem avea o icoană adevărată a personalității lui Rareș, trebuie să avem în vedere faptele sale și mai ales împrejurările grele, în cari a domnit. În special când e vorba de asemănarea cu tată său, trebuie în totdeauna ținut socoteală de împrejurările, în cari a domnit fiecare.

„Pe când în timpul lui Ștefan cel Mare eră încă în floare regatul Ungariei, condus de un rege animat de dorința de a lupta contra Turcilor, în care Ștefan a putu găsi un aliat, în timpul lui Rareș, acest regat eră căzut sub influența Turcilor, iar Moldova eră înconjurată din toate părțile de state sub influența sau prietenia Turcilor. În acelaș timp, Turcia ajunsesese, în timpul lui Rareș, la cea mai mare putere și eră condusă de cel mai mare sultan, pe care Pa avuť.

„Pe când în timpul lui Ștefan cel Mare există în Europa un echilibru între state, pe vremea lui Petru Rareș, echilibrul fușese rupt de casa de Habsburg, care sub Carol V a ajuns stăpână pe Germania, Țările de jos, Spania, Ungaria, și o parte din Italia, iar în răsărit de Turcia, care a dăstrus vechiul regat al Ungariei și a stabilit raporturi de prietenie cu Polonia. Echilibrul Europei în vremea lui Rareș eră cu desăvârșire nestabil și împrejurările erau extrem de nefavorabile. Ori cât de mari ar fi fost personalitățile în acest timp, ele ar fi fost târâte de împrejurările grele, provocate de dezechilibrul în care căzuse Europa.

„Imprejurările erau de așa natură că nu puteau fi dominate

de oameni, ori cât de geniali și de puternici ar fi fost. Aproape tot timpul cât a domnit Rareș, mai toate țările din Europa au fost grupate în două ligi, cari au fost aproape tot timpul în război. În fruntea unei grupări a fost Carol V, împăratul Germaniei, care afirmă că luptă pentru creștinătate în contra Turcilor și aliatului acestora Francisc I.

„În cealaltă tabără eră Sultanul Solimau, Francisc I, Zapoia și regele Sigismund al Poloniei.

„Aceste două tabere au fost în război mai tot timpul cât a domnit Rareș, care s'a văzut în unele rânduri târit de valurile puternice dintr'o tabără în alta. Nici o altă personalitate n'ar fi putut rezistă acestor valuri, dacă ar fi urmărit în chip statornic ca Rareș idealul de a scăpa țara de influența Turcilor.

„Judecând astfel lucrurile și ținând cont de factorul puternic al împrejurărilor nefavorabile, provocate de echilibrul nestabil al Europei, putem să ne facem o idee mai exactă asupra personalității lui Rareș.

„Afirmările scriitorilor streini contemporani trebuie cernute prin sita deasă a criticei. Verancics a fost unul din dușmanii lui Rareș, pe care l'a cunoscut prin prisma nobililor unguri, cari urau în așa măsură pe acest „nelegiuit Valah”, încât s'a gândit în o vreme „să-i deă otravă ca să-i grăbească moartea”. Insuși Verancics se temeă ca Rareș să „nu devină și mai supărător” pentru Unguri și Poloni, și și-a exprimat regretul că n'a fost sfâșiat de fiarele sălbaticе când a fost rătăcit prin munți.

„Afirmările lui Verancics asupra caracterului lui Rareș trebuie interpretate deci cu multă precauțiune. Ele provin dela un inamic, care n'a putut avea obiectivitatea cerută. Jovius a trebuit să fie informat tot de vr'un nobil sau cleric din Ardeal sau din Polonia.

„Amândoi arată ca trăsătură caracteristică a lui Rareș lipsa de statornicie și duplicitate.

„Aceste însușiri erau însă cerute de împrejurări, cari se schimbau necontenit. Ele erau obișnuite ale tuturor oamenilor politici din vremea aceia.

„O trăsătură caracteristică fundamentală a lui Rareș a fost tocmai idealismul, iar nestatornicia, duplicitatea, n'au fost decât mijloace puse în scopul realizării idealului său. Căci Rareș a urmărit din primul moment idealul ca să scape de tributul Turcilor și numai împrejurările l'au forțat să treacă în tabăra acestora, din care a ieșit îndată ce s'au ivit condiții prielnice.

„Deși a știut că Sultanul se pregătește cu oaste contra lui, totuși el a rămas credincios idealului și alianței cu Ferdinand și a preferat să cadă cu sabia în mână, decât să rupă cu creștinii. Nu este aici un exemplu frumos de statornicie? E adevărat că mai târziu a trecut iarăși de partea Turcilor. A făcut-o însă sub forța împrejurărilor, când s'a văzut trădat de ai săi și părăsit de

creștini. Cu toate acestea, după ce și-a recâștigat tronul prin grația Sultanului, el nu s'a sfiit să declare în mod hotărât că e gata să rupă cătușele, ce-l legau de poartă, îndată ce se va ivi un prinț creștin, pe care s'ar putea sprijini.

„Puțin îmi pasă că fiul meu (Ilie) e dus peste Dunăre (chezas la Turci) — zise el — căci din acea zi eu îl consider ca mort... Cu toate acestea eu am hotărârea fermă să țin cu creștinii până la peirea capului meu”. Că acestea n'au fost vorbe goale, am constatat din alianța plină de riscuri cu Ioachim de Brandenburg și sacrificiile ce le-a făcut ca expediția acestuia să fie încununată de succes.

„Nereușita acestei expediții și pierderea oricărei speranțe în ivirea unui prinț creștin, cu care să se alieze ca să scuture vasalitatea turcească, care apăsă Moldova după drama din 1538, l'au silit să plece în silă capul și să se resemneze la situația de supus al Turcilor. Nu dovedesc aceste fapte însușiri idealiste? Căci dacă trebuie să socotim pe cineva idealist după puterea lui de sacrificiu, atunci Rareș a întrunit aceste condițiuni cu prisosință. El a pățimit și s'a sacrificat pentru ideal — și i-a rămas credincios, chiar după sguduitoarea dramă a sufletului său din vremea pribegiei.

„Caracterul său se poate constata din declarația hotărâtă că e gata să ajute pe creștini, fără să se gândească că fiul său este chezaș la Turci și fără să țină cont că creștinii l'au părăsit pe el în 1538 când a trebuit să lupte singur cu Turcii și aliații acestora.

„In ce privește vitejia în războaie, el n'a fost mai prejos de marele său tată. Această însușire a sufletului său i-a fost recunoscută și de scriitorii streini. Nu se poate nega nici priceperea în conducerea războiului. Infrângerile dela Obertyn și refugiarea din 1538 n'au fost datorite incapacității lui, ci trădării boerilor. In toate celelalte numeroase lupte a fost victorios.

„De asemenea în ce privește abilitatea și priceperea politică poate să stea alături de tatăl său. Imprejurările însă au fost cu mult mai nefavorabile din cauza echilibrului nestabil din Europa și din cauza desechilibrului, care a început a se pronunța în țară. Căci nu trebuie uitat că pe când în timpul lui Ștefan boerimea nu devenise încă atât de puternică, pe vremea lui Rareș rusele echilibrul în paguba țaranilor. Abilitatea lui n'a fost întrecută de nici un domn. Grație acestei însușiri a scăpat cu bine în situațiile cele mai desperate, cum a fost la Ciceu (1538) și la Constantinopole.

„Puterea de muncă și spiritul de sacrificiu le-a posedat, de asemenea, ca și tatăl său, în cel mai mare grad. Ca și acesta a fost neconținut cu sabia în mână și gata de orice sacrificiu pentru lărgirea hotarelor țării sale și pentru mântuirea țării de tributul turcesc.

„Cât timp noi vom domni și soarele va străluci — se exprimă el în 1532 — nu se va întâmpla ca un păgân să ajungă Domn al țării noastre creștine”. Frământat de gândul mântuirii țării sale, el n'a evitat nici un sacrificiu și a fost în continuă activitate.

„Iubirea sa de țară e caracteristică și poate servi ca model generațiilor viitoare ca și idealismul său.

„Mândria și demnitatea transpiră, ca și la tatăl său, din toate scrisorile și din toate faptele sale. El s'a considerat prea mândru, ca să se resemneze la situația de tributar față de Turci.

„Giovio serie că lui Rareș îi cră rușine de situația sa de tributar, pe care o consideră nedemnă de un principe, căci declarase că prin vitejia din război și-a câștigat dreptul de a nu mai plăti tributul.

„Atâta vreme cât trăim — scrisese Rareș regelui polon — nu vom suferi ca să fim tratați cu dispreț. Cu altă ocazie se exprimă pe același ton: „Acum se laudă Regele că va porni cu armată contra noastră, dar și oastea noastră stă gata de luptă contra dușmanilor noștri...

„Sentimentul religios l'a avut în cel mai mare grad, ceea ce se constată din numeroasele clădiri de lăcașuri sfinte. În nenorocirea dela 1538 s'a refugiat în mănăstirea Bistriții și s'a rugat lui Dumnezeu făcându-i promisiunea că va reînoui biserica, dacă îi va ajuta că se reîntoarcă cu biruință. Și-a ținut cuvântul.

„Cu ocazia discuțiilor pentru Pocuția, a jurat înaintea icoanei Sfintei Invieri răsbunare până la moarte „chiar dacă s'ar prăbuși toată lumea asupra mea”. Nici de data aceasta nu și-a călcat jurământul.

„Voința de fier, caracteristică tuturor oamenilor mari, a posedat-o de asemenea în cel mai mare grad.

„Înaintea voinței lui au trebuit să se plece boerii lui cei mândri. Voința lui nu cunoștea obstacole.

„Cunoașterea oamenilor, însușire fundamentală pentru bărbații politici, se pare că n'a posedat-o în grad suficient. Căci nu putem explica altcum faptul că n'a înțeles pe vicleanul și trădătorul Mihul, și i-a încredințat funcția plină de încredere de hatman și portar al Sucevei, dându-i astfel ocazia ca să-și pună în aplicare complotul urzit în decurs de mai mulți ani.

„E adevărat că s'a purtat foarte aspru cu boerii. Reicherstorffer laudă însă această calitate, de oarece în chipul acesta Domnul era ascultat și ordinea domnea în țară. Asprimea aceasta avea la bază interesul de stat. Ea nu era productul unui instinct de cruzime. Din contră Reicherstorffer ni-l arată plin de generozitate primind la curte pe orbi și pe toți aceia, cari au fost pedepsiți pentru tot felul de crime.

„Boerii Mihul, Trotușan, Crasneș și Cosma au fost condamnați la moarte pentru trădare, iar Gonțea vornicul, pentru că a

uneltit să-i ia tronul. Tot din motive politice au fost uciși copiii lui Gritti.

„Din contră, deși eră violent și câte odată arbitrar, eră foarte generos și iertător, ceea ce se constată și din cazul boierilor Vlad și Barnovski, cari au fost iertați în urma rugămintilor și în special a lui Mihai.

„Ca fizic eră foarte simpatie. Avea chip pronunțat românesc, ochii mari, frumoși, și trăsături distinse. Intreaga lui figură arată hotărâre și energie.

„Judecând după chipul cum a suportat oboseala cu ocazia refugierii în Ardeal, deși eră în vârstă înaintată, a trebuit să aibă o sănătate de fier, care i-a permis să suporte cu ușurință toate oboselile războiului. După cât se pare a fost călăreț neîntrecut. Așa se explică că dușmanii săi nu l-au ajuns — în timpul fugei din 1538 — deși a trebuit să alerge câteva zile.

„Se pare că a fost un bun soț și tată de familie. În pribegia sa din Constantinople gândul i-a fost neconținut la soție și copii ceea ce se constată și din scrisorile către Zapolya și Waldorffer, pe care i-a rugat să vină în ajutorul familiei sale din Ciceu.

„Prin puterea de sacrificiu, pe care a arătat-o luptând pentru mântuirea țării sale de tributul turcesc, prin suferințele și patimile îndurate pentru acest ideal, prin iubirea sa nemărginită pentru Moldova, prin luptele pentru lărgirea hotarelor țării, prin sprijinul dat culturii și artei, prin renumele la care a ridicat Moldova și rolul deosebit pe care l-a jucat în istoria universală, Rareș rămâne alături de Ștefan și Mihai, una din cele mai mărețe figuri ale istoriei noastre“.